

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 3, 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 3, 2024
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 2049 від 13.06.2024 року.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 8 від 18.06.2024 р.).

**Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права»
включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), у яких можуть
публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук із юридичних дисциплін на підставі Наказу
Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, професор (науковий редактор); **Боровик А.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – LL.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного
забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць.
Випуск 3. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. – 284 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного
адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного,
кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто
цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03035, м. Київ, вул. Г. Кірпи 2А, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2024

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.1>

МЕЛЬНИК В.І.

**ГЕНЕЗИС БЕЗПЕКИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ФЕНОМЕНУ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
(ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ)**

**THE GENESIS OF SECURITY AS A SOCIO-ECONOMIC PHENOMENON
ON UKRAINIAN LANDS
(FROM ANCIENT TIMES TO THE DECLARATION OF INDEPENDENCE)**

Генезис безпеки як соціально-економічного феномену бере свій початок у біологічній природі існування людини, яка виступає всезагальною основою будь-якої життєдіяльності. Тож метою цієї статті є дослідження історичного розвитку появи системи економічної безпеки на українських землях від найдавніших часів до проголошення незалежності нашої держави. Вже за часів княжої доби прослідковується тенденція до існування заходів, спрямованих на захист економічного аспекту безпеки; перш за все мова йде про потребу окремих категорій населення сплачувати данину. Примітно, що подібна практика на українських землях існувала й до початку княжої доби, адже ще до утворення Київської Русі поляни сплачували данину сильнішим сусідам – хазарам і норманам. Данина сплачувалася, у тому числі для забезпечення функціонування державного апарату, що сприяло виконанню ряду завдань та широкого кола функцій, спрямованих у тому числі на протидію тогочасним загрозам безпеці. Після «занепаду» Київської Русі важливе значення у питанні правового забезпечення економічного захисту держави, порівняно з іншими державними утвореннями на українських землях, відіграло саме Галицько-Волинське князівство. Ключовою метою козацьких універсалів стала необхідність стимулювання розвитку економічних відносин, що мало б досягатися внаслідок існування гарантій правового захисту їх учасників із боку держави. Конституція Пилипа Орлика не містила прямих вказівок стосовно обов'язку держави забезпечувати власний економічний захист, проте, беручи до уваги умови, за яких було укладено договір, доцільно припустити визнання останньої своєї значимої монопольної ролі щодо захисту економічної безпекової складової. У часи перебування у складі Російської імперії в юридичних документах почали використовувати термін «безпека». Під згаданою дефініцією було прийнято розуміти діяльність, спрямовану на боротьбу з державними злочинами. В Універсалах Української Центральної Ради були визначені кроки по створенню та розбудові Української держави від статусу автономії до самостійного суб'єкта. У 1934 р. у СРСР на державному рівні було запроваджене поняття «державна безпека» та утворене Головне управління державної безпеки. Початок 1990-х рр. ознаменувався поживаленням інтересу з боку науковців і суспільних діячів до проблеми економічної безпеки. У практичному плані було досягнуто певних успіхів, зокрема, поняття «економічна

безпека» ввійшло до нормативно-правової лексики законодавчих документів та зайняло позицію в дискусіях з економічних питань.

Ключові слова: безпека, економічна безпека, княжа доба, козацькі універсали, гетьманат, Російська імперія, СРСР.

The genesis of security as a socio-economic phenomenon originates in the biological nature of human existence, which is the universal basis of any life activity. Therefore, the purpose of this article is to study the historical development of the emergence of the system of economic security on Ukrainian lands from the earliest times to the declaration of independence of our state. Already in the times of the princely era, a trend towards the existence of measures aimed at protecting the economic aspect of security has been observed; first of all, we are talking about the need of certain categories of the population to pay tribute. It is noteworthy that a similar practice existed on Ukrainian lands even before the beginning of the princely era, because even before the formation of Kyivan Rus, the glades paid tribute to their stronger neighbors – the Khazars and the Normans. The tribute was paid, including to ensure the functioning of the state apparatus, which contributed to the performance of a number of tasks and a wide range of functions aimed, among other things, at countering contemporary security threats. After the decline of Kyivan Rus, the principality of Galicia-Volhynia itself played an important role in the issue of legal support for the economic protection of the state, compared to other state entities on Ukrainian lands. The key goal of the Cossack universals was the need to stimulate the development of economic relations, which should be achieved due to the existence of guarantees of legal protection of their participants from the state. The Constitution of Pylyp Orlyk did not contain direct instructions regarding the duty of the state to ensure its own economic protection, however, taking into account the conditions under which the treaty was concluded, it is reasonable to assume the recognition of the last significant monopoly role in the protection of the economic security component. During the stay in the Russian Empire, the term of security began to be used in legal documents. Under the mentioned definition, it was accepted to understand the activity aimed at combating state crimes. The Universals of the Ukrainian Central Rada defined the steps for the creation and development of the Ukrainian state from the status of autonomy to an independent entity. In 1934, the concept of state security was introduced at the state level in the USSR and the Main Directorate of State Security was created. The beginning of the 1990s was marked by a revival of interest on the part of scientists and public figures in the problem of economic security. In practical terms, certain successes were achieved, in particular, the concept of economic security entered the regulatory vocabulary of legislative documents and took a position in discussions on economic issues.

Key words: security, economic security, princely age, Cossack station wagons, Hetmanate, Russian Empire, USSR.

Вступ. Генезис безпеки як соціально-економічного феномену бере свій початок у біологічній природі існування людини, яка виступає всезагальною основою будь-якої життєдіяльності. Вихідним пунктом її розвитку слугує один із фундаментальних біологічних інстинктів – самозбереження. І саме останній дає поштовх основним потребам, спрямованим на збереження життя. На етапі зародження соціальної організації саме життя є головним параметром охорони та основою оцінки стану безпеки [1, с. 8]. Відповідно й уявлення тогочасної людини про безпеку зводилося до необхідності збереження власного життя. Вказана мета зазвичай досягалася шляхом рефлекторного здійснення певної сукупності дій у залежності від конкретних життєвих обставин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти дискусійних положень, пов'язаних із питанням становлення та розвитку законодавства із забезпечення безпеки, в тому числі й її економічної складової, були висвітлені та проаналізовані у наукових доробках В. О. Антонова, І. Й. Бойка, А. І. Васильєва, О. М. Гоголевої, С. Є. Горбатюк, П. П. Захарченка, Л. О. Корчевської, І. М. Чабан, Р. В. Четвертакова, Л. С. Шевченка, І. В. Шевчук та ін. Водночас відсутність комплексних досліджень, присвячених питанням становлення та розвитку правового забезпечення

економічної безпеки на українських землях обумовлює необхідність вивчення та дослідження останньої.

Метою цієї статті є дослідження історичного розвитку появи системи економічної безпеки на українських землях від найдавніших часів до проголошення незалежності нашої держави.

Виклад основного матеріалу. Зосереджуючи увагу на питаннях зародження, становлення та розвитку уявлень про необхідність у безпеці, в тому числі її економічному прояві, то ні в періоди стародавньої, а також княжої доби, якісь суттєві «зрушення» в цьому аспекті виокремити надзвичайно складно. Як слушно відзначає В. О. Антонов, «... вести мову крізь призму того часу стосовно інституту національної безпеки в сучасному контексті його сприйняття є вельми проблематичним і складним, оскільки він з об'єктивних причин не мав на той період свого концептуально правового вираження, проте слід сказати, що це були перші здобутки східних слов'ян на шляху його становлення та розвитку» [2, с. 63]. Аналогічну за смыслом точку зору доцільно висловити й відносно більш пізніх історичних періодів. Це, на наше переконання обумовлено і тим, що поява та поступове утвердження думки, що саме держава має забезпечувати загальний добробут і безпеку виникло тільки в XVII-XVIII ст. При цьому варто також зазначити, що на той історичний період така позиція поступово фундаментально утверджувалась лише у деяких європейських країнах.

Це ж саме стосується й її економічної складової, адже, як відомо, деякі концепції того часу присвячувались і питанням забезпечення економічних інтересів держави. Як зазначає В. Ш. Уразгалієв, конкретні пропозиції щодо економічного захисту держави мали місце у концепції меркантилізму – першої специфічної економічної школи в рамках теорії політичної економії. У постулатах раннього навчання меркантилізму – монетаризму (У. Стаффорд, Г. Малейнс, Б. Даванзатті, Г. Скарuffі та інші) – значаться такі заходи щодо забезпечення економічної безпеки держави (в першу чергу грошового обігу), як: заборона на вивезення грошей, обмеження імпорту, встановлення високих мит на ввезення товарів, зниження позичкового відсотка і т. п., представники зрілого меркантилізму (Т. Ман, Л. Робертс, У. Поттер, А. Серра й інші) у рамках сформульованої ними доктрини торгового балансу переносять дослідження зі сфери грошового обігу в сферу торгового обміну і розглядають в якості головного джерела національного багатства прибуток від обігу капіталу у зовнішній торгівлі [3, с. 20].

Водночас варто звернути увагу на висловлювання О. О. Панової, яка переконує, що в період княжої доби відбувається зародження ідеалів публічної безпеки, які зачіпають інтереси обштинної, родової і станової влади та закріплюють суспільні зусилля як офіційної (княжої) влади, так і суспільної влади в цілому [4, с. 36]. Цілком логічно, що навіть розуміння необхідності захисту власної території від загарбників, а також вжиття ряду заходів для досягнення наміченої мети слід розцінювати як потребу в безпеці, це ж саме виправдано може стосуватися періоду стародавньої доби, зважаючи на біологічні особливості самої людини.

Більше того, вже в часи княжої доби прослідковується тенденція до існування заходів, спрямованих на захист економічного аспекту безпеки. Перш за все мова йде про потребу окремих категорій населення сплачувати данину. Примітно, що подібна практика на українських землях існувала й до початку княжої доби. Так, за свідченням Повісті минулих літ, ще до утворення Київської Русі сплачували данину сильнішим сусідам – хазарам і норманам. Поляни, які займалися землеробством і скотарством, мали повинність у вигляді поземельної податі, яку вони сплачували хазарам від рала (плуга) [5, с. 32]. Однак розцінювати її сплату саме у вказаний історичний період як міру, спрямовану на забезпечення безпеки держави, на наш погляд є не виправданим. Це, по-перше, пояснюється відсутністю утворень, на тривалій основі хоча б із базовими ознаками держави; по-друге, безсистемністю сплати самої данини; по-третє, відсутністю правового закріплення; по-четверте, зазвичай такі дії були спрямовані більше на особисту безпеку особи чи групи осіб.

Система сплати данини (*пізніше податків – автор.*) Давньоруської держави генетично сходить до інститутів як зовнішнього, так і внутрішнього походження, конкретніше – до добровільних приношень або дарів членів плеємінної спільноти вождю, який виконував суспільно значущі функції, і данини, що виплачується підкореним плем'ям сильнішого сусіда в якості гарантії від нападу [6, с. 57]. Причому сплата данини, на думку С. А. Корф, проходить три стадії власного розвитку: данина у вигляді простої контрибуції з населення, яку брав князь за свій військовий ризик; данина, яку брав князь, який вже твердо тримав владу в окремо взятій князівстві; данина, яка мала характер державної повинності [7, с. 85]. Отже, данина сплачувалася, в тому числі для забезпечення функціонування державного апарату. Також це сприяло виконанню ряду завдань та широкого кола функцій, спрямованих у тому числі на протидію тогочасним загрозам безпеці.

Однією з перших згадок про данину та мита є русько-візантійський договір 907 р. За його умовами припускається ідея виплати данини з боку греків як неодмінної умови подальших мирних відносин. Також вказаним договором було визнано право руських купців торгувати з греками без сплати мита [8, с. 69]. Відповідно, розвиваються й економічні відносини, що позитивно відображається на безпековій складовій, адже зростає сама данина, виникають торгові зв'язки й, відповідно, посилюється вплив Давньоруської держави.

Серед відомих актів, окремі положення яких хоча б опосередковано присвячувались економічному аспекту безпеки, варто згадати Руську правду Ярослава Мудрого. На думку Л. О. Корчевської, «наріжним каменем» цього документа є особиста та майнова безпека, а саме збереження внутрішнього порядку в країні та захист власності заможних людей» [9, с. 38]. Деякі норми вказаного зводу законів регламентували відносини, що виникали під час оподаткування. Положеннями Руської Правди було визначено об'єкти оподаткування, ставки податку, встановлений період, протягом якого мав бути сплачений податок тощо. Отже, необхідність сплати данини санкціонувалася державою і була обов'язком кожного, на кого поширював свою дію загаданий звід законів.

У подальшому, в період занепаду та феодалної роздробленості Київської Русі, який супроводжувався частою появою інших князівств і, відповідно, поступовою втратою політичної єдності складно виокремити дієві нові правові заходи, спрямовані на економічний захист держави. Хоча й торговельні відносини продовжували мати місце, проте важливу роль у існуванні більшості з них відіграли взаємовідносини, які виникли та склалися ще за часів «розквіту» Давньоруської держави.

Серед тогочасних відокремлених територіальних утворень слід виділити Галицько-Волинське князівство, яке на певний період стало політичним та економічним центром на українських землях. Тамтешня правова система ґрунтувалася переважно на джерелах права Київської Русі: звичаєве право, коротка редакція Руської Правди, судова практика. Відповідні норми вказаних джерел неодноразово застосовувались під час розгляду й вирішення цивільних та кримінальних спорів. В подальшому суттєвий вплив мало німецьке (магдебурзьке) право, яке сформувалося в 1188 р. у місті Магдебург і в XIII ст. поширилося на інші німецькі землі, на міста Польщі, Литви, Чехії, Галицько-Волинської держави, Угорщини [10, с. 22].

Окрім традиційних документів, які присвячувались питанням сплати мита та податків, слід виділити акти, що засвідчують зовнішньоекономічні відносини Галицько-Волинського князівства. Отже, після «занепаду» Київської Русі важливе значення у питанні правового забезпечення економічного захисту держави, порівняно з іншими державними утвореннями на українських землях, відіграло саме Галицько-Волинське князівство.

В подальшому територія сучасної України чи її частини, зважаючи на власне геополітичне становище, неодноразово ставала завойованою іншими державними утвореннями. Очевидно, що це передбачало підпорядкування принципам правового регулювання домінуючих суб'єктів та зазвичай виключало реальну можливість існування інституцій раціонального законотворення з метою розробки й визнання власних правових основ регулювання суспільних відносин, які були б орієнтовані винятково на власні безпекові інтереси.

У хронологічному порядку наступним значимим етапом, в контексті обраної тематики наукового дослідження, доцільно виокремити період Козацької України. В 1648 р. відбулись кардинальні зміни у всіх сферах діяльності українського соціуму. Поступово була зруйнована річпосполитська система та почали виникати й набирати обертів нові державотворчі процеси. У свою чергу, це зумовлювало потреби розбудови власної господарської структури – матеріальної основи державності, яка, до того ж, повинна відповідати запитам тогочасної української спільноти [11, с. 411]. Реалізація намічених цілей у рамках обраного курсу передбачала прийняття ряду документів щодо нової організації населення Січі та захисту її інтересів, у тому числі й економічних.

Зважаючи на те, що в частині економічного захисту першочергова роль відводилась питанням запобігання послабленню позицій міст, у тому числі внаслідок зниження рівня виробництва та торгівлі, було вжито ряд заходів, спрямованих і на захист економічних відносин. Насамперед мова йде про видачу козацьких універсалів – ключових тогочасних правових документів, які виражали волю владного суб'єкта, маючи адміністративно-політичний характер.

Із числа вказаних документів варто згадати наступні: 1) «Універсал Богдана Хмельницького ніжинському купцеві Гнатові Івановичу на вільну безмитну торгівлю» (1649 р.); 2) «Універсал Богдана Хмельницького з дозволом київським міщанам вести торгівлю з Старим Биховом, який

піддався під владу Запорозького війська» (1657 р.); 3) «Універсал Богдана Хмельницького купцям-грекам Павлові і Степанові Юрієвичам на безмитну торгівлю» (1657 р.) [12, с. 226] та інші документи. Ключовою метою цих та інших подібних за змістом документів стала необхідність стимулювання розвитку економічних відносин, що мало б досягатися внаслідок існування гарантій правового захисту їх учасників із боку держави.

Очевидно, що важливе значення для економічного захисту держави мали й ряд інших козацьких універсалів. Не виникає сумніву, що для розвитку економіки важливим є політична стабільність, яка обумовлюється відсутністю багатьох, нерідко внутрішніх потенційно дестабілізуючих чинників, своєрідним запобіжником від дії деяких із них якраз і були вказані документи, «підкріплені» авторитетом та можливостями суверена.

В хронологічному порядку серед наступних знакових у цьому аспекті правових документів, безумовно, необхідно визначити Конституцію Пилипа Орлика («Договори і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького») (1710 р.). Аналізуючи положення названого акта, можемо прийти до закономірного висновку, що документ не містив прямих вказівок стосовно обов'язку держави забезпечувати власний економічний захист. Проте, беручи до уваги умови, за яких було укладено договір, а також враховуючи положення про необхідність держави забезпечувати передумови для існування й підтримки Війська Запорозького, захищати права та вольності народу малоросійського [13] доцільно припустити визнання останньої своєї значимої монопольної ролі щодо захисту економічної безпекової складової.

Однак, як відомо, із моменту підписання вказаного договору гетьманат, порівняно з попередніми своїми етапами, поступово втрачав власні позиції і вже незабаром припинив існування. Безумовно, це мало наслідком настання чергової непослідовності, безсистемності та ірраціональності у розбудові української державності, нівелювало можливості посилення її впливу та позиціонування останньої як авторитетного учасника міждержавних відносин.

У подальшому розвиток економіки на українських землях сприяв появі нових інструментів її ресурсного забезпечення. Так, у 1729 р. був запроваджений вексельний обіг, проте подальшими указами селянам заборонялося користуватися векселями без згоди органів державної влади та поміщиків. Наприкінці XVIII ст., одночасно із зменшенням податкового навантаження, державне регулювання підприємницької діяльності обмежувалося переважно засобами непрямой дії. У Статуті 1781 р. передбачався нагляд поліції за створенням компаній. Статутом про цехи 1799 р. регламентувався правовий стан артілі. У 1784 р. почав функціонувати позиковий банк.

Проте, водночас більшість українських земель перебували в складі Російської імперії, що спричинило припинення перебігу багатьох державотворчих процесів й, відповідно, знецінення їх ролі, з точки зору дотримання та виконання існуючих владних актів. А введення в дію «Зводу законів Російської імперії» мало закономірним юридичним наслідком унеможливлення застосування попередніх правових норм, що також призвело до відсутності змоги подальшого розвитку правових засад у забезпеченні безпекових складових. Тому й суспільні відносини врегульовувались із орієнтацією не на власні інтереси української держави.

Варто зазначити, що в часи перебування у складі Російської імперії в юридичних документах почали використовувати термін «безпека». Під згаданою дефініцією було прийнято розуміти діяльність, спрямовану на боротьбу з державними злочинами. Вказане питання з часом неодноразово актуалізувалося в указах російських царів Василя III, Петра I, а також у реформах С. Вітте і П. Століпіна.

Наступним значимим періодом, на нашу думку, слід вважати події, що починаються у 1917 р. Після Лютневої Революції відбулось зародження та піднесення національного визвольного руху, що в подальшому стало наслідком активізації процесу правотворчості на користь інтересів української держави. Безумовно, знаковими серед таких документів вважаються Універсали Української Центральної Ради (далі – УЦР), в яких були визначені кроки по створенню та розбудові Української держави від статусу автономії до самостійного суб'єкта [14, с. 21].

Аналізуючи вказані документи, на особливу увагу в контексті дослідження заслуговує IV Універсал УЦР, який, порівняно з попередніми актами, присвячувався саме питанням визнання статусу самостійної держави. В аспекті економічного захисту української держави були окреслені та задекларовані наступні завдання: 1) переведення всіх заводів і фабрик на мирний стан, до вироблення продуктів; 2) монополізація контролю Української держави над торгівлею товарами, які ввозяться чи вивозяться за межі кордону; 3) монополізація виробництва заліза, вугілля, шкури, тютюну й інших продуктів і товарів; 4) встановлення державно-народного контролю над банками; 4) інші заходи. Їх особливість полягала в тому, що вони були спрямовані не скільки

на економічний захист держави, а більше на бажання послабити існуючий тиск, якого зазнавало суспільство. Вбачається, що це мало досягатися завдяки стимулюванню трудового населення шляхом їх наділення земельними ділянками, протидією спекулюванню цінами, виробництвом товарів пріоритетно на користь останніх, мінімізації адміністративного тиску тощо [15].

Також IV Універсалом передбачалась необхідність скорого прийняття Основного Закону незалежної держави, що відбулося 29 квітня 1918 р. Положеннями Конституції УНР було закладено правові підвалини відродження Української держави. Ст. 1 вказаного акта визначалось, що відновивши своє державне право як Українська Народна Республіка, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян проголосила себе і нині є державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною [16]. Проте, варто зазначити, що Конституція УНР не містила положень, присвячених державній політиці в сфері безпеки, у тому числі й стосовно захисту від загроз економічного характеру.

У період існування вже Гетьманської держави відбуваються певні зміни у державному регулюванні економічної складової. Поступово відновилися фінансово-кредитна система, сформований державний бюджет, проведена земельна реформа. Законами про тимчасовий державний устрій України від 09.18.1918 р. було визначено національну грошову одиницю – карбованець. Були прийняті закони щодо введення та зміцнення національної валюти, функціонування Державної скарбниці, відновлення державної горілчаної монополії, заснування Українського Державного банку, налагодження митної та податкової служб тощо [17].

З приводу Директорії УНР, то остання за незначний часовий проміжок свого існування була сконцентрована на війні з радянською Росією. Внаслідок чого правотворча діяльність не була розвинена і спрямована на вузьке коло проблемних питань. Тому суттєвих правових заходів, спрямованих на економічний захист держави, на наш погляд, було недостатньо і виокремити їх складно.

У часи перебування України в складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) відбулася чергова зміна підходів щодо формування та підтримки існування сприятливих умов для нормального функціонування безпекового середовища. Зважаючи на специфіку союзних міждержавних відносин, політика тогочасної Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) за всіма напрямками здійснювалась у відповідності до цілей і завдань Російської РФСР, відповідно й питання правового забезпечення захисту економічної складової слід теж розглядати з позиції ідеології та результатів правотворчості останньої.

Слід відзначити, що на відміну від більшості європейських країн, у Радянському Союзі думка про перевагу інтересів держави над інтересами суспільства почала розвиватися та поступово утверджуватися лише в 20-ті рр. минулого століття. Вважалося, що державні інтереси повинні бути пріоритетними перед інтересами особи, адже новоутворена держава краще знає як захистити кожного конкретного громадянина, тобто, захищаючи інтереси держави, тим самим всебічно охороняє права та інтереси власних громадян. Як наслідок – посягання на інтереси держави каралося набагато жорсткіше, ніж протиправні дії щодо конкретної особи [18, с. 27]. Відповідно державою визнавалось верховенство державної безпеки над безпекою суспільною, що в подальшому повністю позначилося на правовій ідеології Української РСР.

У 1934 р. у СРСР на державному рівні було запроваджене поняття «державна безпека» та в складі НКВС утворене Головне управління державної безпеки. Та, що важливіше, в 1936 р. вказаний термін було включено до Конституції СРСР і, відповідно, цю дефініцію почали активно використовувати в актах державних органів, а також досліджувати у науковій літературі [19]. Водночас слід констатувати, що незважаючи на це, у СРСР тривалий час питанню економічного аспекту безпеки приділялося дуже мало уваги. Це ж саме стосувалося й Української РСР. Так, досліджуючи результати правотворчості владних суб'єктів того часу, ми дійшли висновку, що в перші десятиліття її державна політика здебільшого була орієнтована на вирішення інших проблемних питань, пов'язаних із забезпеченням державної безпеки в цілому. Безумовно, важливою передумовою існування окресленого становища була Друга світова війна та післявоєнний період, що об'єктивно зумовлювало необхідність оперативної й результативної вирішувати ряд завдань іншого характеру.

Новою суттєвою обставиною, що зумовила потребу актуалізації наукових досліджень та відповідного законодавчого реагування на тогочасні виклики, в тому числі й для економічної складової, стало глобальне геополітичне, військове, економічне та ідеологічне протистояння з 1946 р. до кінця 1980-х, так звана «холодна війна». Це обумовило необхідність першочергової концентрації не тільки на військовому, ідеологічному і політичному, а й на економічному

векторах державної політики. Внаслідок чого в СРСР переважало розуміння економічної безпеки як однієї з характеристик глобального військового протистояння соціалістичної і капіталістичної систем [20, с. 27].

Це помітно негативно позначилося на економічному та політичному становищі СРСР й фактично заклало підвалини для його розколу. Об'єктивно виникла потреба майбутньої України формувати свою правову систему, в тому числі й щодо захисту економічної складової безпеки, орієнтовану винятково на власні інтереси та адаптовану до тогочасних складних реалій. Ураховуючи те, що почали здійснюватися перші вагомі правотворчі кроки, спрямовані на побудову власної правової системи, вбачається за доцільне і виправдане особливу увагу приділити саме цим та хронологічно послідовним подіям, пов'язаним із розвитком вказаної сфери.

Початок 1990-х рр. ознаменувався похваленням інтересу з боку науковців і суспільних діячів до проблеми економічної безпеки. У практичному плані було досягнуто певних успіхів, зокрема, поняття «економічна безпека» ввійшло до нормативно-правової лексики законодавчих документів та зайняло позицію в дискусіях з економічних питань [21, с. 69]. Водночас на перший план стали висуватися такі види безпеки, як економічна, фінансова, екологічна, інформаційна та інші. Зважаючи на неефективність командно-адміністративної системи управління економікою, появи передумов для гіперінфляції і скорочення ВВП виникла нагальна потреба розробки та впровадження дієвого механізму з організації управління економічною складовою.

Одним із перших кроків для реалізації наміченого стало ухвалення Верховною Радою Української РСР Декларації про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. № 55-ХІІ, у відповідності до якої проголошувався державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повнота й неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Названим документом передбачалося, що весь економічний і науково-технічний потенціал, створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету республіки і використовується з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян [22].

Важливим актом у цьому напрямі слід визнати і Закон Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР» від 03.08.1990 р. № 142-ХІІ. Саме ним було задекларовано основи економічної самостійності України як незалежної суверенної держави [23]. Також, як наголошує І. В. Шевчук, у зазначеному нормативно-правовому акті передбачався механізм переходу до ринкової економіки, формування бюджетної, грошово-кредитної та фінансової систем. Відповідно до Закону фінансові ресурси Української РСР склалися з таких елементів: кошти з республіканського бюджету, бюджетів Рад народних депутатів, коштів органів місцевого самоврядування, позабюджетних та інших коштів. Ефективний розподіл і баланс коштів, що надходили з республіканського та місцевого бюджетів, забезпечувався виваженою податковою політикою держави. Щодо банківської системи, то єдиною акредитованою емісійною установою Української РСР був Національний банк України, до повноважень якого було віднесено формування та реалізацію єдиної грошово-кредитної та валютної політики. Національний банк України був підзвітний Верховній Раді УРСР [24, с. 315 – 316]. Досліджуючи цей період, ми дійшли закономірного висновку, що на початку дев'яностих років двадцятого століття одночасно із проголошенням незалежності України закладалися підвалини системи економічної безпеки молодій державі. Підкреслимо, що це відбулося вперше за весь час існування українських земель та української нації. З початку здобуття незалежності України, зважаючи на поточне економічне становище, усвідомлення реальної нагальної потреби розбудови вітчизняної економіки із меншою кількістю, у порівнянні з радянським періодом, ресурсів та різким погіршенням криміногенної обстановки, перед вітчизняною економікою виникає необхідність створення нових адміністративно-правових механізмів для її дієвого захисту. І першочерговим на цьому етапі була розробка та подальше прийняття (затвердження) відповідних актів з метою формування правового підґрунтя для успішної реалізації наміченого цілей. А найголовніше – закладення правових основ створення системи економічної безпеки країни у Конституцію України.

Висновки. Досліджуючи історичний розвиток появи системи економічної безпеки на українських землях, ми дійшли висновку, що її розвиток був тісно пов'язаний із виникненням та функціонуванням в цілому системи забезпечення безпеки держави й суспільства, які існували в певні періоди на територіях нинішньої України. Економічна безпека розвивалась паралельно з державністю та стала однією з головних складових національної безпеки нашої країни. Тому цілком логічно та виправдано буде проводити подальші дослідження системи економічної безпеки України через призму захисту національних економічних інтересів у цілому й як сегмента національної безпеки України.

Список використаних джерел

1. Шевченко Л. С., Гриценко О. А., Макуха С. М. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія. Х. : Право, 2009. 312 с.
2. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія. Київ: ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
3. Уразгалиев В. Ш. Экономическая безопасность : учебник и практикум для вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2019. 675 с.
4. Панова О. О. Забезпечення публічної безпеки в Україні: адміністративно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 516 с.
5. Лихачев С. С., Дмитриев Л. А. Повесть временных лет: подгот. текста, пер. с древнерус., примеч. «Изборник» : сб. произв. лит. Древней Руси. М. : Худ. лит.-ра, 1969. С. 28–91.
6. Свердлов М. Б. Генезис и структура феодального общества в Древней Руси. Л., 1983. С. 57.
7. Корф С. История русской государственности. Т. 1 : Основные черты древнерусского государства. СанктПетербург: Тип. Тренке, 1908. 283 с.
8. Походзіло Ю. М. Становлення податкової функції держави на українських землях у часи Київської Русі та феодальної роздробленості XII–XIV ст. *Право та інновації*, 2017. № 4. С. 69–74.
9. Корчевська Л. О. Синергетичне управління економічною безпекою підприємства: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04. Херсон, 2017. 501 с.
10. Бойко І. Й. Генезис та еволюція джерел права у Галичині (1349–1434 pp.). *Часопис Київського університету права*, 2009. № 1. С. 20–25.
11. Аверинцев С. С., Арабоглы Э. А., Ильичев Л. Ф. и др. Философский энциклопедический словарь – 2-е изд. М. : Сов. энциклопедия, 1989. 815 с.
12. Універсали Б. Хмельницького. URL: <http://history.org.ua/LibegUA/966-7217-53-1/966-7217-53-1.pdf>.
13. Договори і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>
14. Melnik V. I. Legal aspects of providing economic protection the Ukrainian State in 1917-1990. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції : у 2 ч. (м. Суми, 21–22 травня 2020 року) / редколегія: проф. А. М. Куліш, О. М. Резнік. Суми : Сумський державний університет, 2020. Ч. 1. Р. 20–23.
15. Універсал Української Центральної Ради (IV) від 19.01.1918 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001300-18>.
16. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18>.
17. Закони про тимчасовий державний устрій України : Закон Державного утворення на території України (1917–1920). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18#Text>
18. Бригінець О. О. Правове забезпечення фінансової безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2017. 464 с.
19. Агадуллин Н. Ф. Национальная экономическая безопасность как категория экономической теории : дисс. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Уфа, 2007. 156 с.
20. Гоголева Е. Н. Экономическая безопасность как социальный феномен: состояние и проблемы обеспечения в России. *Известия ТулГУ. Гуманитарные науки*, 2014. № 3. С. 98–106.
21. Андрианов В. Д. Россия в мировой экономике : учеб. пособие для студ. вузов. М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. С. 24.
22. Декларація про державний суверенітет України : Декларація Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки від 16.07.1990 р. № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.
23. Про економічну самостійність Української РСР : Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 03.08.1990 р. № 142-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-12>.
24. Шевчук І. В. Нормативно-правове забезпечення економічної безпеки України в контексті захисту національних інтересів держави. *Університетські наукові записки*, 2018. № 67–68, С. 313–321.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

THEORETICAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF STATE LEGAL POLICY

У статті піддано критичному аналізу різні думки авторів щодо визначення поняття «державна правова політика». Констатовано, що проблеми теоретичного осмислення поняття «державна правова політика» були предметом розгляду значної кількості науковців, однак досі немає єдиного підходу до його визначення. Відсутність узгодженості серед наукової спільноти щодо трактування цього терміну є причиною наявності різноманітних тлумачень, що можуть значно відрізнятися за змістом та підходами. Уточнюється, що одні дослідники наголошують на значенні державної правової політики як системи правових заходів, спрямованих на регулювання суспільних відносин (інструментальний дискурс), а інші – акцентують увагу на її функціональній ролі в управлінні державою та забезпеченні правопорядку (функціональний дискурс). Автором визначено, що політика – це будь-яка взаємодія між окремими особами, групами чи інституціями, які прагнуть прийняти рішення про те, як зробити колективний вибір або вирішити якусь колективну проблему. Зроблено висновок, що у рамках державної правової політики стратегічне планування є її ключовим елементом, що включає розробку й імплементацію нормативно-правових актів, удосконалення системи правового регулювання та правозастосування, а також моніторинг ефективності ухвалених рішень. Стратегічне планування забезпечує інтеграцію правових ініціатив в загальну політику розвитку країни, враховуючи економічні, соціальні та міжнародні аспекти. Такий підхід сприяє сталому розвитку, підвищенню інвестиційної привабливості держави та зміцненню правової культури серед населення. Надано авторське визначення терміну «державна правова політика», а саме: державна правова політика як особлива правова категорія – це система цілеспрямованих дій і заходів держави, спрямованих на формування, реалізацію та вдосконалення правової системи, що визначає принципи, пріоритети та напрями розвитку права та законодавства для досягнення суспільно значущих цілей і забезпечення правопорядку, що закріплюються у стратегічних нормативно-правових актах.

Ключові слова: державна правова політика, державні органи, політика, сталий розвиток, стратегічне планування.

The article critically analyzes different opinions of the authors regarding the definition of the concept of "state legal policy". It was established that the problems of theoretical understanding of the concept of "state legal policy" were the subject of consideration by a significant number of scientists, but there is still no unified approach to its definition. The lack of agreement among the scientific community regarding the interpretation of this term is the reason for the existence of various interpretations, which can differ significantly in terms of content and approaches. It is clarified that some researchers emphasize the importance of state legal policy as a system of legal measures aimed at regulating social relations (instrumental discourse), while others emphasize its functional role in state management and ensuring law and order (functional discourse). The author defines that politics is any interaction between individuals, groups or institutions that seek to make a decision about how to make a collective choice or solve a collective problem. It was concluded that within the framework of the state legal policy, strategic planning is its key element, which includes the development and implementation of normative

legal acts, improvement of the system of legal regulation and law enforcement, as well as monitoring the effectiveness of the adopted decisions. Strategic planning ensures the integration of legal initiatives into the general development policy of the country, taking into account economic, social and international aspects. This approach contributes to sustainable development, increasing the investment attractiveness of the state and strengthening the legal culture among the population. The author's definition of the term "state legal policy" is provided, namely: state legal policy as a special legal category is a system of purposeful actions and measures of the state aimed at the formation, implementation and improvement of the legal system, which determines the principles, priorities and directions of the development of law and legislation to achieve socially significant goals and ensure law and order, which are enshrined in strategic legal acts.

Key words: *state legal policy, state bodies, policy, sustainable development, strategic planning.*

Вступ. Не є заперечним твердження, що державна політика реалізується через правову сферу, здійснюючи правовий вплив на суспільні відносини. Державна правова політика відзначається не тільки самим процесом здійснення впливу на суспільні відносини, а також і можливістю його спричинення. Для того, щоб даний вплив був дійсно ефективним і сприяв досягненню позитивного результату – розбудові правової держави та громадянського суспільства в Україні – необхідно встановити зв'язок між правом і політикою в аспекті розуміння правової політики як суспільного явища [1, с. 111].

По-перше, правова політика спрямована на впорядкування правової сфери, що відповідно приводить до оптимізації політичних, економічних, соціальних та інших відносин. По-друге, формування правової політики упорядковує потоки юридичної інформації, що міститься в різних правових актах та має здатність до зростання. По-третє, актуалізація правової політики зумовлена і посиленням управлінської функції права, підвищенням ролі та значущості правосвідомості суспільства, розширенням договірних засад правового регулювання, потребою в координації та керуваності з боку владних структур та іншими процесами у правовому просторі. По-четверте, посилення значимості правової політики пов'язано з необхідністю вироблення і закріплення тактичних і стратегічних основ розвитку правового життя в Україні [2, с. 29].

Таким чином, правова політика – це один з найважливіших видів політики як родового інтеграційного поняття. Ось чому не можна зрозуміти суть правової політики, не знаючи, що таке політика взагалі. Іншими словами, будь-яке визначення правової політики не повинно суперечити загальному уявленню про політику в її традиційному змісті [3, с. 8-9].

Варто зауважити, що проблеми теоретичного осмислення поняття «державна правова політика» були предметом розгляду значної кількості науковців, однак досі немає єдиного підходу до його визначення. Відсутність узгодженості серед наукової спільноти щодо трактування цього терміну є причиною наявності різноманітних тлумачень, що можуть значно відрізнятися за змістом та підходами. Власне, одні дослідники наголошують на значенні державної правової політики як системи правових заходів, спрямованих на регулювання суспільних відносин (інструментальний дискурс), а інші – акцентують увагу на її функціональній ролі в управлінні державою та забезпеченні правопорядку (функціональний дискурс).

Причому складність осмислення державної правової політики полягає у тому, що це міждисциплінарна категорія, яка включає не тільки юридичні аспекти, але й політичні, соціальні, економічні чинники, які сукупно формують її змістову структуру. Означене свідчить про важливість подальшого дослідження і узгодження теоретичних підходів для більш чіткого розуміння цього поняття та його ефективного практичного прояву.

Тому, актуалізація розгляду проблематики уточнення теоретичної ідентифікації категорії «державна правова політика», на нашу думку, є достатньо зрозумілою.

Отже, **метою статті** є узагальнення наукових думок в контексті визначення теоретичних рамок розуміння заявленої до розгляду категорії.

Виклад основного матеріалу. Кореляційний взаємозв'язок між категоріями «правова політика» та «політика» є аксіоматичним. Причому доречно вказати, що термін «політика» є неоднозначним [4, с. 48]. Політика та пов'язані з нею терміни, як-от «політичний» чи «політик», можуть мати як позитивні, так і негативні конотації. Грецький філософ Аристотель стверджував, що «людина – політична тварина» [5]. Його основна ідея щодо політики, як суспільного явища, полягала у тому, що уряд існує для того, щоб заохочувати та плекати чесноти таким чином, щоб

це вело до гарного життя його громадян, своєю чергою добродесні громадяни готові жити разом за загальними законами та робити внесок у свою громаду. Зрозуміло, що такий погляд автора є досить утопічним, але заслуга Аристотеля у тому, що він детально описав багато можливих форм політичної спільноти та те, як вони пов'язані із загальною метою уряду.

Політика існує скрізь, де люди взаємодіють один з одним, щоб ухвалювати рішення, які впливають на них колективно. Коли уряд вводить податки чи фінансує освіту – це політика. Але політика це не тільки про державу та її публічні органи. На нашу думку, політика існує навіть в родині. Наприклад, коли батьки вирішують, де житиме родина – це політичне рішення, яке приймає родина. Тобто, загалом, політика – це будь-яка взаємодія між окремими особами, групами чи інституціями, які прагнуть прийняти рішення про те, як зробити колективний вибір або вирішити якусь колективну проблему.

Якщо деталізувати сутність поняття «правова політика» то щодо її визначення існує безліч варіантів інтерпретації. Так, В. Селіванов вважає, що головною метою правової політики демократичної, соціальної, правової держави, з багатопартійною системою має бути сприяння досягненню громадянської злагоди в суспільстві на основі утвердження й забезпечення законних прав і свобод людини, які не порушують, насамперед, права і свободи інших людей, а також моральні підвалини суспільства. Тому, на думку науковця, зміст правової політики пов'язаний з цілеспрямованим, вибором пріоритетів, формуванням моделей розвитку правової системи, правового розвитку держави та суспільства в цілому відповідно до об'єктивних потреб соціального прогресу та суб'єктивних інтересів владарюючих сил, суперечностей між першими і другими [6, с. 10]. На думку О. Рудневої та О. Ярмиша, «правову політику» можна розглядати як: «...особливе політико-правове явище, що формується внаслідок системної, науково обгрунтованої діяльності держави і громадських об'єднань, спрямоване на визначення стратегії і тактики правового розвитку суспільства, удосконалення механізму правового регулювання, забезпечення прав і свобод людини та громадянина, побудову правової держави» [7, с. 8].

Вбачається доволі спірним твердження Н. Железняка, який вважає, що: «правова політика – це специфічна міжгалузева правова категорія, яка визначає базовані на загальних та специфічних закономірностях розвитку національної правової системи принципи, стратегічні напрями та шляхи створення і реалізації правових норм, спрямована на зміцнення режиму законності та безпеки, формування у громадян розвиненої правової культури, здатності використовувати правові засоби для задоволення своїх інтересів, захисту прав та свобод, і одночасно є статичним елементом правової системи» [3]. Автор визначає правову політику як «міжгалузеву правову категорію», що, на перший погляд, є доволі широким і узагальненим визначенням. На нашу думку, важливо конкретизувати, що саме означає міжгалузевий характер, і як це відрізняється від інших правових категорій. Також автор стверджує, що правова політика є «статичним елементом правової системи», однак, на нашу думку, правова політика за своєю суттю є динамічною, оскільки вона змінюється відповідно до суспільних потреб і викликів. Статичність ми вважаємо спірною ознакою, оскільки це суперечить основним характеристикам політики як явища, що реагує на зміни в правовому середовищі та суспільних відносинах.

Аналогічний підхід щодо формування терміну «правова політика» обгрунтовується О. Минькович-Слободяник у дисертаційному дослідженні «Правова політика як чинник правотворчості та правозастосування», в якому авторка вказує, що: ««правова політика» бере свій початок з права як статичної основи, що набуває руху за допомогою останньої» [8]. Вона також відстоює точку зору, що правова політика генетично походить від політики, але базою для її існування і функціонування виступає завжди лише право. Саме право впливає на її формування, визначає, якою вона буде, які цінності вона покликана нести в суспільство і захищати. Тому політика – це скоріше влада в рухові, а право, законодавство – статика влади [8].

На думку І. Жаровської сутністю державної правової політики є стратегічне планування у правовій сфері як постійний процес, за допомогою якого суб'єкти правової політики переглядають стратегічний напрямок своєї організації та її діяльності для досягнення цілей, що визначені органами публічного управління для громади. На думку авторки, державна система планування розвитку охоплює різноманітність інструментів, що включають правову основу держави, а також механізми перетворення політичних рамок у середньостроковий сектор розвитку [9]. Тобто, авторкою стратегічне планування визначено як основа правової політики держави. Ми з цим погоджуємося, оскільки воно дозволяє державі формулювати довгострокові цілі, які відповідають інтересам суспільства, та визначати шляхи їх досягнення. Стратегічне планування забезпечує цілісність та узгодженість усіх заходів, спрямованих на розвиток правової системи, створення

сприятливого правового середовища, а також на підтримку стабільності та передбачуваності державних рішень. У рамках державної правової політики стратегічне планування включає розробку й імплементацію нормативно-правових актів, удосконалення системи правового регулювання та правозастосування, а також моніторинг ефективності ухвалених рішень. Воно забезпечує інтеграцію правових ініціатив в загальну політику розвитку країни, враховуючи економічні, соціальні та міжнародні аспекти. Такий підхід сприяє сталому розвитку, підвищенню інвестиційної привабливості держави та зміцненню правової культури серед населення.

Додамо також, що А. Крижанівський наголошує на тому, що державна правова політика багато в чому полягає у виробленні та здійсненні юридичних ідей стратегічного плану, у прийнятті, вдосконаленні та реалізації Конституції і чинного законодавства [10].

Висновки. Результати проведеного аналізу дозволяють визначити державну правову політику як особливу правову категорію, яка ідентифікується через систему цілеспрямованих дій і заходів держави, спрямованих на формування, реалізацію та вдосконалення правової системи, що визначає принципи, пріоритети та напрями розвитку права та законодавства для досягнення суспільно значущих цілей і забезпечення правопорядку, що закріплюються у стратегічних нормативно-правових актах.

Список використаних джерел

1. Харченко Н. П. Правова політика держави: до визначення поняття і змісту. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право*, 2020. №10 (22). С. 110-117. URL: https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2021/02/110-117_%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BA%D0%BE-1.pdf
2. Кравчук М., Матола В. Правова політика в сучасній Україні: сутність, особливості формування та реалізації. *Актуальні проблеми правознавства*, 2018. Випуск 1 (13). С. 29-35. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/28600/1/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf>
3. Железняк Н. А. Поняття державної правової політики та її загальна характеристика наукові записки. *Юридичні науки*, 2003. Том 21. С. 9-14. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f691adce-96b6-44dd-b6ed-b7f9d1391725/content>
4. Oksin, Vitaliy, Anna Danylenko, and Artem Zubko. «Policy» and «Administration» in the Context of Regulating Ukraine’s Space Activities. *Advanced Space Law*, 2022. Vol. 9. P. 48–57. <https://doi.org/10.29202/asl/9/5>
5. Kenny Anthony J.P., Anselm H. Amadio. Political theory of Aristotle. *Britannica*, 2024. URL: <https://www.britannica.com/biography/Aristotle/Political-theory>
6. Селіванов В. Правова політика України (деякі теоретичні питання сутності, змісту та технології). *Право України*, 2001. С.13 № 12. С. 6 – 14.
7. Руднева О. М., Ярмиш О. Н. Правова політика України: стан, проблеми концептуалізації та підвищення ефективності. *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.)*. С. 6–26. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Pravova_pol_new-b7252.pdf.
8. Минькович-Слободяник О. В. Правова політика як чинник правотворчості та правозастосування. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01. Київ, 2010. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10283/Mynkovich-Slobodyanyk.pdf?sequence=1>
9. Жаровська І. Правова політика держави (теоретико-правовий аналіз). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*, 2020. Т. 7, № 4. С. 47-51.
10. Крижанівський А. Правова політика і правопорядок: сфери перетину і взаємопідсилення. *Актуальні проблеми політики: зб. наук.праць*. 2017. Вип. 30. С. 36 – 39.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.3>

АНДРУХІВ О.І.

**ДОГОВІР ДАРУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ:
ЮРИДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

DONATION AGREEMENT IN CIVIL LAW: LEGAL CHARACTERISTICS

Стаття присвячена всебічному аналізу договору дарування як інституту цивільного права України. Договір дарування є одним із найдавніших і найпоширеніших договорів у цивільному обороті, який має важливе значення для регулювання майнових відносин. Дослідження охоплює історичний розвиток договору дарування, його правову природу, особливості укладення та виконання, а також основні правові наслідки для сторін договору.

Автор здійснює детальний аналіз основних елементів договору дарування, таких як предмет дарування, права та обов'язки дарувальника та обдарованого, форма договору. Розглядаються вимоги до предмета дарування, включаючи речі, майнові права та обов'язки, і умови, за яких договір дарування вважається дійсним. Особливу увагу приділено формі договору дарування, включаючи письмову форму та необхідність нотаріального посвідчення в окремих випадках.

Стаття також аналізує правове регулювання договорів дарування відповідно до чинного законодавства України, зокрема, Цивільного кодексу України. Автор висвітлює нормативні акти та судову практику, що регламентують укладення та виконання договорів дарування, а також досліджує особливості розірвання та визнання договору дарування недійсним.

У дослідженні розглядаються актуальні приклади судових рішень щодо спорів, пов'язаних із договорами дарування. Автор аналізує підходи судів до тлумачення норм права та вирішення спірних питань, надаючи практичні рекомендації щодо захисту прав учасників договору дарування. Окремо у статті розглядаються можливі правові ризики, пов'язані з укладенням договорів дарування, такі як шахрайство, введення в оману, вплив на волевиявлення сторін. Автор надає поради щодо мінімізації цих ризиків, включаючи рекомендації щодо належної юридичної перевірки документів та умов договору.

На основі проведеного аналізу автор формулює рекомендації щодо вдосконалення законодавства у сфері дарування з метою підвищення правової визначеності та захисту прав учасників договору. Зокрема, пропонується вдосконалення процедур нотаріального посвідчення, уточнення вимог до форми договору та предмета дарування, а також введення додаткових гарантій для захисту прав обдарованих осіб.

Стаття робить висновок про те, що договір дарування є важливим інструментом регулювання майнових відносин і потребує подальшого розвитку та вдосконалення для забезпечення належного захисту прав фізичних осіб у цивільному обороті.

Ключові слова: *договір дарування, цивільне право, дарувальник, обдарований, правова природа, форма договору, судова практика, правові ризики, Цивільний кодекс України.*

The article provides a comprehensive analysis of the gift contract as an institution of civil law in Ukraine. The gift contract is one of the oldest and most widespread contracts in civil circulation, which plays a significant role in regulating property relations. The study covers the historical development of the gift contract, its legal nature, the peculiarities of its conclusion and execution, as well as the main legal consequences for the parties to the contract.

The author conducts a detailed analysis of the main elements of the gift contract, such as the subject of the gift, the rights and obligations of the donor and the donee, and the form of the contract. The requirements for the subject of the gift, including things, property rights and obligations, and the conditions under which the gift contract is considered valid are discussed. Special attention is given to the form of the gift contract, including the written form and the necessity of notarial certification in certain cases.

The article also analyzes the legal regulation of gift contracts according to the current legislation of Ukraine, particularly the Civil Code of Ukraine. The author highlights the regulatory acts and case law governing the conclusion and execution of gift contracts, and explores the specifics of termination and invalidation of the gift contract.

In the section devoted to case law, relevant examples of court decisions on disputes related to gift contracts are considered. The author analyzes the courts' approaches to interpreting legal norms and resolving contentious issues, providing practical recommendations for protecting the rights of the parties to the gift contract.

The article separately examines potential legal risks associated with concluding gift contracts, such as fraud, misrepresentation, and influence on the parties' will. The author provides advice on minimizing these risks, including recommendations for proper legal verification of documents and contract terms. Based on the analysis, the author formulates recommendations for improving legislation in the field of gifting to enhance legal certainty and protect the rights of contract participants. In particular, it is proposed to improve notarial certification procedures, clarify the requirements for the form of the contract and the subject of the gift, and introduce additional guarantees for protecting the rights of the donee. The article concludes that the gift contract is an important instrument for regulating property relations and requires further development and improvement to ensure adequate protection of the rights of individuals in civil circulation.

Key words: *gift contract, civil law, donor, donee, legal nature, contract form, case law, legal risks, Civil Code of Ukraine.*

Договір дарування в Україні регулюється низкою нормативно-правових актів, основними з яких є Цивільний кодекс України (ЦКУ), Закон України "Про нотаріат", а також інші нормативні акти, що регулюють окремі аспекти цього правовідношення.

Згідно зі статтею 717 ЦКУ, договір дарування – це угода, за якою одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому іншій стороні (обдаровуваному) майно у власність безоплатно. Цей договір може укладатися в усній або письмовій формі. Однак для деяких видів майна законодавством передбачено обов'язкову письмову форму. Наприклад, договір дарування нерухомого майна, транспортних засобів, цінних паперів підлягає нотаріальному посвідченню [2].

Важливим аспектом договору дарування є згода обдаровуваного на прийняття дарунка, що підкреслює добровільність та безоплатність цього правочину. Обдаровуваний має право відмовитися від прийняття дарунка в будь-який момент до його передачі, а в окремих випадках і після передачі майна, якщо обдаровуваний не був поінформований про певні обставини, які суттєво впливають на його рішення.

Дарувальник, у свою чергу, має право вимагати розірвання договору дарування у разі, якщо обдаровуваний вчинив замах на його життя або здоров'я, або ж на життя чи здоров'я членів його родини. Також можливе розірвання договору, якщо обдаровуваний не виконує обов'язку підтримувати дарувальника в разі потреби, що інколи прописується в договорі.

ЦКУ також передбачає певні обмеження щодо договору дарування. Зокрема, дарувальником не може виступати особа, яка діє за дорученням або зобов'язана за посадою здійснювати представництво інтересів обдаровуваного, а також батьки, опікуни або піклувальники щодо майна своїх підопічних [2].

Особливу увагу слід приділити оподаткуванню договору дарування. Відповідно до Податкового кодексу України, дохід, отриманий у вигляді дарунка, підлягає оподаткуванню. Однак існують винятки, наприклад, дарування між родичами першого ступеня споріднення не підлягає оподаткуванню [3].

Закон України "Про нотаріат" передбачає, що нотаріус здійснює посвідчення договорів дарування, перевіряючи при цьому правоздатність та дієздатність сторін, законність змісту договору, а також відповідність форми угоди встановленим вимогам. Нотаріальне посвідчення договору дарування нерухомого майна є обов'язковим, що забезпечує додаткові гарантії правомірності угоди та захист прав учасників правочину [4].

Окремі аспекти договору дарування можуть регулюватися іншими нормативно-правовими актами, такими як Земельний кодекс України (у разі дарування земельних ділянок) та інші закони і підзаконні акти, що встановлюють особливості передачі певних видів майна у дар [5].

Нині договір дарування в Україні є важливою частиною цивільно-правових відносин, який має свої особливості та регулюється низкою нормативно-правових актів, що забезпечують його законність та захист прав учасників.

Елементи договору дарування є ключовими складовими, що визначають його юридичну природу, права та обов'язки сторін, а також умови та порядок виконання. Основними елементами договору дарування є: сторони договору, предмет договору, форма договору, права та обов'язки сторін, а також умови, за яких договір може бути розірвано або визнано недійсним [2].

Сторонами договору дарування є дарувальник і обдарований. Дарувальником може бути будь-яка дієздатна фізична або юридична особа, яка має право розпоряджатися майном, що є предметом дарування. Обдарований може бути будь-яка особа, яка погоджується прийняти дарунок. Важливо зазначити, що обидві сторони повинні мати правоздатність та дієздатність, необхідну для укладення договору [2].

Предметом договору дарування може бути будь-яке майно, що не заборонене законом для безоплатної передачі у власність. Це можуть бути рухоме та нерухоме майно, грошові кошти, цінні папери, майнові права та інші об'єкти цивільних прав. Основна умова – дарунок має бути переданий безоплатно, тобто обдарований не повинен сплачувати за нього жодної компенсації чи зустрічної вигоди.

Форма договору дарування залежить від предмета договору та суми дарунка. Договір може бути укладений як в усній, так і в письмовій формі. Усна форма є допустимою для дарування рухомого майна, вартість якого не перевищує певної суми, встановленої законодавством. Для договорів дарування нерухомого майна, транспортних засобів, цінних паперів або майна, вартість якого перевищує встановлену суму, обов'язковою є письмова форма з нотаріальним посвідченням [2].

Права та обов'язки сторін договору дарування визначаються його умовами та законодавством. Основним правом обдарованого є право отримати дарунок у власність та розпоряджатися ним на власний розсуд. Основним обов'язком дарувальника є передача майна у власність обдарованого. Дарувальник має право вимагати розірвання договору у разі, якщо обдарований вчиняє замах на його життя чи здоров'я або на життя чи здоров'я його близьких, або ж не виконує інших обов'язків, передбачених договором.

Розірвання договору дарування можливе за наявності підстав, передбачених законодавством або договором. Це може бути недобросовісне ставлення обдарованого до дарувальника, що суттєво ускладнює відносини між ними, невиконання обдарованим своїх обов'язків щодо дарувальника або інших осіб, якщо такі обов'язки передбачені договором, або ж інші обставини, що роблять неможливим збереження правовідносин. Визнання договору дарування недійсним можливе у разі його укладення під впливом помилки, обману, насильства, а також у разі невідповідності його умов законодавству або наявності інших підстав, визначених Цивільним кодексом України [2].

Отже, елементи договору дарування включають сторони договору, предмет дарування, форму договору, права та обов'язки сторін, а також умови розірвання та визнання договору недійсним. Всі ці елементи формують комплекс правових відносин, що забезпечують законність та захист інтересів учасників договору дарування.

Судова практика в Україні щодо договору дарування має свої особливості, які відображаються у розгляді спорів, пов'язаних із цим правочином. Основні аспекти судової практики включають розгляд питань про дійсність договору, його виконання, розірвання та повернення

дарунків. Кожен з цих аспектів має свої специфічні риси, які варто розглянути детальніше. Однією з ключових особливостей судової практики є розгляд справ щодо дійсності договору дарування. Суд часто стикається з випадками, коли одна зі сторін оспорує дійсність договору на підставі того, що він був укладений під впливом обману, насильства або погрози. У таких справах важливу роль відіграють докази, що підтверджують ці обставини. Суд ретельно аналізує свідчення сторін, покази свідків, письмові докази та інші матеріали справи для встановлення фактичних обставин і прийняття обгрунтованого рішення [6, с. 235].

Договір дарування, будучи однією з найдавніших форм передачі майна, має свою специфіку і проблематику в правовій системі України. Однією з ключових проблем є відсутність чіткого законодавчого регулювання, що призводить до можливих зловживань та порушень прав обох сторін. Часто виникають спори щодо фактичної передачі дарунка, його оцінки та можливих обтяжень, які можуть бути приховані від обдаровуваного. Додатково, на практиці нерідко зустрічаються випадки, коли дарувальник через певний час бажає повернути подароване майно, що створює додаткові юридичні конфлікти.

Проблеми також виникають через невідповідність договору дарування нормам захисту прав неповнолітніх та осіб, які не можуть самостійно приймати рішення (наприклад, недієздатних). Це вимагає додаткових заходів контролю з боку держави та соціальних служб, щоб уникнути зловживань. Крім того, договори дарування часто використовуються для ухилення від сплати податків або приховання реальних доходів, що є серйозною проблемою для фінансової системи держави. Для вирішення цих проблем необхідно удосконалювати законодавчу базу. Перш за все, слід забезпечити більш детальне регулювання процесу дарування, включаючи чіткі вимоги до форми та змісту договору. Необхідно також передбачити обов'язкову нотаріальну форму для певних видів договорів дарування, що дозволить мінімізувати ризики шахрайства та захистити інтереси обдаровуваних. Важливо встановити ефективні механізми контролю за виконанням таких договорів, зокрема, через створення відповідних державних реєстрів [6, с. 237].

Окремої уваги заслуговує питання захисту прав неповнолітніх та недієздатних осіб. Тут необхідно розробити спеціальні процедури, які б унеможливили зловживання з боку третіх осіб та забезпечували повний захист майнових прав цих категорій громадян. Додатково, для боротьби з ухиленням від сплати податків доцільно посилити контроль з боку податкових органів та впровадити обов'язкове декларування всіх договорів дарування, які перевищують певну суму.

Таким чином, вирішення проблем договору дарування в Україні вимагає комплексного підходу та співпраці різних державних органів. Удосконалення законодавства, посилення контролю та забезпечення прозорості процесів – це основні кроки, які допоможуть вирішити існуючі проблеми та забезпечити захист прав усіх учасників таких правовідносин.

Висновки до дослідження договору дарування в Україні свідчать про необхідність комплексного підходу до вирішення існуючих проблем у цій сфері. Договір дарування, хоча і є давньою та поширеною формою передачі майна, має ряд проблематичних аспектів, які потребують уваги з боку законодавців та державних органів.

Основні проблеми включають недостатню чіткість законодавчого регулювання, що призводить до зловживань та порушень прав обох сторін договору. Зокрема, питання фактичної передачі дарунка, його оцінки та можливих обтяжень є важливими аспектами, що потребують детального регулювання. Крім того, нерідко виникають конфлікти, пов'язані з поверненням подарованого майна, що свідчить про необхідність введення додаткових правових механізмів для захисту прав сторін [7, с. 137-140].

Також важливим аспектом є захист прав неповнолітніх та недієздатних осіб, які можуть бути залучені до договорів дарування. Це вимагає спеціальних процедур та посиленого контролю з боку державних органів, щоб уникнути зловживань та забезпечити належний захист майнових прав цих категорій громадян.

Для вирішення вищезазначених проблем необхідно удосконалювати законодавчу базу, зокрема, встановити чіткі вимоги до форми та змісту договору дарування, передбачити обов'язкову нотаріальну форму для певних видів договорів та створити ефективні механізми контролю за їх виконанням. Також важливо посилити контроль з боку податкових органів для запобігання ухиленню від сплати податків через договори дарування.

Загалом, удосконалення правового регулювання договорів дарування в Україні сприятиме забезпеченню прозорості та справедливості у цій сфері, захисту прав учасників правовідносин та підвищенню рівня довіри до правової системи держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 01 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 14.07.2024).
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV: станом на 28 черв. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 14.07.2024).
3. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI: станом на 01 лип. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 14.07.2024).
4. Про Нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. №3425-XII: станом на 15 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 14.07.2024).
5. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III: станом на 28 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 14.07.2024).
6. Гончаренко В. О. Договір дарування у цивільному праві України. *Молодий вчений*. 2016. № 6. С. 233-237.
7. Яворська О.С. Особливості дарування як способу безвідплатного передання майна у власність. *Вісник Львівського університету. Серія «юридична»*. 2008. № 46. С. 135–143.

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.4>

БОЛЬШАКОВ Д.К.

ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПЛАТИ ПОСЛУГ ПЕРЕДСТАВНИКА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ, ЯКИЙ НЕ Є АДВОКАТОМ

ON THE APPROPRIATENESS OF STATE REGULATION OF PAYMENT FOR SERVICES OF A REPRESENTATIVE IN CIVIL PROCEEDINGS WHO IS NOT A LAWYER

Питання відшкодування судових витрат, пов'язаних із оплатою послуг представника, на сьогоднішній день є актуальним у будь-якому судовому процесі. Ситуація ускладнюється, якщо представник не є адвокатом, оскільки виникає питання раціональності застосування мінімальних ставок гонорару на надання разової юридичної допомоги. Відсутність законодавчого регулювання даного питання породжує суперечливу судову практику. У зв'язку з цим одним із варіантів усунення існуючого пропуску в праві є державне регулювання ринку надання юридичних послуг.

Державне регулювання оплати послуг представників у цивільному судочинстві, які не мають статусу адвоката, є важливим питанням, яке потребує детального аналізу.

По-перше, державне регулювання може сприяти забезпеченню доступності правової допомоги для широких верств населення. Встановлення обґрунтованих тарифів на послуги представників, які не є адвокатами, може зменшити фінансовий тиск на громадян, особливо на соціально незахищені групи. Це може підвищити рівень правосвідомості населення та забезпечити доступ до правосуддя для тих, хто не може собі дозволити послуги адвокатів.

По-друге, регулювання оплати може сприяти підвищенню якості послуг, що надаються представниками. Держава може встановити стандарти якості та вимоги до кваліфікації представників, що забезпечить високий рівень професіоналізму та компетентності. Це, в свою чергу, сприятиме ефективнішому захисту прав та інтересів громадян у суді.

У підсумку, питання державного регулювання оплати послуг представників, які не є адвокатами, є багатограним і вимагає зваженого підходу. Необхідно ретельно аналізувати всі переваги та недоліки, враховуючи специфіку правової системи, соціально-економічні умови та потреби населення, щоб знайти оптимальне рішення, яке забезпечить доступність та якість правової допомоги.

Ключові слова: оплата послуг представника, адвокат, представник, цивільний процес, судові витрати, гонорар.

The matter of reimbursing legal costs for representative services is currently relevant in any legal process. The complexity increases when the representative is not a lawyer, raising questions about the rationality of applying minimum fee rates for one-time legal assistance. The absence of legislative regulation on this issue results in inconsistent judicial practices. To address this legal loophole, state regulation of the legal services market is one potential solution.

State regulation of payment for services provided by non-lawyer representatives in civil proceedings is a significant issue requiring thorough analysis. Firstly, such regulation can help ensure legal aid accessibility for the general population. By setting reasonable tariffs for non-lawyer representative services, financial burdens on citizens, particularly those from disadvantaged groups, can be alleviated. This would enhance legal awareness among the public and improve access to justice for those who cannot afford lawyers.

Secondly, regulating payments can improve the quality of services provided by representatives. The state can establish quality standards and qualification requirements for representatives, ensuring a high level of professionalism and competence. This, in turn, would lead to more effective protection of citizens' rights and interests in court.

In conclusion, the issue of state regulation of payments for non-lawyer representative services is multifaceted and requires a balanced approach. It is essential to carefully analyze all advantages and disadvantages, considering the specifics of the legal system, socio-economic conditions, and the population's needs to find the optimal solution that ensures both the availability and quality of legal aid.

Key words: payment for the services of a representative, lawyer, representative, civil process, court costs, fee.

Постановка проблеми. У цивільному процесі на сьогоднішній день одним з найбільш актуальних є питання розподілу судових витрат між сторонами, зокрема, оплата послуг представника, що дозволяє забезпечити захист майнових інтересів сторони, на користь якої відбулося рішення суду.

Так на сьогоднішній день відсутнє державне регулювання цін у сфері надання юридичних послуг, що цілком співвідноситься з принципом свободи договору. У свою чергу законодавчо гонорар обмежується принципом розумності, що виражається у застосуванні таких розмірів, які зазвичай використовуються за аналогічні послуги. У зв'язку з цим судова практика пішла шляхом застосування до всієї юридичної спільноти офіційно опублікованих ставок, рекомендованих для адвокатської спільноти. У такому разі виникає питання: наскільки доцільно застосування ставок, встановлених для адвокатів, за аналогією для представників, які не мають статусу адвоката.

Необхідність розкриття сутності цього питання обумовлена тим, що однією з ключових гарантій забезпечення конституційного права особи на професійну правничу допомогу та її доступу до правосуддя є повна і справедлива компенсація всіх витрат на таку допомогу. Тому ця проблематика потребує наукового дослідження та подальшого надання пропозицій для вдосконалення норм чинного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не зважаючи на актуальність досліджуваної проблематики, деякі аспекти дослідження регулювання оплати послуг за професійну правничу (правову) допомогу в цивільному судочинстві залишаються не розкритими. Поняття, сутність, структуру і зміст витрат на професійну правничу допомогу в цивільному судочинстві досліджували такі вчені, як О. Беляневич, С. Бичкова, Ю. Білоусов, М. Бородін, Є. Васьковський, К. Дрогозюк, В. Заборовський, Л. Зуєва, В. Кройтор, В. Комаров, В. Личко, Д. Сірош, С. Устюшенко, Р. Ханік-Посполітак, Г. Чурпіта, К. Шмотін, Ю. Шрамко та ін.

Метою даної статті є з'ясування особливостей відшкодування витрат на професійну правничу (правову) допомогу і зокрема оплати послуг представника в цивільному судочинстві, який не є адвокатом.

Виклад основного матеріалу. У статті 55 Конституції України зазначено, що кожна людина має право захищати свої права і свободи від протиправних дій та порушень усіма засобами, які не заборонені законом. Крім того, статтею 59 Конституції України визначено гарантоване право кожної людини на професійну правову допомогу. В тих випадках, коли це передбачено законом, то така допомога надається безкоштовно. І кожному надається право вільно обрати собі захисника своїх прав [12].

В цивільному судочинстві, професійна правова допомога може надаватися учасникам справи безкоштовно або ж за винагороду. Найбільшу частку серед витрат, що пов'язані із розглядом справи складають витрати на професійну правову допомогу.

Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», безоплатна правова допомога (первинна та вторинна) є юридичною підтримкою, яку гарантує держава і, яка надається повністю або частково за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів місцевих бюджетів та інших джерел фінансування (ст. 1). Юридична допомога охоплює надання правових послуг, що спрямовані на забезпечення реалізації прав, а також і свобод людини та громадянина, захист цих прав і свобод, а також вжиття заходів по їх відновленню у разі порушення [13].

Пункт 3.2 рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009 визначає, що правова допомога є багатогранною, варіюється за змістом, обсягом та формами. Вона може включати в себе консультації, складання позовів, роз'яснення, звернень, скарг, довідок, заяв, а також представництво в судах та інших державних органах. Яку саме форму обрати, а також якого суб'єкта, залежить від волі особи, яка її потребує. Право на правову допомогу – це державна гарантія кожній особі отримати необхідну допомогу у формі та в обсязі, які визначені нею, незалежно від характеру правовідносин з іншими суб'єктами права. Таким чином, правова допомога охоплює різні роз'яснення, консультації з правових питань, допомога в складанні заяв, скарг та інших правових документів, а також представництво у судах тощо [6].

З огляду на це рішення Конституційного Суду України, Верховний Суд у постанові від 17 жовтня 2018 року у справі №301/1894/17 постановив, що при відшкодуванні витрат на правову допомогу слід враховувати, що особа, яка надавала таку допомогу, має бути адвокатом (ст. 6 закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») або іншим фахівцем у галузі права, незалежно від того, чи брала ця особа участь у справі на підставі довіреності або ж відповідного договору (ст. 12, 46, 56 ЦПК 2004 року) [7].

Згідно чинного українського законодавства (ч. 2 ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК)) «представництво у суді як вид правничої допомоги здійснюється виключно адвокатом (професійна правничка допомога), крім випадків, встановлених законом». Законом (ст. 60 ЦПК) передбачено, що «представником у суді може бути адвокат або законний представник, а під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у статті 61 ЦПК, тобто тих, які не можуть бути представниками [1].

В ЦПК (ст. 137) зазначається про розміри витрат за представництво в суді та іншу правничу допомогу адвоката, а відносно розмірів витрат інших представників, які не є адвокатами, мова йде лише про «витрати, що пов'язані з їх явкою до суду» (ст. 138 ЦПК).

До Цивільного процесуального кодексу України у 2017 році було внесено значні зміни до правил компенсації витрат на правову допомогу. До цього діяли положення Закону України «Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах», який виявився малоєфективним. Потреба у реформуванні системи компенсації витрат на правову допомогу стала очевидною. Оскільки фіксовані граничні розміри компенсацій не відповідали ринковим умовам і дійсним адвокатським гонорарам, то законодавець відмінив цей закон. На даний момент основна увага приділяється умовам договорів, які існують між клієнтом та адвокатом [8].

Як і у будь-яких правовідносинах, при наданні юридичних послуг для гарантії обох сторін необхідно укласти договір, який докладно повинен розкривати пункти, пов'язані з обсягом послуг, які надає представник. У договорі необхідно вказати предмет послуг та деталізувати його склад, щоб у суду не було сумнівів щодо зв'язку договору з судовою справою, що розглядається. Якщо договір надання послуг укладено з компанією, а довіреність видана безпосередньо від

замовника, необхідно довести зв'язок представника з фірмою (договір цивільно-правового характеру, трудовий договір).

Багато юристів пишуть, що у вищезгаданому договорі є необхідність у зазначенні правильних дат: укладання договору, надання послуг, виплати винагороди. І це справді так, точні терміни полегшать процес доведення.

На сьогоднішній день, відповідно до ст. 137 ЦПК «розмір витрат на правничу допомогу адвоката, в тому числі гонорару адвоката за представництво в суді та іншу правничу допомогу, пов'язану зі справою, включаючи підготовку до її розгляду, збір доказів тощо, а також вартість послуг помічника адвоката визначаються згідно з умовами договору про надання правничої допомоги та на підставі відповідних доказів щодо обсягу наданих послуг і виконаних робіт та їх вартості, що сплачена або підлягає сплаті відповідною стороною або третьою особою; розмір суми, що підлягає сплаті в порядку компенсації витрат адвоката, необхідних для надання правничої допомоги, встановлюється згідно з умовами договору про надання правничої допомоги на підставі відповідних доказів, які підтверджують здійснення відповідних витрат» [1].

У судовій практиці вже сформований широкий перелік доказів, які можуть підтвердити заявлений розмір витрат. Такими доказами можуть бути: договір про надання правової допомоги, акт прийому-передачі документів, акт здачі-приймання виконаних робіт, рахунки на оплату, протокол наданих послуг, банківські документи про оплату послуг, тощо. Звісно ж, вказаний перелік не є вичерпним.

Показовим є рішення Великої Палати у справі № 910/12876/19 [11], звідки вбачається, що касаційний суд присудив відповідачу близько 140 000 грн за представництво його інтересів у суді касаційної інстанції. В такому випадку судом було звернуто увагу на:

- умови договору про надання послуг (погодинні ставки працівників адвокатського об'єднання відповідно до займаної посади та максимально можливі суми витрат, які може понести клієнт за розгляд справи адвокатським об'єднанням у кожній з трьох інстанцій);

- витрачений час на певний вид робіт (підготовка додаткових пояснень, підготовка до судових засідань, аналіз матеріалів судової справи тощо);

- докази, надані відповідачем для підтвердження реальності витрат (протокол наданих послуг, акт надання послуг, рахунок на оплату, копія платіжного доручення) [10].

Передбачено, що розмір витрат на оплату послуг адвоката має бути співмірним із: 1) складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг); 2) часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг); 3) обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт; 4) ціною позову та (або) значенням справи для сторони, в тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи [1].

На думку деяких адвокатів, «Співмірність» як критерій для цінки суми витрат на правничу допомогу є *оціночною категорією* і може розумітися суддями по-різному, що й спричиняє найбільшу складність на практиці [2].

Згідно ухвали Касаційного цивільного суду від 11 лютого 2019 року у справі № 335/9780/15 при визначенні суми відшкодування суд повинен керуватися критерієм реальності адвокатських послуг (визначенням їхньої дійсності та необхідності), а також критерієм розумної вартості цих послуг, зважаючи на конкретні обставини справи [3]. Також, з Постановою Касаційного цивільного суду від 31 січня 2019 року № 185/1718/18 [4] та від 6 червня 2019 року у справі №752/4513/17 [5] вбачається пропозиція Верховного Суду враховувати і *фінансовий стан сторін справи*.

Варто також звернути увагу і на позицію Європейського суду з прав людини в цьому питанні.

Європейський суд з прав людини, вирішуючи питання щодо відшкодування витрат на розгляд справи за статтею 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зазначає, що заявник має право на компенсацію судових та інших витрат лише за умови, що ці витрати були фактичними, неминучими та обґрунтованими за розміром. Це підтверджується рішеннями у справах «Двойних проти України» (пункт 80) від 12 жовтня 2006 року, «Гімайдуліна і інші проти України» (пункти 34-36) від 10 грудня 2009 року, «East/West Alliance Limited проти України» (пункт 268) від 23 січня 2014 року, «Баришевський проти України» (пункт 95) від 26 лютого 2015 року та іншими. У рішенні «Лавенте проти Латвії» (пункт 154) від 28 листопада 2002 року також зазначено, що відшкодовуються лише ті витрати, які мають розумний розмір і підтверджені відповідними документами [2].

Як показує судова практика, при розгляді питань про відшкодування судових витрат, судді перевіряють час, витрачений адвокатом, оцінюють співмірність та обґрунтованість вартості його

послуг, порівнюють кваліфікацію адвоката зі складністю справи тощо. Після аналізу наданих доказів, що підтверджують суму понесених витрат, судді в більшості випадків зменшують заявлені суми або взагалі відмовляють у відшкодуванні витрат на правничу допомогу. Для прикладу можна взяти такі ситуації:

- суди відмовляють у відшкодуванні витрат за послуги кільком адвокатам, які разом працювали по цій справі і представляли інтереси особи, яка до них звернулася за такою допомогою;
- іноді суди не враховують час, який був витрачений адвокатом на участь у судових засіданнях, які не відбулися в конкретні дні з різних причин, які не залежали від учасників справи. Наприклад, на сьогоднішній день є досить частими випадки, коли на той момент, коли має відбуватися судове засідання, оголошується повітряна тривога. В Україні розгляд справи в суді під час повітряної тривоги не проводиться. Це пов'язано з необхідністю забезпечення безпеки всіх учасників процесу. Коли оголошується повітряна тривога, судове засідання переривається, і всі присутні повинні перейти до найближчого укриття. Після завершення тривоги судовий процес може бути продовжений, якщо умови дозволяють, або ж він переноситься на якийсь інший день. Але ж адвокат в таких випадках витрачав свій час, прибувши в суд на судове засідання. А суди цього не враховують і, на нашу думку, необґрунтовано зменшують заявлені суми через нібито завищену вартість адвокатських послуг.

Крім того, вважаємо, що для розуміння вартості розумних витрат важливі регіон і період розгляду спору, в якому адвокат бере участь.

Враховання регіону і періоду розгляду спору в суді, в якому адвокат бере участь як представник сторони, є важливими факторами для визначення суми витрат на його послуги. Ось чому:

- існують регіональні відмінності в вартості життя. Вартість життя і, відповідно, послуг може значно варіюватися залежно від регіону. Наприклад, послуги адвоката в столиці або великих містах можуть бути дорожчими порівняно з менш розвиненими регіонами через вищі витрати на оренду офісу, зарплати персоналу та інші витрати;

- різний рівень конкуренції. У регіонах з високою концентрацією юридичних фірм і адвокатів конкуренція може бути більшою, що може впливати на ціни. В умовах високої конкуренції адвокати можуть встановлювати конкурентні ціни для залучення клієнтів, тоді як у регіонах з меншою кількістю адвокатів ціни можуть бути вищими;

- особливості судової практики регіону. У деяких регіонах можуть бути специфічні особливості судової практики, які вимагають від адвоката додаткових зусиль та знань. Це може включати знання місцевого законодавства, специфічні процедури або навіть вплив певних соціально-економічних факторів на судовий процес;

- період розгляду справи. Тривалість розгляду справи може впливати на загальну вартість послуг адвоката. Справа, яка триває кілька місяців або навіть років, вимагатиме більше часу і ресурсів з боку адвоката, що, відповідно, вплине на суму витрат. Крім того, економічна ситуація в країні може змінюватися з часом, що також може впливати на вартість послуг;

- інфляція і економічні умови. Економічні умови, такі як інфляція, можуть впливати на вартість послуг. Протягом періоду розгляду справи економічні умови можуть змінюватися, що може призвести до підвищення або зниження вартості правової допомоги.

Також, на нашу думку, включення *популярності та ділової репутації адвоката* до обґрунтування розумності вартості його послуг має кілька важливих аспектів:

- якість та надійність послуг. Популярні адвокати з хорошою репутацією, як правило, мають більший досвід і володіють високою кваліфікацією. Їхні послуги часто характеризуються високою якістю, що забезпечує більш ефективний захист інтересів клієнта.

- Довіра та впевненість клієнтів. Ділова репутація адвоката впливає на рівень довіри клієнтів. Клієнти готові платити більше за послуги адвоката з відомим ім'ям, оскільки впевнені в його професіоналізмі та надійності. Це також підвищує ймовірність успішного вирішення справи.

- Ринок юридичних послуг. У ринкових умовах вартість послуг часто визначається попитом і пропозицією. Популярні адвокати з високою репутацією мають більший попит, що природно збільшує вартість їхніх послуг. Ринкові ціни є важливим орієнтиром при визначенні розумності вартості правової допомоги.

- Інвестиція в результат. Наймання відомого адвоката може розглядатися як інвестиція в кінцевий результат справи. Клієнти можуть бути готові платити більше, оскільки розуміють, що це може збільшити шанси на успіх і, відповідно, на повернення вкладених коштів через виграний суд.

Таким чином, популярність і ділова репутація адвоката є важливими факторами, які впливають на обґрунтованість вартості його послуг, оскільки вони безпосередньо пов'язані з якістю, ефективністю та результативністю правової допомоги.

Отже, хоча можливість відшкодування витрат на правову допомогу є прогресивною і забезпечує реалізацію конституційного права, судово практика показує, що надмірна свобода суддів може порушувати права учасників розгляду. Проблема полягає в неконкретизованості положень ЦПК. Внесення чітких критеріїв для оцінки витрат у Цивільний процесуальний кодекс України допоможе забезпечити правильне застосування закону, створити стабільну судову практику і дати учасникам реальну можливість відшкодувати витрати.

А тепер звернемо увагу на оплату послуг представника в цивільному судочинстві, який не є адвокатом.

Хочемо відмітити, що вирішення питання про відшкодування витрат на *оплату послуг представника ускладнюється, якщо представником у справі виступала особа, яка не має статусу адвоката*, набутого у встановленому законом порядку.

Законодавчо це питання залишається неврегульованим та його вирішення у кожному окремому випадку надається судді, що дозволяє формувати різну правозастосовну практику.

Необхідно враховувати, що мінімальні розміри гонорарів для адвокатів розробляються з урахуванням усіх витрат, які має нести адвокат, та особливостей такого суб'єкта. У свою чергу, представник, який не має статусу адвоката, обов'язків з несення низки витрат, обов'язкових для адвокатів, не має. Так, наприклад, відповідно до ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокат зобов'язаний підвищувати свій професійний рівень [9], тобто цей обов'язок передбачає освоєння якихось нових або додаткових програм, курсів або вебінарів, які переважно проводяться на платній основі. Також адвокати роблять щорічні внески на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування; здійснюють добровільні внески тощо.

Таким чином, набуття статусу адвоката одночасно зобов'язує особу до несення певних грошових зобов'язань, від яких звільняється особа, яка надає юридичні послуги, не маючи відповідного статусу.

У такому розрізі виникає питання, чи доцільно застосовувати розміри гонорарів, встановлених у рамках адвокатської спільноти до осіб, які не мають статусу адвоката. Адже розрахунок, який провадить адвокатська контора при встановленні мінімальних ставок корелюється з усіма витратами, що виникають в адвокатській діяльності, і таким чином досягається розумність та обґрунтованість одержуваної суми гонорару.

У зв'язку з цим вважаємо, що застосування щодо представників, які не мають статусу адвоката, рекомендованих мінімальних ставок гонорару на надання разової юридичної допомоги адвокатом не є правильним рішенням.

Дане питання досі законодавчо не врегульоване.

Відповідно до всього вище зазначеного вважаємо за необхідне усунути зазначену прогалину у праві шляхом внесення змін до законодавства. Найдоцільніше бачиться розробка підзаконного нормативного акта, який детально регулював би рекомендовані ставки для представників, які не мають статусу адвоката. Таким чином, цей нормативно-правовий акт підлягав би застосуванню щодо спеціального суб'єкта, а саме осіб, які надають юридичні послуги, у тому числі судового представника, але не мають статусу адвоката. Тобто наявність базових ставок, дозволить певною мірою уніфікувати ринок даних послуг, а застосування підвищених ставок має бути обґрунтовано, насамперед, складністю розглядуваної справи, необхідністю вчинення будь-яких додаткових процесуальних дій. При цьому у зв'язку з розглянутим вище аспектом є неприпустимим прирівнювання адвокатів та осіб, які надають юридичні послуги, але не мають статусу адвоката. Вбачається за необхідне встановлення для останніх базових ставок (мінімальних) у меншому розмірі, ніж у адвокатів, що пов'язано з відсутністю низки обов'язків щодо несення витратів.

Таким чином, ми приходимо до висновку, що дана сфера вимагає державного регулювання, так буде забезпечено однаковість судової практики, а також відбудеться регулювання ринку юридичних послуг, оскільки дана сфера з часом все активніше проявляється у житті більшості громадян, а відповідно необхідно забезпечити певний рівень доступності.

Також вважаємо, що критерій пропорційності судових витрат не може ґрунтуватися на ціні позову, навпаки він базується на обсязі виконаної роботи, кількості наданих послуг із застосування ставок даного юриста, розміщених як правило у вільному доступі. Тобто стандартні Ставки конкретного юриста мають бути доступні для ознайомлення будь-якого

бажаючого. Вважаємо, що цей механізм також дозволить забезпечити однаковість застосовуваних розмірів у конкретного юриста та регулюватиме, з погляду прозорості, ринок юридичних послуг.

Тому є доцільним розробка базових ставок для представників, які не є адвокатами. Державне регулювання цього питання бачиться найбільш доцільним рішенням і дозволить досягти однаковості судової практики по всій Україні.

Висновки. Таким чином, підводячи підсумок вище викладеному, хочемо зазначити, що на нашу думку, у зв'язку з розвитком медіа-простору, до критеріїв обґрунтування розумності вартості послуг потрібно віднести популярність і ділову репутацію адвоката. Оскільки досвід, кількість виграних справ, визнання та публічність є значними чинниками при виборі адвоката. І, для об'єктивного визначення суми витрат на послуги адвоката необхідно враховувати як регіон, так і період розгляду справи, оскільки ці фактори суттєво впливають на вартість правової допомоги.

А також, варто зазначити, що встановлення державного регулювання оплати послуг представників у цивільному судочинстві, які не є адвокатами, може бути досить важливим для: по-перше, для **забезпечення доступності правосуддя**. В Україні та багатьох інших країнах значна частина населення не може собі дозволити послуги адвокатів через їх високу вартість. Встановлення державних тарифів на послуги представників, які не є адвокатами, може значно розширити доступ до правової допомоги для соціально незахищених верств населення; по-друге, для **захисту прав споживачів**. Відсутність регулювання може призвести до надмірних цін на послуги представників, що ускладнює доступ до правосуддя. Державне регулювання може допомогти встановити справедливі та прозорі тарифи, що захистить права споживачів та забезпечить їм доступ до якісних правових послуг; по-третє, для **підвищення якості послуг**. Державне регулювання може включати не лише встановлення тарифів, але й вимоги до кваліфікації та професійних стандартів представників. Це сприятиме підвищенню рівня професіоналізму та якості послуг, що надаються громадянам; по-четверте, для **соціальної справедливості**. Регулювання оплати послуг представників може сприяти забезпеченню рівних можливостей для всіх громадян незалежно від їхнього фінансового стану. Це важливо для підтримки принципів соціальної справедливості та рівності перед законом.

Таким чином, питання доцільності державного регулювання оплати послуг представників у цивільному судочинстві, які не є адвокатами, є актуальним і потребує всебічного аналізу та обговорення. Це дозволить знайти баланс між доступністю правової допомоги, її якістю та економічною ефективністю, забезпечуючи захист прав громадян та підтримку принципів соціальної справедливості.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України: за станом на 16 липня 2024 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. Офіц. вид. К.: Парлам. вид-во, 2024. 239 с.
2. Кравцова Т. Відшкодування витрат на правничу допомогу в цивільному процесі: хто платить адвокату в суді. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/188032_vdshkoduvannya-vitrat-na-pravnichu-dopomogu-v-tsvivlnomu-protses-khto-platit-advokatu-v-sud
3. Ухвала Верховного Суду від 11 лютого 2019 року у справі № 335/9780/15. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/80036151?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_campaign=Verdictum_text&utm_content=jl01
4. Постанова Верховного Суду від 31 січня 2019 року у справі № 185/1718/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/79684725?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_campaign=Verdictum_text&utm_content=jl01&ga=2.205268176.1905800612.1720978083-792766147.1720978083#_gl=1*11idx16*_gcl_au*MjY3MTI4MTIxLjE3MjA5ODY3Nzc
5. Постанова Верховного Суду від 06 червня 2019 року у справі № 752/4513/17. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/82261649?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_campaign=Verdictum_text&utm_content=jl01&ga=2.28853756.1905800612.1720978083-792766147.1720978083#_gl=1*2z2i6w*_gcl_au*MjY3MTI4MTIxLjE3MjA5ODY3Nzc
6. Постанова Верховного Суду від 27 червня 2018 року у справі № 826/1216/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75149541>
7. Постанова Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 301/1894/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77764184>

8. Студенніков С. Скільки витрат на правову допомогу відшкодують: проблемні питання. 04 червня 2019 року. <https://sud.ua/ru/news/ukraine/143054-skilki-vitrat-na-pravovuu-dopomogu-vidshkoduyut-problemni-pitannya>

9. Закон України Про адвокатуру та адвокатську діяльність: прийнятий 05 липня 2012 р. № 5076-VI. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 16.07.2024).

10. Сінцов А. Актуальний погляд Верховного Суду на відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. 26 січня 2022 року. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/209003_aktualniy-poglyad-verkhovnogo-sudu-na-vidshkoduvannya-vitrat-na-profesynu-pravnicuu-dopomogu

11. Додаткова Постанова Великої Палати Верховного Суду від 7 липня 2021 року у справі № 910/12876/19. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/98728788?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.235422017.1905800612.1720978083-92766147.1720978083#_gl=1*cyu0ag*_gcl_au*mju3mti4mtixlje3mja5ody3nzc.

12. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР /Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

13. Закон України Про безоплатну правову допомогу: прийнятий 02 черв. 2011 р. № 3460-VI. Редакція від 03 серп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.5>

ВОРОНІН М.М.

**РОЛЬ ІНСТИТУТУ КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ В ЗАКОНОДАВСТВІ
ВЕЛИКОБРИТАНІЇ. СПОЖИВЧЕ КРЕДИТУВАННЯ ТА КРЕДИТИ
«КУПИ ЗАРАЗ, СПЛАЧУЙ ПІЗНІШЕ»**

**THE ROLE OF THE CREDIT AGREEMENT INSTITUTION IN THE UK LAW.
CONSUMER CREDITING AND BUY-NOW-PAY-LATER CREDITS**

З метою досягнення таких стратегічних цілей, як макроекономічна стабільність, фінансова стабільність, робота фінансової системи на відновлення країни, сучасні фінансові послуги, інституційна спроможність регуляторів і Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, в серпні 2023 року Національним банком України, Міністерством фінансів, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку і Фонду гарантування вкладів фізичних осіб було затверджено нову стратегію розвитку фінансового сектору країни. Цим документом, серед іншого, визнається необхідність «законодавчих змін у напрямі наближення регуляторного середовища до міжнародних стандартів», зокрема, для подальшого розвитку небанківського фінансового ринку. Метою статті є дослідження порядку регулювання відносин споживчого кредитування в англійському законодавстві та правозастосовній практиці, еволюціонування інституту кредитного договору у Великій Британії. У статті розглянуто, як відбувається процес змінювання інституту кредитного договору у Великій Британії в рамках анонсованої Урядом країни влітку 2022 року реформи у сфері споживчого кредитування, які передумови для цього є та які чинники впливають на зміни. Англійська система регулювання кредитних правовідносин, особливо в сфері споживчого кредитування, становить особливий інтерес, оскільки кредитні договори на задоволення споживчих потреб отримали свою правову регламентацію ще в минулому столітті на рівні спеціальних законодавчих актів, тоді як в Україні відповідний нормативно-правовий акт (Закон України «Про спо-

© ВОРОНІН М.М. – аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін (Національна академія внутрішніх справ)

живче кредитування») з'явився лише в 2016 році. То ж досвід Великобританії на шляху реформування законодавства у сфері споживчого кредитування може бути корисним для ефективного вирішення аналогічних проблем в Україні. Зроблено висновок, що амбітні плани Уряду Великобританії на цей момент не мають визначеності (навіть стосовно того, чи буде реформа системи правового регулювання споживчого кредитування впроваджуватись етапами); наступним кроком має стати розробка стратегії та формулювання більш детальних законодавчих пропозицій із залученням стейкхолдерів до нового раунду обговорення в 2024, а це означає, що впровадження реформи займе ще декілька років.

Ключові слова: договір споживчого кредитування, Закон про споживче кредитування 1974 року (Великобританія), консультативний документ «Реформування Закону про споживче кредитування 1974 року», Управління з фінансового контролю та регулювання Великобританії, фінансова допомога, регульований кредитний договір, виняткові кредитні договори, схема «Купуй зараз, сплачуй пізніше».

In order to achieve such strategic goals as macroeconomic stability, financial stability, the work of the financial system to restore the country, modern financial services, the institutional capacity of regulators and the Individual Deposit Guarantee Fund, in August 2023 the National Bank of Ukraine, the Ministry of Finance, the National Securities Commission securities and stock market and the Individual Deposit Guarantee Fund, a new strategy for the development of the country's financial sector was approved. This document, among other things, recognizes the need for "legislative changes in the direction of bringing the regulatory environment closer to international standards", in particular, for the further development of the non-banking financial market. The purpose of the article is to study the procedure for regulating consumer credit relations in English legislation and law enforcement practice, the evolution of the credit contract institution in Great Britain. This paper studies how the institution of credit agreement evolves in the UK in the framework of the consumer credit reform announced by the UK Government in summer 2022, what prerequisites exist for it and what factors contribute to the changes. The British system that regulates the credit legal relationship, especially in the consumer credit domain, evokes specific interest because credit agreements for consumer needs have been legally regulated since last century on the level of specific legal acts, while in Ukraine a respective act (Ukraine's Law 'On Consumer Credits') appeared only in 2016. So the British experience on the road of reforming the consumer credit legislation may be useful for tackling efficiently similar problems in Ukraine. It is concluded that the ambitious plans of the UK Government are currently uncertain (even regarding whether the reform of the legal regulation of consumer lending will be implemented in stages); the next step should be the development of a strategy and the formulation of more detailed legislative proposals with the involvement of stakeholders in a new round of discussion in 2024, which means that the implementation of the reform will take several more years.

Key words: consumer credit agreement, UK Consumer Credit Act 1974, Reforming the Consumer Credit Act 1974. Consultation, UK Financial Conduct Authority, financial arrangement, regulated credit agreement, exempt credit agreement, Buy Now Pay Later (BNPL) scheme.

Актуальність проблеми. З метою досягнення таких стратегічних цілей, як макроекономічна стабільність, фінансова стабільність, робота фінансової системи на відновлення країни, сучасні фінансові послуги, інституційна спроможність регуляторів і Фонду гарантування вкладів фізосіб (ФГВФО), в серпні 2023 року Національним банком України (НБУ), Міністерством фінансів, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) і ФГВФО було затверджено нову стратегію розвитку фінансового сектору країни. Цим документом, серед іншого, визнається необхідність «законодавчих змін у напрямі наближення регуляторного середовища до міжнародних стандартів», зокрема, для подальшого розвитку небанківського фінансового ринку. Водночас статус країни-кандидата на вступ в ЄС, отриманий Україною в червні 2022 року, передбачає посилення євроінтеграційних реформ у країні (в т.ч. у фінансовому секторі), важливим аспектом яких є імплементація актів ЄС у національне законодавство. Що стосується

бачення майбутнього, то в стратегії, яка є безстроковою, основна мета функціонування фінансової екосистеми сформульована як «задоволення потреб кінцевих споживачів», що включають домогосподарства, для яких вкрай важливою фінансовою послугою є споживче кредитування [9].

Ставши в 2020 році регулятором ринку небанківських фінансових послуг, Національний банк розпочав реформування сфери мікрокредитування. На думку начальника Управління захисту прав споживачів фінансових послуг НБУ Ольги Лобайчук, «постійний аналіз та вивчення міжнародного досвіду у сфері захисту прав споживачів дає змогу поступово застосовувати найкращу світову практику для розбудови добросовісного фінансового ринку» [2]. Однією з країн, чий досвід у сфері мікрокредитування враховувався, була Великобританія, яка в січні 2015 року встановила граничний розмір процентної ставки за мікрокредитами на рівні 0,8% на день при максимальній загальній вартості кредиту 100% від тіла кредиту (разом із нарахованими відсотками та платіжами), а також встановила інші стандарти мікрокредитування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики кредитних договорів у сфері приватного права, зокрема договорів споживчого кредитування, займалися такі українські науковці, як В.Я. Погребняк, А.Ю. Бабаскін, С.М. Лепех, Ю.І. Чалий, Л.В. Панова. Слід зазначити, що Погребняк В.Я. окремо досліджував порядок регулювання відносин споживчого кредитування в законодавствах Німеччини, Англії та США, Пилипенко С.А. вивчав договірні зобов'язання в цивільному законодавстві Англії та США, а Панова Л.В. аналізувала застосування ковенантних умов кредитного договору в англо-саксонській системі права. Незважаючи на достатню кількість наукових праць, присвячених кредитним правовідносинам, в т.ч. в законодавствах інших країн, питання інституту кредитного договору в законодавстві Великобританії потребує більш глибокого вивчення, оскільки досвід англійського права може допомогти не тільки подивитись на проблеми кредитного законодавства України під новим кутом зору, але й запропонувати варіанти оптимального вирішення цих проблем.

Метою статті є дослідження порядку регулювання відносин споживчого кредитування в англійському законодавстві та правозастосовній практиці, еволюціонування інституту кредитного договору у Великій Британії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У червні 2022 року Уряд Великої Британії офіційно повідомив про свої плани удосконалення (модернізації) законодавства у сфері споживчого кредитування, маючи на меті зниження витрат для комерційних організацій та спрощення правил для споживачів. Як зазначив Джон Глен, головний секретар Казначейства Його Величності, британський уряд «прагне створити регуляторний режим, який би сприяв інноваціям, але водночас забезпечував високий рівень захисту споживачів» [24].

Казначейство Великобританії в своєму консультативному документі «Реформування Закону Великобританії «Про споживче кредитування» 1974 року» (Reforming the Consumer Credit Act 1974. Consultation), опублікованому в грудні 2022 та оновленому в липні 2023, охарактеризувало ринок споживчого кредитування (без врахування іпотечного кредитування) як один з найбільших секторів британських фінансових послуг, орієнтованих на споживача, оцінивши його в 200 млрд фунтів стерлінгів (до периметру дії вищезгаданого Закону не входять інші види позик фізичним особам, а саме позики під заставу нерухомості (житла) та студентські позики). Цей сектор, серед інших продуктів, включає позики для особистих потреб та кредитні картки, якими користується більшість дорослих країни. Враховуючи розповсюдженість та значення кредитних послуг у житті британців, вкрай важливими є забезпечення ефективного захисту споживачів від шкоди при користуванні продуктами та створення оптимальних умов, за яких би бізнес ефективно надавав інноваційні кредитні продукти.

Реформі споживчого кредитування, з одного боку, сприяє вихід країни з Європейського Союзу та можливість скасувати чи замінити нормативні акти, що залишилися за часів ЄС, а з другого боку – той факт, що Закон Великобританії «Про споживче кредитування» 1974 року (UK Consumer Credit Act 1974, або CCA) був введений в дію майже 50 років назад і не відповідає вимогам сучасного світу. Водночас слід зазначити, що прийняття CCA, який прийшов на заміну плутаній та розрізненій системі кредитних правовідносин та регулювання, в 1974 стало віхою в законодавстві країни, запровадивши новий та всебічний механізм захисту споживачів.

З 1974 року з метою внесення змін до Закону CCA було прийнято понад 30 підзаконних нормативно-правових актів, частина з яких була результатом впровадження директив ЄС, а інша – ініційована безпосередньо Великою Британією. Серед них законодавчі акти 2004 року, що стосуються реклами (The Consumer Credit (Advertisements) Regulations 2004), кредитних договорів (The Consumer Credit (Agreements) Regulations 2004), інформування до укладання кредитного

договору (The Consumer Credit (Disclosure of Information) Regulations 2004), дострокового погашення (The Consumer Credit (Earlier Settlement) Regulations 2004) та електронних комунікацій (The Consumer Credit Act 1974 (Electronic Communications) Order 2004). До цього списку також входить Директива зі споживчого кредитування (Consumer Credit Directive, CCD), що була імплементована в країні переважно Директивою ЄС (The Consumer Credit (EU Directive) Regulations 2010).

Згаданий вище консультативний документ «Реформування Закону Великобританії «Про споживче кредитування» 1974 року» є першим кроком реформи, яка, за баченням Уряду, займе кілька років, враховуючи її масштаби та складність. Під час його розробки Казначейством були залучені групи споживачів та представників зацікавлених галузей. До 17 березня 2023 зацікавлені стейкхолдери мали змогу подавати свої думки та пропозиції щодо змісту та форми реформи Закону ССА, до сфери дії якого відносяться всі покупки з використанням кредитних карток та позики для особистих потреб.

Окремо слід згадати, що функції регулятора у сфері споживчого кредитування у 2014 році було передано від Комітету по справедливій торгівлі (Office of Fair Trading, або OFT) до Управління з фінансового контролю та регулювання Великобританії (Financial Conduct Authority, або FCA), яке, таким чином, стало єдиним регулятором фінансових послуг в країні. В рамках передачі повноважень регулятора 82 розділи Закону ССА були скасовані, при цьому 167 розділів залишилися чинними. Серед останніх – статті, що стосуються прав споживачів та їхнього захисту, оскільки «їхня заміна правилами FCA по суті не мала би аналогічної дії. Наприклад, положення про несумлінні відносини дозволяють судам повторно відкривати та переписувати кредитні договори, тоді як Служба фінансового омбудсмена не має еквівалентних повноважень, і тому такий важливий механізм захисту був би втрачений» [21].

Таким чином, на сьогоднішній день договори про надання споживчих кредитів частково регулюються правилами FCA та Законом «Про фінансові послуги та ринки» 2000 року (Financial Services and Markets Act 2000, або FSMA 2000) і частково – Законом «Про споживче кредитування» та підзаконними нормативно-правовими актами.

Що стосується іпотечних кредитів, то вони регулюються, головним чином, Законом «Про фінансові послуги та ринки», правилами FCA щодо іпотечних кредитів та Збірником правил «Домашні фінанси: ведення бізнесу» (Home Finance: Conduct of Business sourcebook, або MCOB). Втім, деякі аспекти іпотечних договорів також підпадають під дію Закону ССА.

Досить поширеними у Великобританії є і студентські кредити, які є основним інструментом безпосередньої державної підтримки студентів вищих навчальних закладів. Щорічно близько 1,5 млн студентів в Англії отримують студентські кредити на загальну суму 20 млрд фунтів стерлінгів. Станом на березень 2024 заборгованість за студентськими кредитами становила 236 млрд фунтів [10]. Надання студентських позик регулюється наступними нормативно-правовими документами: Положенням про освіту (студентські кредити) (погашення) 2009 року (Education (Student Loans) (Repayment) Regulations 2009), Положенням про освіту (кредити для отримання післядипломного магістерського ступеню) 2016 року (Education (Postgraduate Master's Degree Loans) Regulations 2016), Положенням про освіту (кредити для отримання післядипломного докторського ступеню та освіту (студентські кредити) (погашення) (поправка) (№ 2) тощо) 2018 року (The Education (Postgraduate Doctoral Degree Loans and the Education (Student Loans) (Repayment) (Amendment) (no. 2) etc.) Regulations 2018). Стороною договору про надання студентського кредиту є неприбуткова державна організація *Student Loans Company Limited* (SLC), яка виступає агентом Державного секретаря освіти Англії.

У рамках цієї статті детально буде проаналізовано договір про надання споживчого кредитування.

ССА визначає договір про надання споживчого кредиту як «договір між окремою особою (*individual*) («боржник») та будь-якою іншою особою («кредитор»), за яким кредитор надає боржнику кредит на будь-яку суму» [22]. При цьому визначення «окремої особи» включає, крім фізичної особи, партнерство з двох або трьох осіб, не всі з яких є юридичними особами, та групу осіб без створення юридичної особи, у складі якої є не лише юридичні особи та яка не є партнерством [22].

У Великій Британії є три типи кредиторів (позикодавців), які надають позики окремим особам у фунтах стерлінгів:

- (1) банки – резиденти Великобританії;
- (2) будівельні товариства – резиденти Великобританії;

(3) інші спеціалізовані позикодавці, що включають спеціалізовані іпотечні компанії, органи центральної та місцевої влади, підприємства роздрібною торгівлі, публічні корпорації, страхові компанії, пенсійні фонди тощо.

Для надання кредитів компанія повинна мати відповідний дозвіл Управління з фінансового регулювання та нагляду (Financial Conduct Authority, або FCA). Такі компанії у своїй діяльності мають дотримуватись вимог як FCA, викладених у Збірнику правил із споживчого кредитування CONC, так й нормативно-правових актів в периметрі CCA, які надають споживачам особливі права та інструменти захисту. Станом на грудень 2022 року, близько 36 тисяч компаній в країні мали дозвіл FCA на кредитну діяльність, більшість з них – кредитні брокери, а дозвіл на укладення договорів споживчого кредитування мали близько 6 тисяч окремих компаній.

Під кредитом розуміється грошова позика або фінансова допомога (financial arrangement) в будь-якій іншій формі [22]. Термін «фінансова допомога» включає будь-яку домовленість, за якої клієнту надається час для оплати суми, яку він мав би сплатити негайно. Кредит може надаватись як фіксованою сумою (fixed sum credit [21; 22]; такий кредит підлягає погашенню одним або кількома платежами, включає договори оренди-купівлі / умовного продажу), так й на поточний банківський рахунок (running account credit [21; 22]; кредитні картки, овердрафти, револьверні кредитні лінії до певного ліміту).

В Указі «Про регульовану діяльність» (Regulated Activities Order, або RAO) даються визначення регульованого кредитного договору (ст. 60B) та регульованого договору споживацької оренди (regulated consumer hire agreement; ст. 60N). Кредитні договори, які не регулюються вищевказаним нормативним актом, згруповані за наступними критеріями «винятковості» (ст. 60C – 60K): (1) цілі надання кредиту; (2) купівля землі для нежитлових цілей; (3) характеристики позикодавця; (4) кількість платежів в рахунок погашення кредиту; (5) загальна вартість кредиту; (6) характеристики позичальника. Критерії «винятковості» для договорів споживацької оренди викладені в ст. 60O-60R: (1) цілі надання кредиту; (2) надання необхідних послуг; (3) характеристики орендаря.

На сьогоднішній день, наприклад, кредитний договір не підпадає під регулювання, якщо відповідає наступним критеріям, викладеним у ст. 60F(2) Указу RAO:

- є договором між позикодавцем-позичальником-постачальником та сума кредиту є фіксованою;
- кількість платежів, які має здійснити позичальник, не перевищує 12;
- період здійснення таких платежів не перевищує 12 місяців;
- на кредит не нараховуються відсотки чи інші платежі.

Це означає, що більшість товарів, що продаються за схемою «купи зараз, сплачує пізніше» (Buy-Now Pay-Later, або BNPL) не підпадають під регулювання Закону CCA. Тому позикодавцям не потрібно мати дозвіл FCA, кредитні договори, як правило, не повинні відповідати вимогам CCA чи правилам FCA.

FCA в опублікованому в 2021 Woolard Review («Огляд змін та інновацій на незабезпеченому кредитному ринку») визнав, що певні вимоги CCA, наприклад, інформація, що надається позичальнику до укладення кредитного договору та після укладення, особливо в частині терміну надання такої інформації, мають бути пристосовані до договорів BNPL, враховуючи, що термін дії в деяких випадках дуже малий.

Оскільки в останні роки спостерігається різке збільшення у використанні продуктів BNPL (обсяг транзакцій за схемою «купи зараз, сплачує пізніше» збільшився в 4 рази, сягнувши 2,7 млрд британських фунтів [23]), а потенційні ризики нанесення шкоди споживачам підсилюються, британським урядом прийнято рішення щодо внесення BNPL до периметру регулювання, не очікуючи реформи CCA.

Дослідження споживачів [23] показало, що деякі споживачі сприймають BNPL не як кредит, асоціюючи його з платіжними технологіями на кшталт Google Pay, Apple Pay тощо. При такому сприйнятті підвищується ризик того, що споживачі при прийнятті рішення стосовно BNPL-продукту не настільки уважні, як стосовно інших кредитних продуктів. Це, зокрема, стосується потенційних наслідків у разі несвоєчасної сплати (несплати).

Проаналізувавши умови договорів чотирьох основних гравців на ринку BNPL-продуктів, FCA виявило в договорах компаній Clearpay, Klarna, Laybuy та Openpay положення, що можуть нанести шкоду споживачам, а саме:

- умови розірвання договору, в т.ч. пеня за прострочення платежу (за певних обставин);
- право компанії закрити чи заблокувати обліковий запис споживача;

- умови щодо взаємозаліку;
- положення щодо безперервного платіжного права.

Умови розірвання договору. За умовами договору споживач, який повернув товар, мав здійснювати часткові платежі, доки BNPL-компанія не отримувала підтвердження від магазину про отримання товару та(або) кошти не були повернені магазином BNPL-компанії. Коли споживач використовував своє право скасувати онлайн-договір купівлі-продажу, повертаючи всі товари в замовленні, кредитний договір мав би припинитися відповідно до ст. 38(1) Правил щодо споживчих договорів (інформація, скасування та додаткові платежі) 2013 року (Consumer Contracts (Information, Cancellation and Additional Charges) Regulations 2013, або CCRs). Проте за деяких обставин споживач міг або продовжувати вносити часткові платежі, хоча не був повинен, або сплачував пеню за прострочений платіж за невнесення часткових платежів після розірвання договору. Таке могло статися через затримку в інформуванні магазину BNPL-компанії про скасування споживачем онлайн-договору купівлі-продажу.

Умови, які надають право компаніям закрити чи заблокувати обліковий запис споживача або доступ до послуг. Договором передбачалась можливість закриття або блокування облікового запису споживача за будь-якої причини без попередження та обмеження і закриття доступу споживача до свого облікового запису необґрунтовано.

Умови взаємозаліку. У разі коли компанія має заборгованість перед споживачем, останній має право врахувати суму заборгованості при здійсненні платежів такій компанії (зменшити свій платіж на суму такої заборгованості). В своїх договорах компанії могли виключати таке право споживача/

Умови безперервного платіжного права. Безперервне платіжне право (CPA) виникало, коли споживач надавав компанії дані своєї дебетової або кредитної карти та згоду на регулярне списання коштів зі свого рахунку. Проте з умов договору не було чітко зрозуміло, як споживач міг скасувати CPA.

Вищезгадані компанії відреагували на занепокоєння, висловлене FCA, погодившись внести відповідні зміни до своїх договорів, щоб зробити їх більш справедливими та зрозумілими для споживачів. Зокрема, були змінені умови скасування договору, а деякі компанії додали пункт про право споживача призупинити платежі за певних обставин. Крім того, Clearpay, Laybuy та Openpay погодилися добровільно повернути суми пені, нараховані за прострочені платежі після скасування онлайн-договору купівлі-продажу з магазином.

Після успішної співпраці з чотирма компаніями FCA у лютому 2022 на своєму сайті опублікувало керівництво для компаній BNPL-сектору щодо перегляду умов діючих договорів, які раніше FCA визнало потенційно шкідливими для споживачів, із врахуванням положень Закону Великобританії «Про права споживачів» 2015 року (Consumer Rights Act 2015, або CRA), Правил щодо нечесних умов в споживчих договорах 1999 року (Unfair Terms in Consumer Contracts Regulations 1999) – для договорів, укладених в період 01.05.1995 – 30.09.2015, Правил щодо споживчих договорів (інформація, скасування та додаткові платежі) 2013 року (CCRs).

Висновки. Інститут кредитного договору у Великобританії, який має багаторічну та досить сталу історію, останніми роками продовжує активно еволюціонувати. Певних змін вже знала система фінансування студентів ВНЗ (наприклад, для студентів, зарахованих на навчання на 2023-2024 навчальний рік, період погашення кредиту був збільшений з 30 до 40 років, а максимальна відсоткова ставка на студентський кредит встановлена лише на рівні інфляції), розпочався третій рік законодавчої реформи у сфері споживчого кредитування. Як ми бачимо, Уряд Великобританії ставиться вельми ґрунтовно до будь-яких змін у законодавчому периметрі: ще до анонсування реформи спочатку FCA був проведений аналіз положень, які залишилися в Законі ССА, далі – аналіз змін та інновацій на незабезпеченому кредитному ринку з публікацією відповідних звітів [21; 23], а після старту реформи до обговорення п'яти ключових питань ССА (сфера застосування, визначення, вимоги до інформації, права та механізми захисту, санкції) долучилися більше 100 стейкхолдерів [18]. З одного боку, такий підхід дає змогу законотворцю оцінити правову проблематику з різних кутів перш, ніж приймати рішення, та звернути увагу на нагальні проблеми, які потребують негайного вирішення (як у випадку BNPL). З іншого боку, амбітні плани Уряду Великобританії на цей момент не мають визначеності (навіть стосовно того, чи буде реформа системи правового регулювання споживчого кредитування впроваджуватись етапами); наступним кроком має стати розробка стратегії та формулювання більш детальних законодавчих пропозицій із залученням стейкхолдерів до нового раунду обговорення в 2024, а це означає, що впровадження реформи займе ще декілька років. Ми вважаємо, що практика публічних консультацій має сенс

лише на етапі обговорення законопроектів та є недоцільною на етапі формування загального підходу до реформування законодавчих актів, оскільки призводить до суттєвого затягування процесу реформи, при цьому заінтересовані сторони залучаються до обговорення питань, які мають залишатися поза межами їхнього впливу (як-от принципи та поетапність реформи).

Список використаних джерел

1. Грошово-кредитна та фінансові статистика. Листопад 2022 року. Національний Банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MFS_2022-11.pdf?v=4
2. Лобайчук О. Концепція відповідального кредитування – чому важливо встановити дієве регулювання у сфері споживчих позик. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/907284.html>
3. Миськів Г.В. Функціонування та розвиток кредитного ринку України : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит»; ДВНЗ «Університет банківської справи». – Київ, 2016.
4. Охрименко І.Б. Споживчий кредит в Україні: реалії та перспективи розвитку : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит»; ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана». – Київ, 2015.
5. Панова Л.В. Ковенантні умови в кредитних договорах як правовий інструмент стабільності економічного розвитку. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції № 6. 2021. С. 28-36.*
6. Пилипенко С.А. Договірні зобов'язання в цивільному праві України, Англії та США (порівняльно-правовий аспект). *Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 3(9), 2015. С. 52-55.*
7. Погребняк В.Я. Місце договору споживчого кредитування у системі цивільно-правових договорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2015. Випуск 35. Частина I. Том 2. С. 15-18.*
8. Погребняк В.Я. Розвиток відносин споживчого кредитування в правових системах іноземних держав. *Наше право. 2015. № 6. С. 152-156*
9. Стратегія розвитку фінансового сектору України. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-11/prezentaciya_strategii.pdf
10. Bolton, Paul. Student Loan Statistics. – House of Commons Library. – 10 July 2024. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN01079/SN01079.pdf>
11. Consumer Credit Act 1974. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1974/39/contents>
12. Consumer Credit Act 2006. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/14/contents>
13. Consumer Credit Sourcebook. Release 37. June 2024. URL: <https://www.handbook.fca.org.uk/handbook/CONC.pdf>
14. Financial Services Act. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2021/22/contents>
15. Further details about total lending to individuals data. Bank of England. URL: <https://www.bankofengland.co.uk/statistics/details/further-details-about-total-lending-to-individuals-data>
16. FCA drives changes to Buy Now, Pay Later (BNPL) firms' contract terms. Financial Conduct Authority. 14.02.2022. URL: <https://www.fca.org.uk/news/statements/fca-drives-changes-buy-now-pay-later-bnpl-firms-contract-terms>
17. Making Buy Now Pay Later terms clearer and fairer. Financial Conduct Authority. 19.07.2022. URL: <https://www.fca.org.uk/about/case-study/bnpl-terms-clearer>
18. Reforming the Consumer Credit Act 1974 Consultation Response. July 2023. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/64ad0cfc933c10012f9e076/CCA_consultation_response_-_v7_new_format.pdf
19. Reform of the Consumer Credit Act 1974. URL: <https://www.keystonelaw.com/keynotes/reform-of-the-consumer-credit-act-1974>
20. Regulatory essentials training programme 2020. Consumer credit regime. 13 July 2020. URL: <https://www.addleshawgoddard.com/globalassets/specialisms/financial-regulation/regulatory-essentials-2020/reg-essentials-training-2020---consumer-credit-regime-13-july.pdf>
21. Review of retained provisions of the Consumer Credit Act: Final report. Financial Conduct Authority. March 2019. URL: <https://www.fca.org.uk/publication/corporate/review-of-retained-provisions-of-the-consumer-credit-act-final-report.pdf>
22. The Consumer Credit (Agreements) Regulations 2010. URL: <https://www.legislation.gov.uk/uksi/2010/1014/contents>
23. The Woolard Review – A review of change and innovation in the unsecured credit market. URL: <https://www.fca.org.uk/publication/corporate/woolard-review-report.pdf>

24. UK commits to reform of the Consumer Credit Act. URL: <https://www.gov.uk/government/news/uk-commits-to-reform-of-the-consumer-credit-act>

25. United Kingdom Consumer Credit. URL: <https://tradingeconomics.com/united-kingdom/consumer-credit>

УДК 351:659.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.6>

УЛЬЯНОВА Г.О., УЛЬЯНОВ О.І.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕКЛАМИ В УКРАЇНІ

MODERN TRENDS IN LEGAL REGULATION OF ADVERTISING IN UKRAINE

Стаття присвячена аналізу положень Закону України «Про рекламу» з урахуванням змін, внесених Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про рекламу» та інших законів України щодо імплементації норм європейського законодавства у національне законодавство України шляхом імплементації окремих положень законодавства Європейського Союзу у сфері аудіовізуальної реклами (Європейської конвенції про транскордонне телебачення, Директиви Європейського парламенту та Ради 2010/13/ЄС про аудіовізуальні медіапослуги від 10 березня 2010 року із змінами, внесеними Директивою (ЄС) 2018/1808 від 14 листопада 2018 року)» від 30. 05. 2023 р. Проаналізовано визначення реклами та її особливості. Зазначено, що до об'єктів рекламування поряд з вже традиційними категоріями «товар» та «особа» віднесено «ідею». Віднесення до об'єктів рекламування ідеї може викликати чимало дискусійних питань в практичній площині застосування законодавства через відсутність визначення такого поняття та його відмінних ознак.

Розкрито співвідношення реклами з аудіовізуальною комерційною комунікацією, під якою відповідно до закону також розуміється реклама. Встановлено, що хоча дефініції «реклама» та «аудіовізуальна комерційна комунікація» в цілому розкривають одне й те саме поняття «реклама», вони використовують різні лексичні складові для позначення по суті ідентичних явищ. Проте різниця у вираженні цих складових призводить до відсутності термінологічної узгодженості в межах одного законодавчого акту, що ускладнює формування єдиної та цілісної термінологічної системи.

Визначено особливості поширення реклами як складової користувацького контенту. Зазначено, що при визначенні реклами та користувацького контенту використовуються різні категорії об'єктів, щодо яких може поширюватись інформація. Категорії об'єктів рекламування також відрізняються залежно від способу формування обізнаності у споживачів.

Ключові слова: *реклама, інформація, користувацький контент, ідея, аудіовізуальна комерційна комунікація.*

The article is devoted to the analysis of the provisions of the Law of Ukraine "On Advertising" taking into account the changes made by the Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On Advertising" and other laws of Ukraine regarding

© УЛЬЯНОВА Г.О. – доктор юридичних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Національний університет «Одеська юридична академія»)

© УЛЬЯНОВ О.І. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін (Одеський державний університет внутрішніх справ)

the implementation of the norms of European legislation into the national legislation of Ukraine through the implementation of certain provisions of the European Union legislation in the field of audiovisual advertising (European Convention on Transfrontier Television, Directive 2010/13/EU of the European Parliament and the Council on audiovisual media services of March 10, 2010, as amended by Directive (EU) 2018/1808 of November 14, 2018)" dated 30.05. 2023. The definition of advertising and its features are analyzed. It is noted that, along with the already traditional categories of "goods" and "person", "idea" is included in the advertising objects. Attributing ideas to objects of advertising can cause a lot of debatable issues in the practical sphere of application of legislation due to the lack of definition of such a category and its distinguishing features. The relationship between advertising and audiovisual commercial communication, which, according to the law, is also understood as advertising. It has been established that although the terms "advertising" and "audiovisual commercial communication" in general reveal the same category "advertising", they use different lexical components to denote essentially identical phenomena. However, the difference in the expression of these components leads to the lack of terminological consistency within one legislative act, which complicates the formation of a single and integral terminological system. The peculiarities of the distribution of advertising as a component of user content have been determined. It is noted that when defining advertising and user content, different categories of objects about which information can be disseminated are used. The categories of advertising objects also differ depending on the method of creating awareness among consumers.

Key words: *advertising, information, user content, idea, audiovisual commercial communication.*

Постановка проблеми. Сучасний світ стрімкого інформаційного та технологічного розвитку впливає на всі сфери суспільного життя, обумовлюючи появу нових інформаційних продуктів та способів їх поширення. Однією з таких сфер є сфера рекламних послуг. З появою Всесвітньої мережі Інтернет реклама вийшла на новий рівень її поширення, а розвиток соціальних мереж, блогів спонукав розвиток нового формату поширення інформації про товари та послуги, який по суті сприяє просуванню продукції чи послуг не менше, ніж офіційна реклама. Такі зміни на ринку рекламних послуг потребували відповідного правового регулювання. Суттєві зміни у регулюванні відносин, пов'язаних зі створенням та поширенням рекламної інформації про товари та послуги, відбулись з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про рекламу» та інших законів України щодо імплементації норм європейського законодавства у національне законодавство України шляхом імплементації окремих положень законодавства Європейського Союзу у сфері аудіовізуальної реклами (Європейської конвенції про транскордонне телебачення, Директиви Європейського парламенту та Ради 2010/13/ЄС про аудіовізуальні медіапослуги від 10 березня 2010 року із змінами, внесеними Директивою (ЄС) 2018/1808 від 14 листопада 2018 року)» від 30. 05. 2023 р. (далі Закон № 3136-ІХ) [1].

Враховуючи, що Закон № 3136-ІХ розширив як варіанти різних форматів поширення інформації про товари та послуги, так і суб'єктів, які можуть її поширювати, важливе практичне значення має визначення їх правового статусу та особливостей діяльності.

Стан дослідження. Слід відзначити, що різні аспекти поширення інформації в рекламі є предметом наукових досліджень фахівців у галузі права, маркетингу тощо. Наукові дослідження, присвячені проблемам рекламної діяльності, проводять зокрема: Афанасьєва О.П., Бубенець І.Г., Власенко М.В., Дейнега І.О., Дейнега О.В., Романко Л.В., Юрченко О.А.

Особлива увага приділяється дослідженню різних аспектів Інтернет реклами. У дослідженні Юрченко О.А. визначено тенденції розвитку ринку інтернет-реклами в Україні за період 2018-2022 років. Проаналізовано частку інтернет-реклами на рекламному ринку України у порівнянні з аналогічним показником на світовому рекламному ринку. Виявлено, що її частка на світовому рекламному ринку складає 51,7%, а на рекламному ринку України – 61,4%. Виокремлено причини скорочення обсягів різних видів реклами в умовах воєнного стану [2].

У дослідженні Архіпової Т. та Авраменко Н. охарактеризовано такі види інтернет-реклами, як реклама в соціальних мережах, оплачена пошукова реклама, нативна реклама, медійна реклама, контекстна реклама, тизерна реклама, маркетинг електронною поштою, Push-повідомлення, реклама в мобільних додатках, реклама в месенджерах, контент-маркетинг, відеореклами,

таргетована реклама. Висвітлено основні тенденції розвитку Digital реклами в Україні [3, С. 63-67].

Науковому аналізу також підлягають питання визначення ролі соціальних мереж в просуванні окремих товарів чи послуг. Зокрема досліджуються такі питання: впливу соціальних мереж на сферу туризму, основні способи реклами та їх вплив на просування туристичного продукту у соціальних мережах [4]; використання соціальних мереж для популяризації інформаційних ресурсів бібліотек [5]; визначення переваг Інтернет-реклами фармацевтичної продукції порівняно з іншими, традиційними інструментами та методами реклами [6].

Разом з тим потребують подальшого наукового аналізу положення Закону № 3136-IX щодо визначення кола суб'єктів, які під час поширення інформації про товари та послуги, мають дотримуватись законодавства у сфері реклами.

Метою статті є розкриття змін, які відбулись у сфері правового регулювання відносин у сфері реклами, зокрема щодо визначення сутності реклами та суб'єктів поширення інформації, яка визнається рекламою, з прийняттям Закону № 3136-IX.

Вклад основного матеріалу. Розвиток Всесвітньої мережі Інтернет, поява сучасних каналів обміну інформацією (наприклад Telegram), соціальних мереж та блогів сприяли формуванню та поширенню нових видів реклами. При чому змінились не лише способи поширення реклами, а й коло суб'єктів, які почали брати активну участь у формуванні інформації про товари та послуги, які за своїм правовим статусом не є офіційними рекламодавцями. Попри це, діяльність таких суб'єктів іноді має вагоме значення для привернення уваги до певної продукції чи бренду, оскільки поширюється користувачами. Відеоогляди певної продукції чи послуг безпосередньо від споживачів користуються широким попитом та викликають більше довіри, ніж комерційна реклама. Враховуючи потенційний вплив на споживачів різних способів поширення інформації рекламного характеру через різні відкриті канали, постає питання щодо визначення правових засад діяльності таких суб'єктів.

Чим далі традиційні способи виготовлення реклами стають все менш привабливими. Очікується, що в найближчому часі понад 50% світових витрат на рекламу витратиметься на інтернет-рекламу, за якою йдуть телевізійна реклама (27%), зовнішня реклама (7%), газетна реклама (6%), радіореклами (5%), журнали реклама (3%) та реклама в кінотеатрах (1%) [7, с. 19].

Розвиток Інтернет-простору сприяв появі різноманітних видів рекламних інструментів, які можуть бути використані при організації та ефективній реалізації рекламних кампаній, а саме: контекстна реклама; банерна реклама; SEO, або пошукова оптимізація, є комплексом заходів, спрямованих на досягнення перших позицій сайту в пошукових системах за конкретними ключовими фразами; E-mail-реклами; реклами в соціальних мережах (SMM); реклами в мобільних; реклами в відеороликах є дуже популярним способом реклами, а Tik Tok і YouTube на сьогоднішній день є найбільшими сервісами для розміщення відеофайлів [8].

Романко Л.В., досліджуючи види та інструменти Інтернет-реклами, серед іншого виділяє вірусну рекламу як вид Інтернет-реклами, яку розповсюджує сама цільова аудиторія. Для цього достатньо зняти цікавий відеоролик, створити яскраву сторінку та вибрати такий носій, контент якого вплине на споживача та буде спонукати останнього ділитися інформацією зі своїми друзями, знайомими, близькими. Перевага цього виду Інтернет-реклами – самостійне розповсюдження її, мінімальні витрати та значний вплив на аудиторію. Але оцінювати ефективність вірусної реклами дуже важко [9, с.73].

На законодавчому рівні визначено не всі види реклами, які виділяються у наукових дослідженнях, але слід відзначити, що Закон № 3136-IX суттєво розширив перелік ключових законодавчих дефініцій у сфері рекламної діяльності, які враховують особливості сучасного ринку рекламних послуг.

В першу чергу слід відзначити, що уточнено визначення реклами, під якою тепер розуміється інформація про особу, **ідею** та/або товар, розповсюджена **за грошову чи іншу винагороду** або з **метою самореклами** в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена, щоб сформува-ти або підтримати у **прямий (пряма реклама, телепродаж) або непрямий (спонсорство, розміщення товару (продакт-плейсмент) спосіб** обізнаність споживачів реклами та їхній інтерес щодо таких особи, **ідеї** та/або товару (*виділено авторами*).

До ознак реклами, виходячи з оновленого визначення, закріпленого з прийняттям Закону № 3136-IX, слід віднести такі:

по-перше, до об'єктів рекламування поряд з вже традиційними категоріями «товар» та «особа» віднесено «ідею». Віднесення до об'єктів рекламування ідеї може викликати чимало

дискусійних питань в практичній площині застосування законодавства через відсутність визначення такого поняття та його відмінних ознак;

по-друге, комерційна умова поширення інформації – за грошову чи іншу винагороду, якщо таке поширення забезпечують інші особи, ніж особа якої стосується рекламна інформація. Виходячи зі змісту положень Закону № 3136-IX, вимога щодо грошової чи іншої винагороди не поширюється на саморекламу;

по-третє, виокремлено два способи формування обізнаності споживачів щодо об'єкту реклами: прямий до якого віднесено безпосередньо реклама та телепродаж та непрямий, до якого віднесено спонсорство та розміщення товару (продакт-плейсмент);

по-четверте, реклама має бути чітко відокремлена від іншої інформації, незалежно від форм чи способів розповсюдження, таким чином, щоб її можна було ідентифікувати як рекламу (ст. 9 Закону № 3136-IX).

Поряд з визначенням реклами та окремих її видів на законодавчому рівні також закріплена дефініція «аудіовізуальна комерційна комунікація» під якою розуміється реклама в аудіовізуальних медіа, а саме зображення із звуком або без нього, яка створюється для прямого або опосередкованого просування особи, ідеї та/або товару та розповсюджується за грошову чи іншу винагороду або з метою самореклами. До форм аудіовізуальної комерційної комунікації, зокрема, належать пряма реклама (рекламні ролики), спонсорство, телепродаж та розміщення товару (продакт-плейсмент).

Аналіз наведеного поняття у його співставленні з визначенням реклами обумовлює необхідність звернути уваги на деякі положення:

по-перше, аудіовізуальна комерційна комунікація по суті є рекламою;

по-друге, передбачає пряме або опосередковане просування особи, ідеї та/або товару, тоді як у визначенні реклами мова йде про прямий та непрямий спосіб формування обізнаності;

по-третє, вводиться поняття «пряма реклама» до якої віднесено рекламні ролики.

Отже, хоча дефініції «реклама» та «аудіовізуальна комерційна комунікація» в цілому розкривають одну й ту саме поняття «реклама», вони використовують різні лексичні складові для позначення по суті ідентичних явищ. Проте різниця у вираженні цих складових призводить до відсутності термінологічної узгодженості в межах одного законодавчого акту, що ускладнює формування єдиної та цілісної термінологічної системи.

Слід звернути увагу, що на законодавчому рівні розширено способи розміщення інформації про товари, ідеї та послуги користувачами.

Відповідно до Закону № 3136-IX передбачено, що розповсюдження реклами може відбуватися шляхом включення за грошову або іншу винагороду безпосередньо товару, послуги, торговельної марки, іншого об'єкта права інтелектуальної власності, під якими провадиться діяльність, або рекомендації щодо них до будь-якої відмінної від реклами програми аудіовізуального медіа, включаючи фільми, або користувацького контенту.

При цьому під користувацьким контентом розуміється інформація (у тому числі користувацьке відео), що створюється та/або поширюється особами на платформах спільного доступу до відео та на платформах спільного доступу до інформації або з використанням електронних комунікацій.

Слід відзначити, що відомі користувачі-блогери за рахунок активного залучення до проведення огляду та певної споживацької оцінки товарів, послуг можуть впливати на рівень довіри чи недовіри до такої продукції чи послуг. Враховуючи охоплення широкої аудиторії та чималу кількість переглядів таких відео, автори користувацького контенту, поширюючи інформацію про товари чи послуги, по суті долучались до неофіційної реклами чи антиреклами.

Контент, створений користувачами (відео, зображення), може бути унікальним та розміщуватись на різних платформах (в соціальних мережах або на веб-сайтах). Все більше користувачів (майже 76%) використовують соціальні мережі для пошуку продуктів та брендів. Як приклад, кулінарний блогер Лорен Тойота из Hot for Food випустила свою кулінарну книгу Vegan Comfort Classics, та закликала своїх підписників в Instagram спробувати рецепти та позначити їх хештегом #Hot ForFoodCookbook. Через два роки після опублікування кулінарної книги хештег отримав понад 4,9 тис. постів [10].

Отже поширення інформації про певні бренди, продукцію як складова користувацького контенту може підпадати під дію законодавства у сфері реклами, якщо таке розміщення відбувається за умови винагороди.

Слід звернути увагу, що перелік об'єктів, які можуть поширюватись у користувацькому контенті, визначено більш широко, ніж у визначенні реклами. Зокрема це інформація, яка стосується торговельної марки, іншого об'єкта права інтелектуальної власності, під якими провадиться діяльність.

В свою чергу якщо мова йде про продакт-плейсмент, який може розміщуватись у всіх програмах аудіовізуальних медіа та користувацьких відео встановлено певні обмеження:

по-перше, щодо об'єктів, про які поширюється інформація, а саме мова йде про розміщення товару;

по-друге, такі програми та користувацький контент не повинні прямо заохочувати купівлю чи оренду товарів, зокрема шляхом розміщення спеціальних рекламних рекомендацій щодо цих товарів;

по-третє, такі програми та користувацький контент не повинні надавати надмірного значення товару, який розміщується (демонструється);

по-четверте, заборонено розміщення інформації про тютюнові вироби, пристрої для їх споживання, лікарські засоби, реалізація (відпуск) яких здійснюється за рецептом лікаря та/або заборонених до рекламування, а також медичної техніки, методів профілактики, діагностики, лікування і реабілітації, застосування яких потребує спеціальних знань та підготовки; товарів, реклама, виробництво або розповсюдження яких заборонені законом.

Важливе практичне значення має також визначення в Законі правових аспектів поширення реклами з використанням сучасних засобів комунікації, в тому числі з використанням чат-ботів, автоматичних повідомлень, комунікацію з використанням телефонних номерів, сервісів, що використовують технології доповненої та віртуальної реальності. Розповсюдження реклами у формі спаму, у тому числі здійснення масових дзвінків з використанням будь-яких технологій комунікацій без попередньої письмової згоди споживача, у тому числі в електронній формі, забороняється.

Висновки. Таким чином з прийняттям Закону № 3136-IX суттєво оновлено законодавче регулювання відносин у сфері реклами від розуміння її сутності до визначення нових суб'єктів правовідносин, які виникають у сфері реклами, а також способів її поширення. Разом з тим, окремі положення оновленого законодавства можуть викликати складнощі в правозастосовній практиці через відсутність розкриття їх змісту або можливість неоднозначного трактування. Зокрема це стосується ідеї, як складової реклами, а також різних підходів до категорії об'єктів реклами при визначенні реклами та окремих її видів.

Попри широке висвітлення різних аспектів створення та поширення реклами, у зв'язку з оновленням законодавства подальших наукових досліджень потребують питання щодо поширення реклами різними учасниками інформаційних відносин, в тому числі й суб'єктами, які не мають статусу професійних розповсюджувачів реклами.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Закону України «Про рекламу» та інших законів України щодо імплементації норм європейського законодавства у національне законодавство України шляхом імплементації окремих положень законодавства Європейського Союзу у сфері аудіовізуальної реклами (Європейської конвенції про транскордонне телебачення, Директиви Європейського парламенту та Ради 2010/13/ЄС про аудіовізуальні медіапослуги від 10 березня 2010 року із змінами, внесеними Директивою (ЄС) 2018/1808 від 14 листопада 2018 року)» від 30. 05. 2023 р. № 3136-IX: Закон України від 30. 05. 2023 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3136-20#Text>

2. Юрченко О.А. Ринок Інтернет-реклами в Україні: сучасний стан та основні тенденції розвитку. *International Scientific Journal «Internauka»*. Series: «Economic». 2023. №10. <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-10> <https://www.inter-nauka.com/issues/economic2023/10/9325>

3. Архіпова Т., Авраменко Н. Інтернет-реклама як інструмент цифрового маркетингу підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2023. № 3. С. 63-67.

4. Валінкевич, Н., Чернишова, Т. Сучасні методи просування та стимулювання збуту туристичних послуг за допомогою соціальних мереж. *Економіка та суспільство*. 2024. № 60. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3661/3590>

5. Савицька Л. Використання соціальних мереж для популяризації інформаційних ресурсів бібліотек. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2016. Вип. 44. С. 54-61.

6. Гарматюк О. Формування стратегії розвитку Інтернет-реклами фармацевтичної продукції. *Економіка та суспільство*. 2023. №53. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2709>

7. Дейнега І.О., Дейнега О.В. Сучасні тренди рекламної діяльності ринково-орієнтованих підприємств. *Трансформаційна економіка*. 2023. № 1 (01). 2023. С. 15-20.

8. Афанасьєва О.П., Бубенець І.Г., Власенко М.В. Особливості рекламної діяльності компаній в умовах цифровізації. *П Міжнародна науково-практична конференція «Глобалізація та розвиток інноваційних систем: тенденції, виклики, перспективи»* 14-15 березня 2024 року. 2023. С. 343-345.

9. Романєко Л.В. Інтернет-реклама: її види та інструменти. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2017. Вип. 1 (123). С. 71-73.

10. LoganTom 10 Examples of Top Brands Leveraging User Generated Content. February 20, 2020. <https://www.cohley.com/blog/examples-of-top-brands-leveraging-user-generated-content>

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.7>

ЗАГНІТКО О.П.

**ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО ПРОЗОРИСТЬ ТА ДОБРОЧЕСНІСТЬ РИНКУ
ОПТОВИХ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ПРОДУКТІВ:
ОЦІНКА ВІДПОВІДНОСТІ ПРАВИЛАМ ЄС**

**LAWS OF UKRAINE ON INTEGRITY AND TRANSPARENCY
OF THE WHOLESALE ENERGY PRODUCTS' MARKET:
ASSESSMENT OF CONCORDANCE WITH THE EU ACQUIS**

У статті підбито підсумки порівняльно-правового аналізу Закону України №3141-IX й підзаконних нормативних актів НКРЕКП та Регламент (ЄС) №1227/2011 (без змін 2024 року) та Імплементативного регламенту Комісії (ЄС) № 1348/2014. Транспозиція зазначених регламентів відбувалася за специфічних для ЄС та України умов: ці регламенти не передбачали повної транспозиції третіми країнами, Україна ж несподівано постала у ролі держави, що намагається повністю гармонізувати законодавство у спробі провести успішні переговори про приєднання до ЄС. Ці факти обумовлюють потребу в низці техніко-юридичних рішень, частину з яких було використано: (а) НКРЕКП як в ролі національного компетентного органу, так і наднаціонального ACER, (б) розкладання синтетичного поняття «оптовий енергетичний продукт» (ОЕП) та систематизації правил щодо прозорості й доброчесності ринку оптових енергетичних продуктів по оптових ринках природного газу й електроенергії; (в) створення в Україні паралельної з ЄС інфраструктури прозорості та доброчесності ринку ОЕП. При цьому частина вимог до звітності учасників ринку є суворішою за вимоги права ЄС. Більшість понять запроваджено на ринку ОЕП України вперше, що полегшило сумісність нових положень із існуючими. Разом з тим, спонсори закону та регуляторних актів, на жаль, не уникнув помилок, пов'язаних із невірним перекладом юридичних термінів та конструкцій, що їх вже раніше запроваджено у законодавство про захист економічної конкуренції та дизайн ринків. Низка юридичних понять у Законі №3141-IX суперечить законодавству про ринки капіталу та організовані товарні ринки, яке, разом із законодавством про конкуренцію можна вважати загальною частиною законодавства про ринок ОЕП. На жаль, законодавець та НКРЕКП не застосували, зокрема, такі нормотворчі техніки: (а) тимчасову дію положень до набуття Україною повного членства в ЄС, після чого регламенти матимуть пряму дію; (б) запровадження перехідних положень на період (і) між закінченням переговорів (підписанням угоди про приєднання) та датою набуття чинності членства України в ЄС чи (ii) дії особливих положень угод між Україною та ЄС (НКРЕКП та ACER); (в) повноваження НКРЕКП не впроваджено послідовно для цілей міжнародного співробітництва та співробітництва з іншими

© ЗАГНІТКО О.П. – LL.M (США), кандидат юридичних наук, докторант (Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України») старший викладач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського») <https://orcid.org/0009-0002-3095-2590>

національними регуляторами конкуренції в Україні; (г) визначення місця та юридичної сили актів ACER з тлумачення Регламенту №1227/2011.

Ключові слова: *транспозиція, законодавство ЄС, НКРЕКП, Орган (Агенція) зі співробітництва енергетичних регуляторів (ACER), оптові ринки електроенергії та природного газу, стандартний оптовий енергетичний продукт, подібні продукти, фінансові інструменти, інсайдерська інформація, нормотворча техніка.*

The article outlines the comparative legal analysis of Ukrainian Act #3141-IX as well as secondary legislation by the National Commission for State Regulation of Energy and Utilities (NEURC), on one hand, and REMIT (Regulation (EU) #1227/2011 (without regard to 2024 amendments)) as well as Implementing Regulation the Commission (EU) #1348/2014, on the other hand. Transposition of the two regulations took place under peculiar circumstances both for the EU and Ukraine: this EU *acquis* was not devised for *full* transposition by third countries, whereas Ukraine, suddenly for most observers, was placed in a position of aspiring EU candidate state trying to fully harmonize the *acquis* in order to complete accession negotiations with the EU and 27 Member States. These conditions required a few non-trivial legal techniques. Those used by Ukraine in implementation included: (a) NEURC acting as both a national competent authority and as supranational ACER, (b) decomposition of the synthetic concept of "wholesale energy product" (WEP) and systematization of rules for WEP market transparency and integrity in several statutes instead of a single one, – two sectoral laws on natural gas and electricity; markets, respectively, on NEURC and Antimonopoly Committee of Ukraine, on the capital markets and organized commodity markets, (c) providing for a national OEP market transparency and integrity infrastructure, which will be parallel to the EU (ACER) and will be scrapped after Ukraine's accession. Part of the requirements to the market participants is more extensive than that in the EU. Most of the REMIT concepts were introduced in Ukraine's WEP market for the first time, which helped with the compatibility of new rules with pre-existing institutions. At the same time, the sponsors of Act #3141-IX and the NEURC regulations, regretfully, could not avoid but to use the terms that are incoherent with the effective institutions of economic competition and market design laws, in some cases, due to erroneous or inconsistent translation. Several key definitions contradict the laws on capital markets and organized commodity markets, which, along with the competition laws, can be viewed as sponsor acts for the WEP market. A few legal techniques the legislator and NEURC failed to deploy, among them: (a) temporary effect of the implementing laws provision – until full membership in the EU by Ukraine, after which REMIT will apply directly; (b) the transitional provisions for the period (i) between the end of negotiations (signing of accession agreements) and the date of full accession by Ukraine's to the EU or (i) when the special arrangements between Ukraine and the EU (or NEURC and ACER) on WEP market will be effective; (c) the powers of the NEURC consistently extended to cooperation with neither offshore agencies and organizations nor peer domestic regulators; (d) recognition of the ACER guidelines, Q&A on REMIT application as a part of Ukrainian legal system and determining their role.

Key words: *transposition, EU acquis, NEURC, ACER, wholesale electricity and natural gas markets, standard wholesale energy product (WEP), similar product, financial instruments, insider information, legislative technique.*

Вступ. Зусилля України щодо імплементації стандартів ЄС є частиною ширшої мети приєднання до Європейського Союзу, в якому гармонізація нормативно-правової бази є, згрубша, метою і засобом водночас; але вперше зобов'язання виникли після підписання Угоди про Асоціацію, частиною якої є повноцінне членство України в Енергетичному Співтоваристві. Останнє в 2018 році ухвалило рішення про часткову імплементацію принципів прозорості і добросовісності на енергетичному ринку у 2018 році із строком виконання до кінця 2019 року [1], яке, однак, можна вважати формально виконаним хіба наприкінці 2023 року.

Реформи вітчизняного законодавства про оптові ринки енергії почалися у 2015 році приєднанням до Енергетичного Співтовариства та ухваленням закону про ринок природного газу,

до якого пізніше доєднався закон про ринок електроенергії. Слід зазначити, що поняття оптовий енергетичний продукт (ОЕП) вже 2011 року було запроваджено Регламентом (ЄС) №1227/2011 про доброчесність і прозорість оптового енергетичного ринку, він же REMIT [2] (далі – Регламент (ЄС) №1227/2011), але пройшло повз реформи 2014-2019 років. Лише в середині 2020 року поняття ОЕП вперше запроваджено як виняток з фінансових інструментів, і згодом, вже в середині 2023 отримало розвиток в Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання зловживанням на оптових енергетичних ринках» [3], який, хоч і непослідовно, також зачепив тему ринку ОЕП як комплексного та синтетичного поняття. ОЕП та ринок ОЕП дістали частковий розвиток правового регулювання також у підзаконних актах [4], [5], [6].

Станом на 2023 рік перед Україною постала не лише задача виконати зобов'язання перед Енергетичним Співтовариством (ЕнС), але й перед ЄС з метою вступу до нього. Тому законодавець і регулятор – Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), імовірно, ставили перед собою ширші цілі, а саме – оцінити відповідність законів про ринки ОЕП з позицій кандидата у члени ЄС. Тож нормотворчість, принаймні у зазначених підзаконних актах, надихалася також Імплементативним регламентом Комісії (ЄС) № 1348/2014 про подання даних, що впроваджує статті 8(1) і 8(6) REMIT [7].

Закон №3141-IX вносить зміни до кількох ключових нормативно-правових актів у сфері енергетики: (а) до Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» [8], який, за відсутності енергетичного кодексу України, виконує функцію такої собі інкорпорації з державного регулювання ринків енергетики та комунальних послуг – як оптових, так і роздрібних; (б) до секторальних Законів України «Про ринок природного газу» [9] та «Про ринок електричної енергії» [10], здебільшого однакового змісту, інколи дублювання, та (в) суміжних законів про Антимонопольний комітет України, про ринки капіталу та організовані товарні ринки – для відтворення в законодавстві України норм Регламенту (ЄС) №1227/2011. У світлі цього Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), має продемонструвати регуляторну відповідність України стандартам ЄС, провівши ретельний аналіз первинного та вторинного законодавства. Незважаючи на те, що НКРЕКП вже провела значну роботу для приведення своїх підзаконних актів у відповідність із нормами ЄС, на даному етапі необхідна проміжна оцінка результатів цього приведення.

Проект спрямований на підтримку НКРЕКП у проведенні детальної оцінки відповідності законодавства України вимогам законодавства ЄС, зокрема REMIT. Основною метою проекту є оцінка того, наскільки ефективно положення Закону № 3141-IX і відповідних підзаконних актів імплементують вимоги REMIT, а також виявлення будь-яких прогалин або невідповідностей, які необхідно усунути для досягнення повної відповідності. Результати цієї роботи можуть бути використані для розробки конкретних рекомендацій та проектів змін щодо приведення українського законодавства у повну відповідність із законодавством ЄС щодо REMIT.

Зарубіжна наука ще не переймалася оглядом реформи законодавства України про енергетику під час воєнного стану, частково через обмеження цін та поширення інформації з безпекових підстав, не вельми науково обґрунтованих, про що писав автор [11], їх не приведено у відповідність до підстав Регламенту (ЄС) №1227/2011, який лише передбачає затримку оприлюднення, а не її повне скасування. Зміни законодавства про ринок оптових енергетичних продуктів ОЕП ЄС відбуваються швидко, в тому числі під тиском обставин російсько (та білорусько)-української війни, що відбивається як на фокусі уваги іноземних вчених [12], так і на втраті фокусу вітчизняними вченими. Так, Швидка Т.А. та Лозова А.В. оглядали в статті, опублікованій у першому числі часопису 2022 року стратегію реформи ринку електроенергетики до 2035 року та спиралися на документ, затверджений розпорядженням КМ України 2017 року [13], тоді як вже на початку лютого того ж таки 2022 року вже було розроблено стратегію до 2050 року. Того ж року Україна отримала і статус кандидата в члени ЄС та офіційно затвердила, досі засекречену, Енергетичну стратегію України на період до 2050 року [14] в квітні 2023 року. В іншому випадку, Гаркавенко С.В., у статті що вийшла цього 2024 року [15], намагається окреслити окремі джерела законодавства ЄС, чимало з яких вже тоді кілька років як втратили чинність та виходить із постановки задач, обґрунтованих в дисертаціях 2019 року, автори яких, очевидно, здійснювали розвідку ще раніше.

Таким чином, оцінка стану законодавства України на відповідність нормам права ЄС є актуальним, але водночас і динамічним, що характерно для соціальних наук загалом і права зокрема, адже усвідомлення проблеми справляє враження на правосвідомість і правову культуру

застосування, спричиняє адаптацію на рівні правозастосування та коригувальну нормотворчість законодавця та регуляторів.

Постановка завдання. Повне узгодження законодавства України та ЄС має ключове значення для виконання вимог процесу вступу до ЄС. Але, в першу чергу, забезпечення доброчесності та прозорості оптових енергетичних ринків грає прикладну роль для створення конкуренції на ринку ОЕП, оскільки тяглість термінологічного апарату, інституцій та інших юридичних конструкцій створює умови для залучення торгівлі, стабільної пропозиції фізичної продукції та послуг інфраструктури, які є складовими ринку ОЕП. Це сприяє оптимізації інвестиційних рішень та джерел постачання електроенергії, природного газу, а в подальшому і LNG, водню та іншим оптовим енергетичним продуктам, без яких неможливо уявити стійку економіку України в період воєнного стану та, в подальшому, широкомасштабного відновлення України за допомогою ЄС та ширшої «спільноти Rammstein». Отже метою та задачами статті є порівняльний аналіз нормативних маяків, поставлених у Регламенті (ЄС) №1227/2011 та їх досягнення Закон № 3141-IX – для цілей виконання міжнародно-правових зобов'язань України перед ЄС. Крім того, для виконання політико-правової цілі підписання угоди про вступ до ЄС (технічно – приєднання до Угоди про функціонування ЄС) та оцінки готовності України, також проведено порівняльний аналіз Імплементативного Регламенту та підзаконних актів НКРЕКП про оприлюднення інсайдерської інформації. Порівняльний аналіз здійснено з використанням форматів, які використовували для переговорного вступу Хорватії (останній з успішних переговорних процесів) та самооцінки України щодо готовності до вступу, яку проведено у 2022-2024 рр.

Результати дослідження. У 2022-2024 роках Україна значно просунулася у виконанні своїх зобов'язань за Договором про створення Енергетичного Співтовариства., і призначений для оцінки готовності України в нормативно-правовій базі торгівлі товарами розпочати переговори щодо відповідного розділу майбутнього договору про вступ України до ЄС. Основні *acquis* ЄС щодо ринку ОЕП складаються, головним чином, із положень таких первинних актів (наведено за англійською абеткою): (а) Регламент (ЄС) № 648/2012 Європейського Парламенту та Ради від 4 липня 2012 року про позабіржові деривативи, центральних контрагентів і торгові репозиторії (EMIR), (б) Директива 2014/65/ЄС Європейського парламенту та Ради від 15 травня 2014 р. про ринки фінансових інструментів та внесення змін до Директиви 2002/92/ЄС та Директиви 2011/61/ЄС (нова редакція) (MiFID II), (в) Регламент (ЄС) № 600/2014 Європейського Парламенту та Ради від 15 травня 2014 року про ринки фінансових інструментів і внесення змін до Регламенту (ЄС) № 648/2012 (MiFIR), та (г) Регламент (ЄС) №1227/2011, який передбачає, здебільшого, особливості та виключення з актів вище для контексту ринку ОЕП. Вторинне законодавство, включаючи делеговані акти, базується на регламентах і директивах, перерахованих вище. Слід зазначити, що EMIR і MiFID II вимагають впровадження в національне законодавство, тоді як MiFIR і REMIT застосовуються безпосередньо.

Проте, країнам-кандидатам як Україна, необхідно реалізувати всі чотири основні джерела в своєму законодавстві, разом із технічними стандартами, перш ніж такі кандидати зможуть набути повноправного членства Союзу. Після набуття членства (технічно, приєднання до Угод про Європейський Союз та функціонування Європейського Союзу [16]) та прямого застосування *acquis* ЄС Україна повинна буде повністю скасувати імплементативні положення для MiFIR та REMIT, а також змінити імплементативні положення EMIR та MiFID II, щоб усунути будь-які фактичні чи потенційні конфлікти. На жаль, Україною досі не застосовано такого інструменту як тимчасове запровадження і втрату чинності із набуттям членства у ЄС. Нагадаємо, що положення, які втрачатимуть чинність, є розпорощеними по законодавству та інших регуляторних актах. Тому ухвалення єдиного закону чи іншого акту про втрату чинності є ані можливим, ані слушним. Натомість, доцільно в імплементативному законі передбачати перелік положень, які втрачатимуть чинність. Відповідно, такі норми слід викладати окремо від тих імплементованих положень законодавства ЄС, які зберігатимуть чинність і після набуття членства. Так, вимоги регуляторних актів НКРЕКП [4], [5] та [6] про порядок оприлюднення та предмет інсайдерської інформації повністю втрачатимуть свою необхідність, як і повноваження НКРЕКП встановлювати такі вимоги, адже, за Регламентом (ЄС) №1227/2011 – це повноваження ACER, але паралельне застосування актів України та ЄС аж ніяк не виключено, із подвійним навантаженням щодо звітування на учасників ринку, аж поки українські норми не буде скасовано.

Про виконання зобов'язань з транспозиції законодавства ЄС слід також прямо висловлюватися в назві закону України чи в загальних положеннях (преамбулі, статті 1 про предмет та цілі закону). Це значно полегшить роботу як з оцінки відповідності, так і з пошуку джерел

для правозастосування. Таку практику використано в одному-двох випадках, і не ідеально: як Закон №3141-IX (п.п. 1.4(2), 1.6(2), так і закон про ринки капіталу (ст. 3.2) [18] містять вислів «спрямовано на імплементацію», що залишає сумнів у досягненні поставленої цілі. Натомість, вислів «цей закон імплементує» надає більше визначеності та не змушує розширювати пошук імплементаційних актів, які теж може бути «спрямовано» [на транспозицію положень законодавства ЄС].

Окремо слід зазначити, що юридична техніка тимчасового відтворення адаптованих норм права ЄС має застосовуватися до міжнародно-правового мандату НКРЕКП, який, проте, Законом №3141-IX не піднесено на однаковий рівень із ACER відповідно до логіки «українського світу REMIT» паралельного із ЄС. Українському регулятору доручено взаємодіяти із ЕнС на рівні Секретаріату та з Високими Договірними Сторонами, однією з яких є ЄС в особі ACER як інституції Європейського Союзу. Однак ACER, за REMIT, також взаємодіє (а) з державами-членами, (б) з органами ЄС, в першу чергу, з нагляду за фінансовими ринками (ESMA) та економічною конкуренцією (DG Comp та ECN), але також з іншими, що можуть мати стосунок до конкуренції на ринку ОЕП; та (в) з регіональними та глобальними органами з енергетичного співробітництва, такими як Рада європейських енергетичних регуляторів (CEER), Регіональна асоціація енергетичних регуляторів (ERRA), а також з Наглядним органом Європейського простору вільної торгівлі (EFTA Surveillance Authority).

Спосіб транспозиції пунктів (а) та (в) є очевидним. Якби використовувати повну аналогію за пунктом (б) вище, то в Україні такі повноваження мусили б включати майже необмежений обмін релевантною інформацією щодо моніторингу, вивчення ринку та розслідувань із Антимонопольним комітетом України (АМКУ), Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР), Національним банком України. Натомість, в законі про НКРЕКП такий обмін обмежено лише підозрами про порушення. В законі про ринки капіталу (стаття , ставлення до якого НКРЕКП публічно ще не озвучило, передбачено ухвалення «спільного рішення» (ст. 142) про порядок обміну інформацією [17]. Такої процедури законодавством прямо не визначено, а компетентне тлумачення регуляторами норм часто виходить з самообмеження положеннями, прямо передбаченими законом, що є творчим доробком рішення Конституційного Суду України [18].

ЄС, з ініціативи якого засновано Енергетичне Співтовариство, тим не менше, не готовий об'єднувати інфраструктуру збору та обробки інформації 27 держав-членів із третіми країнами, не існує проміжних статусів для держави, яка підписала угоду про вступ до ЄС, держави-кандидатки, держави-сторони ЕнС чи держави – асоційованого члена ЕнС. З наведеної причини, Україна змушена створювати паралельну з ЄС інфраструктуру прозорості та доброчесності ринку ОЕП, що ставить гостро питання сумісності форматів, таксономії, програмного забезпечення. Для оптимальшого процесу та використання ресурсів ми бачимо розробку проміжних варіантів об'єднання ресурсів НКРЕКП та ACER на підставі двосторонніх домовленостей між ними та на рівні України та ЄС-27.

Україні потрібен кодифікований законодавчий акт про ринок оптових енергетичних продуктів, у вигляді спеціального розділу закону (кодексу) про захист економічної конкуренції чи кодексу про енергетику або, принаймні, розділів законів про НКРЕКП та НКЦПФР. За відсутності такого акту, синтетичне поняття «оптовий енергетичний продукт» (ОЕП) доводиться розкладати по ринках товарів та послуг, які входять чи увійдуть до поняття ОЕП: природного газу, електроенергії, тепла, нафтопродуктів, нафти, водню тощо. Це призводить до дублювання норм, подекуди дослівно, в двох законах: пор. ст.ст.11-1.6(1) та 73.5 ЗУ «Про ринок електричної енергії» й, відповідно, ст.ст. 57-1.6(1) та 17.3 ЗУ «Про ринок природного газу» . Таке дублювання створює непотрібні колізії та конкуренції. Так, більшість учасників оптового ринку, які ведуть торгівлю ОЕП, авторизувалися для роботи як з природним газом, так і з електроенергією. Тож коли йдеться про звітування про операцію з ОЕП, такі учасники ринку, виходячи з буквального тлумачення норм, повинні двічі публікувати інсайдерську інформацію та двічі звітувати про заявки та укладені договори – один раз за галузевим критерієм (договір про електроенергію, звітуємо як учасник ринку електроенергії за відповідним законом), другий раз – треба розкрити інформацію та звітність як учасник ринку ОЕП за законом про ринок природного газу.

Окремо слід сказати, що законодавець, а особливо НКРЕКП в низці випадків запровадили обов'язки з дотримання доброчесності та прозорості суворіші, ніж в ЄС. Саме по собі, це не є порушенням правил імплементації – акт ЄС є продуктом консенсусного компромісу і встановлює мінімальні порogi. Проте, зважаючи на єдину інфраструктуру збору інформації,

це важливо для якісної обробки зібраних даних, які б збігалися в контрагентів, що перебувають в різних країнах ЄС. Учасник українського ринку, відповідно, мусить подавати один набір відомостей НКРЕКП, та інший АСЕР, якщо його контрагент перебуває на території ЄС. Зважаючи на подачу даних в режимі реального часу (не пізніше наступного робочого дня) та автоматизацію обробки даних це тягне неефективне використання ресурсів та невідворотні колізії під час співставлення інформації з баз даних України та АСЕР чи інших регуляторів країн, що входять до ЄС. В межах цієї статті ми не встигаємо розглянути усі випадки таких суворих норм українського права. На особливу згадку, однак, заслуговує спроба НКРЕКП та українського законодавця контролювати усі світові ринки – на відміну від права ЄС, яке має територіальну дію – «продукт вироблено/ видобуто, транспортовано, розподілено, продано або поставлено на території Союзу», законодавство України поширює правила прозорості та доброчесності на операції з ОЕП незалежно від місця, де вони відбуваються. Гіпотетично, але без прямого підтвердження в законі, норми права України не поширюються на нерезидентів, які діють за межами України; але це, як то кажуть, не точно.

Проблематично, у зв'язку із суворішими вимогами українського права, виглядає відсутність колізійних норм про юридичну силу актів АСЕР, спрямованих на тлумачення Регламенту №1227/2011, які АСЕР, як єдиний орган офіційного тлумачення, ухвалює у формі вказівок (guidelines) та відповідей на питання (Q&A).

Понятійний апарат з Регламенту (ЄС) №1227/2011 запроваджено в Україні вперше для ринку ОЕП, однак більшість цих термінів має пряму аналогію в законодавстві про ринки капіталу та про захист економічної конкуренції, де їх (ці поняття) вже використовувалося довгий час. Очевидною, принаймні для держав-членів ЄС, метою було використати набутий досвід на ринках капіталів для тягости правозастосовчої практики – більшість оптових договорів на ринку енергетики визнано фінансовими інструментами. Проте енергетичний регулятор України, народні депутати-автори законопроекту та профільний комітет Верховної Ради з питань енергетики, на жаль, не скрізь врахували попередній досвід з інших галузей законодавства як ЄС, так і України. Імовірно, вони виходили із новизни понять Регламенту (ЄС) №1227/2011 для енергетичних ринків, тому полегшено поставилися як до наявних інститутів українського права, так і до затвердженого перекладу, який є офіційним після затвердження КМ України [19]. В частині споріднених інституцій це поняття «особа, яка професійно організовує операції з оптовими енергетичними продуктами» (ОПООЕП), в яке Закон №3141 не включає «організовані ринки», що його непрямо, але послідовно вживає законодавство про ринки капіталу та організовані товарні ринки.

Далі, вжито термін «аналогічний» (п. 1.3) [4], імовірно, для поширення дії правових норм на випадки умисного чи необережного обходу прямих приписів закону. Проте вжитий термін ігнорує багату історію концепції подібності та поняття «подібний» (similar), що його імплементовано до права України про економічну конкуренцію ще 1998 року (ст. 1(26) [20]) відповідно до засновницьких документів Світової організації торгівлі (СОТ), термінологію цих документів наслідує й ЄС. Важливо, що характеристикою подібного товару чи продукту є *ідентичні*, а не *аналогічні* характеристики.

Крім того, вжитий в Законі №3141-ІХ термін «материнська компанія» є невдалим, адже Україна від 1990-го року послідовно використовує *товариство* у своїй правовій системі, що програмно уникає слово «компанія» і є його повним відповідником. Аби не обмежуватися товариствами (бо ще ж є кооперативи, унітарні підприємства, об'єднання суб'єктів господарювання тощо), запроваджено ширше поняття «материнське підприємство». Останнє вжито, зокрема, законодавством про бухгалтерський облік та фінансову звітність, яке відповідає ЄС *acquis* (Директива 2013/34/EU, яка скасувала Директиву 83/349/ЕЕС). Отже, слід усунути розбіжність і послідовно вживати «материнське підприємство» – відповідник «parent undertaking» в оригіналі. Для справедливості зазначимо, що Закон №3141-ІХ не першим використовує англіцизм «материнська компанія»; цей термін також пройшов повз увагу законодавців ІХ скликання у змінах до Податкового кодексу та новій редакції закону про ринки фінансових послуг.

Наступним непорозумінням є поняття «операційна діяльність» (operational matters), ужите в Законі №3141-ІХ. Його краще перекладати як «операційні питання» чи «операції» та усунути, за можливості, розбіжність в законодавстві: «операційна» діяльність визначено у підзаконних актах, з питань звітності, наприклад, **але** «операційна». «операційно-господарська», «поточна», «поточна (операційна)» діяльність вжито в Господарському та Цивільному кодексах та низці законів – «Про ринок електричної енергії», «Про ринок природного газу», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про акціонерні товариства», проте без визначення.

Законодавцем, за підсумком імплементації, не взято до уваги поняття «адміністративні органи» суб'єкта господарювання. Лише частково враховано «наглядові органи». З виразу «адміністративні, управлінські або наглядові органи» підприємства, як того вимагає Регламент (ЄС) №1227/2011 (ст.ст. 2(13), 3.2(a) [2]) законодавець та НКРЕКП включили лише «органи управління» (ст. 11-1.3(1) [10], ст.57-1.3(1) [9], п.3.2 [5]). За Цивільним кодексом, однак, органом управління товариства є загальні збори його учасників і виконавчий орган; Господарський кодекс додає до них, у випадку унітарних підприємств виключно державної та комунальної власності, також наглядову раду. Таким чином, із заінтересованих осіб виключено, всупереч як законодавству ЄС так і законодавству України про корпоративне урядування, більшість наглядових органів (принаймні, в усіх товариствах, кооперативах та приватних унітарних підприємствах), а також усі адміністративні органи, якими можна вважати, наприклад, розпорядника майна, арбітражного керуючого, ліквідаційну комісію.

Використання в Законі №3141-IX поняття «господарсько-товарні операції» (ст.ст.11-1.3(6), 73.5 [10], ст.ст. 17.3, 57-1.3(6) [9], п.31 ст.ст.20.1(3-1), 20-1.2 [8]) є загрозованим через намір скасувати Господарський кодекс, у ст. 230 якого розкрито зміст такої діяльності, а саме, її ключові критерії:

(а) спрямованість «на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг»;

(б) обмеженнями ринками зовнішньої чи внутрішньої торгівлі;

(в) змістовність та функціональність: «матеріально-технічне постачання і збут; енергопостачання; заготівля; оптова торгівля; роздрібна торгівля і громадське харчування; продаж і передача в оренду засобів виробництва; комерційне посередництво у здійсненні торговельної діяльності та інша допоміжна діяльність по забезпеченню реалізації товарів (послуг) у сфері обігу»; та

(г) формалізація за допомогою інститутів договорів «поставки, контракції сільськогосподарської продукції, енергопостачання, купівлі-продажу, оренди, міни (бартеру), лізингу» тощо.

Звертаючися до заявлених вище розбіжностей із офіційним перекладом, нами виявлено розбіжність у ключовому терміні «розкриття» (disclosure). Його імплементовано через два поняття «розкриття» та «оприлюднення», при чому жодне з понять не визначено детально, а їх вживають то синонімічно «розкриття (оприлюднення)» (ст. 20-1.2 [8]), то альтернативно «розкриття або оприлюднення» (ст. 1.1(10-2) [9], ст.1.1(36-2) [10]), що підтверджує не тотожність понять. Крім того, є варіанти вжиття лише «розкриття» в кількох випадках та лише «оприлюднення» в кількох десятках випадків, ще в двох випадках «розміщення (оприлюднення)» (ст. 2-1.1(2) та (7) [8]). Закон №3141-IX досить послідовно уникає терміну «публікація» та похідних, припускаємо, через їхній розлогий доктринальний зміст у законодавстві про авторські та суміжні права. Натомість, в офіційному перекладі Регламенту (ЄС) №1227/2011, терміни «розкриття» (disclosure) вжито 22 рази, «опублікування» (publication) – 3 рази, «розповсюдження» (dissemination) – 14 разів. На нашу думку, помилки немає, але «поширення» є кращим відповідником *dissemination*. «Оприлюднення» ж в офіційному перекладі вжито як еквівалент:

(а) «made public» – зробити публічним;

(б) «publicly disclose», – розкрити для загалу (публіки);

(в) «make... information available», – забезпечити доступ до інформації;

(г) «disclosure» (органом виконавчої влади) та «disclosure [of sensitive information relating to the protection of critical infrastructure]» (учасником ринку).

У випадку '(в)' оригінал надає ширшу дискрецію особі, на яку покладено господарсько-адміністративний обов'язок. Крім того, '(а)-(б)' передбачають доступ широкого загалу, тоді '(г)' вимагає здійснення адміністративної процедури. Як видно, законодавець під час перекладу та імплементации зробив один стандарт «оприлюднення» з двох різних. Відповідно, офіційний переклад міг послужити першим кроком до плутанини, яку, проте, під час імплементації не лише не усунуто, але й посилено змішуванням *публікації, оприлюднення та розкриття*.

Під час імплементації проігноровано поняття «організоване місце торгівлі» (еквівалент *organised market place*), натомість, вжито термін з офіційного перекладу – «організовані торгові майданчики». Проте ОТМ має визначення у законодавстві про ринки капіталу; ним є ліцензована система професійного учасника ринку капіталу – оператора ОТМ. Себто у цьому випадку дослівний переклад створив юридичну колізію.

Співставлення використаної термінології із оригіналом та офіційним перекладом показує відокремленість власне нормопроектувальної стадії на рівні законодавчого органу та

регуляторних органів від процесів взаємодії України з ЄС, зокрема, перекладів актів законодавства ЄС. Необхідно залучити офіс координації європейської інтеграції Уряду України до розробки проєктів нормативно-правових актів у вигляді відряджених працівників та експертних висновків чи коментарів на інституційному рівні. Дані про побудову роботи офісу не є відкритими, тож сподіваємося, що офіс використає вертикальні та горизонтальні побудови із секторальним та галузевим принципом залучення учасників ринку, академічних та інших неурядових організацій до роз'яснень законодавства ЄС, складання планів з імплементації норм європейського права до законодавства України, оцінки відповідності проведеної імплементації, підготовки проєктів нормативних актів та позиції з переговорів про вступ.

Також доцільним є долучення експертів з академічного середовища та учасників ринку для оцінки (коментування) перекладів законодавства ЄС, які Уряд України здійснює та затверджує, наскільки нам відомо, у закритому режимі. Попереднє обговорення із особами, які мають практичний досвід застосування актів ЄС могло б запобігти помилкам у перекладі і подальшій плутанині під час імплементації.

Висновки. До набуття Україною статусу держави-члена ЄС, відтворення принципів та правил добросовісності й прозорості в національній правовій системі передбачає надання НКРЕКП чи іншому органу, відповідальному за захист конкуренції на ринках ОЕП як ролі національного компетентного органу, так і наднаціонального (ACER).

Для імплементації законодавства ЄС про добросовісність та прозорість ринку ОЕП, Україна, не зможе обмежитися механічним повторити шлях попередніх кандидатів на вступ через розвиненість та герметичність інфраструктури ринку ЄС в період з останнього вступу. Необхідно вжити інновації в законодавчій техніці, такі як спеціальні перехідні положення, поступова інтеграція торговельної інфраструктури (інтеграція фізичної вже відбулася в 2014-2022 роках).

Нормотворча техніка під час імплементації не може обмежуватися лише галузевим аналізом. В частині ринків ОЕП необхідно, щонайменше, врахувати законодавство про економічну конкуренцію, про ринки капіталу, про ринки фінансових послуг, та про організовані товарні ринки. Також рекомендовано обмежуватися стандартами ЄС та його країн, прагнути максимальної технологічної сумісності систем обробки інформації від учасників ринку в Україні (НКРЕКП та НКЦПФР) та ЄС (ACER та ESMA).

Багатозаровість законодавства ЄС (3 наднаціональних рівні + 3 національних рівні) зумовлюють уважне ставлення до термінологічного апарату та перекладів. Вживання термінів повинно бути послідовним й проаналізований приклад імплементації виявив помилки, пов'язані із неоптимальною побудовою нормотворчого процесу: переклад не проходить обговорення в експертних колах перед затвердженням в якості офіційного, а перекладачів не долучено до підготовки національних нормативних актів. Це спричиняє, в деяких випадках, прогалини та регуляторний арбітраж, а подекуди зарегульованість правовідносин, де учасники ринку повинні двічі подавати звітність. Однією з матеріальних прогалин є непевність щодо місця у правовій системі України актів, ухвалених ACER та спрямованих на тлумачення Регламенту №1227/2011 у разі конкуренції з актами НКРЕКП.

Перспективи подальших розвідок. Перед українськими нормотворцями стоїть задача розробити законопроект та проєкт змін та доповнень до підзаконних актів НКРЕКП та КМ України із приведенням норм українського права у відповідність із законодавством ЄС з урахуванням зазначених зауважень. Крім того, слід привести офіційний переклад законодавства ЄС у відповідність із термінологією національної правової системи і в подальшому, синхронізувати вжиток перекладених термінів, з одного боку, у законопроектній (нормотворчій) роботі, та з іншого боку, в перекладах, які, до речі, використовуватимуться і в базі даних законодавства ЄС, оскільки українська мова стане однією з офіційних мов для джерел права, ухвалених органами ЄС. За вправлінням нормотворчої техніки чи водночас із такою вправою, законодавці та регулятори в Україні варто адаптувати зміни 2024 року до Регламенту (ЄС) №1227/2014, які передбачають розширення переліку оптових енергетичних продуктів. На окремий розгляд заслуговують спроби українського законодавця та НКРЕКП запровадити суворіші, ніж в ЄС, умови добросовісності та прозорості.

Список використаних джерел

1. Ministerial Council of the Energy Community, Decision 2018/10/MC-EnC of 29 November 2018. URL: https://www.energy-community.org/dam/jcr:aec217c0-51fa-426a-a986-f36455546f51/Decision_2018_10_MC-EnC_Reg_1227-2011.pdf (дата звернення: 27.08.2024).

2. Regulation (EU) No 1227/2011 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on wholesale energy market integrity and transparency Text with EEA relevance. *European Union*: official website. URL: ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2011/1227/2024-05-07> (дата звернення: 27.08.2024).

3. Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання зловживанням на оптових енергетичних ринках : Закон України від 10.06.2023 № 3141-IX. *Верховна Рада України*: База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3141-20> (дата звернення: 27.08.2024).

4. Про затвердження Порядку подання інформації про здійснені господарсько-торговельні операції, пов'язані з оптовими енергетичними продуктами : Постанова; НКРЕКП від 27.03.2024 № 618. *Верховна Рада України*: База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0618874-24> (дата звернення: 27.08.2024).

5. Про затвердження Вимог щодо забезпечення добросовісності та прозорості на оптовому енергетичному ринку : Постанова; НКРЕКП від 27.03.2024 № 614. *Верховна Рада України*: База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0614874-24> (дата звернення: 27.08.2024).

6. Про затвердження Порядку функціонування платформ інсайдерської інформації: Постанова; НКРЕКП від 16.01.2024 № 137. *Верховна Рада України*: База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0137874-24> (дата звернення: 27.08.2024).

7. Commission Implementing Regulation (EU) No 1348/2014 of 17 December 2014 on data reporting implementing Article 8(2) and Article 8(6) of Regulation (EU) No 1227/2011 of the European Parliament and of the Council on wholesale energy market integrity and transparency. Text with EEA relevance. *European Union*: official website. ELI: http://data.europa.eu/eli/reg_impl/2014/1348/oj (дата звернення: 27.08.2024).

8. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг : Закон України від 22.09.2016 № 1540-VIII. *Верховна Рада України*: База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1540-19> (дата звернення: 27.08.2024).

9. Про ринок природного газу : Закон України від 09.04.2015 № 329-VIII. *Верховна Рада України*: База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/329-19> (дата звернення: 27.08.2024).

10. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. *Верховна Рада України*: База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2019-19> (дата звернення: 27.08.2024).

11. Загнітко О.П. Правове забезпечення прозорості даних про оптові енергетичні продукти. *Економіка та право*. № 2 (73), 2024. (прийнято до публікації 05.08.2024).

12. Kaur C., Jalal S., Prakash S. The asymmetric impact of input prices, the Russia-Ukraine war and domestic policy changes on wholesale electricity prices in India: A quantile autoregressive distributed lag analysis. *Energy Economics*, Volume 132, 2024. URL: <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2024.107428> (дата звернення: 17.08.2024).

13. Швидка Т.А., Лозова А.В. Державне регулювання ринку електричної енергії: зарубіжний досвід та перспективи модернізації вітчизняного законодавства. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, Серія ПРАВО. 2022. вип. 72: ч. 1. с. 198-202. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.33>.

14. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.04.2023 № 373-р. *Верховна Рада України*: База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/373-2023-%D1%80> (дата звернення: 27.08.2024).

15. Гаркавенко С. В. Правові основи функціонування ринку електричної енергії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. №4, с. 235-238. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/54>.

16. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union – Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union – Protocols – Annexes – Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007 – Tables of equivalences. *European Union*: official website. URL: ELI: http://data.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj (accessed on August 10, 2024).

17. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) від 13 червня 2019 року № 5-р/2019 (справа про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг). URL: https://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p_2019.pdf (дата звернення: 27.08.2024).

18. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. *Верховна Рада України*: База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3480-15> (дата звернення: 27.08.2024).

19. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) №1227/2011 від 25 жовтня 2011 року про доброчесність та прозорість на оптовому енергетичному ринку : переклад українською затверджено Секретаріатом Кабінету Міністрів 19.02.2021. *Кабінет Міністрів України*: веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/es-12272011.pdf> (дата звернення: 27.08.2024).

20. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту : Закон України від 22.12.1998 № 330-XIV. *Верховна Рада України*: База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/330-14> (дата звернення: 27.08.2024).

Підготовку дослідницького матеріалу статті частково профінансовано ЄС в межах міжнародної технічного проєкту «Допомога НКЦПФР у вдосконаленні ринків енергетичної продукції України та організованої торгівлі сировинно-товарною продукцією в Україні».

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.8>

ПУСТОВІТ О.Ю., ПІДДУБНИЙ О.Ю.

**КВОТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НА ЕКСПОРТ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ
ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНИ. ШЛЯХИ ЇХ РОЗШИРЕННЯ ТА ЗМІН**

**EUROPEAN UNION QUOTAS FOR THE EXPORT OF UKRAINIAN AGRICULTURAL
PRODUCTS. WAYS OF THEIR EXPANSION AND CHANGES**

З 4 червня 2022 року Європейський Союз скасував всі імпорتنі мита на українську продукцію, як спосіб підтримки України у війні, прийнявши відповідний Регламент № 2022/870. Цей режим уже працює протягом двох років і охоплює у тому числі сільськогосподарську продукцію та перероблену сільськогосподарську продукцію, що підлягає тарифним квотам. Тарифна квота встановлює обмеження на обсяг товарів, які можуть бути імпортовані або експортовані до країни за пільговою ставкою мита протягом певного періоду часу. У контексті Угоди про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС використання пільгових тарифних квот означає, що певні товари можуть бути постачені у визначених обсягах зі зменшеними або нульовими митними ставками. Авторами були поставлені наступні завдання під час написання статті: дослідити міжнародне та національне законодавство у сфері квотування експорту, провести аналіз реформ у сфері квотування, надати оцінку наслідкам таких реформ та зазначити бажані напрямки змін та перспективи співпраці з ЄС. Через зв'язок досліджуваної теми з Європейським Союзом, об'єктом дослідження постало законодавство ЄС, зокрема Регламенти Європейського Парламенту та Ради, а предметом дослідження є реформування процесу квотування та його вплив на ринкове положення України. Зроблено висновок, що автономні торговельні заходи, які вступили в силу з 4 червня 2022 року, дійсно виявилися корисними для України у забезпеченні стабільності торговельних потоків з Європейським Союзом під час складної ситуації, спричиненої агресивною дією Росії. Вони допомогли українським виробникам та експортерам подолати перешкоди, що виникли через війну, і підтримали експорт до ЄС. Регламенти Європарламенту і Ради, зокрема №2022/870 та №2023/1077, забезпечили ряд важливих заходів, що полегшують умови торгівлі для України. Ці заходи включали скасування мит на промислову продукцію, встановлення системи вхідних цін для фруктів та овочів, тарифні квоти для сільськогосподарської продукції та інші. Незважаючи на тенденцію до запровадження обмежень на імпорт агропродукції з України з боку деяких країн ЄС, експорт збільшився, досягнувши позначки у 68 мільйонів тонн агропродукції. Особливо значною була зростання експорту цукру, де Україна стала найбільшим постачальником до ЄС. Два роки вільної торгівлі з ЄС показали, що Україна може бути важливим партнером для Європейського Союзу. Однак важливо

© ПУСТОВІТ О.Ю., – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільного та господарського права юридичного факультету (Національний університет біоресурсів і природокористування України) ORCID: 0009-0003-6982-8826

© ПІДДУБНИЙ О.Ю., – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права юридичного факультету (Національний університет біоресурсів і природокористування України) ORCID: 0000-0003-4867-4613

продовжувати працювати над внутрішніми аспектами підготовки країни до євроінтеграції, а також розвивати комунікаційні стратегії з партнерами для підтримки взаємовигідних відносин. Попри користь від автономних торговельних заходів, важливо розуміти, що успішна зовнішня торгівля потребує підтримки держави, особливо. Перегляд умов Угоди про асоціацію з ЄС, спрямований на лібералізацію торгівлі, має важливе значення для подальшого розвитку відносин між Україною та Євросоюзом.

Ключові слова: *Європейський Парламент, імпорتنі квоти, агропромисловий комплекс.*

From June 4, 2022, the European Union canceled all import duties on Ukrainian products, as a way of supporting Ukraine in the war, by adopting the corresponding Regulation No. 2022/870. This regime has already been in operation for two years and covers, among other things, agricultural products and processed agricultural products subject to tariff quotas. A tariff quota sets a limit on the volume of goods that can be imported or exported to a country at a preferential rate of duty during a certain period of time. In the context of the Agreement on a free trade area between Ukraine and the EU, the use of preferential tariff quotas means that certain goods can be supplied in specified volumes with reduced or zero customs rates. The authors set the following tasks while writing the article: to research international and national legislation in the field of export quotas, to analyze the reforms in the field of quotas, to provide an assessment of the consequences of such reforms and to indicate the desired directions of change and prospects for cooperation with the EU. Due to the connection of the researched topic with the European Union, the object of the study was EU legislation, in particular the Regulations of the European Parliament and the Council, and the subject of the study is the reform of the quota process and its impact on the market position of Ukraine. It is concluded that the autonomous trade measures, which entered into force on June 4, 2022, have indeed proven useful for Ukraine in ensuring the stability of trade flows with the European Union during the difficult situation caused by Russia's aggressive actions. They have helped Ukrainian producers and exporters overcome the obstacles arising from the war and supported exports to the EU. Regulations of the European Parliament and of the Council, in particular No. 2022/870 and No. 2023/1077, have provided a number of important measures facilitating trade conditions for Ukraine. These measures included the abolition of customs duties on industrial products, the establishment of an entry price system for fruits and vegetables, tariff quotas for agricultural products, and others. Despite the trend towards the introduction of restrictions on imports of agricultural products from Ukraine by some EU countries, exports increased, reaching 68 million tons of agricultural products. The growth in sugar exports was particularly significant, where Ukraine became the largest supplier to the EU. Two years of free trade with the EU have shown that Ukraine can be an important partner for the European Union. However, it is important to continue working on the internal aspects of the country's preparation for European integration, as well as to develop communication strategies with partners to maintain mutually beneficial relations. Despite the benefits of autonomous trade measures, it is important to understand that successful foreign trade requires state support, especially. The revision of the terms of the Association Agreement with the EU, aimed at trade liberalization, is important for the further development of relations between Ukraine and the European Union.

Key words: *European Parliament, import quotas, agro-industrial complex.*

Актуальність теми. З початку червня 2022 року Європейський Союз встановив спеціальні пільгові умови для України, що були продовжені й у 2023 році. Проте минулого року через протести фермерів Брюссель тимчасово обмежив постачання деяких видів сільськогосподарської продукції з України. Крім того, окремі країни, такі як Польща, Словаччина та Угорщина, ввели односторонні обмеження на імпорту українського зерна. Проте, поточного року дані заходи було продовжено, але з певними корективами. У даній статті автори провели дослідження доцільності таких змін на тлі воєнних дій та майбутнього положення України на міжнародному агроринку.

Стан дослідження. У статті досліджено правотворчу діяльність органів Європейського Союзу, яка має вплив на імпорт української сільськогосподарської продукції до країн ЄС. Під час роботи авторами було опрацьовано матеріали з іноземних видань, законодавство ЄС та деякі праці вітчизняних науковців, таких як В. Небрата, В. Русана та Л. Жураковської.

Виклад основного матеріалу. Створення Поглибленої і всеохопної зони вільної торгівлі, яка почала діяти від початку 2016 року, спростило доступ українських експортерів до європейських ринків. Проте для більшості "чутливих ринків", зокрема аграрних продуктів, імпорتنі тарифні квоти залишалися в силі. Це означало, що певна кількість товарів могла бути імпортована за зниженою або нульовою ставкою мита, але якщо квота була перевищена, то залишкова кількість підлягала оплаті мита за вищою ставкою (для кожної одиниці поза квотою).

Автономні торговельні заходи, які діють з 4 червня 2022 року, мали явний позитивний вплив на торгівлю України з ЄС. Заходи сприяють полегшенню важкої ситуації, в якій опинилися українські виробники та експортери внаслідок неспровокованої та невинуватої агресивної війни з боку Росії. Разом із «Шляхами солідарності» автономні торговельні заходи забезпечили стабільність торговельних потоків з України до ЄС у 2022 та 2023 роках, незважаючи на серйозні перебої, спричинені війною, і всупереч загальній тенденції зменшення торгівлі України в цілому. Імпорт ЄС з України становив 22,8 млрд євро у 2023 році порівняно з довоєнним рівнем у 24 млрд євро у 2021 році [1].

4 червня 2022 року набув чинності Регламент Європейського Парламенту та Ради №2022/870 про тимчасові заходи з лібералізації торгівлі [2]. Саме цей регламент надав більше можливостей українським експортерам, дещо змінивши правила гри на ринку. Строком на рік було скасовано мита для промислової продукції; впровадження системи вхідних цін для фруктів та овочів; глобальні захисні заходи стосовно товарів українського походження; тарифні квоти для сільськогосподарської продукції; антидемпінгові мита на імпорт товарів з України.

У червні наступного року набрав чинності Регламент Європейського Парламенту та Ради № 2023/1077 [3], прийнятий 31 травня 2023 року, який продовжив заходи тимчасової лібералізації торгівлі між ЄС та Україною ще на рік. Ці заходи також передбачали скасування усіх мит, квот і торговельних захисних обмежень для українського експорту відповідно до Регламенту Європарламенту, прийнятого у 2022 році. Важливо відмітити, що даний Регламент містить не лише положення про скасування деяких заходів, а й передбачає деякі зобов'язання для України. Зокрема, Україна зобов'язується дотримуватися правил походження товарів відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС; утримуватися від будь-яких додаткових обмежень на імпорт з ЄС, включаючи як застосування нових мит чи інших заходів, так і посилення існуючих обмежень (крім тих, що зумовлені необхідністю в умовах воєнних дій); поважати демократичні принципи, права людини та основні свободи, верховенство права, а також здійснення належних заходів щодо боротьби з корупцією та протиправною діяльністю (що передбачено в Угоді про асоціацію).

Не зважаючи на те, що у 2023 році була відчутна тенденція до запровадження обмежень на імпорт агропродукції з України з боку Польщі, Угорщини, Словаччини та Болгарії, вітчизняний експорт досяг відмітки у приблизно 68 мільйонів тонн агропромислової продукції [4].

З огляду на стабілізацію ринку, ЄС дозволив Україні експортувати її сільськогосподарську продукцію без квот і мит ще до 5 червня 2025 року, але із запобіжниками для захисту інтересів європейських аграріїв.

Зокрема, передбачається можливість екстреного гальмування для особливо чутливих сільськогосподарських продуктів, а саме птиці, яєць, цукру, вівса, крупи, кукурудзи та меду. Якщо імпорт цих товарів перевищить середні обсяги імпорту, зафіксовані в другій половині 2021 року та за весь 2022 та 2023 роки, тарифи можуть ввести повторно.

Тепер, коли автономні торговельні заходи прийнято, Комісія також вживає необхідних кроків шляхом консультацій з Україною відповідно до статті 29 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, щоб узгодити довгострокову взаємну лібералізацію тарифів. Цей процес має на меті забезпечити економічну визначеність і стабільну основу для торгівлі як для України, так і для ЄС, а також для фермерів і бізнесу. Це також стане важливим кроком у відбудові та подальшій інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС з кінцевою метою забезпечення майбутнього вступу країни до Союзу.

Наймасивніший вплив зазначені обмеження матимуть на ринку цукру. Дещо раніше його жорстка регуляція призвела до зменшення обсягів виробництва в ЄС та збільшення

імпорту. Україна стала найбільшим постачальником цукру [5] до ЄС завдяки запровадженню режиму безмитної торгівлі у 2022 році. Достатньо відзначити, що якби обмеження на імпорт не включали другу половину 2021 року до розрахунку, ліміт був би на 23,4% вищим.

Аграрні товари становлять приблизно половину від загальної вартості українського експорту до ЄС на сьогоднішній день. Однак Україна також випереджає ЄС в різних аспектах сільськогосподарського сектору. Таким чином, після доєднання України до Євросоюзу, інші країни з масивним АПК сектором можуть відчути певну конкуренцію на ринку, що призведе до лобювання обмеженнями на безквотову та безмитну торгівлю.

Дві роки повноцінної вільної торгівлі з ЄС показали, що потрібно працювати не лише над внутрішніми аспектами підготовки країни до євроінтеграції, але й над усвідомленням партнерами того, що Україна стане складовою частиною ЄС. Введення певних обмежень допомогло визначити, з ким серед партнерів необхідно поглиблювати спілкування та в якому напрямку розвивати комунікаційні стратегії. Це також дало змогу ретельно проаналізувати ситуацію та розпізнати, хто є надійним партнером, а з ким ще потребує значної роботи для досягнення взаємовигідних відносин.

Інший важливий висновок, на який варто звернути увагу, полягає в тому, що бізнес не може успішно розвивати зовнішню торгівлю самостійно; для цього йому необхідна підтримка та допомога держави у таких сферах, як дипломатія, транспорт та економіка. Подібно до того, як важливі надходження до державного бюджету, досягнення успішної зовнішньої торгівлі є необхідним для економічного здоров'я країни.

Перегляд умов Угоди про асоціацію, спрямований на лібералізацію торгівлі, був запланований на 2021 рік, але російське вторгнення змусило ЄС прийняти рішення про повне скасування обмежень на український імпорт. Це рішення, хоч і корисне та обґрунтоване, було ухвалене під тиском обставин та невеликого часу.

Новий регламент, хоча й установлює більш жорсткі умови для ввезення української аграрної продукції, пропонує або рівнозначні, або навіть більш вигідні умови (у випадку окремих груп продуктів), ніж ті, що передбачені Угодою про асоціацію. Це також можна розглядати як сигнал, що подальше збільшення обсягів українського аграрного імпорту до ЄС буде потребувати доказів структурних змін і, відповідно, перегляду умов Угоди про асоціацію. Але важливим сигналом є початок паралельних перемовин Єврокомісії щодо довгострокової та постійної діючої угоди про лібералізацію тарифів з Україною, при цьому залишаючи чинними тимчасової рамкової структури. Така угода має на меті забезпечити стабільний доступ українських агроекспортерів на ринок ЄС і відповісти на їхні переживання.

Україна прагне, аби режим торгівлі з ЄС із повним скасуванням мит був закріплений в Угоді про асоціацію з Євросоюзом. Про це на брифінгу з очільником дипломатії ЄС Жозепом Боррелем у Києві заявив глава українського уряду Денис Шмигаль [6].

«Ми не лише очікуємо швидкого схвалення цієї ініціативи всіма інституціями ЄС, але і вважаємо важливим закріпити такий — повністю вільний — режим торгівлі в самій Угоді про асоціацію. Це один з головних напрямків нашої роботи цього року в торговельних відносинах з Європейським Союзом», — затвердив Глава Уряду.

Висновки. Автономні торговельні заходи, які вступили в силу з 4 червня 2022 року, дійсно виявилися корисними для України у забезпеченні стабільності торговельних потоків з Європейським Союзом (ЄС) під час складної ситуації, спричиненої агресивною дією Росії. Вони допомогли українським виробникам та експортерам подолати перешкоди, що виникли через війну, і підтримали експорт до ЄС.

Регламенти Європарламенту і Ради, зокрема №2022/870 та №2023/1077, забезпечили ряд важливих заходів, що полегшують умови торгівлі для України. Ці заходи включали скасування мит на промислової продукції, встановлення системи вхідних цін для фруктів та овочів, тарифні квоти для сільськогосподарської продукції та інші.

Незважаючи на тенденцію до запровадження обмежень на імпорт агропродукції з України з боку деяких країн ЄС, експорт збільшився, досягнувши позначки у 68 мільйонів тонн агропродукції. Особливо значною була зростання експорту цукру, де Україна стала найбільшим постачальником до ЄС.

Два роки вільної торгівлі з ЄС показали, що Україна може бути важливим партнером для Європейського Союзу. Однак важливо продовжувати працювати над внутрішніми аспектами підготовки країни до євроінтеграції, а також розвивати комунікаційні стратегії з партнерами для підтримки взаємовигідних відносин.

Попри користь від автономних торговельних заходів, важливо розуміти, що успішна зовнішня торгівля потребує підтримки держави, особливо. Перегляд умов Угоди про асоціацію з ЄС, спрямований на лібералізацію торгівлі, має важливе значення для подальшого розвитку відносин між Україною та Євросоюзом.

Список використаних джерел

1. «EU extends trade support to Ukraine for one more year»: прес-реліз Єврокомісії від 13.05.2024. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_2529
2. Regulation (EU) 2022/870 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022 on temporary trade-liberalisation measures supplementing trade concessions applicable to Ukrainian products under the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. PE/21/2022/REV/1. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2022/870/oj>
3. Regulation (EU) 2023/1077 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on temporary trade-liberalisation measures supplementing trade concessions applicable to Ukrainian products under the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. PE/19/2023/REV/1. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2023/1077/oj>
4. Аграрний сектор України у 2023 році: складові стійкості, проблеми та перспективні завдання: стаття Національного інституту стратегічних досліджень. За ред. В. Русана та Л. Журавковської. Київ, 2023. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-02/az_agrosector_15022024.pdf
5. https://agriculture.ec.europa.eu/document/download/166100ca-001d-4a6c-9c96-52af7d0e78c5_en?filename=sugar-dashboard_en.pdf
6. Огляд брифінгу за підсумками зустрічі Дениса Шмигала та Жозепа Борреля. Департамент комунікацій Секретаріату КМУ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yes-nadast-1-mln-neobkhidnykh-ukraini-boieprypasiv-do-kintsia-tsoho-roku-pidsumky-zustrichi-denysa-shmyhalia-ta-zhozepa-borrelia>
7. «Support for farmers: Council endorses targeted review of the common agricultural policy»: прес-реліз засідання Ради Європи від 26.03.2024. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/03/26/support-for-farmers-council-endorses-targeted-review-of-the-common-agricultural-policy/>

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.9:351.86

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.9>**БІЛИЙ Б.В.****ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОБОРОННОЇ ГАЛУЗІ
ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРЕДМЕТУ
ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ****UNDERSTANDING THE ESSENCE AND SPECIFICITY OF DEFENSE GALUZY
AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION
AND THE SUBJECT OF THE ACTIVITY OF BODIES
OF MISSILE SELF-PRODUCTION**

У статті розкрито, що оборонна галузь як об'єкт адміністративно-правового регулювання – це сукупність правових, організаційних, економічних, соціальних, науково-технічних та інших заходів та ресурсів, спрямованих на забезпечення обороноздатності держави через розвиток, виробництво та підтримку спеціалізованої продукції, технологій та послуг для задоволення потреб національної безпеки та оборони. Оборонна галузь охоплює державні та приватні підприємства, установи й організації, діяльність яких безпосередньо спрямована на підготовку та забезпечення збройного захисту держави, а також забезпечення функціонування систем оборони під час збройної агресії або конфлікту. Підкреслено, що адміністративно-правове регулювання оборонної галузі передбачає формування та реалізацію державної політики у сфері оборони, встановлення правових норм, які регулюють діяльність суб'єктів оборонної промисловості, з метою захисту національних інтересів та забезпечення належного функціонування механізмів захисту держави. Виділено ознаки оборонної галузі як об'єкту адміністративно-правового регулювання: – конституційна обов'язковість; – нормативна визначеність; – функціональна інтегрованість у сфері суспільного життя; – стратегічна спланованість; – інституційна складність; – динамічність правового регулювання; – пріоритет публічних інтересів; – комплексність характеру. Сформовано, що оборонна галузь як предмет діяльності органів місцевого самоврядування – це система комплексних заходів, спрямованих на забезпечення національної безпеки та оборони, підготовку територіальних громад до захисту держави, її суверенітету та територіальної цілісності, які здійснюються органами місцевого самоврядування в межах їхніх повноважень, та шляхом взаємодії з органами державної влади, секторами безпеки й оборони, а також єдиною системою цивільного захисту, для забезпечення готовності територій до переходу в режим воєнного стану, а також сприяння правовій основі захисту через виконання конституційних обов'язків у сфері національної безпеки, що є спільною відповідальністю як держави, так і всього населення.

Ключові слова: адміністративне право, децентралізація, захист держави, взаємодія, виконавчі органи, національна безпека, оборонна робота, органи місцевого самоврядування, повноваження, територіальна оборона, військове управління.

The article reveals that the defense industry as an object of administrative and legal regulation is a set of legal, organizational, economic, social, scientific and technical and other measures and resources aimed at ensuring the defense capability of the state through the development, production and support of specialized products and technologies and services to meet national security and defense needs. The defense industry includes state and private enterprises, institutions and organizations whose activities are directly aimed at preparing and ensuring the armed defense of the state, as well as ensuring the functioning of defense systems during armed aggression or conflict. It is emphasized that the administrative and legal regulation of the defense industry involves the formation and implementation of state policy in the field of defense, the establishment of legal norms that regulate the activities of defense industry entities, with the aim of protecting national interests and ensuring the proper functioning of state defense mechanisms. Features of the defense industry as an object of administrative and legal regulation are highlighted: – constitutional obligation; – regulatory certainty; – functional integration into spheres of social life; – strategic planning; – institutional complexity; – dynamism of legal regulation; – priority of public interests; – complexity of character. It was established that the defense industry as a subject of activity of local self-government bodies is a system of complex measures aimed at ensuring national security and defense, preparing territorial communities for the protection of the state, its sovereignty and territorial integrity, which are carried out by local self-government bodies within the limits of their powers, and through interaction with state authorities, security and defense sectors, as well as a unified system of civil protection, to ensure the readiness of territories for the transition to martial law, as well as to promote the legal basis of protection through the fulfillment of constitutional duties in the field of national security, which is a joint responsibility both the state and the entire population.

Key words: *administrative law, decentralization, defense of the state, interaction, executive bodies, national security, defense work, local self-government bodies, powers, territorial defense, military administration.*

Актуальність теми. Органи місцевого самоврядування відіграють важливу роль в реалізації оборонних функцій на місцях. Відповідно до Конституції та законодавства України [4], місцеве самоврядування має здійснювати контроль та забезпечення підтримки територіальної оборони, мобілізаційної готовності та взаємодії з військовими структурами. Ця діяльність є невід'ємною частиною національної безпеки та оборони, оскільки органи на місцевому рівні краще розуміють потреби громад та можуть швидше реагувати на загрози.

Однак, правове регулювання повноважень органів місцевого самоврядування у сфері оборони досі не повністю врегульоване, що призводить до проблем у координації дій між центральними органами влади та місцевими структурами, а також ускладнює процес планування та реалізації оборонних заходів, особливо в умовах воєнного стану або загрози збройної агресії.

Огляд останніх досліджень. В сучасних реаліях багато науковців вивчають роль місцевого самоврядування у контексті зміцнення національної обороноздатності, зокрема: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, Н. Біла-Савченко, Л. Васильченко, В. Воронкова, В. Гарашук, В. Гонцарук, В. Зуй, С. Ківалов, І. Коліушко, М. Кравчук, В. Куйбіда, І. Пастух, А. Пухтецька, В. Селєзньов, А. Селіванов, Ю. Шемшученко, В. Шкарупа, В. Тимошук та інші.

Однак, проблеми практичних аспектів діяльності органів місцевого самоврядування в умовах новітніх викликів зумовлюють необхідність виявлення та формування більш ефективних правових засад органів місцевого самоврядування в системі суб'єктів забезпечення роботи оборонної галузі.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі правових засад та виявлення проблемних аспектів у діяльності місцевих органів, сформувані поняття, сутність та особливості оборонної галузі як об'єкта адміністративно-правового регулювання та предмету діяльності органів місцевого самоврядування.

Виклад основних положень. Слово «галузь» у плумачному словнику визначається як: певна ділянка виробництва, науки і т. ін.; сукупність підприємств і організацій, що характеризуються спільністю ознак виробничо-господарської діяльності [5, с. 351].

Оскільки відсутнє поняття «оборонна галузь», слід проаналізувати інші, однак, суміжні поняття. У юридичній літературі немає єдиного визначення поняття «оборона держави». При цьому

більшість учених-адміністративістів, фахівців військових наук не можуть дати єдиного визначення, хоча проблемі дослідження понятійного апарату оборони, воєнної безпеки, національної безпеки присвячено значну кількість наукових праць. Для того, щоб з'ясувати дані положення, необхідно враховувати фактори сучасних політичних і воєнних транс-формацій. На початку третього тисячоліття світове співтовариство ввійшло у стадію кардинальних суспільних, економічних, військово-політичних та інших трансформацій, що характеризуються високою інтенсивністю й динамічністю, супроводжуються численними конфліктами геополітичних та національних інтересів на різних рівнях, спробами розв'язати ці конфлікти із застосуванням військової сили, яка почала розглядатися як один із найефективніших факторів світової політики [8, с. 4–14].

У спеціальному Законі України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1932-ХІІ немає поняття «оборонна галузь», натомість згідно Закону України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1932-ХІІ оборона України – це система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту; обороноздатність держави – це здатність держави до захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації [1].

В. Пашинський визначив, що оборона держави — це багатогранне комплексне суспільне явище, яке перебуває в системі складних суспільних відносин, зв'язків та залежностей із сукупністю інших суспільних явищ, інститутів і процесів, є складовою військової безпеки та системи забезпечення національної безпеки [8, с. 4–14].

В. Сокурєнко розглядає «оборону» як вид діяльності держави, що полягає у збройному захисті, цілісності й недоторканності її території щодо зовнішніх і внутрішніх військових загроз, а також у підготовці до здійснення такого захисту. Оборона відіграє досить важливу роль у забезпеченні суверенітету держави та охоплює широкий спектр організаційних, економічних, соціальних, правових, науково-технічних й інших заходів [7, с. 159-166].

З позиції І. Проць, оборона держави – це багатогранне комплексне державно-правове явище, яке перебуває в системі складних суспільних відносин, зв'язків та залежностей із сукупністю інших суспільних явищ, інститутів і процесів, є головною складовою забезпечення національної безпеки [6, с. 180–183].

Отже, оборонна галузь як об'єкт адміністративно-правового регулювання – це сукупність правових, організаційних, економічних, соціальних, науково-технічних та інших заходів та ресурсів, спрямованих на забезпечення обороноздатності держави через розвиток, виробництво та підтримку спеціалізованої продукції, технологій та послуг для задоволення потреб національної безпеки та оборони. Оборонна галузь охоплює державні та приватні підприємства, установи й організації, діяльність яких безпосередньо спрямована на підготовку та забезпечення збройного захисту держави, а також забезпечення функціонування систем оборони під час збройної агресії або конфлікту. Адміністративно-правове регулювання оборонної галузі передбачає формування та реалізацію державної політики у сфері оборони, встановлення правових норм, які регулюють діяльність суб'єктів оборонної промисловості, з метою захисту національних інтересів та забезпечення належного функціонування механізмів захисту держави.

Оборона держави пронизує всі сфери життя суспільства, передбачає здійснення суб'єктами забезпечення національної безпеки визначених законом заходів у політичній, правовій, економічній, соціальній, воєнній, науковій, науково-технічній, інформаційній та інших сферах суспільного життя для захисту від збройної агресії. Здійснення такої функції державою можливе тільки в межах і в порядку, визначених законом, тому без законодавчого визначення не може існувати система забезпечення національної безпеки та її складові – воєнна безпека і оборона держави [8, с. 4–14].

Оборона є не лише ефективним засобом забезпечення безпеки суспільства та держави, а й формою реалізації її права на самооборону в міжнародному праві, яку В. Сокурєнко розглядає в таких аспектах: функціональному – як одну з основних функцій держави; інституціональному – як систему суб'єктів публічної адміністрації, наділених повноваженнями щодо виконання функцій у сфері оборони; правовому – як систему норм права, якими регулюються суспільні відносини та встановлюються права й обов'язки їх суб'єктів у сфері оборони; процесуальному – як сукупність адміністративних проваджень, що виникають при здійсненні публічного адміністрування сферою оборони в Україні [7, с. 159-166].

Як визначили Н. Щербюк, М. Щербюк, функція оборони держави включає у себе систему державних заходів, спрямованих на покращення обороноздатності країни, підтримання бойової готовності Збройних сил як в мирний, так і у воєнний час. Вона характеризується такими особливостями: 1) на відміну від інших функцій держави, носить постійний характер. Історія підтверджує, що на усіх етапах розвитку державно-організованого суспільства існувала об'єктивна необхідність захисту від зовнішнього агресора; 2) чітко окреслена нормами міжнародного і вітчизняного законодавства; 3) має як позитивний, так і негативний бік. Реалізація функції оборони держави здійснюється шляхом: 1) визначення обов'язку оборони України за спеціально створеними військовими організаціями, які наділені компетенцією у відповідності до положень Конституції України; 2) встановлення конституційного обов'язку захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України для громадян, закріпленого у статті 65 Конституції України [9, с. 40].

Оборона держави як сфера публічного управління, з позиції І. Проць, має такі характерні ознаки: по-перше, як сфера публічного управління пов'язана з такою функцією держави, як захист суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності її території. Оборона держави, захист суверенітету й територіальної цілісності держави як одна з її функцій визначається не лише національним законодавством, а й нормами міжнародного права; по-друге, пов'язана як з підготовкою до захисту держави із застосуванням збройної військової сили, так і захист держави у разі збройного вторгнення чи збройного конфлікту; по-третє, здійснюється суб'єктами публічного управління, передусім органами державної влади, у межах повноважень і в порядку, визначеному системою норм права, якими регулюються суспільні відносини у сфері оборони [6, с. 180–183].

Загалом, можна виділити наступні ознаки оборонної галузі як об'єкту адміністративно-правового регулювання:

- конституційна обов'язковість (визначення на конституційному рівні оборони як один із ключових обов'язків держави та її громадян);
- нормативна визначеність (кожен суб'єкт адміністративного регулювання, залучений у сферу оборони, діє в межах визначених правових норм та виконує свої функції в рамках законодавчо встановлених процедур);
- функціональна інтегрованість у сфері суспільного життя (оборонна галузь пронизує політичні, правові, економічні, науково-технічні та інформаційні аспекти суспільного життя, що формує особливу міждисциплінарну систему низки суб'єктів державного управління);
- стратегічна спланованість (оборонні заходи вживаються постійно, що зумовлює регулярний адміністративний контроль та стратегічне планування з боку держави);
- інституційна складність (оборонна галузь складається з багатьох інституційних суб'єктів, з чітким розподілом компетенцій між органами центральної, місцевої влади та військовими формуваннями);
- динамічність правового регулювання (правове регулювання в оборонній сфері є динамічним та підлягає постійній адаптації відповідно до змін у зовнішньополітичній ситуації, новітніх викликів та загроз, технологічного прогресу тощо);
- пріоритет публічних інтересів (оборонна галузь орієнтована виключно на публічні інтереси, що полягають у захисті суверенітету, безпеки та територіальної цілісності держави);
- комплексність характеру (оборона додатково включає заходи з економічного, соціального, наукового та технічного забезпечення обороноздатності, що об'єднуються в єдину галузь).

Якщо визначати оборонну галузь як предмету діяльності органів місцевого самоврядування, то слід виділити, що оборона України базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх складових сектору безпеки і оборони України, органів місцевого самоврядування, єдиної державної системи цивільного захисту, національної економіки до переведення, при необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони. Правовою основою оборони держави є Конституція України, інші законодавчі акти України та відповідні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [1].

Органи місцевого самоврядування здійснюють свої функції із забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до складу сектору безпеки і оборони [2].

Забезпечення оборони держави, діяльність суб'єктів публічної влади щодо реалізації функції оборони, у правовій державі може здійснюватися виключно за допомогою права, у межах визначених нормами права, які здійснюють правове регулювання суспільних відносин у сфері

оборони. Система забезпечення національної безпеки і оборони, як її основна складова, формується та розвивається відповідно до основних законодавчих та нормативно-правових актів держави, зокрема Конституції України [6, с. 180–183].

Ця система, яка забезпечує безпеку та оборону через правові норми в нормативно-правових актах, що забезпечує необхідну внутрішню легітимність, стабільність, організацію та системність та дозволяє виконувати державні обов'язки, функції і завдання. Повноваження визначені Конституцією та законами України. До таких завдань публічної влади належить і визначена Конституцією України функція (завдання) щодо забезпечення захисту держави, суверенітету, територіальної цілісності, які є найважливішими функціями держави та справою всього народу [6, с. 180–183].

Загалом, на наш погляд, оборонна галузь як предмет діяльності органів місцевого самоврядування – це система комплексних заходів, спрямованих на забезпечення національної безпеки та оборони, підготовку територіальних громад до захисту держави, її суверенітету та територіальної цілісності, які здійснюються органами місцевого самоврядування в межах їхніх повноважень, та шляхом взаємодії з органами державної влади, секторами безпеки й оборони, а також єдиною системою цивільного захисту, для забезпечення готовності територій до переходу в режим воєнного стану, а також сприяння правовій основі захисту через виконання конституційних обов'язків у сфері національної безпеки, що є спільною відповідальністю як держави, так і всього населення.

Список використаних джерел

1. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 106.
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.
3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24.
4. Конституція України від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
6. Проць І. Оборона держави як основна складова національної безпеки України. Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні : матеріали VII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 грудня 2023 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 180–183.
7. Сокуренок В. Оборона як ефективний засіб забезпечення безпеки суспільства та держави. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 2. С. 159-166.
8. Pashynskiy V. On the issue of defining the concept of "state defense" in the national security system of Ukraine. Administrative Law and Process. 2019. (1(19), 4-14. Retrieved from <https://www.applaw.net/index.php/journal/article/view/65>
9. Щербюк Н., Щербюк М. Особливості та шляхи реалізації функції оборони держави. *Історико-правовий часопис: науковий журнал*, 2015. № 2 (6). С. 36-40.

**ПРАВОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО
КОНТРОЛЮ В СИСТЕМІ ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ
ПІДПРИЄМСТВА**

**LEGAL INTERPRETATION OF THE INSTITUTE OF STATE FINANCIAL CONTROL
IN THE SYSTEM OF STRENGTHENING THE FINANCIAL SECURITY
OF THE ENTERPRISE**

У статті розкрито основні аспекти правової інтерпретації інституту державного фінансового контролю в системі зміцнення фінансової безпеки підприємства. Здійснено аналіз наукових підходів до визначення взаємозв'язку фінансової розвідки підприємства та державного фінансового контролю та встановлено їх взаємозалежність. Виявлено низький рівень законодавчого та нормативно-правового регулювання проблем становлення інституту державного фінансового контролю в системі зміцнення фінансової безпеки підприємства. Доведено неефективність існуючих механізмів нормативно-правового й законодавчого регулювання державного фінансового контролю в Україні. Визначено сутність фінансової розвідки як субінституту державного фінансового контролю, під якою пропонується розуміти систему заходів, спрямованих на з'ясування характеристик та особливостей поведінки суб'єктів господарювання та конкурентних суб'єктів, на окреслення їх слабких і сильних сторін, на виявлення потенційних загроз у сфері фінансової безпеки підприємства, на визначення тенденцій та перспектив щодо взаємодії внутрішніх підрозділів між собою та підприємства з іншими підприємствами. Доведено необхідність законодавчого унормування економіко-правової категорії «фінансова розвідка підприємств», адже встановлено відсутність її правової регламентації в чинному вітчизняному законодавстві. Окреслено взаємозв'язок фінансової розвідки як субінституту фінансового контролю із параметрами фінансової безпеки підприємства та встановлено, що вони є структурними компонентами системи забезпечення фінансової безпеки підприємств. Обґрунтовано необхідність та запропоновано формування стратегії фінансової безпеки підприємств, як комплексного документа забезпечення їх фінансової стабільності, реалізації контрольної функції та запобігання ризикам і загрозам сучасності.

***Ключові слова:** фінансовий контроль, фінансова безпека, нормативно-правове забезпечення, фінансова розвідка, суб'єкти господарювання, сфера підприємництва.*

The article reveals the main aspects of the legal interpretation of the institute of state financial control in the system of strengthening the financial security of the enterprise. An analysis of scientific approaches to determining the relationship between enterprise financial intelligence and state financial control was carried out and their interdependence was established. The low level of legislative and regulatory regulation of the problems of the formation of the institute of state financial control in the system of strengthening the financial security of the enterprise was revealed. The ineffectiveness of existing mechanisms of regulatory and legislative regulation of state financial control in Ukraine has been proven. The essence of financial intelligence as a sub-institute of state financial control is defined, under which it is proposed to understand a system of measures aimed at clarifying the characteristics and peculiarities of the behavior of business entities

and competitive entities, at outlining their weaknesses and strengths, at identifying potential threats in the sphere financial security of the enterprise, to determine trends and perspectives regarding the interaction of internal divisions among themselves and the enterprise with other enterprises. The need for legislative regulation of the economic and legal category "financial intelligence of enterprises" has been proven, because it has been established that it is not legally regulated in the current national legislation. The relationship between financial intelligence as a sub-institute of financial control and parameters of financial security of the enterprise is outlined and it is established that they are structural components of the system of ensuring the financial security of enterprises. The need is substantiated and the formation of a strategy of financial security of enterprises as a comprehensive document to ensure their financial stability, implementation of the control function and prevention of modern risks and threats is justified.

Key words: *financial control, financial security, regulatory and legal support, financial intelligence, economic entities, the sphere of entrepreneurship.*

Вступ. Під впливом викликів і небезпек сучасності актуалізуються проблеми забезпечення діяльності підприємств в Україні, які внаслідок війни росії проти України зазнали вагомого дестабілізуючого впливу та неспроможні в повній мірі виконувати свої основні завдання та досягати поставлених цілей. В умовах нестабільності та невизначеності окремі суб'єкти господарювання вдаються до порушення правил ведення господарської діяльності, окремі її види трансформують у неофіційний тінювий сектор та здійснюють нелегальні операції із фінансовими ресурсами. За таких обставин необхідним виявляється здійснення державного контролю, формування системи якого на даному етапі перебуває на стадії формування, оскільки незавершеними залишаються процеси його теоретичного унормування, методологічного забезпечення та організації проведення. Як наслідок, констатуються часті порушення зі сторони суб'єктів господарювання та зниження рівня безпеки здійснення ними фінансово-господарської діяльності, вирішення яких потребує врегулювання проблемних питань в правовому полі. Очевидно, що з огляду на зазначене проблематика дослідження інституту державного фінансового контролю є актуальною та потребує поглибленого вивчення, адже недостатньо виявляється його правова інтерпретація, зокрема, в системі зміцнення фінансової безпеки підприємства.

Теоретико-прикладні дослідження основних засад та проблем правової інтерпретації інституту державного фінансового контролю в системі зміцнення фінансової безпеки підприємства знаходять своє відображення в наукових працях багатьох вчених. Зокрема, вагомі напрацювання у даній сфері належать Н. Бак, С. Бондаренко, З. Варналію, В. Горій, О. Духневич, В. Кібець, О. Лопатовській, Н. Марусяк, О. Микитюк, С. Попович, Д. Хомі та О. Чеберяко.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності інституту державного фінансового контролю в системі зміцнення фінансової безпеки підприємства та виокремлення основних проблем його правової інтерпретації в сучасних умовах невизначеності.

Результати дослідження. Забезпечення стабільного розвитку економіки України та успішна реалізація програм розвитку підприємницького сектору потребує формування ефективної системи державного фінансового контролю. Однак, в умовах сучасності досягнення позитивного ефекту унеможлиблюється викликами і небезпеками запровадження спеціального правового режиму воєнного стану, внаслідок чого існуючі механізми розвитку національної економіки є неефективними та потребують посилення. Очевидно, що нестабільність та невизначеність в країні провокують необхідність посилення контрольної функції держави, а наявність зростаючих трендів щодо здійснення економічної злочинності у підприємницькому секторі обумовлює потребу у переформатуванні інструментів державного фінансового контролю.

Варто відзначити, що на сучасному етапі в наукових колах дедалі частіше акцентується увага на дослідженні в системі державного фінансового контролю такого субінституту як фінансова розвідка, діяльність якої спрямовується на взаємодію суб'єктів господарювання із органами державної влади та іншими економічними агентами. Крім того, в останні роки роль та значення фінансової розвідки суттєво зросли, що, імовірно, зумовлено стрімкою динамікою змін та прогресом у сфері цифрових технологій, що в разі збільшило шпигунський арсенал фінансових розвідників.

Фактично, фінансова розвідка почала формуватися як окремий субінститут фінансового контролю, а її сутність розглядається як сучасний регульований правом феномен, основними завданнями якого є з'ясування характеристик та особливостей поведінки самого суб'єкта та

конкурентних суб'єктів; окреслення їх слабких і сильних сторін; пізнання потенційних загроз у сфері фінансової безпеки підприємства, визначення тенденцій та перспектив у сфері взаємодії внутрішніх підрозділів між собою та підприємства з іншими підприємствами; аналіз інформації про витрати та доходи підприємства, складання прогнозів про перспективу таких; інформування відповідних підрозділів та керівництва підприємства про базові загрози, шляхи їх формування, а також послаблення й посилення тощо.

С. Попович [1, с. 82] в даному контексті стверджує, що ефективне управління фінансовими ресурсами підприємства неможливе без здійснення фінансового контролю, адже дієві управлінські рішення не можна прийняти без достовірної, точної та об'єктивної інформації. При цьому, В. Горий та В. Кібець [2, с. 102] наголошують, що важливим є не лише внутрішній фінансовий контроль, а й фінансовий контроль зі сторони органів державного контролю, становлення інституту якого на даному етапі передбачає розробку ефективних механізмів здійснення повноважень у сфері контролю у фінансовій сфері з максимальним дотриманням інтересів суб'єктів господарювання. Очевидно, що за таких обставин актуалізується потреба у забезпеченні фінансової безпеки суб'єктів господарювання, рівень якої під впливом ризиків і загроз надмірного контролю істотно знижується. Тому, обумовлюється потреба у здійсненні фінансової розвідки як структурної компоненти забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Зауважимо, що проблемні аспекти забезпечення та зміцнення фінансової безпеки суб'єктів господарської діяльності в системі державного фінансового контролю дедалі частіше перебувають у центрі уваги наукової спільноти. В даному контексті Н. Марусяк та Н. Бак [3, с. 113] стверджують, що рівень фінансової безпеки підприємств в сучасних умовах посилення викликів і загроз визначається не лише параметрами їх фінансового стану, а й ефективністю фінансового управління, механізми якого потребують посилення нормативно-правового регулювання. Зважаючи на зазначене, фінансова розвідка трансформується в ефективний інструмент запобігання та протидії наявним та потенційним загрозам фінансовій безпеці підприємств, а формування спеціального підрозділу фінансової розвідки на підприємстві дозволяє запобігти й уникнути низці небезпечних проблем у сфері управління фінансовими ресурсами. Тому, як зазначають З. Варналій, О. Чеберяко, О. Микитюк та С. Бондаренко [4, с. 126–127], своєчасність виявлення ризиків, викликів та загроз на фоні зниження рівня небезпек створюють передумови для запобігання фінансовій кризі на підприємстві та вчиненню протиправних дій із фінансовими ресурсами. Більше того, науковці вважають, що доцільним виявляється формування на підприємстві системи управління фінансовою безпекою, структурною складовою якої повинен стати підрозділ фінансової розвідки.

Водночас, досліджуючи основні аспекти становлення інституту державного фінансового контролю в системі зміцнення фінансової безпеки підприємства, Д. Хома та О. Лопатовська [5, с. 101] зазначають, що вагомим значення набуває стратегічне планування параметрів фінансової безпеки підприємств та пропонують формування стратегії фінансової безпеки підприємства, в якій фінансовий контроль позиціонуватиме інструмент управління ризиками, загрозами та відхиленнями, а фінансова розвідка стане спеціальним підрозділом реалізації окреслених завдань.

Однак, законодавче врегулювання діяльності такого підрозділу є достатньо обмеженим, що, на думку О. Духневич [6, с. 215], істотно послаблює культуру фінансової грамотності та провокує виникнення низки проблем, зокрема й тих, що знаходяться у площині визначення методів фінансового контролю, які на сучасному етапі є неефективними та свідчать про формальність у реалізації процесів державного контролю, управління ризиками та моніторингу ефективності контрольних заходів.

Очевидно, що зміна суспільно-політичного життя поява нових загроз та щоразу більша конкуренція у всіх сферах, що зумовлені глобалізаційними змінами, теж пришвидшили розвиток системи фінансової розвідки та зміцнила її роль та авторитет серед підприємств. Фінансова розвідка підприємства має свою складну функціональну конструкцію, до числа елементів якої належать складові підрозділів сил безпеки підприємств, спеціально уповноважені елементи розвідувальної охорони відповідного суб'єкта господарювання, маркетингові відділення суб'єктів господарювання тощо; технології, програми, математичні та технічні моделі, фінансові активи, що їх використовують для отримання та обробки необхідної інформації; способи, до яких варто віднести прийоми та способи залучення інформаційних ресурсів, для отримання бажаних для підприємства, установи чи організації відомостей та технології, що дозволяють належним чином взаємодіяти, оперувати, опрацювати отриману внаслідок застосування попередніх трьох компонентів-етапів інформацію (рис. 1).

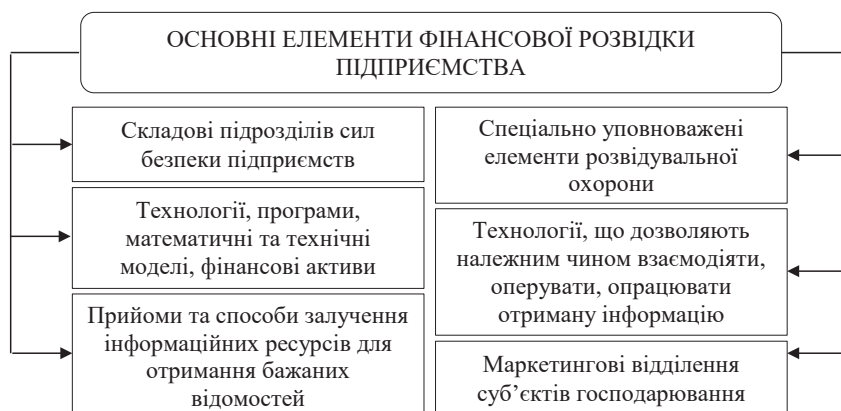

Рис. 1. Елементи фінансової розвідки підприємства

Власна авторська розробка

Позаяк фінансова розвідка підприємств переслідує цілком практичну мету, з цією метою вона орієнтована на виконання функцій взаємодії з предметними об'єктами, в першу чергу, економічними феноменами. Її основним рутинним компонентом є так звана фінансово-розвідувальна операція, що спрямована на основним об'єкт поточної взаємодії – інформацію про статистику та динаміку стратегічних та тактичних ресурсів та активів підприємства, його партнерів і конкурентів.

Існує шість базових складових так званого розвідувального циклу, серед яких провідними слід згадати задум та втілення, збір інформації, її обробку, або так звану, верифікацію, а також оцінювання та висновки.

З метою досягнення цілей фінансова розвідка в системі фінансового контролю набуває різних форм діяльності модифікуючись до явищ довколишньої реальності, таких як кадрова діяльність та поточна праця із персоналом у різний, незаборонений законом спосіб (легальний та напівлегальний; а також зокрема формальний та неформальний методи взаємодії, тощо) бенчмаркінг, рекрутинг, тендерні торги й закупівлі, грантова діяльність, моніторинг поточних зобов'язань (з метою недопущення боргів перед кредитором), запозичення передових виробничих технологій, протидія рейдерству та незаконному примусу до продажу тощо.

Всі вищезазначені заходи переслідують єдину ціль – забезпечення, охорони й захисту підприємств від фінансових ризиків як на ранньому етапі розвитку фінансової загрози, так і на проміжному етапі між ризиком та небезпекою, а також на етапі настання наслідків негативної дії на функціонування підприємств, внаслідок чого імовірно матиме місце погіршення наявного стану даного підприємства, загроз та небезпек.

Висновки. Таким чином, проведені дослідження існуючих підходів до правової інтерпретації інституту державного фінансового контролю в системі зміцнення фінансової безпеки підприємства дають підстави стверджувати, що в Україні існують певні проблеми становлення інституту державного фінансового контролю, які знаходяться в площині нерегульованості його законодавчого та нормативно-правового забезпечення. На підставі одержаних результатів дослідження встановлено, що в Україні формується окремий субінститут фінансового контролю – фінансова розвідка, сутність якої полягає у з'ясуванні характеристик та особливостей поведінки самого суб'єкта господарювання та конкурентних суб'єктів, окреслення їх слабких і сильних сторін, виявлення потенційних загроз у сфері фінансової безпеки підприємства, визначення тенденцій та перспектив щодо взаємодії внутрішніх підрозділів між собою та підприємства з іншими підприємствами. Водночас виявлено, що фінансова розвідка як субінститут фінансового контролю потребує законодавчого регулювання та формування організаційно-правових механізмів її реалізації на рівні підприємства в системі зміцнення його фінансової безпеки.

Список використаних джерел

1. Попович С.О. Державний фінансовий контроль в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2022. № 17. С. 82–85. 10.36074/grail-of-science.22.07.2022.010.

2. Горий В.В., Кібець В.О. Адміністративно-правовий механізм здійснення державного фінансового контролю в Україні. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Т. 31(70). № 3. С. 102–106. <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2020.3/18>.

3. Марусяк Н.Л., Бак Н.А. Фінансова безпека підприємства та загрози її втрати в сучасному економічному середовищі. *Економіка та держава*. 2022. № 2. С. 109–113. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.2.109>.

4. Варналій З.С., Чеберяко О.В., Микитюк О.П., Бондаренко С.М. Актуальності фінансової безпеки суб'єктів підприємства України в умовах війни та повоєнний час. *Academy Review*. 2024. № 1(60). С. 123–140. <https://doi.org/10.32342/2074-5354-2024-1-60-9>.

5. Хома Д., Лопатовська О. Зміцнення фінансової безпеки як імператив в системі управління фінансовою санацією підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 3. С. 100–107. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-306-3-14>.

6. Духневич О.В. Нормативно-правові аспекти врегулювання державного внутрішнього фінансового контролю в Україні. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 211–216. <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.29>.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.11>

ДАНЧЕНКО В.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД УПРАВЛІННЯ НЕПРАЦЮЮЧИМИ (ПРОБЛЕМНИМИ) АКТИВАМИ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

TO CHARACTERIZE THE ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF MANAGEMENT OF NON-PERFORMING (PROBLEM) ASSETS IN THE BANKING SECTOR

Актуальність статті полягає в тому, що банківська система складається із ряду внутрішньо організованих елементів, до яких, зокрема, відносяться: Національний банк України, який є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління у банківській галузі, а також банки різних форм власності та призначення. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття організаційних засад управління непрацюючими (проблемними) активами у банківській сфері. Здійснено аналіз нормативного законодавства, на основі чого виділено систему елементів, які складають організаційно-правові засади управління непрацюючими (проблемними) активами у банківській сфері. Надано змістовну характеристику кожному елементу. З'ясовано, що Стратегія управління проблемними активами дозволяє банкам ідентифікувати, оцінювати та вживати заходів щодо таких активів на ранній стадії, що зменшує ризик втрат. Вона включає методи реструктуризації боргу, продажу проблемних активів, використання спеціалізованих інструментів для моніторингу та контролю за такими активами. Це в свою чергу дозволяє банкам підтримувати свою фінансову стійкість та здатність виконувати свої зобов'язання. Крім того, стратегія допомагає забезпечити ефективність та прозорість у роботі банківських установ. Вона сприяє впровадженню стандартів та процедур, які покращують управління ризиками та забезпечують дотримання нормативних вимог. Це підвищує рівень довіри з боку вкладників, інвесторів та регуляторних органів. Зроблено висновок, що організаційні засади управління непрацюючими (проблемними) активами у банківській

сфері складаються із низки елементів, які в своїй єдності дозволяють забезпечити практичну реалізацію заходів у досліджуваній сфері суспільного життя. А відтак, організаційні засади управління проблемними (непрацюючими) активами у банківській сфері є критично важливими для забезпечення стабільності та стійкості банківської системи, оскільки дозволяють банкам ефективно вирішувати проблеми з непрацюючими кредитами і мінімізувати фінансові витрати та втрати.

Ключові слова: організаційні засади, управління, непрацюючі (проблемні) активи, банківська сфера, банки.

The relevance of the article lies in the fact that the banking system consists of a number of internally organized elements, which include, in particular: the National Bank of Ukraine, which is the central bank of Ukraine, a special central body of state administration in the banking industry, as well as banks of various forms of ownership and purpose. In the article, based on the analysis of the scientific views of scientists, the author's definition of the concept of organizational principles of managing non-performing (problem) assets in the banking sector is proposed. An analysis of the norms of the current legislation was carried out, on the basis of which a system of elements was selected that make up the organizational and legal foundations of management of non-performing (problem) assets in the banking sector. Each element is given a meaningful description. It was found that the Problem Asset Management Strategy allows banks to identify, assess and take measures against such assets at an early stage, which reduces the risk of losses. It includes methods of debt restructuring, sale of problem assets, use of specialized tools for monitoring and control over such assets. This in turn allows banks to maintain their financial stability and ability to fulfill their obligations. In addition, the strategy helps to ensure efficiency and transparency in the work of banking institutions. It contributes to the implementation of standards and procedures that improve risk management and ensure compliance with regulatory requirements. This increases the level of trust on the part of depositors, investors and regulatory authorities. It is concluded that the organizational principles of managing non-performing (problem) assets in the banking sector consist of a number of elements, which in their unity will allow to ensure the practical implementation of measures in the studied area of public life. Therefore, organizational principles for managing problem (non-performing) assets in the banking sector are critically important for ensuring the stability and resilience of the banking system, as they allow banks to effectively resolve problems with non-performing loans and minimize financial costs and losses.

Key words: organizational principles, management, non-performing (problem) assets, banking sector, banks.

Актуальність теми. Сьогодні українська банківська система є однією із найунікальних в світі, особливо з огляду на те, в яких соціальних, економічних та політичних умовах їй доводиться функціонувати. Банківська система - це специфічна економічна й організаційно-правова структура, що забезпечує функціонування грошового обігу на ринку, а також економіки в цілому. У фінансово-економічному механізмі будь-якої країни банківська система має свою особливу роль і виконує ряд специфічних функцій. Однією з найбільш важливих є функція створення грошей і регулювання грошової маси, яка полягає в тому, що банківська система оперативно змінює масу грошей в обігу, реагуючи на зміни в попиті на гроші. Іншими словами, банківська система керує пропозицією грошей. Не менш важливою і відповідальною є функція забезпечення стабільності грошового ринку [1]. Банківська система складається із ряду внутрішньо організованих елементів, до яких, зокрема, відносяться: Національний банк України (далі-НБУ), який є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління у банківській галузі, а також банки різних форм власності та призначення.

Втім зазначимо, що у 2023 році Національний банк вперше з початку повномасштабного вторгнення здійснив оцінку стійкості банків і банківської системи. В межах цього процесу проведено оцінку якості активів (AQR) та показників діяльності і капіталу на трирічному горизонті для 20 найбільших банків з часткою понад 90% у чистих активах сектору. Результати оцінки свідчать, що в цілому банки адекватно оцінюють кредитний ризик. Коригування пруденційних резервів за

результатами AQR становили лише близько 1%, за результатами верифікації вартості заставного майна – 0,5%, унаслідок екстраполяції результатів AQR на весь кредитний портфель деяких банків – менше ніж 0,5%. Всі ці коригування не мали значного негативного впливу на капітал банків. Головною причиною виникнення потреби в капіталі для п'яти банків стала їхня значно нижча за середню для сектору операційна ефективність. Майже всі ці банки мали низьку процентну маржу та високе співвідношення операційних витрат і доходів у звітному періоді (з 1 квітня 2022-го до 1 квітня 2023 року) [2]. Разом із тим, незважаючи відносно фінансову стійкість, варто відзначити, що одним із ключових чинників, які наразі заважають функціонуванню банків зокрема, та банківської системи в цілому, є зростання кількості проблемних (непрацюючих) активів. Збільшення кількості останніх тягне за собою: 1) зниження якості активів банку; 2) підвищення обсягу збитків за кредитними операціями; 3) зниження загального рівня доходності акціонерів; 4) зменшує рівень довіри населення до банку. Все це в свою чергу знижує загальний рівень прибутковості банку, а відтак і його стійкості до коливань фінансового ринку, а також соціальної, економічної та політичної ситуації в країні. А тому, важливим завданням законодавця, Національного банку України, а також кожного окремого банку, є забезпечення ефективного управління непрацюючими (проблемними) активами у банківській сфері.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, присвячені управлінню непрацюючими (проблемними) активами у банківській сфері, у своїх наукових працях розглядали: О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, О. І. Безпалова, С. С. Вітвіцький, Л. К. Воронова, С. А. Гетьман, А. М. Гуменюк, Б. В. Деревянко, О. Ю. Дрозд, О. А. Кузьменко, Д. М. Лук'янець, В. І. Мельник, О. П. Рябенко, А. І. Сирота, О. Ю. Шишута, Н. О. Шмігельська, К. М. Чаплигіна, Х. П. Ярмак та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованою є проблема дослідження організаційних засад управління непрацюючими (проблемними) активами у банківській сфері.

Саме тому метою статті є: надати характеристику організаційним засадам управління непрацюючими (проблемними) активами у банківській сфері.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що організаційні засади – це найбільш принципіві, визначальні норми, рішення, дії, встановлення та (або) реалізація яких є неодмінною або вагомою умовою стабільного, якісного та ефективного управління непрацюючими (проблемними) активами у банківській сфері. Якщо правові засади визначають юридичні правила контролю, то організаційні – це робота із безпосереднього об'єднання усіх елементів управління в єдину цілісну систему та забезпечення її належного функціонування [3, с.264]. А відтак, розглядати організаційно-правові засади найбільш доцільно крізь призму їх елементів.

Так, першим елементом організаційних засад управління непрацюючими (проблемними) активами у банківській сфері є організаційна структура банків, яка дозволяє ефективно здійснювати відповідну діяльність. О. Б. Моргулець вказує, що організаційна структура – це впорядкована сукупність взаємопов'язаних елементів, що знаходяться між собою у стійких взаємостосунках, які забезпечують їх функціонування і розвиток як єдиного цілого. Елементами структури можуть бути як окремі працівники, служби так і окремі ланки апарату управління, а взаємозв'язки між ними підтримуються через горизонтальні і вертикальні зв'язки, які носять лінійний і функціональний характер. Автор також підкреслює, що організаційна структура повинна: відображати цілі і завдання організації, підпорядковуватись виробництву і змінюватись разом з ним; відображати функціональний розподіл праці і обсяг повноважень працівників управління, які визначаються політикою, процедурами, правилами, посадовими інструкціями; відповідати соціально-культурному середовищу і умовам в яких вона буде функціонувати. Тому спроби сліпо копіювати структури управління, які мають успіх не призведуть до бажаного результату, якщо умови будуть різними; встановлювати відповідність функцій і повноважень посадової особи з однієї сторони і рівня культури з іншої [4]. Організаційна структура, підкреслюють О. М. Гірна та І. В. Шуст, повинна відповідати певним вимогам, зокрема: 1) оптимальності - встановлення між ланками і ступенями управління раціонального зв'язку при їх оптимальній кількості; 2) оперативності - швидка передача інформації, щоб за час від прийняття до виконання управлінського рішення в керованій системі не встигли відбутись негативні зміни, які зробили б непотрібним його виконання; 3) надійності - організаційна структура повинна бути побудована так, щоб гарантувати надійність передачі інформації, не допускати утворення недостовірної інформації; 4) економічності - отримання потрібного ефекту від управлінської діяльності з мінімальними витратами коштів на управлінський апарат [5, с.108]. Тож, організаційна структура банку є тим основним

елементом системи управління, що приводить у дію всі інші складові шляхом виконання об'єктами управління низки процесів (бізнес-процесів, процесів забезпечення та обслуговування), створення продуктів (послуг) і надання їх клієнтам [6]. В рамках представленої у статті проблематики слід вказати, що відповідно до «Положення про організацію процесу управління проблемними активами в банках України» суб'єктами процесу управління проблемними активами в банку є: 1) рада банку; 2) комітет ради банку з управління ризиками (у разі його створення); 3) правління банку; 4) комітет правління з питань управління непрацюючими активами (далі - комітет НПА) (у разі його створення); 5) інші колегіальні органи банку; 6) бізнес-підрозділи та підрозділи підтримки, уключаючи підрозділ НПА; 7) підрозділ з управління ризиками; 8) підрозділ контролю за дотриманням норм (комплаєнс); 9) підрозділ внутрішнього аудиту [7].

Наступною організаційною засадою, якій слід приділити увагу з огляду на специфіку організаційної структури банків в контексті управління непрацюючими (проблемними) активами у банківській сфері, є кадрове забезпечення банків. Так, О.В. Ткаченко аналізуючи кадрове забезпечення в державі вбачає, що його сутність полягає у діяльності уповноважених суб'єктів з реалізації кадрової політики держави з метою забезпечення функціонування державного управління соціальними, технічними, біологічними об'єктами, яке здійснюється в умовах ринкової економіки з урахуванням демократичних засад побудови нашої держави із пріоритетним забезпеченням прав, свобод та законних інтересів особи, шляхом наповнення організаційних структур системи державного управління відповідними за професією та кваліфікацією кадрами, створення у них мотивації до ефективної праці, організації їх ефективного використання, професійного та соціального розвитку, досягнення раціонального ступеня мобільності персоналу, а також їх соціального захисту [8, с.27; 9]. Кадрове забезпечення відіграє критичну роль в управлінні непрацюючими (проблемними) активами у банківській сфері, оскільки обумовлює наявність необхідних знань, навичок та досвіду для ефективного виконання цього завдання. Зазначене пояснюється тим, що управління проблемними активами вимагає глибокого розуміння фінансових інструментів, кредитних ризиків, юридичних аспектів та економічних тенденцій. Висококваліфіковані працівники здатні ефективно ідентифікувати, оцінювати та розробляти стратегії для вирішення проблем, пов'язаних із цими активами. Крім того, працівники, які займаються управлінням проблемними активами, повинні мати високий рівень правової грамотності, щоб розуміти юридичні аспекти кредитних угод і мати змогу ефективно використовувати правові інструменти для захисту інтересів банку. Це включає знання законодавства щодо банкрутства, процедур стягнення боргів, а також нормативних вимог, встановлених регуляторними органами. Досвідчені та кваліфіковані працівники також грають ключову роль у розробці та впровадженні стратегій управління проблемними активами. Вони здатні аналізувати різні варіанти реструктуризації боргів, визначати найбільш ефективні підходи до роботи з боржниками та розробляти довгострокові плани для мінімізації втрат банку. Високий рівень професійної компетентності дозволяє працівникам приймати обґрунтовані та стратегічно важливі рішення, які сприяють стабільності банку. Важливо також відмітити, що кадрове забезпечення включає постійне навчання та підвищення кваліфікації персоналу. Управління проблемними активами є динамічною сферою, яка вимагає постійного оновлення знань та навичок у зв'язку зі змінами у законодавстві, економічних умовах та фінансових ринках.

Наступною важливою організаційною засадою управління непрацюючими (проблемними) активами у банківській сфері є виявлення та класифікація проблемних активів за допомогою регулярного моніторингу та аналізу кредитного портфеля. Так, Положенням про організацію процесу управління проблемними активами в банках України, яке було затверджено Постановою Національного банку України № 97 від 18 липня 2019 року було визначено: перелік проблемних активів (потенційно проблемні; непрацюючі активи; стягнуте майно, що перейшло у власність банку на підставі реалізації прав заставодержателя); складові процесу управління проблемними активами (система раннього реагування; запровадження інструментів врегулювання заборгованості за непрацюючими активами; управління стягнутим майном); вимоги до організаційних аспектів управління проблемними активами (наявність трирічної стратегії та оперативного плану скорочення рівня та обсягу таких активів; створення окремого підрозділу роботи з непрацюючими активами; моніторинг ефективності процесу) [10]. Запровадження зазначених вимог спрямоване на створення комплексного процесу управління проблемними активами, контроль за яким має забезпечуватись радою банку. Запровадження системи раннього реагування має забезпечити виявлення на ранньому етапі потенційно проблемних активів та управління ними. Основним інструментарієм цієї системи мають стати визначені банком індикатори раннього попередження, спрямовані на завчасне виявлення ознак потенційної проблемності боржників, а також комплекс

потенційно прийнятних заходів для упередження перетворення таких активів у непрацюючі [10]. Банк є таким, що має значний рівень проблемних активів, якщо в нього хоча б один із таких показників перевищує п'ять відсотків: 1) співвідношення загальної суми боргу за кредитами, наданими юридичним та фізичним особам, які класифіковані як непрацюючі активи, до загальної суми боргу за кредитами, наданими юридичним та фізичним особам; 2) співвідношення балансової вартості стягнутого майна до загальної суми боргу за кредитами, наданими юридичним та фізичним особам, та балансової вартості стягнутого майна [7].

Ще одним організаційним аспектом є розробка Стратегії управління проблемними активами. Взагалі, стратегія, як нормативний документ, представляє собою формально затверджений план дій, який визначає довгострокові цілі та напрямки розвитку організації, галузі чи країни, а також засоби та методи їх досягнення. Вона є важливим інструментом управління, який забезпечує спрямованість і координацію діяльності відповідно до встановлених пріоритетів. Банк розробляє стратегію управління проблемними активами, реалізація якої забезпечуватиме: 1) скорочення рівня та обсягу непрацюючих активів; 2) скорочення рівня та обсягу стягнутого майна. Банк визначає у стратегії управління проблемними активами цільові показники скорочення рівня та обсягу непрацюючих активів на валовій основі та за вирахуванням резервів. Банк установлює у стратегії управління проблемними активами цільовий рівень для непрацюючих активів (за винятком активів, визнаних банком як непрацюючі станом на 01 січня першого року прогнозного періоду) у кожному році прогнозного періоду не вище ніж п'ять відсотків у цілому по банку, а також за кожним з основних портфельів його активів. Банк, у якого рівень проблемних активів є незначним, розробляє стратегію управління проблемними активами, спрямовану на скорочення рівня та обсягу непрацюючих активів за кожним з основних його портфельів активів, в яких частка непрацюючих активів перевищує п'ять відсотків. Банк, який не має портфельів активів із значним рівнем непрацюючих активів та не має значного рівня стягнутого майна, розробляє стратегію управління проблемними активами, спрямовану на недопущення зростання рівня та обсягу непрацюючих активів/стягнутого майна [7]. Банк визначає в стратегії управління проблемними активами: «1) шляхи забезпечення досягнення цільових показників у короткостроковому (до одного року) та середньостроковому (від одного до трьох років) прогнозованому періоді з урахуванням оцінки операційного середовища, що впливає на спроможність банку досягати скорочення рівня та обсягу непрацюючих активів та стягнутого майна; 2) підходи, що забезпечують функціонування системи раннього реагування, яка спрямована на завчасне виявлення потенційно проблемних активів, упровадження своєчасних та дієвих коригуючих заходів для недопущення зростання в банку рівня та обсягу непрацюючих активів [7]. Тож, Стратегія управління проблемними активами дозволяє банкам ідентифікувати, оцінювати та вживати заходів щодо таких активів на ранній стадії, що зменшує ризик втрат. Вона включає методи реструктуризації боргу, продажу проблемних активів, використання спеціалізованих інструментів для моніторингу та контролю за такими активами. Це в свою чергу дозволяє банкам підтримувати свою фінансову стійкість та здатність виконувати свої зобов'язання. Крім того, стратегія допомагає забезпечити ефективність та прозорість у роботі банківських установ. Вона сприяє впровадженню стандартів та процедур, які покращують управління ризиками та забезпечують дотримання нормативних вимог. Це підвищує рівень довіри з боку вкладників, інвесторів та регуляторних органів.

Висновки. Підбиваючи підсумок представленого наукового дослідження слід узагальнити, що організаційні засади управління непрацюючими (проблемними) активами у банківській сфері складаються із низки елементів, які в своїй єдності дозволяють забезпечити практичну реалізацію заходів у досліджуваній сфері суспільного життя. А відтак, організаційні засади управління проблемними (непрацюючими) активами у банківській сфері є критично важливими для забезпечення стабільності та стійкості банківської системи, оскільки дозволяють банкам ефективно вирішувати проблеми з непрацюючими кредитами і мінімізувати фінансові витрати та втрати.

Список використаних джерел

1. Кушнеренко С.М. Оптимізація банківської системи України в контексті міжнародного досвіду [Текст] : дис... канд. екон. наук: 08.05.01 / Кушнеренко Сергій Михайлович ; Нац. акад. наук України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. К., 2004. 207 с.

2. Банківська система України має достатній запас міцності – результати оцінки стійкості в розрізі банків. Офіційний веб-сайт Національного банку України URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/bankivska-sistema-ukrayini-maye-dostatniy-zapas-mitsnosti--rezultati-otsinki-stiykosti-v-rozrizi-bankiv>

3. Малиновський В. Я. Державне управління: навчальний посібник. Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» Вол. держ. Ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. 558 с.
4. Моргулець О. Б. Менеджмент у сфері послуг. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 384 с.
5. Гірняк О. М., Шуст І. В. Удосконалення організаційних структур управління у ВПК. *Наукові записки*. 2007. №1 (11). С.104-112.
6. Андрос С. В. Процесний підхід в удосконаленні організаційної структури управління банком. *Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*. 2016. № 13. С. 264-271. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2016_13_40
7. Про затвердження Положення про організацію процесу управління проблемними активами в банках України / Постанова Національного банку України від 18.07.2019 № 97 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0097500-19/conv#Text>
8. Ткаченко О.В. Методологічні засади дослідження кадрового забезпечення державного управління освітою в Україні. *Вісник Київського Національного університету ім. Т. Г. Шевченка*. 2014. № 1 (1). С. 88-91.
9. Фелик, В.І. Адміністративно-правове забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 479 с.
10. Національний банк запровадив вимоги до процесу управління банками проблемними активами. Офіційний веб-сайт Національного банку України URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-zaprovadiv-vimogi-do-protsesu-upravlinnya-bankami-problemnimi-aktivami>

УДК 347.998.85

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.12>

КОЖЕВНИКОВ А. Ю.

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕВИКОНАННЯ РІШЕНЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ
ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РОЗГЛЯДУ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ
ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ**

**LIABILITY FOR NON-COMPLIANCE WITH DECISIONS OF ADMINISTRATIVE
COURTS BASED ON THE RESULTS OF CONSIDERATION OF PUBLIC LAW
DISPUTES DURING MARTIAL LAW**

Наукова стаття присвячена дослідженню питання відповідальності за невиконання рішень адміністративних судів у контексті публічно-правових спорів, що виникають під час воєнного стану. Розглянуто правові аспекти виконання судових рішень як складової права на справедливий суд та забезпечення доступу до правосуддя. Аналізується роль держави у забезпеченні своєчасного та повного виконання судових рішень, зокрема в умовах надзвичайних ситуацій, таких як воєнний стан, що є особливо актуальним у сучасних умовах.

У статті констатується, що виконання судових рішень в умовах воєнного стану стикається з низкою специфічних викликів, які зумовлені як об'єктивними труднощами функціонування державних органів, так і недосконалістю правового механізму притягнення до відповідальності за невиконання цих рішень. Наголошується на тому, що зволікання або саботаж у виконанні судових рішень підриває довіру до судової системи і порушує права громадян на ефективний захист.

Обґрунтовується позиція, що для підвищення ефективності виконання судових рішень у період воєнного стану необхідно вдосконалити нормативно-право-

ву базу, що регулює відповідальність посадових осіб та органів влади. Зокрема, пропонується впровадження механізмів персональної відповідальності, які дозволять визначати та притягати до відповідальності конкретних осіб, відповідальних за саботаж або неналежне виконання судових приписів. Такі заходи сприятимуть зміцненню правопорядку та підвищенню ефективності судової системи в умовах надзвичайних ситуацій.

Робиться висновок, що відповідальність за невиконання рішень адміністративних судів повинна бути посилена, особливо в умовах воєнного стану, коли забезпечення правопорядку та захист прав громадян є критично важливими. Ефективне виконання судових рішень є необхідною умовою для підтримки верховенства права і стабільності в суспільстві, що потребує комплексного підходу до вдосконалення правової системи та практичної реалізації встановлених законодавством механізмів відповідальності.

Ключові слова: *адміністративне судочинство, виконання судових рішень, відповідальність, воєнний стан, адміністративні суди, публічно-правові спори, правосуддя.*

The scientific article is devoted to the study of liability for non-compliance with administrative court decisions in the context of public law disputes arising during martial law. The legal aspects of enforcement of court decisions as a component of the right to a fair trial and ensuring access to justice are considered. The article analyzes the role of the state in ensuring timely and full implementation of court decisions, in particular in emergency situations such as martial law, which is especially relevant in modern conditions.

The article states that the enforcement of court decisions under martial law faces a number of specific challenges, which are caused both by objective difficulties in the functioning of state bodies and by the imperfection of the legal mechanism for bringing to justice for non-compliance with these decisions. It is noted that delay or sabotage in the execution of court decisions undermines confidence in the judicial system and violates the rights of citizens to effective protection.

The article substantiates the position that in order to increase the effectiveness of the execution of court decisions during martial law, it is necessary to improve the regulatory framework regulating the responsibility of officials and authorities. In particular, it is proposed to introduce personal liability mechanisms that will allow identifying and bringing to justice specific persons responsible for sabotage or improper implementation of court orders. Such measures will help to strengthen the rule of law and improve the effectiveness of the judicial system in emergency situations.

It is concluded that responsibility for non-compliance with administrative court decisions should be strengthened, especially in conditions of martial law, when ensuring law and order and protecting citizens' rights are critical. Effective enforcement of court decisions is a necessary condition for maintaining the rule of law and stability in society, which requires a comprehensive approach to improving the legal system and the practical implementation of liability mechanisms established by law.

Key words: *administrative proceedings, enforcement of court decisions, liability, martial law, administrative courts, public law disputes, justice.*

Постановка проблеми. Однією з найбільш актуальних проблем вітчизняного судочинства є забезпечення фактичного виконання судових рішень, що є ключовим аспектом, на якому ґрунтується авторитет судової влади. Обов'язковість судових рішень передбачає не лише застосування заходів процесуального примусу для забезпечення адміністративного судочинства, але й юридичну відповідальність учасників адміністративного процесу за їх невиконання або недобросовісне виконання. Ці заходи спрямовані на реалізацію державного примусу у сфері охорони суспільних відносин у публічній сфері. Однак, чинні в Україні заходи юридичної відповідальності не забезпечують належного превентивного ефекту, що свідчить про неефективність кримінальної, адміністративної, дисциплінарної, цивільно-правової чи політичної відповідальності у цьому контексті.

Під час дії воєнного стану в Україні виникає низка нових викликів для системи адміністративного судочинства, що значно ускладнюють процес виконання судових рішень, особливо в публічно-правових спорах. В умовах, коли суспільство і держава перебувають у стані підвищеної напруги, дотримання законності та правопорядку набуває особливої важливості. Однак ефективне виконання рішень адміністративних судів стикається з проблемою недостатньої відповідальності за їх невиконання або недобросовісне виконання. Це ставить під загрозу саму ідею правової держави, підриває авторитет судової влади та послаблює довіру громадян до правосуддя.

У цьому контексті актуальним є дослідження особливостей юридичної відповідальності за невиконання рішень адміністративних судів у період дії правового режиму воєнного стану, а також аналіз існуючих механізмів примусу та їх ефективності в умовах, що склалися. Важливо зрозуміти, чи здатні наявні заходи забезпечити належне виконання судових рішень у складних умовах воєнного часу, і яким чином можна підвищити ефективність таких заходів для захисту публічних інтересів і зміцнення правової системи в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідальність за невиконання рішень адміністративних судів за результатами розгляду публічно-правових спорів ставало предметом дослідження у працях таких вчених адміністративістів, як О. М. Бандурка, В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, Е. Ф. Демський, С. В. Ківалов, В. К. Колпаков, І. Б. Коліушко, В. П. Кононець, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Р. О. Куйбіда, Т. П. Мінка, Р. В. Миронюк, Р. С. Мельник, О. М. Пасенюк, Ю. С. Педько, О. П. Рябченко, М. І. Смокович, М. М. Тищенко та інші. Водночас дослідження особливостей та проблемних аспектів забезпечення виконання рішень адміністративних судів за результатами розгляду публічно-правових спорів під час дії правового режиму воєнного стану залишається недослідженим.

Метою статті є дослідження та аналіз проблематики відповідальності за невиконання рішень адміністративних судів під час воєнного стану, визначення особливостей і викликів, що виникають у процесі реалізації судових приписів в умовах надзвичайного правового режиму, а також розробка рекомендацій щодо удосконалення механізмів притягнення до відповідальності посадових осіб та органів державної влади за саботаж або невиконання судових рішень у період дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення високого рівня виконання судових рішень в Україні, впровадження законодавчих ініціатив у цій сфері та механізмів відповідальності за ухилення від виконання судових рішень є необхідними умовами в процесі євроінтеграції. Для досягнення цих цілей потрібні радикальні зміни в системі виконавчого провадження, що сприятиме зниженню тривалості виконання судових рішень, підвищенню рівня захисту прав громадян і збільшенню інвестиційної привабливості країни. Розбудова ефективної системи виконання судових рішень та рішень інших органів є стратегічним напрямом реформування Міністерства юстиції та судової системи, що визначає нові підходи до функціонування органів у правовому полі змішаної системи виконання рішень [1].

На важливість досліджуваного нами питання вказує також особлива увага міжнародної спільноти до боротьби з невиконанням рішень адміністративних судів. Так, в Рекомендаціях Res (2003) 16 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо виконання рішень адміністративних і судових органів у галузі адміністративного права наголошується на необхідності урядом держав-членів забезпечити ефективне виконання рішень адміністративних і судових органів в галузі адміністративного права, керуючись у своєму законодавстві й практиці принципами належної практики, що містяться в Додатку до цих Рекомендацій. А саме, держави-члени повинні забезпечити виконання судових рішень адміністративними органами у розумні строки, вживаючи необхідних законних заходів для надання цим рішенням повної сили. У випадку невиконання судового рішення адміністративним органом слід передбачити відповідну процедуру примусового виконання, включаючи судові заборони або накладення пені. Крім того, держави-члени мають гарантувати відповідальність адміністративних органів за невиконання судових рішень, а посадові особи, відповідальні за виконання, можуть бути притягнуті до дисциплінарної, цивільної або кримінальної відповідальності [2].

Таким чином, важливою юридичною гарантією виконання судового рішення є встановлена законом відповідальність за його невиконання. У науковій літературі юридичну відповідальність розглядають як прояв соціальної відповідальності, яка полягає у закріпленні чинним законодавством негативних наслідків за вчинення правопорушення, що надає можливість застосування до винної особи заходів державного примусу [3]. Виконання судового рішення може бути забезпечене лише через застосування до порушника заходів юридичної відповідальності.

У зв'язку з цим органи примусового виконання можуть мати два основні повноваження: 1) ініціювати питання щодо притягнення органів (посадових осіб) публічної адміністрації до відповідальності перед компетентними органами та 2) самостійно застосовувати певні заходи юридичної відповідальності до цих органів (посадових осіб).

В умовах воєнного стану, коли функціонування державних інституцій може бути обмеженим, а правопорядок зазнає додаткових викликів, забезпечення відповідальності за невиконання судових рішень набуває ще більшої актуальності. Здатність органів примусового виконання оперативно та ефективно застосовувати заходи юридичної відповідальності стає критично важливою для підтримання правопорядку та захисту прав громадян навіть у складних і непередбачуваних умовах.

Зокрема, воєнний стан вимагає особливої уваги до питань дисциплінарної, цивільної та кримінальної відповідальності посадових осіб, які можуть зловживати своїми повноваженнями або ухилитися від виконання судових рішень під приводом надзвичайних обставин. В таких умовах, забезпечення відповідальності за невиконання рішень адміністративних судів стає не лише питанням правової дисципліни, але й інструментом підтримання державного суверенітету та захисту прав громадян в умовах підвищеної загрози національній безпеці [4, с. 14–18].

Таким чином, під час воєнного стану необхідно посилювати роль органів примусового виконання, надаючи їм додаткові повноваження та ресурси для забезпечення виконання судових рішень. Це сприятиме зміцненню довіри до судової системи та підтриманню правопорядку навіть у найскладніших ситуаціях, забезпечуючи функціонування правової держави та захист основних прав і свобод громадян.

Суб'єктів, які за законодавством України відповідають за добровільне виконання судових рішень, можна розділити на дві категорії: 1) суб'єкти владних повноважень, які є відповідачами в адміністративній справі; 2) суб'єкти владних повноважень, на яких обов'язок виконання певних видів судових рішень покладено безпосередньо законом або іншим нормативно-правовим актом, тобто виконавці за законом [5].

Суб'єкти, які за законодавством України несуть відповідальність за добровільне виконання судових рішень, поділяються на дві основні категорії:

1. Суб'єкти владних повноважень, які є відповідачами в адміністративній справі:

- Ця категорія включає органи державної влади або інші публічні організації, які виступають у ролі відповідачів у судовому процесі. Як правило, ці суб'єкти є частиною державної адміністрації або інших публічних установ, що мають певні повноваження у сфері управління. Вони зобов'язані виконувати судові рішення, які стосуються їх діяльності, в межах своїх функцій та повноважень. Виконання рішення в цьому випадку може включати зміну адміністративних актів, виконання фінансових зобов'язань, коригування процедур або інших дій, передбачених судовим рішенням.

2. Суб'єкти владних повноважень, на яких обов'язок виконання певних видів судових рішень покладено безпосередньо законом або іншим нормативно-правовим актом (так звані виконавці за законом):

- Ця група охоплює суб'єктів, чий обов'язок виконувати судові рішення визначений безпосередньо законодавством або спеціальними нормативно-правовими актами. Зазвичай це можуть бути органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, а також інші спеціалізовані установи або організації, які здійснюють конкретні функції, визначені законодавством. Наприклад, це можуть бути органи, відповідальні за виконання рішень, що стосуються соціального забезпечення, податкових зобов'язань, адміністративних штрафів або інших сфер, де законодавством прямо покладено обов'язок виконання судових рішень.

Обидві категорії суб'єктів мають важливе значення для забезпечення ефективного функціонування правової системи, адже їхнє своєчасне і повне виконання судових рішень є ключовим елементом дотримання законності та правопорядку.

В науковій літературі прийнято класифікувати адміністративні правові норми на три категорії: ті, що встановлюють відповідальність лише для індивідуальних суб'єктів (фізичних осіб); для індивідуальних і колективних суб'єктів; та для виключно колективних суб'єктів. Останню групу слід розглядати як такі норми, що застосовуються до юридичних осіб. Проте, колегіальні суб'єкти владних повноважень не завжди мають статус юридичної особи, особливо в контексті публічно-правових відносин. Наприклад, адміністративні комісії відповідно до чинного законодавства не є юридичними особами, що значно ускладнює застосування до них цивільно-правової відповідальності. Водночас, протиправні наслідки рішень, прийнятих колегіальними органами,

зокрема органами місцевого самоврядування, ускладнюють визначення вини конкретних осіб [6, с. 211–215]. Складність притягнення до відповідальності за невиконання судових рішень значною мірою зумовлена колегіальним характером публічної адміністрації. Деперсоніфікація суб'єкта управління призводить до можливості уникнення відповідальності. Так, у випадку колегіальної системи прийняття нормативно-правових актів чи управлінських рішень важко визначити відповідальну особу за їх незаконність, а іноді це стає неможливим, якщо такі рішення приймаються шляхом таємного голосування. Крім того, склад колегіальних органів постійно змінюється через закінчення строку повноважень їх членів, що створює додаткові перешкоди для притягнення до відповідальності. Внаслідок цього, на практиці реалізація передбачених законом норм про відповідальність і санкції стає практично неможливою.

Під час дії воєнного стану виконання рішень адміністративних судів стикається з низкою специфічних проблем, які ускладнюють забезпечення правопорядку та реалізацію прав громадян. Основні проблеми включають:

1. Зміну пріоритетів державних органів. У період воєнного стану державні органи, які відповідають за виконання судових рішень, можуть переорієнтувати свої ресурси на військові та безпекові завдання. Це може призводити до затримок або ігнорування виконання рішень адміністративних судів.

2. Обмеження доступу до інформації та документів. У воєнний час можливий режим обмеженого доступу до певних документів або інформації, необхідної для виконання судових рішень. Це може стати серйозною перешкодою для своєчасного і повного виконання судових постанов. Тут, як приклад, можна згадати вилучення з публічної частини Реєстру судових рішень рішення, винесених по справах щодо військовозобов'язаних та військовослужбовців, відповідно – практика щодо мобілізації стає закритою для громадськості [7].

3. Дислокація та переміщення учасників процесу. Воєнні дії можуть змусити переміщуватися суди, сторони процесу, або відповідальні органи, що ускладнює координацію та процес виконання рішень. Також можуть виникнути проблеми з доступом до зон бойових дій або територій, тимчасово окупованих противником.

4. Проблеми з комунікацією. Перебої в комунікаційних мережах, включаючи інтернет і телефонний зв'язок, можуть ускладнювати або унеможливити контакт між судом, учасниками процесу та виконавчими органами.

5. Збільшення навантаження на суди та виконавчі органи. Під час воєнного стану кількість адміністративних справ, пов'язаних з публічно-правовими спорами, може зрости, що збільшує навантаження на суди та органи, відповідальні за виконання рішень, і може призвести до затримок у їх реалізації.

6. Невизначеність правового режиму. Воєнний стан може супроводжуватися змінами в законодавстві або введенням спеціальних правових режимів, які можуть впливати на порядок виконання судових рішень. Це може призвести до юридичної невизначеності та ускладнень у застосуванні норм права.

7. Зниження ефективності примусових заходів. В умовах воєнного стану державні примусові заходи, спрямовані на забезпечення виконання судових рішень, можуть бути менш ефективними через зміну пріоритетів, зменшення ресурсів або відсутність можливості фізично вплинути на суб'єктів, які ухиляються від виконання рішень.

Ці проблеми можуть суттєво вплинути на загальну ефективність адміністративного судочинства, підриваючи довіру до правової системи та обмежуючи можливість громадян реалізувати свої права.

Таким чином, виконання судових рішень є невід'ємною частиною права на справедливий суд і однією з ключових процесуальних гарантій доступу до правосуддя. Держава зобов'язана не лише забезпечити особі можливість звернення до суду, але й гарантувати своєчасне та повне виконання судових рішень, що є необхідною умовою реалізації прав і свобод громадян [8, с. 200–202]. Неefективне виконання судових рішень підриває довіру до судової системи та загрожує ефективності правового захисту, що може призвести до порушення основоположних прав людини. Тому держава має активно розробляти і впроваджувати механізми, які підвищуватимуть ефективність виконання судових рішень, зокрема шляхом удосконалення законодавства, посилення відповідальності за невиконання рішень і забезпечення належного контролю за їх реалізацією. Це сприятиме зміцненню верховенства права та підвищенню рівня правової культури в суспільстві.

Вирішення проблеми виконання судових рішень можливе шляхом впровадження нормативного механізму, який дозволить чітко визначити відповідальність конкретних осіб за саботаж

виконання судового припису в межах діяльності державних органів. Це потребує створення ефективного алгоритму для встановлення персональної відповідальності, що буде враховувати індивідуальний внесок кожної особи у прийняття незаконних рішень або здійснення неправомірних дій (чи бездіяльності) в колегіальних органах. Такий підхід, заснований на принципі персональної відповідальності, сприятиме більш чіткому розподілу відповідальності, дозволяючи враховувати міру участі кожного з протиправних діяч. Це, в свою чергу, підвищить ефективність виконання судових рішень, забезпечуючи, що відповідальність несуть саме ті особи, які були безпосередньо причетні до порушення закону або невиконання судових розпоряджень.

Висновки. Підсумовуючи варто наголосити на значенні відповідальності за невиконання рішень адміністративних судів у період воєнного стану, що набуває особливої важливості, оскільки забезпечення правопорядку і верховенства права є критично важливими для стабільності держави в умовах надзвичайних ситуацій. Своєчасне і повне виконання судових рішень є основою довіри громадян до судової системи та забезпечує ефективний захист їхніх прав.

Серед проблем з яким стикається правозастосовна практика, можна виділити колегіальний характер суб'єктів публічної адміністрації. Який ускладнює процес встановлення відповідальності за невиконання судових рішень. Деперсоніфікація прийняття рішень в умовах воєнного стану призводить до уникнення відповідальності, що ускладнює притягнення до відповідальності конкретних посадових осіб. Важливо розробити механізми, які б забезпечували ефективне виявлення і покарання винних, незважаючи на колегіальний характер рішень.

Роль індивідуальної відповідальності у забезпеченні виконання судових рішень є ключовою. Персоналізація відповідальності за прийняття незаконних рішень або вчинення неправомірних дій у складі колегіальних органів дозволить більш ефективно притягати винних до відповідальності, що є особливо важливим в умовах воєнного стану, коли правопорядок перебуває під особливою загрозою.

Список використаних джерел

1. Юнін О. С., Мороз В. П. Адміністративно-правове забезпечення примусового виконання судових рішень в Україні : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС. 2023. 148 с.
2. Рекомендації Rec (2003) 16 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо виконання рішень адміністративних і судових органів у галузі адміністративного права. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2003_16_2003_09_09.pdf.
3. Брацук І. З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів : монографія / за наук. ред. проф. М. М. Микієвича. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 230 с.
4. Кононець В.П. Судовий контроль як механізм підвищення ефективності судових рішень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 48. Т. 2. С. 14–18.
5. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / за заг. ред. Р. С. Мельника. К. : Ваіте, 2014. 376 с.
6. Ярошенко А. С. Адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування в контексті реформи децентралізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2021. Вип. 68. С. 211–215. doi:10.24144/2307_3322.2021.68.36.
7. Верховна Рада збирається заборонити публікувати в Реєстрі судові рішення стосовно мобілізації та військового обліку. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/299655-verkhovnaya-rada-namerena-zapretit-publikovat-v-reestre-sudebnye-resheniya-po-mobilizatsii-i-voennomu-uchetu>.
8. Бліхар М., Чубай А. Проблеми та основні напрями удосконалення діяльності адміністративних судів у системі державних органів України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 200–202.

УДК 342.6; 342.9; 352.07

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.13>

КОЗІН А.О.

**ВПЛИВ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН НА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК
МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ****THE INFLUENCE OF FOREIGN COUNTRIES ON THE ESTABLISHMENT
AND DEVELOPMENT OF MUNICIPAL GOVERNMENT IN UKRAINE**

Актуальність статті полягає в тому, що інститут місцевого самоврядування в Україні в різні історичні етапи свого розвитку піддавався зарубіжного впливу відповідно до політичної ситуації, яка існувала на територіях сучасної України. Відповідний вплив кардинально змінював вектор розвитку місцевого самоврядування та стимулював або призупиняв відповідний розвиток. Народовладдя та демократія є важливими ознаками розвинутої держави, а наявність можливості вирішувати питання місцевого значення на місцях вважалось одним із способів досягнення розвитку державності, тож розвиток державності на пряму залежав від розвитку місцевого самоврядування. Сучасний стан функціонування місцевого самоврядування в Україні це результат його хронологічного розвитку, тож важливо визначити особливості визначеного процесу становлення, щоб розуміти відповіді на проблемні питання, з якими органи місцевого самоврядування стикаються сьогодні. Метою статті є дослідження зарубіжного впливу на розвиток та становлення муніципальної влади, функціонування та взаємодію з іншими інституціями органів місцевого самоврядування, хронологічне виокремлення позитивних та негативних аспектів впливу на функціонування органів місцевого самоврядування в Україні. Наукова стаття присвячена дослідженню впливу зарубіжних країн на становлення та розвиток місцевого самоврядування у різні хронологічні періоди в Україні. Проаналізовано окремо хронологію становлення та розвитку інституту місцевого самоврядування, особливості взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на різних історичних етапах функціонування. Визначено думки науковців та експертів у сфері права щодо особливостей розвитку та становлення інституту муніципальної влади, виокремлено періоди, що стали поштовхом до формування сучасного місцевого самоврядування в Україні. Запропоновано думки науковців щодо впливу зарубіжних країн на функціонування органів місцевого самоврядування на території України у різні хронологічні періоди. З огляду на наведену правову доктрину запропоновано шляхи розвитку інституту муніципальної влади в Україні.

Ключові слова: муніципальна влада, місцеве самоврядування, становлення муніципальної влади, зарубіжний вплив на розвиток органів місцевого самоврядування.

The relevance of the article lies in the fact that the institution of local self-government in Ukraine at different historical stages of its development was exposed to foreign influence in accordance with the political situation that existed in the territories of modern Ukraine. The corresponding influence radically changed the vector of development of local self-government and stimulated or suspended the corresponding development. Democracy and democracy are important features of a developed state, and the ability to resolve issues of local importance on the ground was considered one of the ways to achieve the development of statehood, so the development of statehood directly depended on the development of local self-government. The current state of functioning

© КОЗІН А.О. – доктор філософії в галузі права, старший науковий співробітник відділу актуальних питань філософії права та юридичної лінгвістики (Науково-дослідний інститут публічного права) <https://orcid.org/0009-0000-5793-6852>

of local self-government in Ukraine is the result of its chronological development, so it is important to determine the features of a certain process of formation in order to understand the answers to the problematic issues that local self-government bodies face today. The purpose of the article is to study foreign influence on the development and formation of municipal authorities, the functioning and interaction with other institutions of local self-government bodies, and to chronologically identify positive and negative aspects of influence on the functioning of local self-government bodies in Ukraine. The scientific article is devoted to the definition of the legal doctrine of the institution of municipal power in Ukraine. The chronology of the establishment and development of the institution of local self-government, the peculiarities of the interaction of local self-government bodies and executive power bodies at various historical stages of functioning are analyzed. The opinions of scientists and experts in the field of law regarding the specifics of the development and formation of the institution of municipal power are determined, the periods that became the impetus for the formation of modern local self-government in Ukraine are singled out. The opinions of scientists regarding the influence of foreign countries on the functioning of local self-government bodies on the territory of Ukraine in different chronological periods are offered. In view of the above legal doctrine, ways of development of the institution of municipal power in Ukraine are proposed.

Key words: *municipal power; local self-government; formation of municipal power; foreign influence on the development of local self-government bodies.*

Актуальність теми. Інститут місцевого самоврядування в Україні в різні історичні етапи свого розвитку піддавався зарубіжного впливу відповідно до політичної ситуації, яка існувала на територіях сучасної України. Відповідний вплив кардинально змінював вектор розвитку місцевого самоврядування та стимулював або призупиняв відповідний розвиток. Народовладдя та демократія є важливими ознаками розвинутої держави, а наявність можливості вирішувати питання місцевого значення на місцях вважалось одним із способів досягнення розвитку державності, тож розвиток державності напружував зусилля з розвитку місцевого самоврядування. Сучасний стан функціонування місцевого самоврядування в Україні це результат його хронологічного розвитку, тож важливо визначити особливості визначеного процесу становлення, щоб розуміти відповіді на проблемні питання, з якими органи місцевого самоврядування стикаються сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питання впливу зарубіжних країн на становлення та розвитку муніципальної влади в Україні, функціонування органів місцевого самоврядування в рамках дослідження історичних характеристик становлення місцевого самоврядування та правової доктрини визначеного інституту займалися такі науковці як Батанов О., Грицяк І., Загуменна Ю., Литвиненко І., Лазарев В., Кавилін О., Кондрацька Н., Грובה В., Тужик В. та інші науковці.

Метою статті є дослідження зарубіжного впливу на розвиток та становлення муніципальної влади, функціонування та взаємодію з іншими інституціями органів місцевого самоврядування, хронологічне виокремлення позитивних та негативних аспектів впливу на функціонування органів місцевого самоврядування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Муніципальна влада є не лише представницьким органом, що шляхом голосування вирішує питання місцевого значення, а і виконавчим органом, що реалізує такі рішення, виконує інші задачі: надання адміністративних послуг; залучення громадян до встановлення конкретних місцевих потреб і визначення шляхів того, як ці потреби можуть бути задоволені тощо. Місцеве управління – це процес, який охоплює та поєднує представництво та адміністрування на місцевому рівні в рамках структур місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування є результатом передачі повноважень як одного із аспектів децентралізації. Наукова література пропонує декілька підходів до визначення місцевого самоврядування. Перший, який зазвичай використовується в порівняльних дослідженнях, полягає в тому, щоб розглядати всі структури, нижчі за рівнем від центрального уряду, як місцеве самоврядування. Другий підхід є більш виваженим, оскільки органи місцевого самоврядування ідентифікуються за певними визначальними характеристиками: правосуб'єктність; визначені законом повноваження для виконання певних функцій; бюджетна та кадрова автономія, що підлягає обмеженому центральному контролю; активна участь громадян; місцевість. Вважається, що ці характеристики необхідні для визначення різниці між органами місцевого самоврядування та іншими формами місцевих організацій, а також для забезпечення їх організаційної ефективності [1].

Місцева влада відповідає за надання низки життєво важливих послуг населенню у відповідному регіоні, зокрема таких як: забезпечення соціальної допомоги, утримання комунальних навчальних закладів, планування та будівництво житла, збір відходів, підтримка бізнесу, надання послуг реєстратора тощо. Враховуючи вищезазначене, роль органів місцевого самоврядування у сучасному суспільстві важко переоцінити. Одним із важливих питань у вивченні цього інституту є дослідження його розвитку на території України з тим, щоб зрозуміти які саме фактори впливали на його становлення, а, отже, що можна покращити, аби він функціонував ефективніше за сучасних умов.

Спроби організації місцевої влади на території сучасної України прослідковувались достатньо давно, однак певні ознаки, що притаманні сучасному місцевому самоврядуванню в Україні характерні були в містах, які отримували магдебурзькі грамоти. Практика магдебурзького права в деяких містах існувала у період XV – XVII ст., а також існувала незначний період 1917–1919 рр. та надала реальну можливість українським містам вирішувати певну кількість питань місцевого значення на місцях без прямої залежності від центру. Період магдебурзького права в українських громадах став значним поштовхом у розвитку визначеного інституту та характеризується європейським впливом (місто Магдебург, Німеччина) на розвиток місцевого самоврядування на території сучасної України [2, с.126].

Розвиток місцевого самоврядування пропонується розподіляти на декілька доктрин щодо цього питання – історичну та конституційну. Автором першої є Грицак І., який виокремлює наступні періоди:

1. Період зародження вітчизняних форм місцевого самоврядування (рід та суверенна громада), що прослідковувався від зародження й утворення держави східнослов'янських племен до середини XIV ст.;
2. Період так званої європеїзації (поєднання місцевих форм самоврядування з елементами західноєвропейських) від середини XIV ст. до першої половини XIX ст.;
3. Період русифікації місцевого самоврядування на території сучасної України (що входили до царської Росії) з кінця XVII ст. до середини XX ст.;
4. Період розбудови сучасного українського місцевого самоврядування, що розпочався з середини XX ст. і триває до сьогодні [3, с.8].

У цієї доктрини розвитку місцевого самоврядування є чимало прихильників серед науковців: з нею погоджуються, наприклад, Баймуратов М., Григор'єв В., Литвиненко І. також є прихильником визначеної доктрини, однак пропонує п'ятий період – період реформування сучасного місцевого самоврядування, вибору ефективної моделі функціонування муніципальної влади, децентралізації влади тощо [4, с. 45].

За конституційною доктриною виділяється шість періодів становлення та розвитку місцевого самоврядування:

- 1) Період звичаєвого права в Київській Русі як період виникнення територіальних громад;
- 2) Період магдебурзького права на територіях сучасної України: Галицько-Волинська держава у XIII ст. (наприклад, магдебурзькі грамоти отримали українські міста Сянок у 1339 році і Львів у 1356 році); внаслідок впливу литовських та польських королів міста Київ у 1494 році та Чернігів у 1623 році також отримали магдебурзькі грамоти);
- 3) Період створення та функціонування міських дум за часів царської Росії у 1785 році та створення земств у 1864 році (територія Лівобережної та Слобідської України);
- 4) Період функціонування органів місцевого самоврядування України у складі СРСР (відсутність фінансової та організаційної самостійності муніципальних органів влади, фактичне управління з центру; декларативне місцеве самоврядування);
- 5) Період відродження місцевого самоврядування в Україні (з березня 1990 року – обрання Верховної Ради УРСР та місцевих Рад народних депутатів) Визначений період характеризується прийняттям у 1990 році Закону «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» та обранням курсу на демократичне і децентралізоване вирішення питань місцевого значення;
- 6) Сучасний період розвитку місцевого самоврядування в Україні (розпочинається з незалежності України, закріплення місцевого самоврядування на конституційному рівні та прийняття профільного Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [5, с.66-71].

Деякі дослідники вбачають початки сучасної політичної системи у період входження українських земель до складу Російської та Австро-Угорської імперій – час формування українських політичних партій та громадських організацій. Саме вони згодом зіграли вирішальну роль у встановленні та функціонуванні української національної держави [6, с.192-193].

Науковці вважають, що формування органів місцевої влади безпосередньо на території сучасної України розпочалось у 1990 році. Так, Загуменна Ю. та Лазарєв В. виділяють наступні етапи становлення та розвитку місцевого самоврядування в незалежній Україні:

- 1) 1990–1996 рр. (становлення інституту місцевого самоврядування незалежної України до ухвалення Конституції);
- 2) 1996–2014 рр. (розвиток конституційних засад місцевого самоврядування)
- 3) з 2014 р. дотепер (реформування місцевого самоврядування України, децентралізація) [7, с.106-117].

До прийняття Основного Закону України у 1996 році місцеве самоврядування в Україні регулювалося нормами Конституції Української РСР, у статті 128 якої був закріплений порядок організації роботи обласних, районних, міських, районних у містах селищних і сільських рад.

Розвиток визначеного інституту розпочався з прийняттям Декларації про державний суверенітет України 16 червня 1990 році, що закріпила необхідність утвердження самоврядування народу України, а також Закону «Про місцеві Ради народних депутатів України та місцеве самоврядування» [8].

Визначений Закон закріпив поняття місцевого та регіонального самоврядування і його територіальної основи, прописувалася його система, встановлювалися основні принципи, правова основа діяльності, фінансово-економічна база; визначався порядок формування сільських, селищних і міських рад народних депутатів та їх органів, їх функції та компетенції; регламентувалася діяльність представницьких органів регіонального самоврядування тощо [9].

Під місцевим самоврядуванням у цьому нормативному акті розумілася територіальна самоорганізація громадян для самостійного вирішення безпосередньо або через органи, які вони обирають, усіх питань місцевого життя в межах Конституції України, законів України та власної фінансово-економічної бази. Прописані ж у цьому Законі основні принципи місцевого та регіонального самоврядування (самофінансування і самозабезпечення, оптимальної централізації, реальної керованості територією тощо) фактично закріпили економічну і правову самостійність органів місцевої влади.

Із проголошенням незалежності України 24 серпня 1991 року постала проблема відмови від радянських основ місцевого самоврядування і побудови власної системи органів влади на місцях, яка б узгоджувалася з європейськими стандартами та ґрунтувалася на принципах демократії, децентралізації та автономії. Тож вже у 1992 році був прийнятий Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування», в якому під місцевим та регіональним самоврядуванням розумілася територіальна самоорганізація громадян для самостійного вирішення безпосередньо або через органи, які вони обирають, усіх питань місцевого життя в межах Конституції України, законів України та власної фінансово-економічної бази [10].

Як зазначає Грובהва В., вищезазначений Закон зробив значний крок до концептуального розмежування дуалістичної теорії і практики в організації місцевої влади і місцевого самоврядування та передбачив утвердження місцевого і регіонального самоврядування. Територіальною основою місцевого самоврядування називалися сільрада, селище та місто, а регіонального самоврядування – відповідно район та область. На основі виконавчих комітетів рад областей, районів та міст Києва і Севастополя утворювались державні адміністрації на чолі з представниками Президента України. Повноваження виконавчих комітетів місцевих рад у зв'язку з цим істотно зменшувалися, що посилювало конфронтацію між керівниками органів місцевого самоврядування і місцевих органів державної виконавчої влади [11, с.164-165].

У червні 1994 році новообрана Верховна Рада України прийняла нову редакцію Закону України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування». Голови створених виконкомів обласних рад були наділені повноваженнями виконавчої влади та підпорядковані Кабінету Міністрів України і відповідному голові виконкому ради вищого рівня. Тобто, Президент України практично втрачав контроль над регіонами. Для того, щоб виправити таку ситуацію Президент Леонід Кучма Указом № 429 від 06.08.1994 «Про забезпечення керівництва структурами державної виконавчої влади на місцях» підпорядкував собі голів виконкомів обласних та районних рад, а також Київської та Севастопольської міських і їх районних рад. Тож вертикаль державної влади, на той момент, було дещо відновлено.

Пізніше, у 1995 році, після невдалих спроб прийняття низки проектів Конституції України, для врегулювання відносин між головним законодавчим органом нашої держави і Президентом був укладений Договір «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України». Відповідно до положень Договору «місцеве самоврядування в Україні здійснювалося через

територіальну самоорганізацію громадян безпосередньо та через органи місцевого самоврядування» [12]. Правовий статус та обсяг повноважень, особливості організації і функціонування місцевих органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування розкривався у розділі VIII Конституційного Договору.

Таким чином, функції виконавчої влади на місцях та місцевого самоврядування були розділеними. На основі виконкомів обласних та районних рад була створена система органів місцевих державних адміністрацій, які підпорядковувались по вертикалі знизу доверху аж до Президента України. Останній міг делегувати державній адміністрації повноваження щодо управління розташованим на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці майном, що перебуває в загальнодержавній власності. При цьому Договір передбачав лише один первинний рівень самоврядування: місто, село, селище; в областях, містах Києві та Севастополі, районах відповідні ради стали представницькими органами з обмеженими функціями [13, с.250].

Більш того, 30 грудня 1995 року Президент України підписав Указ «Про делегування повноважень державної виконавчої влади головам та очолюваним ними виконавчим комітетам сільських, селищних і міських рад», згідно з яким місцева державна адміністрація одержала низку повноважень, які навіть теоретично не могли бути передані державній виконавчій владі, зокрема право вносити зміни до місцевого бюджету і встановлювати місцеві податки [12, с. 247-252].

Отже, перший етап становлення місцевого самоврядування, який розпочався з прийняттям Декларації про державний суверенітет України і тривав до ухвалення Конституції України ознаменувався невизначеністю місця і ролі цього інституту, а також формалізмом (адже номінальне самоврядування мало місце лише на рівні населених пунктів).

Новий виток у розвитку місцевих органів влади розпочався з прийняттям Конституції 28 червня 1996 року, згідно з нормами якої в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування. Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради [8].

Крім того, у цьому ж році Україна приєдналася до Європейської хартії місцевого самоврядування, яка була ратифікована Верховною Радою України роком пізніше. Хартія є першим юридично обов'язковим документом, прийнятим у 1985 році, який став знаковою угодою для захисту прав місцевих і регіональних органів влади, таких як: право на самоврядування, право обирати свої місцеві органи, здійснювати повноваження, мати адміністративні структури та фінансові ресурси, а також право звертатися до суду у разі втручання в їх діяльність інших органів влади. Згідно з положеннями Хартії концепцією місцевого самоврядування є право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення. Це право здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи [15].

У 1997 році, з метою імплементації положень, закріплених у Хартії, і відповідно до норм Основного Закону нарешті був прийнятий Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», який визначає систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Відповідно до статті 2 цього Закону під місцевим самоврядуванням в Україні розуміється гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст. У статті 5 цього Закону визначається система місцевого самоврядування, до якої входять територіальна громада, сільська, селищна та міська ради, сільський, селищний і міський голова, виконавчі органи сільської, селищної і міської рад, районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст та органи самоорганізації населення [16].

Ще одним важливим етапом у становленні місцевого самоврядування стало прийняття Закону «Про місцеві державні адміністрації», який визначає організацію, повноваження та порядок діяльності місцевих державних адміністрацій. Однак його положення суперечили Закону

України «Про місцеве самоврядування в Україні», особливо в частині повноважень, що тягне за собою конкуренцію компетенції відповідних органів. На практиці суперечності призводили до труднощів, з якими стикалися працівники органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій [16, с.113].

Правові, організаційні, матеріальні та соціальні умови реалізації громадянами України права на службу в органах місцевого самоврядування, визначає загальні засади діяльності посадових осіб місцевого самоврядування, їх правовий статус, порядок та правові гарантії перебування на службі в органах місцевого самоврядування було закріплено у Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування», прийнятому у 2001 році [17].

З метою формування концептуального бачення розбудови місцевого самоврядування, творення якісно нової державної регіональної політики та пошуку нових підходів до використання економічного, людського та природно-ресурсного потенціалу регіонів, у цей період урядом було прийнято декілька відповідних програмних документів, які, однак, не були повною мірою виконані, що, у свою чергу, не посприяло значному розвитку вказаного інституту.

У 2014 році була схвалена Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, метою якої є визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян у всіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад [18].

2015 рік характерний прийняттям Законів України «Про засади державної регіональної політики» та «Про добровільне об'єднання територіальних громад», які є важливим законодавчим підґрунтям для реформування місцевого самоврядування.

У 2019 році був схвалений План заходів з реалізації нового етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2019 – 2021 роки, основними завданнями якого є формування нової територіальної основи для діяльності органів влади на рівні громад і районів; передача (децентралізація) повноважень органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування та їх розмежування за принципом субсидіарності; створення належної ресурсної бази для здійснення повноважень органів місцевого самоврядування; формування ефективної системи служби в органах місцевого самоврядування.

Наразі набуває чинності новий Закон «Про службу в органах місцевого самоврядування», прийнятий 02 травня 2023 року (згідно з Прикінцевими та перехідними положеннями він набирає чинності через шість місяців з дня його опублікування, але не раніше ніж через шість місяців з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні). Цей нормативно-правовий акт визначає принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної служби в органах місцевого самоврядування, що функціонує в інтересах (спільних інтересах) територіальних громад, а також умови та порядок реалізації громадянами України права рівного доступу до служби в органах місцевого самоврядування.

Крім того, 26 березня 2024 року Кабінет Міністрів України затвердив План заходів з реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2024 – 2027 роки, основними завданнями якого є: урегулювання окремих питань адміністративно-територіального устрою; переформатування місцевих держадміністрацій в органи префектурного типу; відновлення діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на деокупованих територіях; розмежування повноважень органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади за принципом субсидіарності тощо.

Висновки. Визначено, що місцеве самоврядування на теренах нашої держави виникло в середні віки у вигляді перших спроб міського самоврядування, що надавалось магдебурзьким правом, частково зберігалось у часи козацької республіки (XV – XVII ст.), але остаточно занепало в часи після безславного об'єднання України з росією (1654 р.). Незначна його «реанімація» (1917–1919 рр.) закінчилася фактичним відродженням національного поняття місцевого самоврядування лише в березні 1990 року після обрання депутатів Верховної Ради Української РСР та місцевих Рад народних депутатів .

Формування органів місцевої влади безпосередньо на території нашої держави розпочалося у 1990 році. Більшість дослідників виділяє три основні етапи становлення та розвитку місцевого самоврядування в незалежній Україні: 1) 1990–1996 рр. (становлення інституту місцевого самоврядування незалежної України до ухвалення Конституції); 2) 1996–2014 рр. (розвиток

конституційних засад місцевого самоврядування) 3) із 2014 р. дотепер (реформування місцевого самоврядування України, децентралізація).

Періоди європеїзації і русифікації були характерні на територіях сучасної України у різні історичні періоди, вплив зарубіжних країн як пришвидшував розвитку місцевого самоврядування, так і призупиняв його. Однак наразі ефективний вплив європейських країн став важливим елементом активного реформування місцевого самоврядування в Україні.

Процес реформування органів місцевого самоврядування, утворення в них професійної конкурентної служби, посилення їх інституційної спроможності та розмежування їх повноважень з органами виконавчої влади триває і нині. Варто підсумувати, що прийняті на сучасному етапі нормативно-правові акти будуть сприяти оптимальному функціонуванню цього інституту і ознаменують собою початок нового етапу розвитку.

Список використаних джерел

1. Olowu D. African local governments as instruments of economic and social development. The Hague, IULA. 1988. 1415 p.

2. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні : кол. монографія / В.О. Антонечко, М. О. Баймуратов, О.В. Батанов та ін.. Київ : Атіка, 2007. 864 с. С. 126.

3. Грицяк І. А. Правові та організаційні проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. К., 1993. 16 с.

4. Литвиненко І. Історичні традиції становлення і розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 1. С. 43-49.

5. Тужик В. Місцеве самоврядування в Україні: теоретико-правові аспекти. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2009. №5. С.66 – 71.

6. Батанов О. В. Муніципальне право України : підручник / відп. ред. М. О. Баймуратов. Харків : Одиссей, 2008. С. 192–193.

7. Загуменна Ю. О., Лазарєв В. В. Становлення та розвиток органів місцевого самоврядування в Україні (1991–2019 роки). *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 106 – 117. С. 107. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.15>

8. Конституція (Основний Закон) України від 20 квітня 1978 року (зі змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text>

9. Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування: Закон УРСР від 07 груд. 1990 р. № 533-ХІІ. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1991. № 2. Ст. 5.

10. Про внесення змін до Закону Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування»: Закон України від 26 берез. 1992 № 2234-ХІІ. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 28. ст. 387.

11. Грובה В. П. Система місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії і практики : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2013. 415 с.

12. Кавилін О. А. Становлення місцевого самоврядування в Україні. *Право та державне управління*. 2023. № 1. С. 247-252. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2023.1.36>.

13. Про основні засади організації функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України: Конституційний Договір між Верховною Радою та Президентом України. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 18. Ст. 133.

14. Кондрацька Н. М. Місцеве самоврядування в Україні: конституційна модель системно-структурної організації : дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2017. 236 с.

15. Хартія Ради Європи від 15.10.1985 «Європейська хартія місцевого самоврядування» (редакція від 16.11.2009). URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_036

16. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1997. № 24. ст.170.

17. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07 червн.2001 р. № 2493-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 33. ст. 175.

18. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квіт. 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL HEALTH SERVICES OF UKRAINE

Досліджується особливості передумови формування та надається визначення поняття адміністративно-правовий статус Національної служби здоров'я України, як суб'єкта публічної адміністрації. З цією метою проаналізовано праці теоретиків права та вчених-адміністративістів у яких розкривається зміст поняття «статус», «правовий статус» та «адміністративно-правовий статус». Підкреслено, що дослідження питання адміністративно-правового статусу Національної служби здоров'я України має важливе значення як з теоретичної, так і практичної точки зору, особливо в умовах здійснення адміністративної і медичної реформи в Україні. Значну увагу приділено перш за аналізу положень Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19 жовтня 2017 р. та Положення про Національна служба здоров'я України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. №1101, які визначають структуру, завдання, організаційно-правові засади, функційні повноваження Національної служби здоров'я України.

Підкреслено, що Національна служба здоров'я України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я, який реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення. Звертається увага, що правовий статус Національної служби здоров'я України ототожнюється із правосуб'єктністю, які у теорії права розрізняють на загальну, галузеву та спеціальну правосуб'єктність. Наявність адміністративної правосуб'єктності певним чином випереджає наявність у конкретної особи певних суб'єктивних прав та обов'язків. При цьому, поняття «адміністративно-правовий статус» охоплює комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав та обов'язків, які закріплені за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права. Стверджується, що дослідження питання адміністративно-правового статусу Національної служби здоров'я України, має важливе теоретичне і практичне значення й підкреслює важливу роль адміністративного права в регулюванні діяльності цього центрального органу виконавчої влади. У висновках надається авторське визначення поняття «адміністративно-правовий статус Національної служби здоров'я України».

Ключові слова: охорона здоров'я, адміністративне право, статус, орган виконавчої влади, публічна адміністрація.

Peculiarities of the prerequisites for its formation are investigated and a definition of the concept of the administrative-legal status of the National Health Service of Ukraine as a subject of public administration is provided. For this purpose, the works of legal theorists and administrative scientists were analyzed, which reveal the meaning of the concepts of «status», «legal status» and «administrative-legal status». It is emphasized that the study of the issue of the administrative and legal status of the National Health Service of Ukraine is important from both a theoretical and a practical point of view, especially in the context of the implementation of administrative and medical reform

in Ukraine. Considerable attention was paid first to the analysis of the provisions of the Law of Ukraine «On State Financial Guarantees of Medical Services of the Population» dated October 19, 2017 and the Regulations on the National Health Service of Ukraine, approved by Resolution No. 1101 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 27, 2017, which define structure, tasks, organizational and legal principles, functional powers of the National Health Service of Ukraine. It is emphasized that the National Health Service of Ukraine is the central body of the executive power, whose activities are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Health, who implements state policy in the field of state financial guarantees of medical care for the population.

Attention is drawn to the fact that the legal status of the National Health Service of Ukraine is identified with legal personality, which in the theory of law is distinguished into general, branch and special legal personality. The presence of administrative legal personality in a certain way precedes the presence of certain subjective rights and obligations in a specific person. At the same time, the concept of «administrative-legal status» includes a complex of specifically defined subjective rights and obligations, which are fixed for the relevant subject by the norms of administrative law. The conclusions state that the study of the issue of the administrative-legal status of the National Health Service of Ukraine has important theoretical and practical significance and emphasizes the important role of administrative law in regulating the activities of this central body of executive power, the author's definition of the concept of «administrative-legal status of the National Service health of Ukraine».

Key words: *health care, administrative law, status, executive authority, public administration.*

Вступ. Прийняті протягом у 2017 році Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» та Положення про Національну службу здоров'я України стали результатами впровадження медичної реформи в державі, яка не могла позначитися на системі органів виконавчої влади у сфері охорони здоров'я України. Перш за все норми цих та інших нормативних актів визначають адміністративно-правовий статус Національної служби здоров'я України. Будучи центральним органом виконавчої влади НСЗУ зайняв чільне місце в системі органів виконавчої влади у сфері охорони здоров'я України, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я. Слід вказати, що окремі аспекти організаційно-управлінської діяльності у сфері охорони здоров'я досліджували: Д.І. Башинська, З.С. Гладун, В.М. Пашков, К.М. Куркова, Б.О. Логвиненко, Г.В. Муляр, О.П. Світличний, Я.І. Сенюта, С.Г. Стеценко та інші вчені правознавці. Утім, незважаючи на існуючі дослідження, присвячені окремим аспектам діяльності органів публічного управління у сфері охорони здоров'я, недостатній рівень досліджень щодо діяльності Національної служби здоров'я України активізує дослідження цього питання.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення правового аналізу діяльності Національної служби здоров'я України та визначення особливостей адміністративно-правового статусу цього органу, потребує визначення таких основних понять: «статус», «правовий статус», «адміністративно-правовий статус», а також дослідження: нормативно-правової основи діяльності; завдань; функцій; повноважень Національної служби здоров'я України.

Результати дослідження. Аналіз наукових досліджень вказує, що поняття «статус» С.В. Глущенко визначає як одним із фундаментальних у юридичній науці, оскільки дає можливість визначити місце суб'єкта права в системі суспільних відносин, його права і обов'язки стосовно інших суб'єктів [1, с. 30]. О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко визначають правовий статус як система законодавчих встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків суб'єкта суспільних відносин. До ознак правового статусу вчені відносять: універсальність (він поширюється на всіх суб'єктів); індивідуальність (він відображає індивідуальні особливості людини та її реальне становище у суспільних відносинах); взаємозв'язок із іншими компонентами; системність. На їх думку найбільш доцільною вважається класифікація за двома критеріями – характером правового статусу (загальний, галузевий, спеціальний, індивідуальний) та суб'єктом [2, с. 366].

Що стосується визначення поняття «адміністративноправовий статус», то В.Б. Авер'янов під ним розумів сукупність суб'єктивних прав та обов'язків, які закріплені за відповідним

суб'єктом нормами адміністративного права. Вчений так само зазначав, що адміністративно-правовий статус органу публічної адміністрації наділяється трьома блоками: цільовий, що включає завдання і функції органу; організаційно-структурний, що включає нормативне регулювання порядку створення та ліквідації організації; і компетенційний, який охоплює повноваження щодо предметів відання [3, с.27]. На думку В.К. Колпакова зміст поняття адміністративно-правового статусу особи становить комплекс її прав і обов'язків, які закріплені за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права. Тобто необхідною ознакою набуття особою адміністративно-правового статусу є наявність у неї конкретних суб'єктивних прав і обов'язків, які реалізуються даною особою як в адміністративних правовідносинах, так і поза ними [4, с. 188].

Р.С. Мельник і В.М. Бевзенко вказують, що правовий статус суб'єктів публічної адміністрації утворюють нормативно визначені критерії, котрі визначають зміст та межі їх діяльності, а саме: мета й завдання діяльності суб'єкта публічної адміністрації – цільовий компонент правового статусу; внутрішній устрій суб'єкта публічної адміністрації та його зовнішня організаційна форма існування – організаційно-структурний компонент; повноваження суб'єкта публічної адміністрації та його функції, необхідні для досягнення поставленої перед ним мети та вирішення завдань – компетенція [5, с. 172].

Аналіз наукових публікацій вказує, що вчені-адміністративісти здебільшого розкривають визначення поняття «адміністративно-правовий статус», через призму аналізу правового статусу фізичної особи, юридичних осіб приватного та публічного права, характеристику його елементів. Це пов'язано з тим, що основним індивідуальним суб'єктом адміністративного права є фізичні особи, а юридичні особи публічного права є ключовими суб'єктами адміністративного права. Що є закономірним явищем, оскільки категорія «адміністративно-правовий статус» походить від категорії «правовий статус».

Оскільки адміністративно-правовий статус Національної служби здоров'я України має свої особливості, ми погоджуємося з думкою А.О. Алтуніної, яка пише: «Особливість того чи іншого визначення адміністративно-правового статусу залежить насамперед від того, які елементи обирає автор для його характеристики. Саме з приводу елементного складу правового статусу у цілому й адміністративно-правового статусу зокрема відсутнє порозуміння» [6, с. 90].

Незважаючи на дещо різні наукові підходи, правовий статус особи ототожнюється із правосуб'єктністю. У теорії права розрізняють загальну, галузеву та спеціальну правосуб'єктність. Загальна правосуб'єктність – це здатність особи бути суб'єктом права взагалі; галузева правосуб'єктність являє собою здатність особи бути учасником правовідносин певної галузі права; спеціальна правосуб'єктність обмежується певним колом правовідносин в рамках даної галузі права. Відтак, володіння галузевою правосуб'єктністю передбачає одночасну наявність і загальної правосуб'єктності. Разом з тим, неможливо бути суб'єктом права взагалі, не маючи жодної галузевої правосуб'єктності. Тому правосуб'єктність як реальне правове явище має галузевий характер [7, с. 55].

Відповідно, адміністративна правосуб'єктність – це галузевий вид. Наявність адміністративної правосуб'єктності певним чином випереджає наявність у конкретної особи певних суб'єктивних прав та обов'язків. При цьому, поняття «адміністративно-правовий статус» охоплює комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав та обов'язків, які закріплені за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права. Тобто, необхідною ознакою набуття особою адміністративно-правового статусу є наявність у неї конкретних суб'єктивних прав та обов'язків, які реалізуються даною особою як в адміністративних правовідносинах, так і поза ними [8, с. 185-188].

На думку О.П. Світличного та В.В. Суліма, «характерною особливістю правовідносин є те, що правовідносини неможливі без суб'єктів і об'єктів, юридичних прав і обов'язків. Саме норми права і законодавства відображають правовий статус учасників правовідносин» [9, с. 33]. Висловлена теза в повній мірі відноситься до діяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері охорони здоров'я. При цьому правовідносини належать до фундаментальних категорій науки адміністративного права, вони нерозривно зв'язані суспільними відносинами, нормами права, юридичними фактами та іншими соціально-правовими категоріями. Саме тому в науці адміністративного права адміністративно-правові відносини традиційно розглядаються як результат регулюючого впливу адміністративно-правової норми на суспільні відносини, внаслідок чого вони перетворюються на правові відносини [4, с. 170-171].

Зазначимо, що Національна служба здоров'я України, зокрема, може вступати в адміністративні правовідносини за участю не тільки органів публічної влади, а й тих, що перебувають

у складі НСЗУ, координує та здійснює контроль за їх діяльністю. Відповідно до Положення про Національну службу здоров'я України (НСЗУ) реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення, є юридичною особою публічного права, наділений повноваженнями та здійснює інші повноваження, визначені законом [10]. Як випливає із Положення, діяльність Національної служби здоров'я України регламентована законом. Спеціальним законодавчим актом який регулює діяльність державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення є Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 р. № 2168-VIII [11], норми закону визначають основні повноваження НСЗУ у галузі державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення.

Отже, залежно від порядку утворення, організаційно-правової структури, визначених законами та підзаконними нормативно-правовими актами, в залежності від завдань та визначених повноважень адміністративно-правовий статус органу публічної влади юридичної особи приватного права є різним. Незважаючи такі на відмінності, які впливають на адміністративно-правовий статус особи, будь-яка особа має певний правовий набір їх загального правового статусу, визначених Конституцією і Законами України.

Це в повній мірі стосується і адміністративно-правового статусу Національної служби здоров'я України, широке кола основних завдань, визначених повноважень, прав і обов'язків, організації діяльності визначені законами та Положенням про Національну службу здоров'я України. Аналіз цих нормативно-правових актів свідчить про те, що НСЗУ будучи центральним органом виконавчої влади наділений колом повноважень закріплених нормами адміністративного права, які реалізуються як під здійснення функційних повноважень фінансового, організаційного та інформаційного характеру.

На думку Д.І. Башинської адміністративно-правовий статус Національної служби здоров'я України – це визначені нормами адміністративного законодавства, завдання та компетенція Національної служби здоров'я України щодо реалізації державної політики у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування та виконання функцій замовника медичних послуг [12, с. 43].

Погоджуючись із вищенаведеними думками, варто підкреслити, що дослідження питання адміністративно-правового статусу Національної служби здоров'я України, має важливе значення як з теоретичної, так і практичної точки зору, підкреслює важливу роль адміністративного права в регулюванні діяльності цього центрального органу виконавчої влади.

Висновки. Здійснене дослідження вказує на те, що адміністративно-правовий статус Національної служби здоров'я України має певні особливі ознаки, які зумовлені: порядком утворення і підпорядкування, в силу свого правового статусу володіє адміністративною правосуб'єктністю, яка виникає з моменту створення; має спеціальну адміністративна правоздатність, наділений компетенцією, яка відповідає завданням його діяльності, одночасно із правоздатністю виникає адміністративна дієздатність, виникнення якої означає, що Національна служба здоров'я України своїми діями може створювати і здійснювати адміністративні права і обов'язки.

Під адміністративно-правовим статусом Національної служби здоров'я України розуміємо сукупність закріплених нормами адміністративного права кола завдань та визначених повноважень з метою реалізації державної політики у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування та виконання функцій замовника медичних послуг.

Список використаних джерел

1. Глушенко С.В. До питання про конституційно-правовий статус державного органу. *Адвокат*. 2012. № 6 (141). С. 28-33.
2. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
3. Авер'янов В.Б. Виконавча влада і адміністративне право. Київ: Видавничий дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
4. Адміністративне право. Акад. курс: Підручник. У двох томах: Том 1. Загальна частина/Редколегія: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 592 с.
5. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р. Мельника. К.: Ваїте, 2014. 376 с.
6. Алтуніна О. М. Адміністративно-правовий статус органів місцевого ссамоврядування. *Право і безпека*. 2010. № 4 (36). С. 89-92.

7. Костів М. В. Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб та особливості її реалізації в адміністративно-деліктних відносинах: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 202 с.
8. Адміністративне право України: академ. курс: підруч. для студ. юрид. спец. ВНЗ / [В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, С.В. Ківалов]; під ред. В.Б. Авер'янова / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. К.: Юрид. думка, 2007. Т. 1. Загальна частина. 591 с.
9. Сулім В.В., Світличний О.П. Адміністративно-правовий статус господарських судів України: проблеми та перспективи: монографія. К: НУБіП України, 2019. 196 с.
10. Положення про Національна служба здоров'я України: постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. №1101. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-p#Text>
11. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 р. № 2168-VIII. Відомості Верховної Ради 2018. № 5. Ст. 31.
12. Башинська Д.І. Адміністративно-правовий статус Національної служби здоров'я України. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2023. Випуск 36. С. 141-146.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.15>

КОШУРНИКОВ Ю.В.

ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ» В ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

THE GENESIS OF THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF THE "ELECTRONIC GOVERNMENT" CATEGORY IN PUBLIC ADMINISTRATION

Актуальність статті полягає в тому, що найбільш активною вжитку категорія «електронне урядування» отримала в останні роки, однак цьому передувала досить довга генеза її розвитку та становлення. На сьогоднішній день точаться жваві дискусії стосовно наповненості змісту вказаного явища, в той час як загальна ідея про нього еволюціонувала в суспільстві з моменту набуття Україною незалежності. Метою статті полягає у розкритті генезу становлення та впровадження категорії «електронне урядування» в публічне управління. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, розкрито генезу становлення та впровадження категорії «електронне урядування» в публічне управління. Виділено три ключові етапи становлення та розвитку досліджуваного у статті поняття. Аргументовано, що процес розвитку електронного урядування все ще триває, оскільки ця категорія постійно трансформується, переосмислюється законодавцем та науковцями, набуваючи цим нових та більш досконалих моделей практичної реалізації. Зроблено висновок, що генезис становлення та впровадження категорії «електронне урядування» в публічне управління, відбувався протягом сучасної історії незалежності нашої країни та поділяється на три етапи: 1) 1990-2003 роки. У цей період починається: процес інформатизації суверенної України; затверджуються основи вдосконалення сектору публічної влади за рахунок активного використання новітніх цифрових та інформаційних технологій; закладаються засади змісту та сутності категорії «електронне урядування»; 2) 2003-2016 рр. Саме в цей час відбувається перша поява та нормативне закріплення поняття «електронне урядування», а також розкриття його значення; встановлюються особливості та цілі даної категорії, а також уточнюється сфери її запровадження; обґрунтову-

© КОШУРНИКОВ Ю.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

ються технічні, правові та соціальні основи реалізації електронного урядування; 3) 2016 – теперішній час – електронне урядування утверджується як невід’ємний та основоположний напрям трансформації діяльності сфери публічного управління; створюються та запроваджуються різноманітні моделі та форми електронного урядування в контексті надання адміністративних послуг, соціального забезпечення, тощо. Окрім того, було створено Міністерство цифрової трансформації України, яке стає головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, до сфери відання якого входить забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері електронного урядування та електронної демократії.

Ключові слова: *генеза, становлення, провадження, електронне урядування, публічне управління, нормативно-правове регулювання.*

The relevance of the article lies in the fact that the category "electronic governance" has received the most active use in recent years, but this was preceded by a rather long genesis of its development and formation. To date, there are lively discussions about the content of this phenomenon, while the general idea about it has evolved in society since Ukraine gained independence. The purpose of the article is to reveal the genesis of the formation and implementation of the category "electronic governance" in public administration. The article, based on the analysis of the scientific views of scientists and the norms of the current legislation, reveals the genesis of the formation and implementation of the category "electronic governance" in public administration. Three key stages of formation and development of the concept studied in the article are distinguished. It is argued that the process of development of electronic governance is still ongoing, as this category is constantly transformed, reinterpreted by legislators and scientists, thus acquiring new and more perfect models of practical implementation. It was concluded that the genesis of the formation and implementation of the category "electronic governance" in public administration took place during the modern history of the independence of our country and is divided into three stages: 1) 1990-2003. During this period: the process of informatization of sovereign Ukraine begins; the basics of improving the public power sector through the active use of the latest digital and information technologies are approved; the foundations of the content and essence of the "electronic governance" category are laid; 2) 2003-2016. It was at this time that the first appearance and normative consolidation of the concept of "electronic governance" took place, as well as the disclosure of its meaning; the features and goals of this category are established, as well as the spheres of its implementation are clarified; the technical, legal and social foundations of the implementation of electronic governance are substantiated; 3) 2016 – present time – e-governance is established as an integral and fundamental direction of transformation of activities in the sphere of public administration; various models and forms of electronic governance are created and implemented in the context of providing administrative services, social security, etc. In addition, the Ministry of Digital Transformation of Ukraine was created, which becomes the main body in the system of central executive bodies, whose responsibilities include ensuring the formation and implementation of state policy in the field of e-government and e-democracy.

Key words: *genesis, development, proceedings, electronic governance, public administration, normative and legal regulation.*

Актуальність теми. Швидкий розвиток електронних технологій, особливо інформаційно-комунікаційних, впливає на рівень соціального прогресу та політико-правову реальність у всіх країнах. Впровадження електронного урядування означає оновлення всієї системи державного управління та адміністрування, включаючи надання якісних послуг громадянам і бізнесу, а також створення сучасних каналів взаємодії між владою та громадянським суспільством [1]. Варто зауважити, що незважаючи на те, що найбільш активного вжитку категорія «електронне урядування» отримала в останні роки, цьому передувала досить довга генеза її розвитку та становлення. На сьогоднішній день точаться жваві дискусії стосовно наповненості змісту вказаного явища, в той час як загальна ідея про нього еволюціонувала в суспільстві з моменту набуття Україною незалежності.

Стан дослідження. Окремі проблемні аспекти, присвячені запровадженню електронного урядування в публічне управління, в своїх наукових працях розглядали: В.В. Берч, Ю.М. Бисага, О.В. Вакун, Г.І. Жекало, М.Я. Заяць, Г.Ю. Нечипорук, О.З. Романчук, В.І. Чечерський та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання саме генези становлення та впровадження категорії «електронне урядування» в публічне управління.

Саме тому метою статті є: розкрити генезу становлення та впровадження категорії «електронне урядування» в публічне управління.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що протягом 90-х років ХХ століття відбувся перший етап становлення та впровадження категорії «електронне урядування» в публічне управління. Він проходить за умови розбудови незалежності України та запровадження глибокого, багатовекторного процесу національної інформатизації. Як такого явища «електронне урядування» на той момент ще не існувало, однак, в рамках першого етапу закладаються правові та організаційні основи технологічно-цифрової трансформації всього сектору публічного управління.

Другий етап розпочинається у 2003 році, коли, власне, і було вперше на офіційному рівні використано поняття «електронне урядування». Категорії приділяється увага у Розпорядженні КМУ «Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів». В документі зазначалось: «Національні ресурси є важливою складовою стратегічних ресурсів держави, значення якої зростає із розвитком інформаційних технологій та їх використанням в усіх сферах суспільного життя. Ефективне державне управління національними ресурсами є важливою умовою забезпечення інформаційної безпеки держави та реалізації державної політики у сфері інформатизації. Формування системи національних ресурсів є одним із основних завдань Національної програми інформатизації. Управління та координацію діяльності з питань, пов'язаних з формуванням, використанням та захистом національних ресурсів, включаючи ведення Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів та підготовку щорічної доповіді про стан та розвиток національних ресурсів, повинен забезпечувати спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у галузі зв'язку та сфері інформатизації» [2].

Безпосереднього розвитку та початку впровадження у публічно-правову сферу, категорія «електронне урядування» набуває у 2007 році із прийняттям Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки». Згідно із Законом одним з головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяти суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя. Виконання цього пріоритету передбачає формування національної політики розвитку інформаційного суспільства, яка ґрунтується на засадах: пріоритетності науково-технічного та інноваційного розвитку держави; формування необхідних для цього законодавчих і сприятливих економічних умов; всебічного розвитку загальнодоступної інформаційної інфраструктури, інформаційних ресурсів та забезпечення повсюдного доступу до телекомунікаційних послуг та ІКТ; сприяння збільшенню різноманітності та кількості електронних послуг; забезпеченню створення загальнодоступних електронних інформаційних ресурсів; поліпшення кадрового потенціалу; посилення мотивації щодо використання ІКТ; широкого впровадження ІКТ в науку, освіту, культуру, охорону здоров'я, охорону навколишнього середовища; забезпечення інформаційної безпеки [3].

Переломним моментом другого етапу стає прийняття у 2010 Концепції розвитку електронного урядування в Україні затвердженої Розпорядженням КМУ від 13.12.2010 №2250-р. Метою Концепції встановлювалось визначення засад та створення умов для досягнення європейських стандартів якості послуг, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також виконання основних положень Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна влада». На думку авторів документу, впровадження електронного урядування передбачає створення якісно нових форм організації діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх взаємодію з громадянами та суб'єктами господарювання шляхом надання доступу до державних інформаційних ресурсів, можливості отримувати електронні адміністративні послуги, звертатися до органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням Інтернету [4].

В подальші три роки КМУ видається ще два нормативно-правові акти, положення яких присвячувались розвитку та впровадженню категорії «електронне урядування» в публічне управління. Зокрема, Розпорядженням КМУ «Про схвалення Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів» від 05.09.2012 №634-р зазначалось, що впровадження електронного урядування є важливою умовою розвитку інформаційного суспільства та становлення електронної демократії, де кожен громадянин може створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися інформацією та знаннями, використовувати інформаційні технології для розширення можливостей реалізації власного потенціалу, сприяти суспільному і особистісному розвитку, підвищувати якість життя та створювати умови для відкритого і прозорого державного управління. Головною складовою електронного урядування повинна стати система електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів. Основним завданням створення системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів відповідно до Концепції стало забезпечення: автоматизованої інформаційної взаємодії електронних інформаційних систем та баз даних державних органів, у тому числі прямого автоматичного обміну інформацією та взаємоузгодження логічно пов'язаних та інформаційно залежних реєстрів; автоматизованої міжвідомчої електронної взаємодії державних органів у процесі роботи, що проводиться із фізичними та юридичними особами з використанням єдиної, достовірної та несуперечливої інформації, що розміщена в електронних інформаційних системах та базах даних державних органів; електронного обслуговування фізичних та юридичних осіб за принципом «єдиного вікна» із застосуванням електронного цифрового підпису; безпеки інформації відповідно до вимог законодавства про захист інформації та персональних даних [5].

Другим документом стала Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні, яка була затверджена Розпорядженням КМУ від 15.05.2013 №386-р. «Електронне урядування» визначено одним із напрямів реалізації завдань документу. З приводу цього Стратегія встановила: впровадження електронного урядування, створення електронного уряду та становлення е-демократії передбачають нові форми організації діяльності та взаємодії державних органів з громадянами та організаціями. Основними засадами розвитку електронного урядування згідно Стратегії було: 1) удосконалення нормативно-правового забезпечення; розроблення та впровадження концептуальних засад інтегрованої системи «Електронний Уряд»; 2) забезпечення ефективності та якості адміністративних послуг населенню та бізнесу, що надаються за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; 3) створення системи електронної взаємодії державних органів; 4) впровадження в діяльність державних органів типових організаційно-технологічних рішень та забезпечення їх ефективного функціонування; 5) впровадження відомчих інформаційних систем планування та управління звітності в рамках створення єдиної державної системи контролю результативності діяльності державних органів щодо забезпечення розвитку соціально-економічної сфери; 6) нормативно-правове регулювання процедури забезпечення архівного зберігання електронних документів; 7) створення Єдиного державного порталу адміністративних послуг для забезпечення надання органами виконавчої влади, іншими державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування адміністративних послуг громадянам і організаціям; тощо [6].

Останній, третій етап становлення електронного урядування у сфері публічного управління починається з 2016 року. В цих часових рамках досліджуване явище перестає бути абстрактним концептуальним напрямом розвитку державних органів та системи комунікацій між ними і трансформується у реальний та невід'ємний аспект їх роботи, який з кожним роком набуває нового формату вираження. Це, зокрема, відображається у нормативно-правових актах прийнятих з метою впровадження досліджуваного урядування, таких як: Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні» від 16.11.2016 №918-р, «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» від 20.09.2017 №649-р, «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» від 17.01.2018 №67-р; Постанови КМУ «Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг» від 04.12.2019 №1137, «Деякі питання надання комплексної електронної публічної послуги “е-Підприємець”» від 07.11.2023 №1156 та інших. Прийняття кожного з цих документів ставало новим кроком до реалізації завдань та принципів, передбачених категорією «електронне урядування» та якісної зміни сфери публічного управління.

Наприклад Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні» від 16.11.2016 №918-р. спрямовано на визначення напрямів, механізму і строків формування ефективної системи електронних послуг в Україні для задоволення інтересів фізичних та юридичних осіб через розвиток і підтримку доступних та прозорих, безпечних та некорупційних, найменш затратних, швидких та зручних електронних послуг. Досягнення мети Концепції повинно базуватися на таких основних принципах: орієнтація на споживача; доступність; безпека та захист персональних даних; дебіюрократизація та адміністративне спрощення; прозорість; збереження електронної інформації (суб'єкти звернення повинні мати можливість отримувати інформацію про дії суб'єктів надання адміністративних послуг, пов'язаних з отриманням їх персональних даних); відкритість та повторне використання (здатність суб'єктів надання адміністративних послуг взаємодіяти для надання якісних та ефективних електронних послуг, використовуючи дані та технічні рішення один одного); технологічна нейтральність; ефективність і результативність [7].

В свою чергу метою Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» від 20.09.2017 №649-р. було визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективної системи електронного урядування в Україні для задоволення інтересів та потреб фізичних та юридичних осіб, вдосконалення системи державного управління, підвищення конкурентоспроможності та стимулювання соціально-економічного розвитку країни [8].

Надбання цього ж періоду стало адміністративне забезпечення проблеми електронного урядування шляхом створення центрального органу виконавчої влади у віданні якого перебуває дане питання. Постановою КМУ від 18.09.2019 №856 затверджено Положення про Міністерство цифрової трансформації України, що є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, робототехніки та роботизації, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері впровадження електронного документообігу; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, публічних електронних реєстрів, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, електронних комунікацій та радіочастотного спектра, розвитку інфраструктури широко-смугового доступу до Інтернету, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг; у сфері розвитку IT-індустрії; у сфері розвитку та функціонування правового режиму Дія Сіті; у сфері хмарних послуг [9].

Висновки. Тож, генезис становлення та впровадження категорії «електронне урядування» в публічне управління, відбувався протягом сучасної історії незалежності нашої країни та поділяється на три етапи: 1) 1990-2003 роки. У цей період починається процес інформатизації суверенної України; затверджуються основи вдосконалення сектору публічної влади за рахунок активного використання новітніх цифрових та інформаційних технологій; закладаються засади змісту та сутності категорії «електронне урядування»; 2) 2003-2016 рр. Саме в цей час відбувається перша поява та нормативне закріплення поняття «електронне урядування», а також розкриття його значення; встановлюються особливості та цілі даної категорії, а також уточнюється сфери її запровадження; обґрунтовуються технічні, правові та соціальні основи реалізації електронного урядування; 3) 2016 – теперішній час – електронне урядування утверджується як невід'ємний та основоположний напрям трансформації діяльності сфери публічного управління; створюються та запроваджуються різноманітні моделі та форми електронного урядування в контексті надання адміністративних послуг, соціального забезпечення, тощо. Окрім того, було створено Міністерство цифрової трансформації України, яке стає головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, до сфери відання якого входить забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері електронного урядування та електронної демократії.

Втім, процес розвитку електронного урядування все ще триває. Категорія постійно трансформується, переосмислюється законодавцем та науковцями, набуваючи цим нових та більш досконалих моделей практичної реалізації. Її кінцевим результатом має стати буквальне запровадження «держави в смартфоні», а також інших інноваційних технічних рішень, які дозволять всім та кожному взаємодіяти із державою швидко, безперервно та з будь-якої точки світу.

Список використаних джерел

1. Юсіфбейлі Р. Електронне урядування в публічному управлінні та адмініструванні сучасної України. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. Вип. 20. С. 99–102
2. Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.05.2003 №259-р. Офіційний вісник України. 2003. №18. Ст.864.
3. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 09.01.2007 № 537-V. Відомості Верховної Ради України. 2007. № 12. Ст.102.
4. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.12.2010 №2250-р. Офіційний вісник України. 2010. №97. Ст.48.
5. Про схвалення Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.09.2012 №634-р. Офіційний вісник України. 2012. №67. Ст.2753.
6. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 №386-р. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/246420577>.
7. Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 № 918-р. Офіційний вісник України. 2016. №99. Ст.259.
8. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р. Офіційний вісник України. 2017. №78. ст.109.
9. Питання Міністерства цифрової трансформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 №856. Офіційний вісник України. 2019. № 80. Ст. 2736.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.16>

МАКАРОВ Є.О.

**ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
ЗА ДОПОМОГОЮ ФУНКЦІЇ ПЛАНУВАННЯ**

**MAIN TASKS OF ENSURING NATIONAL SECURITY WITH THE HELP
OF THE PLANNING FUNCTION**

Стаття присвячена з'ясуванню сутнісного змісту основних завдань функції планування забезпечення національної безпеки України. Встановлюється, що завданнями функції планування забезпечення національної безпеки є конкретні дії, задачі та заходи, що виконуються уповноваженими суб'єктами з метою розробки, координації та впровадження стратегій і планів, спрямованих на охорону і захист держави та суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз. Для сучасних завдань функції планування забезпечення національної безпеки характерними є такі риси, як: нормативність, цілеспрямованість, відповідальність, системність (комплексність), науковість, ресурсна забезпеченість, адаптивність (гнучкість), прогностичність, доступність (для ознайомлення та розуміння), вимірюваність. Завдання забезпечення національної безпеки за допомогою функції планування можна поділити на два типи, залежно від характеру методів реагування на кризу у сфері забезпечення національної безпеки. Перший тип – позитивний тип завдань функції

планування забезпечення національної безпеки, що виражається у комплексі завдань зі створення умов, які не допускають виникнення кризи у сфері забезпечення національної безпеки. Такими завданнями, зокрема, є: розробка довгострокових стратегій національної безпеки; проведення планової оцінки ризиків та загроз до їхнього виникнення; планування поглиблення міжнародного співробітництва у сфері безпеки; розробка і впровадження інноваційних технологій для посилення національної безпеки; а також планування профілактичних заходів для підвищення стійкості обстановки національної безпеки. Другий тип – негативний тип завдань функції планування забезпечення національної безпеки, що охоплюють завдання у відповідній сфері, які спрямовані на своєчасне подолання вже існуючих негативних явищ в сфері національної безпеки. До цих завдань відноситься, зокрема: розробка антикризових стратегій та планів їх впровадження; планування стратегій відновлення після подолання кризових ситуацій і створення відповідних планів для їх реалізації; підготовка резервів ресурсів та альтернативних планів для нейтралізації чинників, які негативно впливають на стан національної безпеки; регулярне (а також позапланове) проведення навчань і тренінгів для посадових осіб, що займаються питаннями національної безпеки (особливо плануванням), з метою оновлення їх знань у контексті кризових ситуацій та підвищення ефективності їх подолання. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження.

Ключові слова: *забезпечення національної безпеки, завдання, національна безпека, планування національної безпеки, функція планування.*

The article delves into the essential content of the primary tasks related to the planning function for ensuring Ukraine's national security. The author establishes that the tasks of the national security planning function involve specific actions, assignments, and activities undertaken by authorized entities. These efforts focus on developing, coordinating, and implementing strategies and plans to protect and defend the state and society from both internal and external threats. Modern tasks of the national security planning function are characterized by several key features. Normativity ensures alignment with legal and regulatory frameworks, while purposefulness reflects clear and defined objectives. Responsibility emphasizes accountability, and systematicity or complexity indicates a comprehensive approach. The scientific nature of these tasks is grounded in evidence-based methodologies. Resource provision ensures that the necessary means are available, while adaptability or flexibility allows for adjustments in response to changing circumstances. Predictability fosters reliable planning, and accessibility makes plans understandable and accessible to relevant stakeholders. Finally, measurability enables the assessment of progress and outcomes. The tasks of ensuring national security through the planning function can be categorized into two types based on the methods used to respond to crises. The first type, known as positive tasks, focuses on creating conditions that prevent the emergence of a crisis in the national security field. These tasks include developing long-term national security strategies, conducting planned risk and threat assessments, and planning for the deepening of international cooperation in security. Additionally, they involve developing and implementing innovative technologies to strengthen national security, as well as planning preventive measures to enhance the resilience of the national security environment. The second type, known as negative tasks, focuses on addressing and overcoming existing negative phenomena in the national security sphere. These tasks include developing anti-crisis strategies and detailed plans for their implementation. They also involve planning recovery strategies for post-crisis situations and creating corresponding implementation plans. Additionally, these tasks encompass the preparation of resource reserves and alternative plans to neutralize factors that negatively impact national security. Regular and unscheduled exercises and training sessions for officials involved in national security, particularly those responsible for planning, are also crucial. These sessions aim to update knowledge and enhance the effectiveness of responses to crisis situations. The conclusion of the article summarizes the results of the study.

Key words: *ensuring national security, national security planning, national security, planning function, task.*

Постановка питання. В процесі становлення України як сучасної демократичної та правової держави забезпечення національної безпеки постає одним із найважливіших завдань державотворення. Між тим, означене завдання набуває особливої складності в період, коли держава та суспільство знаходяться на так званому «перехідному етапі розвитку» [1, с. 10]. Особливо актуальним це питання постає для України, яка тривалий час знаходиться на відповідному етапі розвитку, додатково стикається з надзвичайно складними викликами безпекового характеру, а саме: повинна, долаючи традиційні виклики становлення сучасної держави європейського типу (необхідність захищати основоположні національні цінності), змушена в короткостроковій перспективі провести комплексні реформи (зокрема, в сфері правосуддя, національної безпеки, в сфері запобігання корупції), використовуючи для цього всі наявні, хоча і суттєво обмежені ресурси [2, с. 289; 3, с. 55], а також, долаючи при цьому соціальні та економічні наслідки вже завершеної пандемії коронавірусної хвороби та руйнівні наслідки триваючої повномасштабної війни в Україні.

Отже, проблематика кризового стану обстановки національної безпеки України постає в якості комплексного питання, яке потребує концептуально-стратегічного (отже, систематичного, поетапного – планового) вирішення. У цьому контексті слід наголосити на тому, що найбільш ефективно завдання забезпечення національної безпеки виконується у тому разі, коли належний стан національної безпеки держави забезпечується в результаті реалізації функції планування, що є однією з ключових функцій сучасної держави. Між тим, відповідні результати (в наслідок реалізації державою функції планування) можливо досягти у разі, коли відповідні суб'єкти, реалізуючи таку функцію, будуть належною мірою враховувати зміст планування, а саме завдання планування. При цьому слід констатувати, що в науці адміністративного права завдання забезпечення національної безпеки за допомогою функції планування ще не були предметом окремої наукової розвідки.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Хоча завдання забезпечення національної безпеки за допомогою функції планування ще не були предметом наукового дослідження, слід констатувати, що багатьма ученими розкривалась проблематика завдань забезпечення національної безпеки (зокрема, Є.В. Кобком [4, с. 41-45], О.В. Нестеренком [5], А.А. Нікітіним [2] та ін.), а також завдання планування (серед яких Н.Б. Александрова, В.А. Боклаг [6], О.І. Зоріна, Т.В. Нескуба, О.М. Мкртчян [7, с. 9], В.В. Іванова [8], Є.В. Іванов [9] та ін.). Враховуючи відповідні наукові напрацювання, а також зміст функції планування національної безпеки України можливо з'ясувати сутнісний зміст і структуру зазначених завдань.

Мета статті полягає у формуванні актуальної наукової думки стосовно комплексу ключових завдань забезпечення національної безпеки за допомогою функції планування. Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі *завдання*: 1) сформулювати визначення поняття «завдання забезпечення національної безпеки за допомогою функції планування»; 2) встановити ключові характеристики досліджуваних завдань; 3) окреслити основні підходи до класифікації завдань забезпечення національної безпеки за допомогою функції планування; 4) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи наукові позиції щодо визначення змісту та переліку завдань планування, можна помітити різні підходи до їх окреслення, хоча вчені загалом дотримуються спільного розуміння загальної сутності цих завдань. Це видається цілком закономірним, оскільки завдання планування мають ті ж загальні характеристики, що й завдання будь-якої діяльності, незалежно від її юридичного значення. У цьому контексті варто погодитися з Є.В. Кобко, який зазначає, що завдання можуть розглядатися як своєрідні мікроціль діяльності, послідовне та комплексне виконання яких вважається необхідним для досягнення кінцевої мети відповідної діяльності [4, с. 41]. Означений підхід до інтерпретації змісту завдань можна помітити, наприклад, у позиції В.В. Іванової, яка вважає, що основні завдання планування полягають у визначенні необхідних показників для досягнення бажаних результатів і визначенні того, що потрібно зробити для їхнього досягнення. Таким чином, якщо існує невідповідність між бажаним і реальним станом, у процесі планування розробляються необхідні заходи, спрямовані або на пошук нових, більш ефективних рішень, або на коригування цільових показників із подальшою розробкою плану перспективних заходів [8, с. 246-247]. При цьому Є.В. Іванов наголошує, що в контексті вирішення поставлених завдань планування слід пам'ятати, що цей процес насамперед слугує засобом забезпечення узгодженості дій усіх членів відповідної організації (діяльність якої підлягає плануванню) в досягненні її мети за рахунок реалізації загальних цілей. З огляду на це суб'єкт, котрий виконує функцію планування, повинен під час цього процесу вирішити кілька

ключових завдань: по-перше, визначити, який саме кінцевий стан об'єкта необхідно досягти; по-друге, окреслити, які інструменти, а також методи слід застосувати для досягнення поставленої мети, а також на які ресурси можна покластися в рамках досягнення цієї мети; по-третє, передбачити можливі бар'єри на шляху реалізації обраних заходів та встановити достатні шляхи їх подолання [9, с. 50].

Відповідно, можемо дійти висновку, що завдання функції планування забезпечення національної безпеки – це конкретні дії, завдання та заходи, що здійснюються повноважними суб'єктами та спрямовані на розробку, координацію та впровадження стратегій та планів, які забезпечують захист держави та суспільства від внутрішніх та зовнішніх загроз (ризиків). Крім того, із запропонованого визначення поняття завдань досліджуваної функції планування також можемо визначити ключові характеристики цих завдань, а саме:

1) завдання функції планування забезпечення національної безпеки є узгодженими з нормами чинного законодавства та принципами права (нормативність завдань). Це означає, що всі завдання функції планування мають повністю відповідати принципам права, національному законодавству та міжнародним зобов'язанням України, зокрема щодо дотримання демократичних цінностей;

2) завдання функції планування забезпечення національної безпеки є цілеспрямованими (цілеспрямованість завдань), оскільки вони чітко орієнтовані на досягнення конкретних цілей, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки (узгоджених із метою планування), а саме на запобігання загрозам, мінімізацію ризиків та зміцнення сталості належної обстановки національної безпеки держави;

3) завдання функції планування забезпечення національної безпеки реалізуються спеціально уповноваженими (компетентними, відповідальними) суб'єктами (відповідальність завдань). З цієї характеристики випливає, що відповідні завдання виконуються органами публічної служби та їх посадовими особами, які мають необхідні повноваження та компетенцію, а також несуть відповідальність за реалізацію завдань функції планування національної безпеки, володіючи при цьому доступом до необхідних ресурсів та інструментів для розробки та реалізації відповідних завдань, планів, проєктів, спрямованих на забезпечення національної безпеки;

4) завдання функції планування забезпечення національної безпеки є системою взаємопов'язаних дій, завдань і заходів, які у свою чергу охоплюються системою публічного адміністрування (системність та комплексність завдань). Необхідно відзначити, що завдання планування інтегруються в загальну систему публічного адміністрування і: по-перше, включають комплексний підхід, що охоплює всі аспекти національної безпеки (включаючи військову, економічну, соціальну, екологічну, інформаційну та інші види безпеки, що дозволяє враховувати взаємозв'язок різних загроз та їх вплив один на одного); по-друге, припускають, що ефективно виконання цих завдань можливо, коли вони виконуватимуться комплексно (зокрема, всі завдання в цілому; з урахуванням позицій різних суб'єктів планування забезпечення національної безпеки);

5) завдання функції планування забезпечення національної безпеки є науково обґрунтованими (науковість завдань). Відповідні завдання повинні ґрунтуватися на сучасних наукових знаннях, методологіях та аналітичних даних [див., напр.: 6, с. 11], а тому саме планування національної безпеки має спиратися на доказові методи прогнозування та оцінки реальних та потенційних ризиків, що має у сукупності значно підвищити ефективність прийнятих рішень у сфері забезпечення національної безпеки;

6) завдання функції планування забезпечення національної безпеки є ресурсно обґрунтованими (ресурсна забезпеченість завдань). Слід наголосити, що завдання функції планування будуються на раціональному використанні ресурсів та економічної доцільності, а відповідно вони включають оцінку витрат та переваг (вигод), що дозволяє оптимізувати фінансові та матеріальні витрати при забезпеченні національної безпеки;

7) завдання функції планування забезпечення національної безпеки є гнучкими та адаптивними (адаптивність та гнучкість завдань). Отже, оцінюючи достатність завдань планування, необхідно розуміти, що вони можуть (і повинні) бути переглянуті у відповідь на умови, що змінюються, і нові загрози у сфері національної безпеки. Ця властивість завдань функції планування дозволяє державі оперативно реагувати на непередбачувані події та підтримувати актуальність концепцій та стратегій забезпечення національної безпеки;

8) завдання функції планування забезпечення національної безпеки сприяють зниженню невизначеності розвитку обстановки національної безпеки (прогностичність завдань). Важливо мати на увазі, що завдання функції планування повинні включати елементи прогнозування

та аналізу можливих сценаріїв розвитку подій у сфері національної безпеки та її забезпечення, що в цілому має дозволяти своєчасно передбачити та запобігти потенційним загрозам до їх виникнення;

9) завдання функції планування забезпечення національної безпеки мають бути зрозумілими та прозорими (доступність завдань). У певних аспектах (з урахуванням конфіденційності) завдання функції планування мають бути зрозумілими та прозорими для громадськості та відповідних заінтересованих сторін, які надалі зможуть здійснювати громадський контроль у системі забезпечення національної безпеки;

10) завдання функції планування забезпечення національної безпеки мають бути орієнтовані досягнення результатів ефективним способом (вимірювана результативність завдань). Слід зазначити, що завдання загалом, як зазначає О.В. Нестеренко, повсякчас мають бути «більш конкретними та потенційно виконуваними, здатними бути вимірними й оціненими» [5, с. 208]. Відповідно, завдання функції планування мають бути орієнтовані на досягнення конкретних результатів, які можна виміряти та оцінити, що насправді дозволяє оцінити ефективність вжитих заходів та за необхідності скоригувати відповідні стратегії у сфері національної безпеки.

Враховуючи викладене, а також можливості виокремлення окремих груп завдань забезпечення національної безпеки за допомогою функції планування слід враховувати той факт, що категорія «національна безпека» є складною, а саме такою, що охоплює два фундаментальні поняття (перебувають у діалектичній єдності): по-перше, «збереження» (стабільність) умов безпеки; по-друге, «розвиток» (мінливість) умов безпеки [10, с. 145]. Відтак, у цілому завдання забезпечення національної безпеки за допомогою функції планування можна поділити на два типи, залежно від характеру методів реагування на кризу у сфері забезпечення національної безпеки. У цьому контексті, зазначимо, що означена криза ученими тлумачиться в якості «критичного загострення сукупності протиріч, суперечностей, небезпечних для життяво важливих національних інтересів негативних явищ, що обумовлюють глибинний розлад, дестабілізацію, розбалансованість системи забезпечення національної безпеки держави, її окремих складових та зв'язків між ними і зовнішнім середовищем, втрату ними необхідної стійкості та можливостей забезпечення усталеного розвитку суспільства і держави, наближення системи забезпечення національної безпеки держави до мінімально допустимого рівня забезпечення національної безпеки, за яким можливий її крах (руйнація)» [11, с. 136]. Тобто, в широкому сенсі відповідні завдання поділяються на два типи:

1. Перспективний тип завдань забезпечення національної безпеки за допомогою функції планування. Цей позитивний тип завдань охоплює комплекс заходів, спрямованих на створення умов (на міжнародному, національному та місцевому рівнях), які попереджують виникнення кризових ситуацій у сфері національної безпеки. До таких завдань належать, зокрема: по-перше, розробка довгострокових стратегій національної безпеки, що включає планування заходів із запобігання потенційним загрозам через створення відповідних програм і стратегій; по-друге, систематична оцінка ризиків і загроз на етапі до їх виникнення; по-третє, планування поглиблення міжнародного співробітництва у сфері безпеки, зокрема, через участь у міжнародних договорах щодо контролю над озброєннями тощо; по-четверте, розробка і впровадження інноваційних технологій, що підвищують рівень національної безпеки; по-п'яте, планування профілактичних заходів, спрямованих на зміцнення стійкості системи національної безпеки.

2. Реактивний (негативний) тип завдань забезпечення національної безпеки за допомогою функції планування. Цей негативний тип завдань зосереджується на своєчасному подоланні вже виниклих негативних явищ у сфері національної безпеки, недостатня реакція на які може призвести до подальшого загострення кризових ситуацій у відповідній сфері. Оскільки такі завдання спрямовані на реагування та ліквідацію вже наявних загроз і кризових явищ, можна дійти думки, що основними в цій групі завдань є наступні: по-перше, розробка антикризових стратегій і планів їх впровадження; по-друге, планування стратегії відновлення після криз і створення відповідних планів для її реалізації; по-третє, підготовка резервних ресурсів і альтернативних планів для усунення чинників, що негативно впливають на стан національної безпеки; по-четверте, проведення як планових, так і позапланових навчань і тренінгів для посадових осіб, відповідальних за забезпечення національної безпеки (особливо за планування безпеки), з метою оновлення їхніх знань у контексті кризових ситуацій і підвищення ефективності їх подолання.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що функція планування національної безпеки відіграє ключову роль у комплексному та своєчасному забезпеченні національної

безпеки України. Основні завдання, які виконуються в рамках цієї функції, спрямовані на ефективну розробку, координацію та реалізацію стратегій, що мають на меті захист держави та суспільства від різних видів ризиків (загроз). Вказане пояснюється тим фактом, що позитивний та негативний типи завдань функції планування охоплюють як попереджувальні заходи, так і реагування на вже існуючі загрози, що забезпечує комплексний підхід до підтримання стабільності належної обстановки національної безпеки у державі. При цьому важливо підкреслити, що завдання функції планування мають бути нормативно, науково та ресурсно обґрунтованими (забезпеченими), цілеспрямованими та гнучкими, що сукупно дозволятиме суб'єктам планування національної безпеки ефективно реагувати на змінювані умови та нові виклики у сфері національної безпеки. Водночас, вказане може бути досяжним у тому разі, коли зазначені завдання бути зрозумілими та доступними для відповідних суб'єктів, що сприятиме їх ефективному виконанню та оцінці результативності. Таким чином, можемо дійти думки, що подальше удосконалення підходів до планування в контексті забезпечення національної безпеки є невід'ємною умовою успішного функціонування держави в умовах сучасних безпекових кризових явищ. Вказане вимагає постійного оновлення методів і засобів, які використовуються для досягнення поставлених цілей, а також адаптації системи планування національної безпеки до нових викликів, що виникають у процесі забезпечення національної безпеки України.

Список використаних джерел

1. Чуйко З.Д. Конституційні основи національної безпеки України: дис. ... кандж. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2007. 209 с.
2. Нікітін А.А. Діяльність Національної поліції України у сфері забезпечення національної безпеки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). С. 289-300. doi:10.32631/v.2023.2.59.
3. Павлютін Ю.М. Організація публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки України: монографія. Одеса: ВД «Гельветика», 2021. 452 с.
4. Кобко Є.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки держави: монографія. Вінниця: ТВОРИ, 2022. 336 с.
5. Нестеренко О. В. Мета та завдання забезпечення національної безпеки і оборони України. *Право.ua*. 2018. № 3. С. 205-209.
6. Боклаг В.А., Александрова Н.Б. Прогнозування використання земельних ресурсів України. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2011. № 2. С. 10-14.
7. Зоріна О.І., Нескуба Т.В., Мкртичян О.М. Прогнозування транспортних послуг: конспект лекцій. Харків: УкрДУЗТ, 2021. 64 с.
8. Іванова В.В. Моделювання в управлінських процесах туристичних підприємств. *Стратегія розвитку туризму в XXI столітті у контексті вирішення глобальних проблем сучасності*: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 28 березня 2014 р.). Львів: ЛІЕТ, 2014. С. 245-249.
9. Іванов Є.В. Гносеологічні засади планування в сфері соціального управління. *Перспективи*. 2011. № 3. С. 48-54.
10. Пархоменко-Куцевіл О.І. Проблеми забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія: Екологія. Публічне управління та адміністрування*. 2023. Вип. 3. С. 143-150. doi:10.32782/2786-5681-2023-3.19.
11. Семенченко А.І. Стратегічне планування у сфері державного управління національною безпекою: дис. ... д-ра наук з держ. управл.: 25.00.02. Київ, 2008. 536 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.17>

МАРЯНЯН А.Г.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОЗНАКИ КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**CONCEPTUAL FEATURES OF THE CONTROL AND SUPERVISION ACTIVITIES OF THE UNITS OF PREVENTIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE**

Стаття присвячена з'ясуванню комплексу особливих концептуальних рис контрольно-наглядової діяльності підрозділів превентивної діяльності Національної поліції України. Автором встановлюється, що цією діяльністю є регламентована чинним законодавством та узгоджена з принципами права комплексна адміністративно-правовою діяльністю, здійснювана в рамках предмета відання відповідного підрозділу превентивної діяльності, здійснюваною ним на регулярній основі з відповідною метою, передбачаючи систематичне використання інструментів контролю та нагляду з подальшим вжиттям заходів щодо попередження, виявлення та усунення порушень. Контрольно-наглядова діяльність підрозділів превентивної діяльності Національної поліції характеризується комплексом концептуальних рис, які визначають її в якості особливого адміністративно-правового явища в рамках системи публічного адміністрування у сфері правоохорони. Встановлюється, що ця діяльність насамперед є елементом правопорядку (регламентується чинним законодавством та узгоджується із принципами і нормами права) та особливим виразом окремої форми здійснення функцій держави. Розглядувана діяльність є адміністративно-правовою діяльністю, що об'єктивується в системі публічного адміністрування України, характеризуючись державно-владним характером. Важливою концептуальною рисою контрольно-наглядової діяльності підрозділів превентивної діяльності Національної поліції є те, що вона спрямована на досягнення певної мети, що досягається за допомогою виконання комплексу завдань. При цьому зазначена діяльність узгоджується із метою політики держави у сфері правоохорони, превенції загалом, а також з метою діяльності Національної поліції України, зокрема, а саме, зводяться до забезпечення умов правопорядку, підтримки публічної безпеки та дотримання прав, свобод, законних інтересів громадян та публічних інтересів у цілому. Для цієї діяльності також характерним є те, що вона охоплює сфери суспільного життя, які окреслюються предметом відання відповідних підрозділів превентивної діяльності Національної поліції. Окрема увага звертається на те, що контрольно-наглядова діяльність підрозділів превентивної діяльності Національної поліції виконує певні функції. Ключовою функцією контрольно-наглядової діяльності є превентивна функція, реалізація якої передбачає здійснення підрозділами превентивної діяльності контрольної та наглядової функцій. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження.

Ключові слова: *контроль, контрольно-наглядова діяльність, нагляд, Національна поліція, ознаки діяльності, підрозділи превентивної діяльності.*

The paper focuses on identifying specific conceptual features of the control and supervisory activities of the preventive activity units within the National Police of Ukraine. The author establishes that these activities, regulated by current legislation and aligned with legal principles, constitute complex administrative and legal actions. These actions are carried out regularly by relevant jurisdictional actors within the preventive activity units for specific purposes and involve systematic use of control and supervision tools. These tools facilitate the prevention, identification, and elimination of violations. The control and supervisory activities of the preventive units of the National Police are

defined by a set of conceptual features that distinguish them as a unique administrative and legal phenomenon within the public administration system for law enforcement. This activity is both an element of the rule of law – being regulated by current legislation and consistent with legal principles and norms – and a specialized expression of a distinct form of state function implementation. The activity in question is an administrative and legal function embedded within Ukraine's public administration system and characterized by its authoritative, state-driven nature. A key conceptual feature of the control and supervisory activities of the preventive units of the National Police is their orientation toward achieving specific objectives through the execution of targeted tasks. This activity aligns with the broader goals of state policy in law enforcement and prevention, as well as with the specific objectives of the National Police of Ukraine, which focus on maintaining law and order, ensuring public security, and upholding the rights, freedoms, and legitimate interests of citizens and public welfare at large. Additionally, this activity is marked by its scope, covering areas of public life designated by the actors within the preventive units of the National Police. Special attention is given to the fact that the control and supervisory activities of the preventive units of the National Police serve several key functions. The primary function is preventive, which involves implementing control and supervisory roles within these units. These functions are complex in their legal nature, encompassing security, motivational and stimulating, educational (correctional), prognostic, planning, regulatory, support, coordination, informational, and instructional roles, among others. The article concludes by summarizing the findings of the study.

Key words: *control and supervisory activities, control, National Police, preventive activity units, signs of activity, supervision.*

Актуальність теми. Попередження правопорушень є однією з ключових функцій держави, спрямованих на підтримку публічного порядку та безпеки, що є важливими умовами гармонійного співжиття громадян. У цьому контексті особливе значення набувають підрозділи превентивної діяльності Національної поліції України, котрі реалізуються контрольні та наглядові функції, що сприяють своєчасному виявленню та нейтралізації причин (детермінант) правопорушень, а також самих правопорушень на ранніх стадіях їх вчинення. Означена публічно-владна діяльність дозволяє державі за рахунок функціонування Нацполіції контролювати та своєчасно усувати умови, що сприяють протиправним діям, до того, як вони встигають завдати істотної шкоди громадянам та правопорядку, а насамперед – розвинути у суспільно небезпечне діяння. У зв'язку з цим контрольно-наглядова діяльність підрозділів превентивної діяльності Нацполіції є важливим фактором, що забезпечує ефективність процесу подальшого державотворення України як сучасної правової та демократичної держави, котра реалізує стратегію щодо повноправного членства в Європейському Союзі. При цьому очевидна значимість цієї адміністративно-правової діяльності є підставою для того, щоб вона систематично та комплексним чином забезпечувалася, внаслідок чого посадові особи підрозділів превентивної діяльності мали б реальну змогу ефективно здійснювати свої контрольні та наглядові повноваження. Водночас важливо розуміти, що в умовах динамічних змін у суспільних відносинах та постійного зростання вимог до правоохоронних органів і форм, способів, засобів забезпечення їх діяльності держава постійно зайнята процесами удосконалення діяльності поліції та системи забезпечення її діяльності, а насамперед – контрольно-наглядовою діяльністю підрозділів превентивної діяльності. Проте ефективність таких змін безпосередньо залежить від точності розуміння теоретично-практичного характеру контрольно-наглядової діяльності цих суб'єктів, що ґрунтується на комплексному осмисленні концептуальних особливостей такої державно-владної діяльності.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. На сьогоднішній день ученими і дослідниками ще комплексно не розкривали комплекс особливих концептуальних рис контрольно-наглядової діяльності підрозділів превентивної діяльності Національної поліції України. Разом із тим, слід констатувати, що встановленню змісту контрольно-наглядової діяльності присвячені спеціальні наукові дослідження багатьох українських учених і дослідників, серед яких Т.О. Байрачна, О.Г. Бондар, А.В. Боровик, Н.П. Бортник, О.Г. Варич, В.С. Воюцька, Д.Д. Григор'єв, С.С. Єсімов, І.І. Йовенко, І.Б. Мачуська, С.М. Мельничук, О.М. Музичук, В.В. Пахомов, В.Л. Синчук, Т.І. Тарахонич, С.В. Шкляр та ін. науковці. Ці наукові напрацювання можуть розглядатись в якості достатньої теоретичної основи для комплексного з'ясування концептуальних рис контрольно-наглядової діяльності підрозділів превентивної діяльності Нацполіції.

Отже, метою статті є з'ясування комплексу особливих концептуальних рис контрольно-наглядової діяльності підрозділів превентивної діяльності Національної поліції. Досягнення цієї мети можливо шляхом виконання таких завдань: 1) сформулювати визначення поняття «контрольно-наглядова діяльність підрозділів превентивної діяльності Національної поліції»; 2) проаналізувати підходи учених до тлумачення змісту ознак, які характеризують контрольно-наглядову діяльність; 3) окреслити особливі риси контрольно-наглядової діяльності підрозділів превентивної діяльності Нацполіції.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, слід зауважити, що аналіз чинного законодавства, а також нормативно-правових актів, що вже втратили чинність, однак визначали поняття «контроль» і «нагляд», а також підходи до тлумачення цих понять українських учених [див., напр.: 1, с. 36; 2, с. 125; 3, с. 106-109; 4, с. 55-56; 5; 6, с. 202; 7; 8, с. 93-94], дозволяють дійти висновку, що контрольно-наглядовою діяльністю підрозділів превентивної діяльності Нацполіції є регламентованою чинним законодавством та узгодженою з принципами права комплексною адміністративно-правовою діяльністю, здійснюваною у рамках предмета відання відповідного підрозділу превентивної діяльності, здійснюваною ним на регулярній основі з метою забезпечення законності, підтримання громадського порядку, захисту прав, свобод та законних інтересів громадян, передбачаючи систематичне спостереження, перевірку та оцінку діяльності об'єктів, щодо яких підрозділами превентивної діяльності здійснюються заходи контрольно-наглядового характеру, з подальшим вжиттям заходів щодо попередження, виявлення та усунення порушень.

Виходячи із цього визначення можемо дійти висновку, що розглядувана діяльність характеризується комплексом особливих концептуальних рис, які підлягають встановленню та аналізу. При цьому слід констатувати, що хоча це питання ще не розглядалось українськими ученими і дослідниками, у процесі аналізу наукової літератури можна помітити напрацювання учених [див., напр.: 9, с. 252-253; 10, с. 31-39; 11, с. 168-169; 12, с. 313-314; 13, с. 59-60], в яких розкриваються ознаки контрольно-наглядової діяльності. Зокрема, Т.І. Тарахонич вважає, що контрольно-наглядову діяльність характеризують наступні її властивості: по-перше, ця діяльність є різновидом юридичної практичної діяльності; по-друге, контрольно-наглядова діяльність є складовим елементом системи державного управління; по-третє, ця діяльність реалізується суб'єктами, які в силу свого правового статусу повноважні її здійснювати; по-четверте, контрольно-наглядова діяльність передбачає використання організаційно-правових засобів; по-п'яте, логічним наслідком цієї діяльності має бути досягнення поставлених цілей, шляхом прийняття конкретного рішення; по-шосте, рішення в рамках та на підставі заходів контрольно-наглядової діяльності повинні констатувати факт наявності чи відсутності правопорушень й спрямовуватись на попередження, а також виявлення порушень законодавства, забезпечення їх усунення; по-сьоме, контрольно-наглядова діяльність постає в якості важливого чинника забезпечення ефективності правового регулювання, а також забезпечення законності та правового порядку [14, с. 89]. При цьому важливо врахувати, що в даному переліку відсутні наступні характеризуючі риси контрольно-наглядової діяльності: мета, завдання, функції цієї діяльності; обов'язкова орієнтація посадових осіб, які планують, організують та здійснюють контрольно-наглядові заходи, в їх діяльності на професійні стандарти та правила етики професійних публічних службовців; наявність умовної адаптивності контрольно-наглядової діяльності, яка не має шкодити правовій та інституційній визначеності (передбачуваності) відповідної управлінської діяльності тощо.

Більш комплексний підхід до тлумачення переліку рис контрольно-наглядової діяльності використовує український учений О.Г. Бондар у контексті розгляду ним змісту контрольно-наглядової діяльності, як окремого різновиду соціальної діяльності у цілому й юридичної діяльності зокрема. Український учений доходить висновку, що означена діяльність характеризується двома групами властивостей. Першу групу ознак складають загальні риси контрольно-наглядової діяльності, що визначають її в якості соціальної діяльності загалом, а саме: «наявність компонентів (мета, засіб, результат, процес здійснення), пов'язаних сутнісно-змістовним характером; взаємодія цих компонентів; відносна самостійність» [9, с. 252]. Другу групу ознак цієї діяльності складають спеціальні риси, що характеризують її в якості правового явища, а саме: по-перше, наявність державно-владного характеру цієї діяльності; по-друге, цілеспрямований характер контрольно-наглядової діяльності; по-третє, наявність організуючого характеру цієї діяльності, який забезпечується шляхом використання відповідних правових засобів; по-четверте, зміст цієї діяльності складають окремі дії суб'єктів, уповноважених здійснювати контрольно-наглядові заходи відносно підлеглих структур; по-п'яте, контрольно-наглядова діяльність пронизує правовим впливом практично усі сфери суспільного життя (саме ті, що регулюються законодавством),

забезпечуючи ефективність відносин і процесів у цих сферах [9, с. 252-253].

Враховуючи викладене, а також визначення поняття «контрольно-наглядова діяльність підрозділів превентивної діяльності Національної поліції», доходимо думки, що для цієї діяльності характерними будуть наступні концептуальні ознаки:

1. Контрольно-наглядова діяльність підрозділів превентивної діяльності Національної поліції є елементом правопорядку (регламентується чинним законодавством та узгоджується із принципами і нормами права) та особливим виразом окремої форми здійснення функцій держави. Як елемент правопорядку розглядувана діяльність підрозділів превентивної діяльності виражається у комплекс заходів, які: по-перше, спрямовані на попередження, виявлення та усунення правопорушень, зокрема, порушень прав, свобод та законних інтересів людини та публічних інтересів у цілому; по-друге, узгоджені з вимогами принципів права; по-третє, у силу конституційних вимог, які містяться у ч. 2 ст. 19 Основного Закону України, мають здійснюватися на підставі законодавства, а тому відповідна контрольно-наглядова діяльність ґрунтується на нормах адміністративного законодавства, які визначають межі повноважень підрозділів превентивної діяльності, обставини (підстави, умови), форми, способи (методи) та засоби провадження контрольно-наглядової діяльності.

Крім того, важливо враховувати, що означена діяльність вченими у цілому розуміється в якості однієї (поряд із законодавчою, виконавчою, судовою) з основних форм реалізації функцій держави [15, с. 80, 152], що характеризується особливим рисами, зокрема, внаслідок поєднання рис владного впливу та правозастосування, спрямованих на забезпечення дотримання норм, встановлених державою. У цьому сенсі контрольно-наглядова діяльність зазначених суб'єктів владних повноважень характеризується певною автономією, що виражається у поєднанні контрольних та наглядових заходів, що забезпечують правопорядок через безпосереднє спостереження за поведінкою суб'єктів, а також державно-владний вплив на такі суб'єкти, що має бути пропорційним до ймовірних загроз правопорядку. Отже, контрольно-наглядова діяльність підрозділів превентивної діяльності відрізняється високою соціальною значимістю, адже безпосередньо пов'язана із забезпеченням безпеки суспільства та підтриманням публічного порядку, що є базовими умовами для повноцінної життєдіяльності людини.

2. Контрольно-наглядова діяльність підрозділів превентивної діяльності Національної поліції є адміністративно-правовою діяльністю, що об'єктивується в системі публічного адміністрування України та має державно-владний характер. З цієї особливості розглядуваної діяльності випливає, що вона здійснюється в рамках сфери дії адміністративного права, та на відміну від державно-владної діяльності у сфері правоохорони, що охоплена сферою дії кримінального права (в ній застосовуються кримінально-правові методи впливу, а основна увага приділяється розслідуванню та припиненню правопорушень, які мають відповідний рівень суспільної небезпечності), контрольно-наглядова діяльність, як державно-владна діяльність, охоплена сферою дії адміністративного права (тобто, адміністративно-правова діяльність), дозволяє поліції реагувати на фактори, що сприяють правопорушенням, а також на правопорушення, запобігаючи їм на ранніх стадіях (тобто до моменту, коли фактор, що детермінує протиправне діяння, зумовить правопорушення, а також до того моменту, коли соціально шкідливе діяння набуватиме рис суспільно небезпечного діяння). При цьому державно-владний характер контрольно-наглядової діяльності полягає в наступному: по-перше, означена діяльність забезпечується та гарантується державою, що важливо з огляду на те, що: таким чином не допускається залежність поліції від приватних осіб, громадських організацій тощо; рішення в рамках (і на підставі) контрольно-наглядової діяльності є обов'язковими для виконання і можуть припускати такі заходи, як притягнення порушників до адміністративної відповідальності або містити інші приписи, обов'язкові для виконання; по-друге, у межах цієї діяльності об'єктивуються правомочності підрозділів превентивної діяльності (їх посадових осіб) застосовувати від імені держави владні повноваження для здійснення адміністративно-правового впливу (зокрема примусових заходів) з відповідною метою.

3. Контрольно-наглядова діяльність підрозділів превентивної діяльності Національної поліції переслідує конкретну мету та виконує комплекс завдань. Ученими зазначається, що контрольно-наглядова діяльність у цілому спрямовується на: «забезпечення цілей правового регулювання, досягнення його ефективності» [14, с. 89]; «провадження попередження та виявлення порушень обов'язкових вимог» [16, с. 179]. Відтак, контрольно-наглядова діяльність підрозділів превентивної діяльності узгоджується із метою політики держави у сфері правоохорони, превенції загалом та з метою діяльності Національної поліції України, зокрема, а саме, зводяться до забезпечення умов правопорядку, підтримки безпеки та дотримання прав, свобод, законних

інтересів громадян та публічних інтересів у цілому. Для досягнення цієї мети контрольно-наглядова діяльність зазначених суб'єктів виконує, серед іншого, такі ключові завдання: по-перше, попередження правопорушень шляхом виявлення факторів, що можуть сприяти порушенню закону, та вжиття заходів для їх усунення, а також виявлення правопорушень, що вчиняються і можуть детермінувати вчинення інших протиправних дій; по-друге, збір, аналіз та оцінка інформації щодо об'єкта контролю (нагляду) з приводу відповідності його дій (бездіяльності) та становища обов'язковим вимогам, з якими мають бути погоджені його дії та становище; по-третє, своєчасне виявлення, фіксування порушень законодавства, а також належне проведення їх правової кваліфікації, що дозволяє застосовувати адміністративно-правовий вплив на порушника відповідно до вимог принципів права та норм законодавства; по-четверте, реалізація адміністративно-правових заходів реагування на виявлені факти поведінки, яка відхиляється від норми (зокрема, здійснення запобіжних заходів, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності та ін.).

4. Контрольно-наглядова діяльність підрозділів превентивної діяльності Національної поліції охоплює сфери суспільного життя, які окреслюються предметом відання відповідних підрозділів превентивної діяльності. У цьому контексті слід мати на увазі, що предметі відання Нацполіції, аналогічно предмету відання поліції інших європейських правових і демократичних держав зводиться до: по-перше, публічної безпеки; по-друге, цінностей, що охороняються Конституцією України (насамперед, це фундаментальні прав, свободи громадян) [17, с. 22-23]. Охоплення певних сфер суспільного життя контрольно-наглядовою діяльністю підрозділів превентивної діяльності обумовлено не лише потребою у дієвій підтримці правопорядку, але й також важливістю створення державою (також із залученням суб'єктів громадянського суспільства) умов для безпечного та стабільного функціонування суспільства. Слід мати на увазі, що аналізуючи сфери, в яких підрозділи превентивної діяльності реалізують контрольно-наглядову функцію, є найбільш чутливими до порушень законодавства, адже порушення правопорядку в них може призвести до суттєвих негативних наслідків (порушення прав людини, створення факторів, які обумовлюють соціальну небезпеку тощо), а також до соціальної напруги.

5. Контрольно-наглядова діяльність підрозділів превентивної діяльності виконує певні функції. Ключовою функцією контрольно-наглядової діяльності підрозділів превентивної діяльності Нацполіції є превентивна функція, реалізація якої (насамперед, за рахунок своєчасного виявлення факторів, що можуть призвести до порушень, а також внаслідок здійснення профілактичних заходів, спрямованих на мінімізацію чи усунення правопорушень) дозволяє запобігати правопорушенням та забезпечувати сприятливі умови для підтримки стабільності публічного порядку, заснованого на повазі до людської гідності, прав, свобод та законних інтересів людини, а також поваги до інших конституційних цінностей. При цьому важливо розуміти, що превентивна функція є комплексною, і тому охоплює, серед іншого, функції контролю (дозволяє підрозділам превентивної діяльності проводити регулярні перевірки, виявляти відхилення від встановлених норм, фіксувати правопорушення та вживати відповідних заходів) та нагляду (дозволяє здійснювати адміністративно-правові дії, спрямовані на виявлення та фіксування порушень, інших відхилень від норми без прямого втручання у діяльність об'єктів нагляду). Крім того, як функція контролю, так і функція нагляду також є комплексними функціями (зокрема, ученими визнається, що «функція контролю носить узагальнюючий, комплексний характер» [18, с. 229]), що охоплюють, зокрема: охоронну функцію, що полягає у створенні умов, за яких не допускається порушення прав, свобод та законних інтересів громадян, громадського порядку, а також умов, за яких усі суб'єкти права можуть бути задіяні у процесі захисту прав людини та інших конституційних цінностей; мотиваційно-стимулюючу функцію, спрямовану на культивування правової культури серед населення (зниження рівня правового нігілізму насамперед серед верств населення, які характеризуються схильністю до маргінального способу буття соціального буття), формування у громадян глибоких (усвідомлених) переконань у необхідності дотримання нормативно-правових актів, позитивного ставлення до правопорядку та його законномірного розвитку, а також на стимулювання правомірної поведінки (коли мотиваційні заходи вважаються недостатніми); виховну (корекційну) функцію, що посилює дію мотиваційно-стимулюючої функції контрольно-наглядової діяльності підрозділів превентивної діяльності (ця функція цілісно орієнтована на корекцію антисоціальної поведінки в рамках профілактичних бесід, роботи з потенційними правопорушниками та інформування населення про юридичну відповідальність та покарання за порушення норм законодавства); прогностичну функцію, яка дозволяє оцінювати потенційні ризики та планувати превентивні заходи для їх мінімізації, забезпечуючи запобіжний підхід в адміністративно-правовому впливі на об'єкт контролю (нагляду), який є важливою особливістю

контрольно-наглядової діяльності, а також дозволяє накопичувати досвід планування, організації та реалізації контрольно-наглядових заходів; функцію планування, що узгоджується із прогностичною функцією та забезпечує систематичне практичне вираження контрольно-наглядових заходів, передбачуваність контрольно-наглядової діяльності в цілому (це обумовлено тим, що розглядувана функція дозволяє вибудовувати послідовність дій підрозділів превентивної діяльності, визначати пріоритетні завдання та напрямки їх діяльності, оптимізувати використання ними ресурсів, що виділені на забезпечення діяльності підрозділів превентивної діяльності тощо); функцію регулювання, що дозволяє забезпечувати відповідність дій підрозділів превентивної діяльності Нацполіції встановленим нормативам, стандартам та процедурам, що сприяє універсалізації виконання службових обов'язків посадовими особами вказаних підрозділів; забезпечувальну функцію, яка пов'язана зі створенням комплексу належних умов для ефективного виконання поставлених завдань у рамках контролю та нагляду (на практиці виражається у кадровому, матеріально-технічному, інформаційному, освітньому, соціально-правовому та іншому забезпеченні діяльності цих підрозділів та їх посадових осіб); координаційну функцію, що дозволяє організувати взаємодію та координувати взаємодію між різними підрозділами Нацполіції, а також між поліцією та іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та суб'єктами громадянського суспільства (колективного та індивідуального характеру) у сфері правоохорони загалом та в частині контролю та нагляду, зокрема (у межах предмета відання Нацполіції загалом та відповідного підрозділу превентивної діяльності, зокрема); інформаційну функцію, що полягає у збиранні, обробці, зберіганні та розповсюдженні даних, які необхідні для виконання контрольно-наглядових завдань, а також для опублікування періодичних звітів про роботу відповідних підрозділів, зокрема, для того, щоб підвищити ефективність внутрішнього та зовнішнього контролю (нагляду) за діяльністю підрозділів превентивної діяльності; інструктивну функцію, яка спрямована на підготовку та підвищення кваліфікації посадових осіб, задіяних у контрольно-наглядовій діяльності.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що контрольно-наглядова діяльність підрозділів превентивної діяльності Національної поліції характеризується сукупністю унікальних концептуальних рис, які дозволяють її осмислити в якості комплексного адміністративно-правового явища, спрямованого на підтримку правопорядку та забезпечення публічної безпеки. З огляду на ці особливості відповідна діяльність є строго регламентованою чинним законодавством адміністративно-правовою діяльністю Нацполіції, яка здійснюється відповідно до принципів права, що в сукупності забезпечує її правомірність, законність, передбачуваність та сприяє підтриманню правопорядку в Україні, як у сучасній правовій та демократичній країні. Розглядаючи цю діяльність в теоретико-практичному аспекті, перш за все слід брати до уваги той факт, що вона, будучи елементом системи публічного адміністрування у сфері правоохорони, є формою реалізації державних функцій у відповідній сфері, поєднуючи в собі адміністративно-правовий, державно-владний характер, а також, будучи спрямованою на формування (шляхом використання сукупності правових та інших інструментів контролю та нагляду) комплексу умов, за яких можливий правопорядок, як найважливіший чинник належного (гармонійного) співжиття членів суспільства. Отже, ця діяльність має чітко виражену цільову спрямованість, яка включає виконання комплексу завдань, орієнтованих на попередження, виявлення та усунення правопорушень, а також факторів, що детермінують правопорушення або їх трансформацію у злочинну діяльність. Тому для більш ефективного досягнення цієї мети контрольно-наглядова діяльність виконує численні функції, кожна з яких посилює вплив контрольно-наглядових заходів на суспільні відносини та суб'єктів права.

Список використаних джерел

1. Байрачна Т.О. Адміністративно-правові засади контролю за діяльністю Національної гвардії України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. 234 с.
2. Григор'єв Д.Д. Поняття та особливості бюджетного контролю в Україні. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 2. С. 124-129.
3. Кайло І.Ю. Сутність та ознаки нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2019. № 2 (38). С. 101-111. doi:10.33216/2218-5461-2019-38-2-101-111.
4. Мамедов Є.А. Загальнотеоретична характеристика контролю за господарською діяльністю з видобутку та подальшої реалізації нафти та природного газу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 12, Т. 2. С. 55-57.

5. Музичук О.М. Поняття, призначення та ознаки контролю за діяльністю Національної поліції. *Проблеми сучасної поліцейстики: тези доп. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 20 квітня 2022 р.). Харків: ХНУВС, 2022. С. 107-111.
6. Поєдинок В.В. Правове регулювання інвестиційної діяльності: теоретичні проблеми: монографія. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2013. 480 с.
7. Синчук В.Л. Ознаки контролю за діяльністю органів прокуратури. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. С. 77-80.
8. Шкляр С.В. Щодо визначення сутності поняття контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2017. № 2 (34). С. 90-97.
9. Бондар О.Г. Поняття контрольно-наглядової діяльності як основа дослідження контрольно-наглядової діяльності у сільському господарстві. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 251-255.
10. Воюцька В.С. Адміністративно-правове забезпечення контрольно-наглядової діяльності за підприємницькою діяльністю в Україні: дис. ... д-ра філос.: 081. Харків, 2024. 260 с.
11. Мачуська І.Б. Адміністративно-правові засади контрольно-наглядової діяльності у сфері надрокористування в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2021. 431 с.
12. Мельничук С.М. Правові форми реалізації функцій сучасної держави Україна: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2019. 478 с.
13. Пахомов В.В. Адміністративно-правове забезпечення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А.М. Куліша. Суми: СумДУ, 2016. 549 с.
14. Тарахонич Т.І. Правові форми діяльності держави як засіб функціонування механізму правового регулювання. *Правова держава*. 2015. Вип. 26. С. 83-93.
15. Варич О.Г. Економічні функції сучасної держави: природа, зміст, тенденції розвитку в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 209 с.
16. Бортник Н.П., Єсімов С.С. Процесуальна діяльність Національної поліції під час реалізації контрольно-наглядової функції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2020. № 4 (28). С. 177-184. doi:10.23939/law2020.28.177.
17. Боровик А.В., Йовенко І.І. Адміністративно-правові засади діяльності територіальних підрозділів Національної поліції щодо забезпечення реалізації конституційного права на мирні зібрання: монографія. Одеса: Вид-во «Юридика», 2023. 264 с.
18. Пашенко Т.М. Функції контролю професійної підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти. *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи*: матеріали XI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 25-26 листопада 2021 року). Хмельницький: ХНУ, 2021. С. 229-230.

**ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ОХОРОНИ ПРАВ І СВОБОД ДИТИНИ**

**CONCEPTS, FEATURES AND SEPARATE ASPECTS OF THE LEGAL REGULATION
OF THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS AND FREEDOMS**

У статті було надано теоретико-правову характеристику поняття, особливостей та окремим аспектам правового регулювання охорони прав і свобод дитини. У контексті дії правового режиму воєнного стану в Україні, важливою є інформаційна політика щодо запобігання деструктивному впливу збройної агресії росії на українській соціум. Зокрема, такому деструктивному впливу піддаються молоді представники українського населення, а саме діти й висвітлення окремих, більш делікатних аспектів і наслідків незаконного російського вторгнення на територію України, може сприяти подальшому формуванню належних національно-патріотичних стандартів у відповідних осіб та сприяння реалізації ними свого громадянського обов'язку щодо захисту держави в подальшому. Водночас, в контексті адміністративно-правового захисту прав і свобод дитини важливим є звернення цього аспекту у бік недотримання обов'язків по догляду за дитиною особами, що їх мають, а саме тому перспективне вчинення тими чи іншими особами діянь, що інформаційно можуть повпливати на свідомість і викривити правову свідомість дитини має бути превентивно зупинено, шляхом обмеження такої інформації від дитини, до моменту поки вона не набуде зрілих і сталих звичок і уявлень про правову конструкцію суспільства та міру належної і неналежної поведінки. Сучасне інформаційний простір надає широкий спектр можливостей батьків та осіб, що виконують їх обов'язки щодо обмеження дитини в соціальних мережах та убезпеченні її від тих протиправних видів діяльності, що там проводяться окремими особами. Так, до прикладу, певний період на території України актуальною була тематика діяльності груп підлітків у соціальних мережах, так званої спільноти "Синій кит", що шляхом психологічного впливу, в ігровій формі, спричиняли психологічні порушення в дітей та змушували їх вчиняти самогубство. Так, широкий інструментарій щодо взаємодії з гаджетами котрі дають можливість взаємодіяти в соціальних мережах, а також використання ефективних інструментів батьківського контролю в поводженні з такими електронно-комунікаційними системами та гаджетами, дає можливість втілити на практиці механізм адміністративно-правового захисту прав і свобод дитини, як з боку батьків чи осіб, що виконують їх обов'язки так і з боку держави. Роль місце держави у даному контексті полягає в необхідності притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності осіб, що провадять незаконну діяльність та інформаційно-деструктивно впливають на дитячу свідомість тим самим порушуючи права і свободи дітей.

Ключові слова: права дитини, правова охорона, відповідальність, міжнародне право, дотримання прав, об'єкт адміністративного права.

The article provided a theoretical and legal description of the concept, features and individual aspects of the legal regulation of the protection of the rights and freedoms of the child. In the context of the operation of the legal regime of martial law in Ukraine, an information policy to prevent the destructive impact of Russia's armed aggression on Ukrainian society is important. In particular, young representatives of the Ukrainian population, namely children, are exposed to such a destructive influence, and the coverage

of certain, more delicate aspects and consequences of the illegal Russian invasion of the territory of Ukraine can contribute to the further formation of appropriate national and patriotic standards in the relevant persons and help them realize their civic duty connection regarding the protection of the state in the future. At the same time, in the context of the administrative-legal protection of the rights and freedoms of the child, it is important to address this aspect in the direction of non-fulfillment of child care obligations by the persons who have them, and that is why the prospective commission of actions by these or other persons that may affect the consciousness of information and to distort the legal consciousness of the child should be preemptively stopped, by limiting such information from the child, until the moment he acquires mature and stable habits and ideas about the legal structure of society and the measure of proper and improper behavior. The modern information space provides a wide range of opportunities for parents and persons fulfilling their responsibilities to limit the child in social networks and to protect him from those illegal types of activities that are carried out there by individuals. So, for example, for a certain period in the territory of Ukraine, the topic of activities of groups of teenagers in social networks, the so-called "Blue Whale" community, which through psychological influence, in a game form, caused psychological disorders in children and forced them to commit suicide, was relevant. Thus, a wide range of tools for interaction with gadgets that provide the opportunity to interact in social networks, as well as the use of effective parental control tools in dealing with such electronic communication systems and gadgets, makes it possible to put into practice the mechanism of administrative and legal protection of the rights and freedoms of the child, such as on the part of parents or persons performing their duties and on the part of the state. The role of the state in this context is the need to bring to administrative or criminal responsibility persons who conduct illegal activities and informationally and destructively influence children's consciousness, thereby violating children's rights and freedoms.

Key words: *child rights, legal protection, responsibility, international law, observance of rights, object of administrative law.*

Актуальність теми. У сучасних умовах проблема поліпшення становища дітей, в тому числі їх фізичного здоров'я, набула особливого значення. Гострота зазначеної проблеми зумовлена погіршенням демографічної ситуації, негативною динамікою показників стану здоров'я дітей на тлі обмеженого бюджетного фінансування закладів охорони здоров'я, невідповідністю сучасним потребам рівня їх оснащення медичним обладнанням та санітарним транспортом. Особливо це притаманно закладам охорони здоров'я, де надається медична допомога дітям і матерям.

Порушення прав дітей є одним із чинників, який ускладнює криміногенну ситуацію у молодіжному середовищі. Незважаючи на деяку стабілізацію рівня злочинності серед неповнолітніх, загалом відбулося його зростання. Значну частку становить групова та рецидивна злочинність, до скоєння протиправних дій активно залучаються діти молодшого віку.

Так, Законом України «Про охорону дитинства», який є спеціальним нормативно-правовим актом у сфері забезпечення прав, свобод та законних інтересів дитини, закріплюються окремі норми щодо необхідності забезпечення повноцінного морального та духовного розвитку дитини. Серед таких приписів слід насамперед виділити ч. 1 ст. 12, яка закріплює, що батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці [1]. Також, ч. 4 ст. 20 зазначеного Закону встановлює, що забороняється пропагування у засобах масової інформації культу насильства і жорстокості, розповсюдження порнографії та інформації, що зневажає людську гідність і завдає шкоди моральному благополуччю дитини [1]. Водночас комплекс питань, й до сьогодні залишаються не вирішеними на стратегічному рівні, а тому потребують подальшого дослідження. Саме тому, питання пов'язані з поняттям, особливостями та окремими аспектами правового регулювання охорони прав і свобод дитини

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, в сфері забезпечення охорони прав і свобод дитини.

Метою статті є аналіз проблемних питань поняття, особливостей та окремих аспектів правового регулювання охорони прав і свобод дитини.

Виклад основного матеріалу статті. Незважаючи на вказані позитивні аспекти правового регулювання відносин у сфері забезпечення та захисту прав, свобод і законних інтересів дитини, відкритим у національному законодавстві залишається питання щодо необхідності забезпечення, передусім, інтересів дитини при виникненні будь-яких відносин, пов'язаних з реалізацією дитиною своїх різноманітних потреб. Справа в тому, що жоден нормативно-правовий акт, який є чинним в Україні, не визначає, що слід розуміти під інтересом дитини, який є превалюючим над інтересами батьків та будь-яких інших осіб. Водночас національне законодавство, у тому числі і Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р., яка ратифікована Верховною Радою України, а отже, має пріоритет по відношенню до будь-яких національних законів (крім Конституції України), однозначно закріплює примат інтересів дитини щодо будь-яких інших суб'єктів права. Так, ч. 1 ст. 3 Конвенції встановлено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини [2]. Частина 2 статті 155 Сімейного кодексу України визначає, що батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини [3], а ч. 3 ст. 11 Закону України «Про охорону дитинства» зазначає, що предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини [1].

Виходячи із зазначеного, цілком вірогідною може бути практична ситуація, особливо в державах, які перебувають на перехідному етапі свого розвитку, коли питання щодо забезпечення інтересів дитини в тих чи інших відносинах може вирішуватися лише формально, не враховуючи при цьому норм законодавства, спрямованих на забезпечення нормального фізичного та культурного розвитку дитини як особистості, а також традиційних для українського суспільства соціокультурних чинників.

З урахуванням вказаного, а також того беззаперечного факту, що корисні інтереси дитини є пріоритетними по відношенню до інтересів будь-кого та повинні у зв'язку із цим охоронятися законом, все ж статтю 1 Закону України «Про охорону дитинства» вважаємо за доцільне доповнити абзацом 19, у якому визначити поняття «законний інтерес дитини». При цьому під законним інтересом дитини пропонуємо розуміти «об'єктивно-суб'єктивно обумовлений мотив діяння (дії або бездіяльності) дитини, що охороняється законом, визначає напрямок її поведінки та спрямований на досягнення нею повноцінного фізичного, інтелектуального, культурного і соціального розвитку з урахуванням традиційних моральних засад суспільства».

Необхідно зазначити, що запропоноване визначення поняття «законний інтерес дитини» повністю кореспондується з тлумаченням змісту поняття «охоронюваний законом інтерес», що дається у Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 р. № 18-рп/2004. Так, відповідно до нього Рішення «охоронюваний законом інтерес (законний інтерес) – це прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам». Отже, законодавство не може охороняти інтереси дитини, якщо вони суперечать або шкодять її повноцінному розвитку.

Аргументуючи необхідність введення зазначеної норми до Закону України «Про охорону дитинства», вважаємо за доцільне звернути увагу на наступне: 1) діти, тобто фізичні особи віком до 18 років, володіють або частковою (віком до 14 років), або ж неповною цивільною дієздатністю (віком від 14 до 18 років), тобто здатність своїми діями набувати для себе права та обов'язки, а також нести відповідальність за їх невиконання або порушення. Загальні правила часткової та неповної цивільної дієздатності вписані у статтях 31 і 32 Цивільного кодексу України. Так, дитина віком до 14 років має право лише на самостійне вчинення дрібних побутових правочинів та здійснювати особисті немайнові права на об'єкти інтелектуальної власності, що охороняються законом. Що ж до неповної цивільної дієздатності неповнолітніх дітей віком від 14 до 18 років, то вона, по-перше, також суттєво обмежена у порівнянні з повною цивільною дієздатністю повнолітніх осіб і, по-друге, містить вичерпний перелік дій, які можуть самостійно вчиняти такі неповнолітні.

Крім цього, відмінністю між частковою та неповною цивільною дієздатністю у дитини відповідного віку є також і те, що дитина віком до 14 років взагалі не несе відповідальності за

завдану нею шкоду, а неповнолітня особа самостійно несе відповідальність за порушення договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону або за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а також за завдану нею шкоду.

Слід зазначити, що закріплюючи такі обмеження у можливості, самостійного здійснення дитиною своїх прав, законодавець виходив з об'єктивної неможливості дитини повністю усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними в силу багатьох факторів і, насамперед, недостатньої сформованості свідомості, знань та адекватних життєво необхідних якостей дитини, що забезпечують їй «путівку» у повноцінне майбутнє доросле життя.

У цьому контексті необхідно звернути увагу на те, що чинне законодавство, зокрема, Сімейний кодекс України та Закон України «Про охорону дитинства» дещо розширює обсяг дієздатності дітей. Так, частини 3 та 4 статті 152 Сімейного кодексу України визначають, що дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій (при цьому вік дитини немає значення), а з 14 років дитина має право звертатися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду [3]. Крім цього, ч. 2 ст. 9 Закону України «Про охорону дитинства» закріплено, що діти мають право звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації та їх посадових осіб із зауваженнями та пропозиціями стосовно їхньої діяльності, заявами та клопотаннями щодо реалізації своїх прав і законних інтересів та скаргами про їх порушення (при цьому вік дитини також немає значення) [4]. Отже, з метою забезпечення належної реалізації, охорони та захисту прав і законних інтересів дітей законодавство наділяє їх частковою адміністративною та цивільно-процесуальною дієздатністю, не враховуючи при цьому особливостей їх свідомості та волі, які далеко не завжди можуть бути достатньо сформовані для участі у подібних складних за своїм змістом правовідносинах, особливо судово-процесуальних.

Крім зазначеного, варто також наголосити і на такій важливій проблемі сьогодення як захист дітей від шкідливої інформації, яка може завдати шкоду їх здоров'ю та розвитку. Загальновідомо, що сучасний технологічний розвиток на перше місце висунув проблему правового забезпечення інформаційної безпеки держави, неодмінною складовою якої є інформаційна безпека підростаючого покоління. При цьому весь суспільний обіг інформації регулюється багатьма видами соціальних норм, основними серед яких є: правові та моральні. Однак, якщо в минулі століття правовий обіг інформації охоплював лише найбільш важливу частину суспільного обігу інформації, то в сучасних умовах назріла нагальна необхідність розширення кола інформаційно-комунікативних відносин, що мають підпадати під правове регулювання. Особливо ця проблема стосується проблем правового регулювання інформаційного обігу та комунікації у всесвітній мережі Інтернет, до якої в наш час долучаються діти вже навіть дошкільного віку [5].

Висновки. У контексті дії правового режиму воєнного стану в Україні, важливою є інформаційна політика щодо запобігання деструктивному впливу збройної агресії росії на українській соціум. Зокрема, такому деструктивному впливу піддаються молоді представники українського населення, а саме діти й висвітлення окремих, більш делікатних аспектів і наслідків незаконного російського вторгнення на територію України, може сприяти подальшому формуванню належних національно-патріотичних стандартів у відповідних осіб та сприяння реалізації ними свого громадянського обов'язку щодо захисту держави в подальшому.

Водночас, в контексті адміністративно-правового захисту прав і свобод дитини важливим є звернення цього аспекту у бік недотримання обов'язків по догляду за дитиною особами, що їх мають, а саме тому перспективне вчинення тими чи іншими особами діянь, що інформаційно можуть повпливати на свідомість і викривити правову свідомість дитини має бути превентивно зупинено, шляхом обмеження такої інформації від дитини, до моменту поки вона не набуде зрілих і сталих звичок і уявлень про правову конструкцію суспільства та міру належної і неналежної поведінки.

Сучасне інформаційний простір надає широкий спектр можливостей батьків та осіб, що виконують їх обов'язки щодо обмеження дитини в соціальних мережах та убезпеченні її від тих протиправних видів діяльності, що там проводяться окремими особами. Так, до прикладу, певний період на території України актуальною була тематика діяльності груп підлітків у соціальних мережах, так званої спільноти «Синій кит», що шляхом психологічного впливу, в ігровій формі, спричиняли психологічні порушення в дітей та змушували їх вчиняти самогубство. Так, широкий інструментарій щодо взаємодії з гаджетами котрі дають можливість взаємодіяти в соціальних мережах, а також використання ефективних інструментів батьківського контролю в поведженні

з такими електронно-комунікаційними системами та гаджетами, дає можливість втілити на практиці механізм адміністративно-правового захисту прав і свобод дитини, як з боку батьків чи осіб, що виконують їх обов'язки так і з боку держави.

Роль місце держави у даному контексті полягає в необхідності притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності осіб, що провадять незаконну діяльність та інформаційно-деструктивно впливають на дитячу свідомість тим самим порушуючи права і свободи дітей.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про охорону дитинства» (офіційний веб-портал Верховної Ради України). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
2. Конвенція про права дитини (офіційний веб-портал Верховної Ради України). URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_021
3. Сімейний кодекс України (офіційний веб-портал Верховної Ради України). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page3>
4. Юхта О. Аспекти правового регулювання необхідності забезпечення поняття «охорона прав дитини». URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/pp_2015_4_41.pdf.
5. Лесько Н. В. Правове регулювання захисту дітей від негативного впливу інтернету. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5710/vnulpurn201685010.pdf>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.19>

МІЩАНЧУК В.Ю.

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ВИДІВ ЗБРОЇ, ЯКІ Є ІНСТРУМЕНТОМ ЗАХИСТУ СВОГО ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я, ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ІНШИХ ОСІБ ВІД ПРОТИПРАВНИХ ПОСЯГАНЬ З БОКУ ГРОМАДЯН

REGARDING THE ISSUE OF CLASSIFICATION OF TYPES OF WEAPONS OR OTHER OBJECTS THAT ARE A TOOL FOR PROTECTING ONE'S LIFE AND HEALTH, THE LIFE AND HEALTH OF OTHER PERSONS FROM ILLEGAL ENCROACHMENTS BY CITIZENS

Актуальність статті полягає в тому, що сьогоденний стан розвитку України, а також безпекова складова у суспільстві, зробили питання щодо обігу зброї, його законодавчого врегулювання більш нагальним та актуальним. Зазначене, в тому числі, пояснюється тим, що правовий режим воєнного стану триває вже понад два роки, а право на захист життя і здоров'я людини від протиправних посягань кожного дня зазнає все більших порушень та утиску. Саме тому ця сфера суспільних відносин є актуальною та потребує додаткового теоретико-правового дослідження та нових пропозицій щодо вдосконалення відповідного правового регулювання. Метою статті є: здійснити класифікацію видів зброї, які є інструментом захисту свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших осіб від протиправних посягань з боку громадян. Визначено, що серед видів зброї, які були розглянуті, відсутній такий вид зброї, як саморобна зброя, яка вироблена в кустарних умовах, що не має необхідного дозволу. Фактично, така зброя має відповідні характеристики, властиві окремим видам зброї, утім несе загрозу суспільно-важливим цінностям таким, як життя і здоров'я. Незаконний обіг такої зброї може бути розповсюджений серед

злочинних угруповань. Крім того, такий вид зброї може бути використаний як інструмент захисту свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. Зроблено висновок, що для того, щоб класифікувати зброю, яку може застосувати людина як інструмент захисту свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших осіб від протиправних посягань за видами, необхідно зважати на ступінь нанесення ушкоджень та їх характер, тобто шляхом поділу зброї на ту, застосування якої може спричинити настання особливо небезпечних наслідків у вигляді смерті, та на більш безпечну (несмертельну) зброю. Також за способом виготовлення слід зброю слід поділяти на: промислову та саморобну. За технічними характеристиками: 1) вогнепальна; 2) холодна; 3) металеві; 4) пневматична; 5) газові та електрошокові пристрої. За призначенням: 1) воєнна зброя; 2) службова; 3) антикварна (музейна), у тому числі колекційна (нагородна) та історична; 4) мисливська; 5) спортивна; 6) нагородна.

Ключові слова: зброя, класифікація, захист, життя, здоров'я, протиправні посягання, громадяни, правове регулювання.

The relevance of the article lies in the fact that the current state of development of Ukraine, as well as the security component in society, have made the issue of arms circulation and its legislative regulation more urgent and relevant. This, among other things, is explained by the fact that the legal regime of martial law has been in place for more than two years, and the right to protect human life and health from illegal encroachments is being increasingly violated and oppressed every day. That is why this sphere of public relations is relevant and requires additional theoretical and legal research and new proposals for improving the relevant legal regulation. The purpose of the article is: to classify the types of weapons that are a tool for protecting one's life and health, the life and health of other persons from illegal encroachments by citizens. It was determined that among the types of weapons that were considered, there is no such type of weapon as a home-made weapon that is produced in artisanal conditions and does not have the necessary permission. In fact, such weapons have the corresponding characteristics characteristic of certain types of weapons, however, they pose a threat to socially important values such as life and health. The illegal circulation of such weapons can be distributed among criminal groups. In addition, this type of weapon can be used as a tool to protect one's life and health, the life and health of other people from illegal encroachments. It was concluded that in order to classify weapons that a person can use as a tool to protect his life and health, the life and health of other persons from illegal encroachments by species, it is necessary to take into account the degree of infliction of injuries and their nature, that is, by division of weapons into those, the use of which can cause particularly dangerous consequences in the form of death, and safer (non-lethal) weapons. Also, according to the method of manufacture, weapons should be divided into: industrial and home-made. According to technical characteristics: 1) firearm; 2) cold; 3) throwing; 4) pneumatic; 5) gas and electric shock devices. Purpose: 1) military weapon; 2) official; 3) antique (museum), including collectible (prize) and historical; 4) hunting; 5) sports; 6) reward.

Key words: weapons, classification, protection, life, health, illegal encroachments, citizens, legal regulation.

Постановка проблеми. Сьогоднішній стан розвитку України, а також безпекова складова у суспільстві, зробили питання щодо обігу зброї, його законодавчого врегулювання більш нагальним та актуальним. Зазначене, в тому числі, пояснюється тим, що правовий режим воєнного стану триває вже понад два роки, а право на захист життя і здоров'я людини від протиправних посягань кожного дня зазнає все більших порушень та утиску. Саме тому ця сфера суспільних відносин є актуальною та потребує додаткового теоретико-правового дослідження та нових позицій щодо вдосконалення відповідного правового регулювання.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, присвячені використанню зброї в Україні, в своїх наукових працях розглядали: П.Д. Біленчук, О.М. Бокій, В. М. Бутузов, С. В. Діденко, Д. А. Корецький, С.О. Старіцина, Р. О. Стефанчук, М. П. Стрельбицький, О.С. Фролов та багато

інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання класифікації зброї саме в контексті захисту свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших осіб від протиправних посягань з боку громадян.

Саме тому метою статті є: здійснити класифікацію видів зброї, які є інструментом захисту свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших осіб від протиправних посягань з боку громадян.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що під зброєю найбільш доцільно розуміти сукупність об'єктів матеріального світу, які можливо використовувати як для захисту (з метою необхідної оборони), так і для нападу, який може спричинити позбавлення життя та/або пошкодження здоров'я інших осіб. Серед основних ознак зброї можна виокремити наступні: 1) зброя – це завжди предмет, який є об'єктом матеріального світу; 2) може мати певні технічні характеристики; 3) має властивість захищати від протиправного посягання з боку інших осіб; 4) при протиправному або неправильному використанні може нести загрозу життю та здоров'ю інших осіб; 5) може бути використана для злочинного нападу на іншу особу.

Крім того, категорія «зброя» охоплює коло предметів, до яких можна віднести, як ручну стрілецьку або холодну зброю, у той же час зброєю є важка артилерійська техніка і, навіть, зброя масового знищення. Доцільно відзначити, що використання військової зброї вкрай обмежене і регулюється спеціальним законодавством. А тому, наше дослідження присвячене обігу зброї, яка використовується, здебільшого у цивільно-правових відносинах, правоохоронній діяльності, у тому числі службово-посадовій діяльності. Сюди можна віднести холодну зброю, стрілецьку зброю, спеціальні засоби оборони та боєприпаси до вищезазначених видів зброї [1, с. 23 - 25].

Відповідно до положень Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів [2] законодавець розрізняє такі види зброї, як-то: вогнепальна зброя, до якої відноситься «ствольна зброя, яка призначена або може бути легко пристосована для ураження цілей снарядами (крім гумових чи аналогічних за своїми властивостями снарядів несмертельної дії), що одержують спрямований рух у стволі (за допомогою сили тиску газів, які утворюються в результаті згоряння металючого заряду) та мають достатню кінетичну енергію для ураження цілі, що перебуває на визначеній відстані»; бойова вогнепальна зброя – «вогнепальна зброя, призначена для ураження людини та (або) техніки»; старовинна вогнепальна зброя, до якої відноситься «вогнепальна зброя, виготовлена не пізніше 1899 року і не призначена для стрільби патронами з металевими гільзами центрального бою та кільцевого запалення»; охолощена зброя, до якої належать «пристрої, виготовлені шляхом спеціального пристосування конструкції стрілецької вогнепальної зброї до стрільби лише холостими патронами, з яких неможливо зробити постріл снарядом, що має достатню вражаючу здатність»; музейна зброя – це «зброя, яка спеціально приведена в непридатний для стрільби стан та призначена виключно для експонування в музеях»; спортивна зброя, до якої відносять: «вогнепальну, пневматичну або холодну зброю, яка призначена для ураження цілей під час спортивних тренувань і змагань, що відповідає правилам спортивних змагань з видів спорту, визнаних в Україні»; мисливська вогнепальна зброя визначається, як «вогнепальна зброя, що відповідає вимогам, установленим до мисливської зброї технічним регламентом, а за його відсутності - національним (галузевим) стандартом»; боєприпаси – ті, що спеціально виготовлені для одноразового використання, призначенням яких є забезпечення «ураження цілей в умовах збройної боротьби, самооборони, полювання, спорту»; пневматична зброя; холодна зброя; пристрої – як іще один із видів зброї являє собою «пістолети і револьвери вітчизняного виробництва, що відповідають вимогам, установленим до них технічним регламентом, а за його відсутності - національним (галузевим) стандартом, які конструктивно призначені тільки для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії [2]. Усі зазначені види зброї відповідно до положень національного законодавства потребують отримання дозвільної документації.

Вчені проводять більш загальну класифікацію видів зброї. Так, С. Парниця та С. Бабич пропонують нам класифікувати всю зброю за тактико-технічними характеристиками, призначеннями і способом виготовлення, завдяки чому можна здійснити розподіл зброї за видами, а саме: «за призначенням для використання відповідними суб'єктами»; «за основними параметрами й характеристиками зброя поділяється на»: бойову; службово-штатну; цивільну, яку у свою

чергу також класифікують на: а) мисливську; б) спортивну; в) самооборони; г) антикварну (музейну) [3, с. 189].

За останні роки популяризувалося використання так званої не смертельної зброї, яку часто застосовують правоохоронці як спеціальний засіб для заспокоєння агресивної поведінки правопорушників. Окремі дослідники-адміністративісти не підтримують таку точку зору, зазначаючи, що сам термін зброя, хоч і не смертельна, обумовлює нанесення уражень, які часто несуть за собою настання смерті особи. Вважаємо таку точку зору однобокою, адже одним із призначень зброї є захист, і захист не передбачає обов'язкового настання смерті людини. Захист передбачає уникнення ушкодження здоров'я та збереження життя свого, або інших осіб і часто для цього необхідно застосувати не лише фізичну силу, а й один із видів зброї, особливо за умови запровадженого воєнного стану. Перш за все зазначене може стосуватися службово-професійної діяльності правоохоронців, у тому числі поліцейських, а також військовослужбовців Національної гвардії України. Так, згідно з Переліком спеціальних засобів, що використовуються військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань [4] такими особами можуть використовуватися, зокрема: «гумові та пластикові кийки»; «електрошокові пристрої контактної та контактної-дистанційної дії»; «засоби обмеження рухомості (кайданки, сітки для зв'язування тощо)»; «пристрої, гранати та боеприпаси світлозвучової дії»; «засоби, споряджені гумовими або аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії»; «засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії»; «пристрої для відстрілу спеціальних засобів»; «пристрої, гранати, боеприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень» тощо [5]. Саме такі засоби індивідуального озброєння вчені розуміють як зброю Так, П. Д. Біленчук визнає зброєю газові та електрошокові пристрої, крім того «гладкоствольну вогнестрільну зброю спеціального призначення» (ГВЗСП) [5, с. 101]. Таким чином, вчені вводять серед іншого нове поняття «несмертельна зброя».

Виокремлюючи такий вид зброї як особиста, можна дійти висновку, що тілесні ушкодження після застосування такої зброї можуть бути різними і залежатимуть від виду зброї. Саме така не смертельна зброя становить базу озброєння правоохоронних органів, а ті види не смертельної зброї, які використовуються в обігу цивільним населенням при реалізації права на захист свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших осіб – зброя самооборони.

Аналізуючи види та класифікацію зброї, що може бути використана як засіб захисту при загрозі життю і здоров'ю як власному, так і інших людей, слід згадати про зброю давніх часів. У цьому контексті мова йде не про музейну (антикварну) зброю, а про ту, яку стародавні люди використовували для полювання та самозахисту від диких тварин та інших нападників. Сучасна назва такої зброї – холодна зброя. І не зважаючи на стрімкий розвиток світового військово-промислового комплексу, особливо у часи широкомасштабної війни Росії проти України, і донині холодна зброя не втратила своєї актуальності, широко використовуються для різноманітних цілей, у тому числі на полі бою, також і під час самозахисту й, на жаль, і під час збройного нападу. Теоретичне дослідження особливостей режиму застосування холодної зброї проводив О. М. Бокій, який визначає, що «холодною може вважатися вважається зброя, яка спеціально виготовлена і призначена для ураження цілі шляхом використання лише м'язової сили людини або механічної енергії і яка не має прямого виробничого або господарсько-побутового призначення» [6, с. 53]. Вчений пропонує класифікувати холодну зброю таким чином: «ударно-роздроблюючої дії, призначеної для нанесення прямого удару на поверхню цілі, зазвичай негострим предметом (булави, кістень)»; «колючої дії, призначеної для нанесення уколу, тобто проникнення снаряду крізь поверхню цілі на порівняно невеликій площі на велику глибину (кинджали, кортики, штики, стилети, шпаги та ін.)»; «рубано-ріжучої дії, призначеної для руйнування поверхні цілі (мечі, шаблі та ін.)» [7, с. 55]. Крім того, холодна зброя може розрізнятися між своїми видами, наприклад, стилети-кастети, кинджали тощо. Крім того, можливе поєднання холодної та вогнепальної зброї, наприклад, в Європі поліцейські у визначених законом випадках можуть використовувати поліцейські кийки, які стріляють. Деякі вчені та зброезнавці виокремлюють як окремий вид холодної зброї – металеву зброю, яка має розмаїття, зокрема, туди можна віднести: металеві ножі, дротики, ножі з викидом леза тощо [7, с. 193].

Іще одним видом зброї, яка може бути використана як інструмент захисту свого життя і здоров'я від протиправних посягань та життя і здоров'я інших осіб, - є пневматична зброя. Як вже було зазначено раніше, законодавець виокремлює такі вироби у окремий вид зброї [8]. Такий стан речей, передусім, обумовлений технічними характеристиками пневматичної зброї,

які суттєво відрізняються від характеристик, властивих вогнепальній зброї. Так, у пневматичній зброї «використовується енергія, що акумульована з допомогою додаткових механічних пристроїв, зброя приводиться у дію за допомогою енергії зжатого повітря, пари чи газоподібної речовини. При цьому, тиск попередньо стиснутого повітря утворюється за допомогою поршневого механізму чи газового балону» [8].

Крім того, слід відзначити, що серед видів зброї, які були розглянуті, відсутній такий вид зброї, як саморобна зброя, яка вироблена в кустарних умовах, що не має необхідного дозволу. Фактично, така зброя має відповідні характеристики, властиві окремим видам зброї, утім несе загрозу суспільно-важливим цінностям таким, як життя і здоров'я. Незаконний обіг такої зброї може бути розповсюджений серед злочинних угруповань. Крім того, такий вид зброї може бути використаний як інструмент захисту свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Важливо відзначити, що безпосередньо способи захисту права, мають відповідати змісту порушеного права, а також характеру дій правопорушника, а крім того, наслідкам, які виникли внаслідок вчиненого правопорушення. У цьому контексті необхідно зважати на межі необхідної оборони, у тому числі самооборони, визначені у КК України [9]. Таке право на необхідну оборону є абсолютним, невід'ємним правом людини, тобто кожна людина має право на захист свого та чужого права на життя і здоров'я від протиправних посягань для їх припинення, незалежно від її можливості звернутися за захистом до правоохоронних органів. Щодо застосування зброї як інструменту для захисту свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань, то слід зважати, що при застосуванні такого «інструменту» дуже легко перетнути межу і перевищити допустимі заходи оборони, за що передбачена кримінальна відповідальність. У цьому контексті слід зазначити про крайню необхідність, дане питання врегульовано у ст. 39 КК України [9], яка застосовується у випадку, коли особа, щоб запобігти шкоді власним суспільно-важливим інтересам (зокрема, життю і здоров'ю), у тому числі інтересам (життю і здоров'ю) інших осіб, що охороняються. Тобто, застосування зброї як інструменту захисту може бути виправдане лише тим, що заподіяна шкода від зброї, яка застосована, має бути меншою, ніж та якої запобігли. Тобто, у разі застосування зброї, як інструменту оборони за крайньої необхідності слід враховувати ступінь шкоди, яку вірогідно може бути завдано для запобігання небезпечним наслідкам. Крім того, не будь-який вид зброї може бути законно застосований людиною як інструмент захисту свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань, адже для використання окремих видів зброї з відповідними тактико-технічними характеристиками потребують дозвільних документів, наприклад, вогнепальна зброя, а деякі види зброї, зокрема, воєнна зброя, взагалі, не може бути в цивільному обігу.

Висновки. Підбиваючи підсумок наукового дослідження варто відзначити, що для того, щоб класифікувати зброю, яку може застосувати людина як інструмент захисту свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших осіб від протиправних посягань за видами, необхідно зважати на ступінь нанесення ушкоджень та їх характер, тобто шляхом поділу зброї на ту, застосування якої може спричинити настання особливо небезпечних наслідків у вигляді смерті, та на більш безпечну (несмертельну) зброю. Також за способом виготовлення слід зброю слід поділяти на: промислову та саморобну. За технічними характеристиками: 1) вогнепальна; 2) холодна; 3) метальна; 4) пневматична; 5) газові та електрошокові пристрої. За призначенням: 1) воєнна зброя; 2) службова; 3) антикварна (музейна), у тому числі колекційна (нагородна) та історична; 4) мисливська; 5) спортивна; 6) нагородна.

Список використаних джерел

1. Бокій О. М. Адміністративно-правовий режим обігу зброї в Україні: монографія. Оdesa: ОДУВС, 2012. 244 с.

2. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів: наказ Міністерства внутрішніх справ від 07.10.1998 № 637/3077. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>

3. Парниця С., Бабич В. Особливості адміністративно-правової класифікації видів вогнепальної зброї. 2017. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13210/188-192.pdf>

4. Про затвердження Переліку та Правил застосування спеціальних засобів, що використовуються військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 № 1024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1024-2017-%D0%BF>

5. Біленчук П. Д. Кофанов А. В., Сулява О. Ф. Балістика : криміналістичне вогнестрільне зброєзнавство : підр. для вузів. К. : Міжнародна агенція «BeeZone», 2003. 384 с.

6. Бокій О. М. Проблеми обігу холодної зброї в Україні. Форум права, 2008. № 3. С. 53 – 58.

7. Дубко Ю. В. Деякі питання бойового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ в особливих умовах. Вісник Луганського інституту внутр. справ. 2001. Вип. 1. С. 189–194.

8. Про затвердження Переліку та Правил застосування спеціальних засобів, що використовуються військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 № 1024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1024-2017-%D0%BF>

9. Кримінальний кодекс України: від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.20>

МОСКВИЧ О.С.

МОЖЛИВІСТЬ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ ЩОДО ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ В УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

THE POSSIBILITY OF INTRODUCING THE EXPERIENCE OF EUROPEAN STATES IN TRAINING PERSONNEL FOR THE ARMED FORCES INTO UKRAINIAN REALITIES

Метою статті є: обґрунтувати можливість запровадження досвіду Європейської держави щодо підготовки кадрів для збройних сил в українські реалії. З'ясовано, що основним джерелом комплектування Збройних сил Великої Британії кадровим офіцерським складом є військові навчальні заклади (коледжі). Крім того, частину кадрових офіцерів набирають із числа осіб, які закінчили цивільні вищі навчальні заклади і пройшли курси за обраним фахом у відповідних військових училищах або школах родів військ та служб. Наголошено, що процес підготовки офіцерських кадрів з педагогічної діяльності у військові вищі навчальні заклади Німеччини спрямований на набуття необхідного досвіду, який би сприяв формуванню у слухачів умінь аналізувати обстановку під час навчання і визначати власну поведінку згідно з концепцією “внутрішнього керівництва”. У сучасних умовах у ВВНЗ бундесверу організатори навчально-виховного процесу одноставні у тому, що об'єктом професійної підготовки офіцера має бути його майбутнє професійне поле діяльності, а поведінкові та суспільні дисципліни, зокрема педагогіка, повинні при цьому професійно мотивувати на користь служби у збройних силах. Зроблено висновок, що незважаючи на те, що всі окреслені нами країни є членами НАТО, втім підготовка кадрів для збройних сил в цих державах має свої особливості. Тож, серед позитивних моментів, які слід використати вітчизняному законодавцю в процесі підготовки кадрів для Збройних сил України, слід виділити наступні: по-перше, вбачається доцільним уніфікувати законодавство про підготовку військовослужбовців, що: по-перше, зробить його більш зрозумілим та простішим

© МОСКВИЧ О.С. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) <https://orcid.org/0009-0006-6047-092X>

для сприйняття; по-друге, забезпечить прозорість та загальну ефективність підготовки кадрів для ЗСУ; по-друге, створити диференційований підхід до підготовки різних ланок керівників ЗСУ, як це, наприклад, відбувається у Великобританії. Підготовка кожного рівня військових керівників відбувається окремо, з урахуванням завдань, які їм необхідно виконувати в процесі служби; по-третє, на прикладі Великобританії доцільно створити окрему систему підготовки інструкторів; по-четверте, окрему увагу українському законодавцю слід приділити питанню матеріального забезпечення закладів освіти, начальних баз, тощо, які здійснюють підготовку кадрів для ЗСУ; по-п'яте розробити нормативні основи для міжнародної взаємодії збройних сил в контексті підготовки кадрів.

Ключові слова: зарубіжний досвід, НАТО, Європа, підготовка кадрів, збройні сили, імплементація, ЗСУ.

The purpose of the article is to substantiate the possibility of introducing the experience of European states in training personnel for the armed forces into Ukrainian realities. It has been found that the main source of staffing of the Armed Forces of Great Britain with personnel officers is military educational institutions (colleges). In addition, part of the personnel officers are recruited from the number of persons who have graduated from civilian higher educational institutions and have completed courses in the chosen specialty at the relevant military schools or schools of military branches and services. It is emphasized that the process of training officers for pedagogical activities in military higher educational institutions of Germany is aimed at acquiring the necessary experience that would contribute to the formation of trainees' skills to analyze the situation during training and determine their own behavior in accordance with the concept of "internal leadership". In modern conditions, the organizers of the educational process at the Bundeswehr University of Higher Education are unanimous in the fact that the object of an officer's professional training should be his future professional field of activity, and behavioral and social disciplines, in particular pedagogy, should at the same time professionally motivate in favor of service in the armed forces. It was concluded that despite the fact that all the countries outlined by us are members of NATO, the training of personnel for the armed forces in these countries has its own characteristics. Therefore, among the positive points that should be used by the domestic legislator in the process of training personnel for the Armed Forces of Ukraine, the following should be highlighted: firstly, it is considered appropriate to unify the legislation on the training of military personnel, which: firstly, will make it more understandable and easier to perceive; secondly, it will ensure transparency and overall efficiency of personnel training for the Armed Forces; secondly, to create a differentiated approach to the training of various branches of the Armed Forces of Ukraine, as is happening, for example, in Great Britain. The training of each level of military leaders takes place separately, taking into account the tasks that they need to perform in the process of service; thirdly, on the example of Great Britain, it is expedient to create a separate system of training instructors; fourthly, the Ukrainian legislator should pay special attention to the issue of material support of educational institutions, primary bases, etc., which train personnel for the Armed Forces; fifthly, to develop normative frameworks for international cooperation of the armed forces in the context of personnel training.

Key words: foreign experience, NATO, Europe, personnel training, armed forces, implementation, Armed Forces.

Постановка проблеми. Реформування армії України за стандартами НАТО – це процес, в результаті якого буде зростати боєздатність наших збройних сил, а з нею і обороноздатність всієї країни. Нині цей аргумент більш ніж вагомий, адже це потрібно насамперед нам, а не Альянсу. Загалом реформування ЗСУ за натовськими стандартами прискорить створення в Україні справжньої професійної армії та стане важливим превентивним заходом від повторного нападу з боку країни-агресора. Саме професійної, а не армії контрактників, яка протягом останніх восьми років будувалась в Україні та яку намагались подати як професійну [1, с.149-150]. З огляду на зазначене вище, важливим є вивчення позитивного досвіду Європейських країн – членів НАТО.

Стан дослідження. Проблема підготовки кадрів для збройних сил різних європейських держав неодноразово ставала предметом наукових досліджень багатьох фахівців. Зокрема, їй приділяли увагу: С.В. Белай, М.В. Корчагін, Н.С. Кучеренко, А.А. Каленський, А.М. Одеров, В.А. Присяжнюк, А.А. Пухтецька, С.А. Шворов, О.В. Яцино та багато інших. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний доробок, в науковій літературі відчувається брак комплексних досліджень, присвячених вивченню позитивного зарубіжного досвіду у відповідній сфері.

Саме тому метою статті є: обґрунтувати можливість запровадження досвіду Європейський держав щодо підготовки кадрів для збройних сил в українські реалії.

Виклад основного матеріалу. Почати наукове дослідження найбільш доцільно з аналізу досвіду Великобританії, яка займає одне із лідируючих місць серед країн НАТО в галузі розвитку збройних сил та адаптації їх до нових військово-політичних умов. Основні завдання британських ЗС: забезпечення безпеки метрополії і її заморських територій; розвиток військового співробітництва з різними державами з метою захисту національних інтересів і розширення зони впливу Великобританії (військова дипломатія); застосування у миротворчих і гуманітарних операціях; підготовка до участі в можливих регіональних конфліктах як у зоні відповідальності Альянсу, так і за її межами; ведення стратегічної розвідки [2]. Головним напрямом військового будівництва країни є формування експедиційних сил, здатних до перекидання і ведення бойових дій у різних регіонах світу. За заявою міністра оборони Ф. Хаммонда, сучасні британські сили повинні забезпечувати захист національних інтересів від основних джерел загрози безпеки, включаючи міжнародний тероризм, розповсюдження зброї масового ураження, а також виклики з боку держав з нестабільною внутрішньополітичною обстановкою [2].

Взагалі, збройні сили Великобританії складаються із трьох служб (або родів військ): 1) Британська армія; 2) Військово-морська служба (що включає Королівський флот (RN) та Королівську морську піхоту (RM)); і 3) Королівські ВПС (РАФ). Кожен із трьох родів військ складається як з офіцерів, так рядових солдат (RN), морських піхотинців (RM) та льотчики/льотчиць (RAF).

Основним джерелом комплектування ЗС кадровим офіцерським складом є військові навчальні заклади (коледжі). Крім того, частину кадрових офіцерів набирають із числа осіб, які закінчили цивільні ВНЗ і пройшли курси за обраним фахом у відповідних військових училищах або школах родів військ та служб [3, с.11-16]. Офіцери короткотермінової служби укладають контракти на термін до трьох років, маючи можливість після отримання дозволу відбірної комісії міністерства оборони подовжити його до восьми років. Кандидати в офіцери короткотермінової служби повинні пройти відбірну комісію міністерства оборони та курс підготовки за обраним фахом. Після двох років служби у ЗС вони мають право звернутися з проханням про переведення до кадрового складу [4].

Військова підготовка Великобританії проводиться у низці навчальних центрів по всій країні (відомі як оборонні навчальні заклади (DTE)). DTE, зазвичай, мають кілька центрів, розташованих у одному місці, і використовують модель Joint Force (Tri-Service) чи федеративну модель. Центр, в якому буде проводитись індивідуальне навчання, залежить від низки факторів, зокрема: вік; звання військового; місце подальшого проходження служби; стадія кар'єри військовослужбовця (первинна підготовка, підвищення кваліфікації, тощо).

Хоча розташування, склад і тривалість програм початкового навчання залежить від конкретного підрозділу, традиційно, виділяють наступні етапи (фази) підготовки майбутніх військовослужбовців:

- фаза 0: підготовка фахівців перед вступом на службу, що було передбачено реформою армії 2020 року (британська армія, 2013);

- фаза 1: початкова підготовка (перетворення цивільних новобранців у частково навчених військовослужбовців). Навчальні програми дотримуються загального військового плану (CMS), щоб забезпечити узгодженість у всіх напрямках. Цей етап, зазвичай, називають – «навчальний табір».

- фаза 2: Спеціалізована підготовка (також відома як спеціальна бойова та професійна підготовка, яка дає військовослужбовцям навички, знання та кваліфікацію, необхідні для їхньої конкретної роботи/ролі).

- фаза 2а: загальна підготовка фахівців (наприклад, підготовка бойових інженерів);

- фаза 3: Професійна підготовка (також відома як підготовка навчених солдатів та навчання без відриву від служби). Є сумішню професійної підготовки, просування по службі та спеціалізованих професійних та непрофесійних курсів.

Важливо в контексті представленої проблематики відзначити той факт, що у Великобританії суттєва увага приділяється питанню підготовки інструкторів, які здійснюють навчання майбутніх військових. Так, Міністерство оборони представило курс «Навчання інструкторів з оборони» (DTTT). Метою курсу DTTT є розвиток поведінкових навичок, необхідних інструкторам для забезпечення максимально ефективного та результативного навчання студентів. Вказаний курс призначений для інструкторів, які беруть участь у навчанні військовослужбовців на 1 та 2 етапах щоб переконатися, що вони належним чином підготовлені для виконання своїх обов'язків інструктора та куратора. Тож, у загальному вигляді підготовки інструкторів виглядає наступним чином: Фаза 1 (Початкова підготовка): Курс тренера захисту (DTTT). Фаза 2 (підготовка спеціалістів): курс підготовки інструкторів із оборони (DTTT). Фаза 3 (професійна підготовка): курс навчання за методами захисту (DIT). Інструктори, які пройшли курс консолідації PIT і DTTT (RTTT(O)), можуть викладати у навчальних закладах 1-ї та 2-ї фаз. Крім того, для британської армії вищезазначені курси були замінені програмою підготовки армійських інструкторів).

Для Німеччини є характерним традиційний підхід до комплектування командних кадрів офіцерами резерву [5; 6]. У бундесвері існують три основні напрями, що дають змогу поповнювати контингент офіцерів запасу: зарахування до резерву кадрових офіцерів та офіцерів-фахівців, які працюють за контрактом, перебувають на дійсній службі й не досягли межі відставного віку; підготовка офіцерів запасу із числа військовослужбовців, призваних на дійсну військову службу, а також тих, хто відслужив строкову службу й перебуває в запасі; підготовка офіцерів резерву із числа цивільних фахівців, які закінчили ВНЗ і мають загальну професійну підготовку, що відповідає певній військовій спеціальності (у цьому випадку офіцерські звання присвоюються під час проходження зборів у військових навчальних закладах бундесверу. Позавійськова підготовка у ЗС Німеччини відсутня, тому підготовка офіцерів-резервістів здійснюється переважно у військових частинах. Поza військами та військовими навчальними закладами проводяться лише громадські заходи й самостійна (індивідуальна) робота військовослужбовців запасу з підвищення кваліфікації, включно з навчанням у цивільних ВНЗ. Програми підготовки офіцерів запасу з числа фахівців, які закінчили цивільні ВНЗ, і кадрових офіцерів в училищах відрізняються переважно тим, що в іншому випадку пріоритет надано таким військовим дисциплінам, як тактика, озброєння та бойова техніка. Кадрового лейтенанта готують як командира, вихователя, наставника, а кандидата в офіцери запасу – тільки як командира. У разі підготовки офіцерів запасу з числа цивільного персоналу враховується загальна потреба бундесверу в таких фахівцях [5; 6].

Процес підготовки офіцерських кадрів з педагогічної діяльності у ВВНЗ Німеччини спрямований на набуття необхідного досвіду, який би сприяв формуванню у слухачів умінь аналізувати обстановку під час навчання і визначати власну поведінку згідно з концепцією “внутрішнього керівництва”. У сучасних умовах у ВВНЗ бундесверу організатори навчально-виховного процесу одностайні у тому, що об'єктом професійної підготовки офіцера має бути його майбутнє професійне поле діяльності, а поведінкові та суспільні дисципліни, зокрема педагогіка, повинні при цьому професійно мотивувати на користь служби у збройних силах. Тому вивченню цього предмета приділяється значна увага [7]. Отже, узагальнює Л.В. Олійник, програми підготовки кадрових офіцерів у ВВНЗ Німеччини спрямовані на те, щоб їх випускники могли бути командирами, вихователями і наставниками. Таким чином, у ВВНЗ Німеччини існує певна практика організації педагогічної підготовки: ключові проблеми педагогічної діяльності офіцерів у військах і підготовки до неї у ВВНЗ закріплені у спеціальній концепції “внутрішнього керівництва” – навчання і виховання військовослужбовців, а також підготовка офіцерського складу до виконання цих функцій визнаються пріоритетними цілями [8].

Обізнаність у сфері стратегічних комунікацій майбутніх офіцерів Бундесверу починається ще у військових навчальних закладах. Керівництво Бундесверу прийняло рішення про створення Академії інформації та комунікації (АІК). Академія існує в структурі як науково-освітній підрозділ і її рекомендації та розробки спрямовані, головним чином, на підтримку позитивного іміджу Бундесверу в суспільстві. В рамках Академії проводяться також різноманітні зустрічі для діалогу Бундесверу та суспільства. Конференції і семінари тривають від декількох годин до декілька днів і збирають тисячні аудиторії. Військові фахівці, які задіяні в цій роботі, організують семінари з питань безпеки. Працюють з молоддю і піклуються про створення позитивного іміджу військових в очах національного та міжнародного суспільства [8; 9]. Новим у роботі військовиків із спільнотою є проведення загальних занять з медіа підготовки зі студентами цивільних профільних вишів. До цієї роботи запрошуються члени федерального союзу вищої школи (BSH), що займаються дослідженням політики безпеки, різноманітні фахівці з питань національної та

міжнародної безпеки. Для участі в семінарах з політики безпеки, що проводяться в центрі управління Бундесверу, запрошуюються також і студенти. До складу цієї організації входять ще Гамбурзький військовий університет ім. Гельмута Шмідта та Мюнхенський університет Бундесверу. Отже така робота уможливила діалог між суб'єктами навчання та тими, хто створює безпеку. Керівництво Академії управління Бундесверу наголошує на необхідності переосмислення традиційних підходів до навчання у сфері комунікації, мотивуючи це необхідністю сучасної концепції стратегічної взаємодії та підвищення професійної компетенції [8; 9].

І остання країна, досвіду якої ми приділимо увагу в контексті підготовки кадрів для збройних сил, – Республіка Польща. Вступ Польщі до НАТО та ЄС систематизував її роботу у військовій сфері, ввівши принципи підготовки планів на десять років з можливістю введення необхідних оновлень кожні чотири роки. Стратегічний потенціал національної безпеки РП слугує реалізації національних інтересів задля забезпечення як захищеності держави, так і ефективної участі у зміцненні оборонних можливостей НАТО та ЄС [10]. Для досягнення стратегічних цілей в області безпеки РП необхідно організувати діяльність держави як єдиної системи, пристосованої протистояти не тільки зовнішнім військово-політичним загрозам, а йв інтегрованому вигляді будь-якій загрозі національній безпеці. Згідно зі Стратегією, основою цього потенціалу є система національної безпеки, яка складається з декількох елементів (підсистем): 1) підсистеми управління; 2) виконавчих підсистем; 3) підсистем забезпечення (соціальної та економічної) [10].

Сьогодні збройні сили Республіки Польща складаються з Сухопутних військ (Wojska Lądowe RP), Військово-морського флоту (Marynarka Wojenna RP), Військово-повітряних сил (Siły Powietrzne RP) та Сил спеціального призначення (Wojska Specjalne RP). Ще донедавна керівництво Польщі вважало, що для обороноздатності країни вистачить й 100-тисячного війська (у 2015 році армія налічувала 95 000). Сьогодні ж їхні збройні сили налічують 118 000 персоналу і ще 75 400 знаходяться у резерві [11].

Інфраструктура військово-навчальних об'єктів СВ РП включає в себе: унтер-офіцерську школу; навчальні центри сухопутних військ, артилерії, військ зв'язку та інформаційних систем, інженерних військ і військ РХБЗ, підготовки до зарубіжних місій, підготовки танкістів, підготовки снайперів і ПДВ, а також шість великих полігонів. У сухопутних військах продовжується проведення заходів, спрямованих на оптимізацію структури та дислокації з'єднань і частин, укрупнення військових гарнізонів та розміщення основних бойових підрозділів поруч з навчально-тренувальними базами і полігонами. Перспективними планами розвитку СВ РП передбачено реалізацію заходів щодо підвищення мобільності та оперативності дивізій СВ.

Система підготовки офіцерів тактичного рівня (далі-ТР) для ЗС Польщі, яка об'єктивно має найбільше спільних рис з СВО України, включає три основні складові [12]:

1. Підготовка військових фахівців у ВВНЗ: за військовими напрямами (спеціальностями) за ОКР бакалавра (переважно командного складу ТР); за військовими напрямами (спеціальностями) за ОКР магістра (переважно для підготовки офіцерів з технічних напрямів); за цивільними напрямами (військовими спеціальностями) за ОКР магістра (переважно для підготовки офіцерів з окремих технічних напрямів)

2. Послідовна підготовка військових фахівців спочатку у цивільному ВНЗ за ОКР бакалавра з подальшою підготовкою у ВВНЗ за військовими спеціальностями ОКР магістра для підготовки офіцерів, на посади, які вимагають наявність відповідного ОКР (аналог схеми підготовки офіцерів «4 роки студент, 1 рік курсант» в Україні). В основному, застосовується для підготовки офіцерів логістики, озброєння і військової техніки тощо).

3. Підготовка майбутніх військових фахівців у цивільних ВНЗ: за цивільними напрямами (спеціальностями) за ОКР бакалавра з проходженням навчальних курсів у офіцерських школах (центрах); за цивільними напрямами (спеціальностями) за ОКР магістра (переважно для підготовки офіцерів з технічних напрямів) з подальшим проходженням офіцерських курсів у ВВНЗ (стосується вузької групи спеціальностей – право, військові лікарі, фармакологія, теологія тощо) [12].

У своєму науковому дослідженні О.Б. Черних відмічає, що за оцінкою польських фахівців, існуюча система військової освіти Польщі має ряд переваг, а саме: дозволяє, у разі необхідності, створити значний кадровий потенціал для збройних сил; забезпечує потреби у сфері підготовки військовослужбовців для проходження професійної військової служби та удосконалення професійної підготовки офіцерських кадрів; має значний науковий потенціал у сфері військової техніки і національної безпеки; має значний матеріально-технічний потенціал (інфраструктура, забезпечення лабораторій); існує можливість отримання фінансових ресурсів на утримання військових навчальних закладів за межами міністерства оборони [16]. В той же час, продовжує О.Б. Черних,

польські експерти відмічають низку недоліків такої системи, зокрема: значна перевага у чисельності цивільних студентів над чисельністю військових курсантів (слухачів), які навчаються у ВВНЗ; розвиток комерційної освіти без виконання вимог правових актів; значне зростання адміністративного складу ВВНЗ; провал програми пошуку офіцерських кадрів серед випускників цивільних ВНЗ; відсутня чітка концепція використання у збройних силах наукового потенціалу цивільних вищих навчальних закладів; недостатній рівень інвестицій з боку міністерства оборони РП в розвиток системи військової освіти; система удосконалення професійної підготовки офіцерів вимагає змін у зв'язку з надмірним обтяженням тих, хто навчається, і необірунтованою довготривалістю деяких форм навчання; система підготовки офіцерських кадрів практично не використовує набутий у закордонних місіях досвід; недостатньо організована координація програм підготовки кадрів між окремими військовими навчальними закладами [16].

Висновки. Тож, підбиваючи підсумок представленого наукового дослідження слід узагальнити, що незважаючи на те, що всі окреслені нами країни є членами НАТО, втім підготовка кадрів для збройних сил в цих державах має свої особливості. Тож, серед позитивних моментів, які слід використати вітчизняному законодавцю в процесі підготовки кадрів для Збройних сил України, слід виділити наступні: по-перше, вбачається доцільним уніфікувати законодавство про підготовку військовослужбовців, що: по-перше, зробить його більш зрозумілим та простішим для сприйняття; по-друге, забезпечить прозорість та загальну ефективність підготовки кадрів для ЗСУ; по-друге, створити диференційований підхід до підготовки різних ланок керівників ЗСУ, як це, наприклад, відбувається у Великобританії. Підготовка кожного рівня військових керівників відбувається окремо, з урахуванням завдань, які їм необхідно виконувати в процесі служби; по-третє, на прикладі Великобританії доцільно створити окрему систему підготовки інструкторів; по-четверте, окрему увагу українському законодавцю слід приділити питанню матеріального забезпечення закладів освіти, начальних баз, тощо, які здійснюють підготовку кадрів для ЗСУ; по-п'яте розробити нормативні основи для міжнародної взаємодії збройних сил в контексті підготовки кадрів.

Список використаних джерел

1. Романенко Є. О. Реформування Збройних Сил України за стандартами НАТО. *Публічне урядування*. 2016. № 3. С. 142–150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubm_2016_3_15.
2. Стан та перспективи розвитку збройних сил Великої Британії / URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/stan-ta-perspektyvy-rozvytku-zbrojnyh-syl-velykoyi-brytaniyi/>
3. Бровкин В. Подготовка военнослужащих Великобритании. *Зарубежное военное обозрение*. 2005. № 1. С. 11–16.
4. Богунов С., Черних Ю. Основи організації та функціонування системи військової освіти Великобританії – аналітичний огляд. *Військова освіта*. 2017. № 2. С. 35-48
5. Нецадим М.І. Військова освіта в Україні: історія, теорія, методологія, практика: [монографія]. К.: ВПЦ "Київський ун-т", 2003. 852 с
6. Скворок І. М. Підготовка офіцерів запасу в зарубіжних країнах. *Військова освіта*. 2013. № 1. С. 207–216. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vios_2013_1_26.pdf
7. Олійник Л. В. Використання досвіду армій провідних країн світу в удосконаленні системи професійної підготовки військових фахівців. Проблеми навчання та підготовки кадрів. Честь і закон № 1/2011, С.50-54
8. Zoller G. Kommunikation und Kooperation zwischen ausgewählten Organisationen der Behörden und Organisationen mit Sicherheitsaufgaben bei größeren Einsatzlagen – Erfolgskritische Faktoren des Prozessmanagements. URL: <http://nbn-resolving.de/urn/resolv>
9. Конаржевська В.І. Досвід збройних сил Німеччини у підготовці майбутніх офіцерів до здійснення стратегічних комунікацій. *Педагогіка та психологія*. 2018. Вип. 60. С. 186-196.
10. Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej polskiej 2014. Warszawa. 2014. 57 s. URL: <https://www.bbn.gov.pl/ftp/SBN%20RP.pdf>
11. Армія Польщі: чисельність і військові видатки суттєво збільшуються... офіційний веб-сайт «Армія-INFORM» URL: <https://armyinform.com.ua/2020/06/01/armiya-polshhi-chyselnisti-vijskovy-vydatky-suttyevo-zbilshuyutsya>
12. Толєк І., Супрунов Ю. Особливості підготовки військових фахівців тактичного рівня у ВВНЗ США та окремих країн НАТО. *Військова освіта*, 2018, 37 (1), С.259-271
13. Черних О. Б., Мітягін О. О., Черних Ю. О. Аналіз сучасного стану системи військової освіти республіки Польща: досвід для України. *Військова освіта*. 2017. № 1. С. 200-208

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.21>

МУНТЯН С.М.

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**PREVENTION AND COUNTERACTION OF OFFENSES IN THE FIELD OF ECONOMIC SECURITY AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RESEARCH**

У статті наголошено, що у сфері забезпечення економічної безпеки держави на сьогодні відчувається доволі значна кількість проблем, пов'язаних з декількома факторами: збройна агресія проти нашої держави, а також численні правопорушення, що вчиняються в даній сфері суспільних відносин. Підкреслено, що нагальним є вироблення дієвого механізму запобігання та протидії правопорушенням у сфері економічної безпеки. Встановлено, що питання про особливості запобігання та протидії правопорушенням у сфері економічної безпеки з позиції об'єкта адміністративно-правового дослідження розкриваються фрагментарно. Все це викликає необхідність розроблення нових і перегляду особливостей функціонування існуючих механізмів забезпечення економічної безпеки, що пов'язано як із необхідністю уточнення понятійно-категоріального апарату, що використовується у даній сфері суспільних відносин, вдосконалення адміністративно-правових засад, на яких вони ґрунтуються, так і перегляду правового статусу їх суб'єктів. Визначено сутність категорії «запобігання та протидія правопорушенням у сфері економічної безпеки» як об'єкта адміністративно-правового дослідження. З'ясовано, що у межах діяльності із запобігання правопорушенням у сфері економічної безпеки уповноважені державою суб'єкти реалізують комплекс заходів, спрямованих на ненастання протиправної поведінки, недопущення, запобігання таким правопорушенням. Тоді як протидія правопорушенням у сфері економічної безпеки, спрямована на вже подолання таких наслідків, встановлення винних у вчиненні такого роду правопорушень осіб і притягнення їх до відповідного різновиду юридичної відповідальності. Запобігання правопорушенням у сфері економічної безпеки має безпосередній зв'язок із їх протидією та навпаки, оскільки реалізація кожного з таких напрямів передбачає вчинення компетентними суб'єктами комплексу заходів, спрямованих як на запобігання настанню відповідних негативних наслідків, їх відвернення, так і на їх подолання.

Ключові слова: запобігання, протидія, адміністративно-правове дослідження, правопорушення у сфері економічної безпеки, поняття, співвідношення.

In the article it has been emphasized that in the field of ensuring the economic security of the state today, there is a considerable number of problems associated with several factors: armed aggression against our state, as well as numerous offenses committed in this field of social relations. It has been emphasized that it is urgent to develop an effective mechanism for preventing and countering offenses in the field of economic security. It has been established that questions about the peculiarities of preventing and countering offenses in the field of economic security from the point of view of the object of administrative and legal research are revealed fragmentarily. All this causes the need to develop new and review the features of the functioning of existing mechanisms for ensuring economic security, which is connected both with the need to clarify the conceptual and categorical apparatus used in this field of social relations, to improve the administrative and legal foundations on which they are based, and revision of the legal status of their subjects. The essence of the category "prevention and counteraction

of offenses in the field of economic security” as an object of administrative and legal research has been determined. It has been found out that within the scope of activities for the prevention of offenses in the field of economic security, the entities authorized by the state implement a set of measures aimed at the non-occurrence of illegal behavior, prevention, prevention of such offenses. Whereas countermeasures against offenses in the field of economic security are aimed at already overcoming such consequences, establishing the persons guilty of committing such offenses and bringing them to the appropriate type of legal responsibility. Prevention of offenses in the field of economic security has a direct connection with their countermeasures and vice versa, since the implementation of each of these directions involves the implementation by competent subjects of a set of measures aimed at preventing the occurrence of relevant negative consequences, averting them, and overcoming them.

Key words: *prevention, counteraction, administrative and legal research, offenses in the field of economic security, concept, relationship.*

Постановка проблеми. Як проголосила Конституція України, забезпечення економічної безпеки є однією з найважливіших функцій держави, справою всього Українського народу [1]. При цьому, в ч. 3 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року вказано, що сталий розвиток економіки є одним з фундаментальних національних інтересів України [2]. Разом із тим доводиться констатувати, що у сфері забезпечення економічної безпеки держави на сьогодні відчувається доволі значна кількість проблем, пов’язаних з декількома факторами. Одним з ключових з таких факторів безсумнівно є збройна агресія проти нашої держави, а також численні правопорушення, що вчиняються в даній сфері суспільних відносин.

Зокрема, як зазначено в Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, затвердженої указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021, важливе місце в безпековому напрямі займають виклики, пов’язані зі збройною агресією російської федерації та тимчасовою окупацією частини території України. Руйнування економіки України є свідомою і цілеспрямованою дією російської федерації та одним з методів гібридної війни, оскільки зруйнована економіка продукує незадоволеність владою, трудову міграцію, соціальну напругу в суспільстві та підриває довіру до влади. При цьому широко використовуються економічні інструменти впливу, до яких, зокрема, відносяться санкції щодо українських товарів і послуг та використання впливу на інші держави з метою прийняття рішень, що суперечать основним національним економічним інтересам України [3]. Окрім цього, в Стратегії національної безпеки України, затвердженої указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 вказано, що недостатній захист права власності, повільний розвиток ринкових відносин у ключових сферах, у тому числі в користуванні землею і надрами, значна роль державного сектору в економіці, недосконалість і фрагментарність законодавства стримують економічне зростання, залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій. Непослідовність і незавершеність реформ та корупція перешкоджають виведенню української економіки з депресивного стану, унеможливають її сталі й динамічне зростання, підвищують уразливість до загроз, підживлюють кримінальне середовище [4]. З огляду на що нагальним є вироблення дієвого механізму запобігання та протидії правопорушенням у сфері економічної безпеки. У цьому контексті актуальним убагацьється питання про з’ясування сутності запобігання та протидії правопорушенням у сфері економічної безпеки через призму об’єкта адміністративно-правового дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика адміністративно-правової протидії та запобігання правопорушенням, зокрема в економічній сфері, неодноразово висвітлювалася на сторінках фахової наукової літератури низкою вчених, такими як: В.Б. Авер’янов, В.І. Бабенко, В.Т. Білоус, В.В. Галуцько, В.Л. Грохольський, О.В. Джафарова, О.Ю. Дрозд, О.С. Заяць, В.В. Коврегін, Т.О. Коломоець, І. І. Комарницька, А.Т. Комзюк, Д.О. Кошиков, В.І. Курило, В.І. Мельник, Н.О. Протопопова, О.В. Сугак, С.О. Шатрава, С.М. Шкарлет, Н. О. Шмігельська та інші.

Проте більшість напрацьовань торкаються сутності та особливостей адміністративно-правових засад реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. При цьому питання про особливості запобігання та протидії правопорушенням у вказаній сфері з позиції об’єкта адміністративно-правового дослідження розкриваються фрагментарно. Все це викликає необхідність розроблення нових і перегляду особливостей функціонування існуючих механізмів забезпечення економічної безпеки, що пов’язано як із необхідністю уточнення понятійно-категоріального апарату, що використовується у даній сфері суспільних відносин,

вдосконалення адміністративно-правових засад, на яких вони ґрунтуються, так і перегляду правового статусу їх суб'єктів. Таке положення справ вимагає здійснення комплексних наукових досліджень, присвячених забезпеченню економічної безпеки нашої держави, в першу чергу, запобіганню та протидії правопорушенням у цій сфері суспільних відносин. Тому **метою** цієї статті є визначення сутності категорії «запобігання та протидія правопорушенням у сфері економічної безпеки» як об'єкта адміністративно-правового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Вирішення такого завдання необхідно розпочати із визначення сутності категорії «запобігання та протидія правопорушенням у сфері економічної безпеки» як об'єкта адміністративно-правового дослідження.

Так, з позиції семантичного сенсу, словом «об'єкт» у сучасній українській мові заведено позначати:

- пізнавану дійсність, що існує поза свідомістю людини та незалежно від неї;
- предмет наукового та т. ін. дослідження, спеціальної зацікавленості, компетенції;
- явище, предмет, особа, що на них спрямовано певну діяльність, увагу й таке інше;
- предмет, що розглядається з метою його використання за призначенням, вивчення

[5, с. 803].

З чого слідує, що в загальному значенні під об'єктом розуміють певне явище, предмет, особу, на яку спрямовано відповідну діяльність задля його пізнання. У подібному значенні досліджувана категорія використовується в багатьох науках. Так, наприклад, у теорії пізнання об'єктом виступає частина пізнавального процесу, що характеризується як взаємодія об'єкта та суб'єкта. У логіці об'єкт – це одне з основних понять логічної семантики, що позначає будь-який предмет, на який спрямована думка, мислення, судження. Об'єктами логічного мислення можуть бути речі та їхні властивості, відношення між речами та властивостями, властивості властивостей і властивості відношень безвідносно до їхньої матеріальної чи ментальної природи. Основною рисою їх є те, що вони стають значеннями логічних висловів, де кожному об'єкту відповідає ім'я, а кожне власне чи загальне ім'я означає об'єкт [6, с. 438–439].

Автори енциклопедичного словника з соціології вказують на те, що об'єктом є певна реальність (а також її різні сторони, характеристики та відносини), на які спрямоване дослідження. Наприклад, підкреслюють науковці, об'єктом дослідження виступає проблемна ситуація, що існує в конкретних соціальних явищах, процесі, відношенні, сфері суспільного життя [7, с. 353]. На сторінках фахової літератури з філософії зауважують, що об'єктом є будь-яка дійсна чи уявна, уречевлена чи ідеальна реальність, яка розглядається як щось зовнішнє стосовно людини та її свідомості, і яка стає предметом теоретичної та практичної діяльності суб'єкта. Об'єкт зазнає цілеспрямованого чи мимовільного діяння з боку суб'єкта, у результаті чого освоюється – перетворюється, пізнається, конструюється і пристосовується до потреб людини та суспільства. Особливою відмінністю об'єкта є те, що він конституюється в процесі предметної діяльності людини. Тому будь-яка реальність актуалізується як об'єкт лише стосовно суб'єкта [6, с. 438–439].

Також, підкреслює В.Л. Петрушенко на сторінках монографічної праці «Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції», об'єкт – це річ, або явище, або будь-який фрагмент реальності, на які спрямовані пізнавальна або практична діяльність людини. Об'єкт співвідноситься з суб'єктом і засобами людської діяльності. У класичній філософії майже незаперечно вважалася теза про те, що об'єкт пізнання та діяльності передує суб'єкту, проте сучасна філософія визнає ці поняття співвідносними, взаємозалежними, а також доводить те, що це співвідношення може в різних пізнавальних ситуаціях і контекстах мати різний характер. Об'єкт можна вважати залежним від станів суб'єкта. Проте як у класичному, так і в некласичному розумінні поняття «об'єкт» пов'язується з існуванням в людській свідомості та пізнавальному досвіді чогось самовладного та самодостатнього, такого, що не створюється свідомістю та не може нею довільно змінюватися [8, с. 147–148].

У правовій науці, як правило, категорію «об'єкт» не використовують, так би мовити, саму по собі, оскільки її заведено вживати стосовно конкретного явища як то: «об'єкт дослідження», «об'єкт правопорушення», «об'єкт злочину», «об'єкт правового регулювання», «об'єкт права», «об'єкт правовідносин» тощо. При цьому у всіх з таких випадків об'єктом будуть позначати те, на що спрямовано певне діяння або ж приводу чого виникає відповідне явище. Наприклад, як зауважує В.М. Момот, об'єкт правовідносин – це те, заради чого вони виникають. Якщо об'єкт права – суспільні відносини, що можуть бути предметом регулювання та вимагають такого регулювання, то об'єкт правовідносин є вужчим, тобто це частинка суспільних відносин, елемент (одиниця загального), з приводу якого взаємодіють суб'єкти, те, на що спрямовані суб'єктивні

юридичні права й обов'язки осіб [9, с. 99]. Тобто, говорячи про запобігання та протидію правопорушенням у сфері економічної безпеки як об'єкт адміністративно-правового дослідження на увазі слід мати власне діяльність уповноважених суб'єктів у цьому напрямку її реалізації, а також суспільні відносини, що виникають у зв'язку з цим.

Звичайно, дослідження всіх аспектів функціонування суспільних відносин, що мають місце у зв'язку з діяльністю уповноважених суб'єктів щодо запобігання та протидії правопорушенням у сфері економічної безпеки вимагало б від нас проведення не одного комплексного наукового дослідження. А тому в межах даної статті лише сформуємо авторське бачення сутності категорії «запобігання та протидія правопорушенням у сфері економічної безпеки» з позиції її розуміння як об'єкта адміністративно-правового дослідження, що має лягти в основу вирішення поставлених у цій праці наукових завдань.

Так, у першу чергу, увагу слід звернути на неоднозначне використання категорій «запобігання» та «протидія». Зокрема, як в законодавстві, так і на сторінках фахової літератури, вищенаведені категорії використовуються як в межах однієї конструкції, так і окремо, як стосовно одного різновиду діяльності, так і для позначення різних за своєю суттю. Так, С.О. Шатрава не погоджується, що «запобігання» є складовою «протидії», оскільки, на його думку, ці види діяльності, по-суті, є самостійними, мають різну мету та суб'єктів реалізації тощо. Категорія «протидія» застосовується, як правило, тоді, коли йдеться про припинення чогось, що вже відбувається тощо [10, с. 29-30].

Дійсно, якщо проаналізувати приписи Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року побачимо, що хоч в назві даного акта законодавства мова йде лише про запобігання, вже у тесті ст. 1 вказано на спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції [11]. У положеннях Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року законодавець використовує єдину конструкцію «запобігання та протидія» [12], не розкриваючи при цьому її сутності. У Законі України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23 вересня 2021 року вживається лише категорія «запобігання» [13], при цьому так само її сутність не розкривається. Аналогічна ситуація, але стосовно категорії «протидія», прослідковується в приписах Закону України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» від 12 грудня 1991 року [14]. Як випливає з аналізу вищенаведеного, законодавець не приділяє достатньої уваги визначенню сутності категорій «запобігання» та «протидія», вживає їх непослідовно, без належного обґрунтування.

Разом із тим слід вказати на й випадки, коли законодавець, використовуючи категорії «запобігання» та «протидія», розкриває їх сутність стосовно до відповідної сфери суспільних відносин. Так, наприклад в ст. 1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» від 20 вересня 2011 року вказано, що протидія торгівлі людьми – система заходів, спрямованих на подолання торгівлі людьми шляхом її попередження і боротьби з нею та надання допомоги й захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми [15]. Тобто в зміст категорії «протидія» включено й діяльність з попередження відповідному негативному явищу. У такому разі слід говорити про те, що протидія спрямована не на конкретні наслідки, що мають місце у вказаній сфері суспільних відносин, а на їх ненастання, що вважаємо є логічною помилкою. Зокрема, в українській мові такі слова як «попереджати», «попереджувати», «попередити» використовують у наступному значенні:

- наперед повідомляти кого-небудь про щось;
- сповіщати що-небудь комусь передусім, щонайперше;
- вказувати на що-небудь;
- означати що-небудь;
- застерігати кого-небудь від чогось;
- своєчасними заходами запобігати здійсненню або виникненню чого-небудь

[5, с. 1053–1054].

Фактично в такому випадку мова і йде про запобігання відповідному правопорушенню, тобто вчинення дій, спрямованих на недопущення його настання, в тому числі негативних наслідків, які воно тягне за собою. Так, з позиції семантики, слово «запобігання» використовують як дію за значенням запобігати, тобто не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне,

небажане [5, с. 414]. Своєю чергою, автори великого тлумачного словника сучасної української мови під словом «протидія» розуміють дію, що спрямована проти іншої дії, перешкоджає їй [5, с. 1173]. А тому виникає цілком логічне питання стосовно того як можна чомусь протидіяти, якщо його нема як явища? З огляду на що, як в назві, так і в тексті наведеного вище нормативно-правового акта правильніше було б використовувати конструкцію «запобігання та протидія торгівлі людьми».

Окрім цього слід навести приписи Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року, в якому встановлено, що запобігання домашньому насильству – це система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами й організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки в приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі й обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються [16]. З чого слідує, що законодавець, визначаючи сутність категорії «запобігання», вкладає в її зміст діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на ненастання певних негативних наслідків шляхом реалізації відповідних заходів у цій сфері суспільних відносин, що й слугує, так би мовити, розподільчою лінією між даною категорією та категорією «протидія».

Так, своєю чергою, під протидією домашньому насильству законодавець розуміє систему заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами й організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки [16]. У цьому випадку доволі вдало підкреслено, що протидія спрямована на припинення правопорушення, а також на подолання негативних наслідків, що виникли у зв'язку з його вчиненням.

Указані висновки мають бути закладені й у формуванні авторського бачення сутності запобігання та протидії правопорушенням у сфері економічної безпеки. При цьому підкресливо, що нами використовуються обидві категорії, тобто «запобігання» та «протидія», з огляду на їх тісний взаємозв'язок. І хоч ми вище відмічали, що в процесі протидії відповідним правопорушенням немає місця їх запобігання, зазначимо, що в такому разі мову слід вести не про конкретне правопорушення, а про те, яке може настати в майбутньому. Тобто в процесі протидії правопорушенням, і як наслідок притягнення винних до відповідальності, відновлення справедливості, відшкодування завданих збитків, уповноважені суб'єкти здійснюють і заходи, спрямовані на запобігання подібного роду правопорушенням в майбутньому. Зокрема, в цьому контексті цілком слушною виглядає позиція, відповідно до якої такі категорії як «запобігання» та «протидія» в контексті діяльності правоохоронних органів слід розглядати у взаємозв'язку. Таке положення справ обумовлено тим, що, здійснюючи діяльність із запобігання правопорушенням, компетентні суб'єкти одночасно й протидіють ним і навпаки [10, с. 74].

Висновки. Таким чином, у межах діяльності із запобігання правопорушенням у сфері економічної безпеки уповноважені державою суб'єкти реалізують комплекс заходів, спрямованих на ненастання протиправної поведінки, недопущення, запобігання таким правопорушенням. Тоді як протидія правопорушенням у сфері економічної безпеки, спрямована на вже подолання таких наслідків, встановлення винних у вчиненні такого роду правопорушень осіб і притягнення їх до відповідного різновиду юридичної відповідальності. Запобігання правопорушенням у сфері економічної безпеки має безпосередній зв'язок із їх протидією та навпаки, оскільки реалізація кожного з таких напрямів передбачає вчинення компетентними суб'єктами комплексу заходів, спрямованих як на запобігання настанню відповідних негативних наслідків, їх відвернення, так і на їх подолання.

Список використаних джерел

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Про національну безпеку України : закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: указ Президента України від 11.08.2021 № 347/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 65. Ст. 4104.
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. *Офіційний вісник України*. 2020. № 75. Ст. 2377.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
6. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди ; ред. В.І. Шинкарук та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
7. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Уклад. В.І. Волович та ін. Київ: Укр. центр духовн. культури, 1998. 278 с.
8. Петрушенко В.Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Львів : «Магнолія 2006», 2011. 352 с.
9. Момот В.М. Робота з персоналом в органах та підрозділах державної податкової адміністрації України: теоретичні та організаційно-правові засади : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Харків, 2007. 198 с.
10. Шатрава С. О. Теорія і практика запобігання корупції в органах Національної поліції України : адміністративно-правове дослідження : монографія. Харків : Діса плюс, 2016. 455 с.
11. Про запобігання корупції: закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
12. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: закон України від 06.12.2019 № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25. Ст. 171.
13. Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів) : закон України від 23.09.2021 № 1780-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 51. Ст. 421.
14. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ: закон України від 12.12.1991 № 1972-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 11. Ст. 152.
15. Про протидію торгівлі людьми: закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. Ст. 173.
16. Про запобігання та протидію домашньому насильству: закон України від 07.12.2017 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.

УДК 342.51

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.22>

ПАХОЛОК І.В.

**ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ****MAIN TASKS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM
FOR SECURING ECONOMIC INTERESTS**

У статті розглядаються сутність і перелік основних завдань адміністративно-правового механізму забезпечення економічних інтересів держави. Автор акцентує увагу на важливості економічних інтересів як фундаментальної складової національних інтересів, задоволення яких сприяє забезпеченню національної безпеки та розвитку України як правової, демократичної та соціальної держави. Зазначається, що завдання адміністративно-правового механізму захисту економічних інтересів держави у цілому можна визначити як шляхи та засоби правового регулювання та правозастосовної діяльності, спрямовані на створення, підтримку та розвиток адміністративно-правових та економічних відносин в сфері економіки, за яких посилюється національна економічна безпека держави. Отже, завдання адміністративно-правового механізму забезпечення економічних інтересів держави характеризуються трьома ключовими властивостями. Перша – завдання цього адміністративно-правового механізму характеризуються юридичною та організаційною визначеності. Друга – завдань адміністративно-правовий механізм забезпечення економічних інтересів держави також характеризується наявністю цілепокладання та критеріями оцінки ефективності його функціонування. Третя – завдання цього механізму сприяють ефективності реалізації контрольно-наглядової діяльності держави та суспільства у цій сфері. Встановлюється, що ключовими завданнями розгляданого адміністративно-правового механізму є: по-перше, нормативно-правове забезпечення сфери економіки, яке забезпечить правопорядок у цій сфері. По-друге, удосконалення організаційної та інституційної основи забезпечення економічних інтересів держави. По-третє, розробка та реалізація економічної політики, спрямованої на стимулювання економічного зростання та підтримку соціальної справедливості. По-четверте, запобігання корупції у сфері економіки. Автор наголошує на тому, що належне виконання завдань адміністративно-правового механізму забезпечення економічних інтересів держави сприяє ефективному функціонуванню економічної системи, підвищенню прозорості та підзвітності діяльності органів публічної влади, а також захисту національних економічних інтересів. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження.

Ключові слова: адміністративно-правовий механізм, економічна політика, економічні інтереси, корупція, національна безпека, правове регулювання, публічне адміністрування.

The article examines the essence and main tasks of the administrative and legal mechanism for ensuring the economic interests of the state. The author emphasizes the importance of economic interests as a fundamental component of national interests, the satisfaction of which contributes to ensuring national security and the development of Ukraine as a legal, democratic, and social state. It is noted that the tasks of the administrative and legal mechanism for protecting the economic interests of the state can be broadly defined as the ways and means of legal regulation and law enforcement activities. These activities are aimed at creating, supporting, and developing administrative, legal, and economic relations in the economic field, thereby strengthening

the national economic security of the state. Consequently, the tasks of the administrative and legal mechanism for ensuring the economic interests of the state are characterized by three key properties. The first property is legal and organizational certainty, ensuring that the tasks are clearly defined and structured. The second property is the presence of goal-setting and criteria for assessing the effectiveness of the mechanism's functioning, which provides a framework for evaluating its success. The third property is that these tasks enhance the effectiveness of control and supervisory activities conducted by the state and society in this area. It is established that the key tasks of the administrative and legal mechanism under consideration are as follows: Firstly, providing normative and legal support to the economic field to ensure law and order. Secondly, improving the organizational and institutional basis for safeguarding the economic interests of the state. Thirdly, developing and implementing economic policies aimed at stimulating economic growth and maintaining social justice. Fourthly, preventing corruption in the economic field. The author emphasizes that the proper implementation of the tasks of the administrative and legal mechanism for ensuring the economic interests of the state contributes to the effective functioning of the economic system, increases transparency and accountability of public authorities, and protects national economic interests. The conclusion of the article summarizes the results of the study.

Key words: *administrative and legal mechanism, corruption, economic interests, economic policy, legal regulation, national security, public administration.*

Постановка питання. Економічні інтереси держави є ключовою складовою національних інтересів, задоволення яких сприяє забезпеченню національної безпеки та відіграє важливу роль у розвитку України як правової, демократичної та соціальної держави, що неухильно рухається шляхом інтеграції до Європейського Союзу. Саме ці інтереси, як усвідомлена потреба держави, пов'язана з реалізацією прав та обов'язків у економічній сфері, що відображені в законодавстві та принципах права України, визначають діяльність суб'єктів публічного адміністрування в економічній та суміжних сферах, впливають на поведінку суб'єктів господарювання та в цілому на соціально-економічний розвиток країни.

Значимість економічних інтересів держави закономірним чином обумовлює потребу в їх комплексному забезпеченні, а тому забезпечення цих інтересів в Україні здійснюється через відповідний адміністративно-правовий механізм, ефективність якого залежить від належного розуміння його сутності та суб'єктами цього механізму. При цьому теоретична та практична сутність цього юридичного конструкту може бути належним чином розкрита шляхом детального аналізу сутнісного змісту та переліку завдань створення та дії цього механізму. Вказане є важливим насамперед з огляду на те, що вказаний галузевий механізм серед іншого охоплює певне коло суб'єктів, які відповідно до свого адміністративно-правового статусу, виконують комплекс завдань, спрямованих на захист і забезпечення економічних інтересів держави, які корелюються із завданнями зазначеного правового механізму. У зв'язку із цим, недостатність розуміння основних завдань адміністративно-правового механізму забезпечення економічних інтересів держави закономірним чином призводитиме до зростання ризиків порушення принципу правової законності суб'єктів цього механізму, що в свою чергу посилюватиме ризики національної безпеки України, загрожуючи її економічному суверенітету.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Аналіз наявної наукової юридичної літератури засвідчує, що на сьогоднішній день відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені розкриттю змісту та переліку завдань адміністративно-правового механізму забезпечення економічних інтересів. Поряд із тим, слід констатувати, що в спеціальній юридичній та економічній літературі можемо помітити наукові напрацювання учених, спрямовані на розкриття змісту завдань правового механізму (серед яких В.В. Альошин [1], Н.О. Бабич [2], Н.І. Гавловська [3, с. 154], У.М. Плекан [4, с. 43], С.О. Потьомкін [5], В.О. Швець [6]) та завдань адміністративно-правового механізму (зокрема, Х.М. Марич [7], Т.А. Шумейко [8]). Отож, враховуючи наукові праці вказаних учених та враховуючи особливості адміністративно-правового механізму забезпечення економічних інтересів, зможемо з'ясувати зміст завдань цього галузевого механізму.

Метою статті є уточнення сутності та переліку завдань адміністративно-правового механізму забезпечення економічних інтересів держави. Досягнення цієї мети передбачає виконання наступних завдань: 1) проаналізувати зв'язок між метою та завданнями адміністративно-правового

механізму забезпечення економічних інтересів; 2) сформулювати визначення поняття «завдання адміністративно-правового механізму забезпечення економічних інтересів»; 3) окреслити перелік та уточнити зміст таких завдань; 4) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, варто зазначити, що зміст категорії «завдання» не можна однозначно пояснити через категорію «мета». Завдання спрямовані на досягнення мети, але водночас мають свою умовну мету, оскільки є шляхами досягнення основної мети та водночас містять в собі певну оперативну ціль. Це робить їх проміжними етапами, необхідними для досягнення основної мети функціонування адміністративно-правового механізму. Відтак, завдання виступають як проміжні кроки, що сприяють досягненню кінцевої мети, формуючи комплекс заходів та дій для ефективного функціонування адміністративно-правового механізму. Таким чином, не варто ототожнювати завдання з метою, але слід визнати, що завдання впливають із мети [див., напр.: 9, с. 135]. У зв'язку із цим, належне розуміння завдань адміністративно-правового механізму захисту економічних інтересів держави можливе лише за умови чіткого визначення мети цього механізму.

У зв'язку з цим варто зазначити, що метою адміністративно-правового механізму захисту економічних інтересів держави є досягнення конкретного результату за допомогою правових інструментів та адміністративних процедур. Цей результат полягає у забезпеченні економічних інтересів держави, що досягається в рамках діяльності суб'єктів публічної адміністрації в економічній сфері (також суб'єктів громадянського суспільства, що уможливлено через процес демократизації публічного адміністрування в Україні). Виходячи з цього, можна зробити висновок, що ключовим завданням цього галузевого механізму є створення сприятливих умов для економічного зростання, захисту прав суб'єктів господарювання, забезпечення стабільності фінансової системи та ефективного використання державних ресурсів.

Відтак, завдання адміністративно-правового механізму захисту економічних інтересів держави у цілому можна визначити як шляхи та засоби правового регулювання та правозастосовної діяльності, спрямовані на створення, підтримку та розвиток адміністративно-правових та економічних відносин в сфері економіки. Вказане також включає захист прав і свобод суб'єктів господарювання, забезпечення економічної стабільності та безпеки держави шляхом впровадження нормативних, організаційних та контрольних заходів, які прямо чи опосередковано сприяють ефективному функціонуванню економіки та захисту публічних і приватних економічних інтересів.

Конкретизуючи загальний підхід до розуміння завдань адміністративно-правового механізму забезпечення економічних інтересів держави та враховуючи наукові підходи до розуміння завдань адміністративно-правових механізмів [див., напр.: 7; 8], можна дійти висновку, що під завданнями адміністративно-правового механізму забезпечення економічних інтересів держави слід розуміти заздалегідь визначені шляхи досягнення цілей цього галузевого механізму. Як убачається, означені шляхи закріплюються (на виконання вимог ч. 2 ст. 19 Конституції України) у відповідних нормативно-правових актах, які надають діяльність суб'єктів адміністративно-правового регулювання у сфері економічних інтересів держави необхідну юридичну та організаційну визначеність, а разом із тим – об'єктивують конкретний набір критеріїв, на основі яких здійснюється контроль та нагляд за діяльністю цих суб'єктів.

Отже, аналізуючи зміст сучасних завдань адміністративно-правового механізму забезпечення економічних інтересів держави можна виокремити кілька їх характерних рис.

По-перше, юридична та організаційна визначеність завдань адміністративно-правового механізму забезпечення економічних інтересів держави виявляється у тому, що ці завдання закріплені в чинних нормативно-правових актах, що забезпечує їх юридичну обов'язковість та можливість реалізації через належні та прогнозовані (в плані їх результату) правові процедури. Це гарантує, що відповідні процедури не суперечитимуть принципу правової законності та не перешкоджатимуть свободі підприємницької діяльності в Україні, зберігаючи при цьому належний баланс між публічними та приватними економічними інтересами у державі. Також відповідна визначеність передбачає, що забезпеченням економічних інтересів держави займаються повноважні органи публічної служби, включаючи посадових осіб цих органів, а також суб'єкти громадянського суспільства;

По-друге, у контексті завдань адміністративно-правовий механізм забезпечення економічних інтересів держави також характеризується наявністю цілепокладання та критеріями оцінки ефективності його функціонування. Важливо зазначити, що чітке формулювання цілей, яких необхідно досягти для забезпечення економічних інтересів держави (зокрема, таких як стабільність економіки, захист прав власності, підтримка підприємницької діяльності всередині країни та на

зовнішніх ринках) досягається завдяки функціонуванню цього адміністративно-правового механізму відповідно до його завдань, поставлених перед цим механізмом. Разом з тим, наголосимо, що важливою особливістю завдань адміністративно-правового механізму є те, що вони дозволяють у практичній дійсності встановлювати перелік конкретних показників та індикаторів, за допомогою яких можна оцінити ефективність виконання цих завдань та досягнення мети, для досягнення якої було власне створено (та діє) даний правовий механізм.

По-третє, завдання адміністративно-правового механізму забезпечення економічних інтересів держави сприяють ефективності реалізації контрольно-наглядової діяльності держави та суспільства у цій сфері. Спираючись на ці завдання, правотворцем розробляються різні процедури для контролю та нагляду за їх виконанням, а також оцінюється суспільна шкода та/або суспільна небезпека у разі їх невиконання. У цьому контексті законодавець встановлює заходи юридичної відповідальності за недотримання чи неналежне виконання завдань, а правозастосовні органи притягують порушників відповідних норм законодавства до конкретних видів юридичної відповідальності (дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної та ін.).

Зважаючи на викладене, доходимо думки, що основними (галузевими) завданнями адміністративно-правового механізму забезпечення економічних інтересів держави є такі шляхи забезпечення економічних інтересів держави:

1. Вдосконалення нормативно-правової бази забезпечення правопорядку у сфері економіки. Це завдання включає створення нових нормативно-правових актів, внесення змін до чинного законодавства, а також скасування нормативно-правових актів, що регулюють економічну діяльність (так само – містити норми, що регламентують функціонування системи державного резерву та критичної інфраструктури в цілому, а також гарантують захист права власності та дотримання контрактних зобов'язань). Крім того, виокремлене завдання правового механізму включає введення заходів на рівні чинного законодавства для запобігання зловживанням посадовими повноваженнями всіма суб'єктами, охопленими сферою економіки, та забезпечення підзвітності органів публічної служби та посадових осіб в економічній та суміжних сферах. Також це завдання передбачає європеїзацію національного законодавства у частині діючих норм, що регулюють цілі, завдання, форми, способи та методи забезпечення відповідних інтересів держави.

2. Удосконалення організаційної та інституційної бази забезпечення правопорядку у сфері економіки, що є надзвичайно важливим аспектом функціонування адміністративно-правового механізму захисту економічних інтересів держави. Посилення інституційної бази передбачає створення та забезпечення ефективної діяльності спеціалізованих органів публічної служби, а також забезпечення взаємодії між державними, місцевими, громадськими та приватними структурами для вирішення різних питань, пов'язаних із захистом економічних інтересів держави. В рамках цього завдання здійснюється вдосконалення існуючих та створення нових спеціалізованих органів та підрозділів, відповідальних за захист та забезпечення економічних інтересів на всіх рівнях функціонування держави та суспільства.

Реалізуючи це завдання держава формує належні організаційні умови для міжвідомчої координації та розвитку публічно-приватних партнерств, спрямованих на спільне вирішення завдань в економічній сфері, що сприяє зміцненню національної економічної безпеки. У зв'язку з цим розробляються та впроваджуються програми навчання та перепідготовки для співробітників відповідних спеціалізованих органів, а також курси (тренінги, інші освітні заходи) для суб'єктів громадянського суспільства, так чи інакше задіяних в сфері економіки та забезпечення економічних інтересів держави (зокрема, як суб'єкт, контролюючий публічне адміністрування у цій сфері). Також з цією метою державою розробляється система стимулювання та мотивації для залучення та утримання кваліфікованих фахівців в органах публічної служби, що дозволяє уникнути кадрової кризи.

Крім того, виконання означеного завдання має враховувати поточний науково-технічний прогрес та його вплив на підвищення ефективності публічного адміністрування в економічній сфері. Органи владних повноважень повинні впроваджувати сучасні технології та інструменти (зокрема, цифровізація та автоматизація процесів), а так само – використовувати широкий спектр аналітичних інструментів для прогнозування та запобігання економічним загрозам (ризикам), а також для своєчасної розробки превентивних заходів у відповідь на ці загрози (ризиками). Крім цього, виокремлене нами завдання включає регулярну контрольно-наглядову діяльність та забезпечення механізмів прозорого публічного адміністрування у сфері економіки.

3. Розробка та реалізація економічної політики, заснованої на балансі публічних та приватних економічних інтересів, що є ключовим завданням для зміцнення національної безпеки

України, яка складає фундамент задоволення економічних інтересів держави. Виокремлене нами завдання включає обґрунтоване визначення основних напрямів розвитку економіки, встановлення відповідних довгострокових та короткострокових цілей та завдань. У рамках цього завдання розробляються та впроваджуються фіскальна, монетарна та бюджетна політики, спрямовані на стимулювання економічного зростання та підтримку соціальної справедливості у державі та суспільстві. У цьому контексті важливо врахувати, що: фіскальна політика має включати податкові та неподаткові заходи для стимулювання економічного зростання та соціальної справедливості; монетарна політика має бути спрямована на контроль за грошовою масою, підтримання стабільності національної валюти та управління процентними ставками; бюджетна політика має орієнтуватися на сталий розвиток економіки та забезпечення соціальної безпеки держави через оптимізацію державних витатків та підвищення ефективності використання бюджетних коштів.

Ефективне виконання цього завдання починається з комплексного аналізу поточної економічної ситуації та прогнозування майбутніх тенденцій, що дозволяє державі адаптуватися до змін та визначати пріоритетні напрями розвитку економіки. Тому вкрай важливим аспектом успішного виконання цього завдання є залучення експертів, представників підприємницької спільноти та суб'єктів громадянського суспільства до розробки економічної політики. Це забезпечує врахування різних точок зору та інтересів, що сприяє досягненню балансу між публічними та приватними економічними інтересами, тим самим реалізуючи економічний інтерес держави.

4. Запобігання корупції у сфері забезпечення економічних інтересів держави. Одним з найважливіших завдань розгляданого правового механізму є запобігання корупції у сфері забезпечення економічних інтересів держави, що закономірно, адже корупція є однією з найбільш серйозних перешкод на шляху економічного розвитку будь-якої держави, включаючи й Україну [див., напр.: 10]. Як убачається, це соціально-правове явище не лише підриває довіру до державних інститутів, але й в значній мірі шкодить економічним інтересам держави, обумовлюючи фінансові збитки, знижуючи інвестиційну привабливість держави та підвищуючи соціальну нерівність у державі. У зв'язку із цим, для забезпечення економічних інтересів держави необхідним є впроваджувати ефективних механізмів боротьби з корупцією, що дозволять запобігати цьому явищу, враховуючи гнучкість та змінюваність різних моделей корупції, залежно від тих чи інших обставин дійсності. Як особливе завдання адміністративно-правового механізму забезпечення економічних інтересів запобігання корупції – це комплекс правових, організаційних та управлінських заходів, спрямованих на мінімізацію реальних і потенційних корупційних ризиків, забезпечення прозорості та підвітності публічного адміністрування у сфері економіки, захист економічних інтересів держави та суб'єктів господарювання. Вказане завдання передбачає, насамперед: по-перше, створення нормативно-правової основи, яка визначає корупційні правопорушення у сфері економіки (зокрема, забезпечення економічних інтересів держави), встановлює пропорційну юридичну відповідальність за їх вчинення та створює і гарантує належне функціонування механізму запобігання корупції в означеній сфері. По-друге, створення (як внутрішньосистемно та позасистемно) незалежних суб'єктів запобігання корупції, які мають повноваження для здійснення превентивних заходів, а також розслідування фактів порушення антикорупційного законодавства, притягнення (сприяння притягненню) винних до юридичної відповідальності та здійснення контролю за дотриманням антикорупційного законодавства відповідним колом суб'єктів (наприклад, працівниками конкретного підприємства, що є об'єктом критичної інфраструктури). По-третє, впровадження механізмів відкритості та доступності інформації про діяльність органів публічної служби та інших суб'єктів (із забезпеченням гарантій викривачів корупції), що здійснюють заходи із запобігання корупції в сфері економіки. По-четверте, встановлення процедур звітності та контролю за діяльністю професійних публічних службовців, які взаємодіють із суб'єктами підприємницької діяльності та/або можуть вплинути на добросовісну реалізацію ними свободи підприємницької діяльності. По-п'яте, впровадження механізмів запобігання конфлікту інтересів серед державних службовців, що знижує ризик прийняття рішень в особистих інтересах (чи в інтересах близьких осіб) на шкоду економічним інтересам держави.

Висновки. Узагальнюючи викладене в цій науковій статті слід зауважити, що завдання розгляданого правового механізму формують фундамент для нормативно-правового регулювання, публічного адміністрування в економічній сфері, забезпечуючи економічну стабільність, захист прав суб'єктів господарювання та сприяння соціально-економічному розвитку держави. По-перше, юридична та організаційна визначеність завдань забезпечує їх юридичну обов'язковість і можливість реалізації через належні та прогнозовані правові процедури, що гарантує існування умов, за яких відповідні процедури не суперечитимуть принципу правової законності

та не перешкоджатимуть свободі підприємницької діяльності, зберігаючи при цьому належний баланс між публічними та приватними економічними інтересами у державі. По-друге, завдання адміністративно-правового механізму характеризуються наявністю чітко сформульованих цілей та критеріїв оцінки ефективності його функціонування, що дозволяє встановлювати та використовувати конкретні параметри для оцінки фактичного досягнення мети дії цього правового механізму. По-третє, завдання адміністративно-правового механізму сприяють ефективності реалізації контрольно-наглядової діяльності, забезпечуючи розробку та впровадження процедур для контролю та нагляду за їх виконанням. При цьому слід мати на увазі, що ключові завдання адміністративно-правового механізму забезпечення економічних інтересів держави включають: по-перше, вдосконалення нормативно-правової бази, що регулює економічну діяльність, включаючи запобігання зловживанням посадовими повноваженнями та забезпечення підзвітності органів публічної служби; по-друге, удосконалення організаційної та інституційної бази, що забезпечує ефективну діяльність спеціалізованих органів публічної служби та сприяє міжвідомчій координації та розвитку публічно-приватних партнерств; по-третє, розробка та реалізація економічної політики, що базується на балансі публічних та приватних економічних інтересів, включаючи фискальну, монетарну та бюджетну політики; по-четверте, запобігання корупції у сфері забезпечення економічних інтересів держави через впровадження ефективних правових, організаційних та управлінських заходів. Отже, завдання адміністративно-правового механізму забезпечення економічних інтересів держави у цілому є багатограними та комплексними шляхами досягнення мети створення та дії цього механізму, охоплюючи широкий спектр правових та управлінських заходів, спрямованих на забезпечення економічної стабільності та розвитку держави, що робить їх ключовими елементами ефективного публічного адміністрування у сфері економіки, в контексті чого забезпечується захист національних економічних інтересів та посилення економічної безпеки України.

Список використаних джерел

1. Альошин В.В. Поняття та структура механізму соціального захисту співробітників правоохоронних органів. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 72-81. doi:10.32842/2078-3736/2021.4.10.
2. Бабич Н.О. Мета та завдання механізму правового регулювання реалізації соціальної функції держави. *Соціальне право*. 2021. С. 39-44. doi:10.32751/2617-5967-2021-03-03.
3. Гавловська Н.І. Об'єктивізація базису формування механізму забезпечення економічної безпеки підприємства. *Наука й економіка*. 2014. № 3 (35). С. 151-156.
4. Плекан У.М. Удосконалення механізму управління соціально відповідальною діяльністю підприємств приладобудування: дис. ... канд. економ. наук: 08.00.04. Тернопіль, 2018. 270 с.
5. Потьомкін С.О. Мета і завдання правового механізму судового контролю за виконанням судових рішень у адміністративному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 4. С. 108-115. doi:10.36695/2219-5521.4.2023.20.
6. Швець В.О. Мета та завдання правового механізму забезпечення стабільності трудових правовідносин. *Юридична наука*. 2019. № 2 (92). С. 448-455.
7. Марич Х.М. Мета та завдання адміністративно-правового механізму забезпечення екологічної безпеки в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 118-121.
8. Шумейко Т.А. Загальні завдання адміністративно-правового механізму формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 9. С. 153-156. doi:10.32844/2222-5374-2020-111-9.11.
9. Шумейко Т.А. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2022. 504 с.
10. Хаванов А.В. Вплив корупції на економічну безпеку держави: аналіз механізмів та наслідків. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 62. С. 1-7. doi:10.32782/2524-0072/2024-62-114.

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.23>

ПШКО Ю.В.

**СИСТЕМАТИЗАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ
ФІНАНСОВИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ****SYSTEMATIZATION OF SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL
COUNTERACTION TO FINANCIAL OFFENSES**

Стаття присвячена розкриттю сутності інституційної побудови системи суб'єктів адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням, визначення перспективних напрямів розвитку чинного законодавства у цій сфері. Застосовано інституційний підхід до аналізу системи суб'єктів адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням, що зумовило врахування наступності при формуванні цієї системи як в цілому так і стосовно її окремих елементів, якими виступають конкретні державні органи як учасники правовідносин щодо адміністративно-правової протидії. Наголошено, що генеза зазначеної системи дозволяє виявити тенденцію до оптимізації кількості суб'єктів адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням, а у частині перерозподілу завдань і функцій – до акумулювання основних завдань і функцій у обмеженій кількості державних органів із одночасною трансформацією методів їх реалізації у бік обмеження засобів прямого впливу та розширення форм і методів контролю, аналітичної діяльності. На основі виділених ознак сформульовано визначення суб'єкта адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням як організаційного утворення або структурно відокремленого у межах організаційного утворення підрозділу, які наділені компетенцією державно-владного змісту, реалізація якої здійснюється у межах виконання визначених законодавством основних або супутніх завдань щодо виявлення та припинення порушень фінансової дисципліни, притягнення винних до адміністративної відповідальності, а також встановлення причин та умов вчинення протиправних дій у фінансовій сфері. Запропоновано виділення суб'єктів адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням за критерієм виконуваних адміністративно-правових функцій, зокрема щодо: контролю, нагляду і моніторингу; застосування адміністративних юрисдикційних повноважень; організації протидії, у тому числі – шляхом інформаційної взаємодії. Перспективною сферою подальших досліджень визначено окремі питання розмежування компетенції суб'єктів здійснення вказаних функцій.

Ключові слова: адміністративно-правова протидія, фінансовим правопорушенням, суб'єкт адміністративно-правової протидії, контроль, нагляд, моніторинг.

The article is devoted to the disclosure of the essence of the institutional construction of the system of subjects of administrative and legal counteraction to financial offenses, the determination of promising directions for the development of current legislation in this area. An institutional approach was applied to the analysis of the system of subjects of administrative-legal countermeasures against financial offenses, which led to the consideration of continuity in the formation of this system both as a whole and in relation to its individual elements, which are represented by specific state bodies as participants in legal relations regarding administrative-legal countermeasures. It is emphasized that the genesis of the specified system allows to reveal a tendency to optimize the number of subjects of administrative and legal countermeasures against financial offenses, and in terms of the redistribution of tasks and functions – to the accumulation of the main tasks

and functions in a limited number of state bodies with a simultaneous transformation of the methods of their implementation in the direction of limitation means of direct influence and expansion of forms and methods of control, analytical activity. On the basis of the highlighted features, the definition of the subject of administrative and legal countermeasures against a financial offense is formulated as an organizational entity or a structurally separated unit within the organizational entity, which is endowed with the competence of the state-authority content, the implementation of which is carried out within the framework of the implementation of the main or accompanying tasks defined by the legislation to identify and stopping violations of financial discipline, bringing the guilty to administrative responsibility, as well as establishing the reasons and conditions for committing illegal actions in the financial sphere. It is proposed to allocate the subjects of administrative and legal counteraction to financial offenses according to the criterion of performed administrative and legal functions, in particular regarding: control, supervision and monitoring; application of administrative jurisdictional powers; organization of countermeasures, including through informational interaction. Separate issues of delimiting the competence of subjects performing the specified functions have been identified as a promising field for further research.

Key words: *administrative and legal counteraction, financial offense, subject of administrative and legal counteraction, control, supervision, monitoring.*

Вступ. Виклики і загрози, які постали перед фінансово-економічною системою України та усього світу у зв'язку із повномасштабною агресією росії проти України, обумовлюють активізацію пошуку оптимальної структури протидії фінансовим правопорушенням з метою забезпечення оптимального функціонування фінансової системи нашої держави за існуючих умов воєнної, політичної, економічної, соціальної, демографічної ситуації у державі та геополітичної ситуації й пов'язаних із нею макро- й мікро-фінансових процесів. Оптимізація функціонування фінансової системи нашої держави означає, насамперед, мінімізацію дефіцитів бюджетів усіх рівнів, забезпечення їх наповнення та спроможності забезпечення бюджетного фінансування в умовах пріоритетності військових витрат, підтримки соціально вразливих верств населення та реалізації програм, спрямованих на безперерйне функціонування бізнесу, відновлення економіки.

Реалізація зазначених цілей функціонування фінансової системи покладається на її суб'єктів серед яких особливе місце посідають суб'єкти протидії фінансовим правопорушенням, які, будучи наділені компетенцією правоохоронного та правозахисного змісту, реалізують особливі, конкретні завдання і функції, спрямовані на недопущення фінансових правопорушень, їх припинення, застосування до винних заходів юридичної відповідальності та відшкодування спричиненої внаслідок вчинення делікту у фінансовій сфері шкоди.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Варто вказати на дослідження, присвячені дотичній проблематиці: адміністративно-правові засади протидії правопорушенням у фінансовій сфері (О.С. Заяць, 2017 р.) [1, с. 6], видова градація фінансових правопорушень у законодавстві України (Л.Г. Уртаєва, 2023) [2], адміністративно-правові засади здійснення фінансового моніторингу в Україні (М.С. Уткіна, 2024) [3, с. 13-14], окремі питання митних органів щодо притягнення до адміністративної відповідальності за порушення митних правил [4, с. 395].

Постановка завдання. Метою статті є розкриття сутності інституційної побудови системи суб'єктів адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням, визначення перспективних напрямів розвитку чинного законодавства у цій сфері.

Результати дослідження. Дослідження має здійснюватися, виходячи з таких підходів:

– по-перше, системного, який уможливило розгляд і аналіз правового статусу суб'єктів протидії фінансовим правопорушенням з позицій існування взаємозв'язків між ними, які існують і реалізуються з єдиною метою – протидіяти фінансовим правопорушенням. Вказана єдина мета досягається завдяки реалізації функцій і завдань, пов'язаних із: а) недопущенням фінансових правопорушень; б) їх припиненням; в) притягненням винних до юридичної відповідальності (насамперед, адміністративної); г) організацією відшкодування шкоди, завданої внаслідок вчинення фінансового правопорушення (адміністративно-правовий аспект дослідження визначає обмеження питань відшкодування збитків організаційною діяльністю). Кожен з виділених елементів загальної мети функціонування системи суб'єктів адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням може бути реалізований одним або декількома суб'єктами протидії,

а також один суб'єкт протидії може реалізувати декілька елементів спільної мети протидії, або реалізація загальної мети протидії може здійснюватися одним суб'єктом;

– по-друге – системно-структурного підходу, що передбачає структурування системи суб'єктів протидії за територіальним масштабом діяльності – центральні, територіальні, між територіальні, місцеві, а також враховуючи організаційну побудову кожного суб'єкта і системи суб'єктів в цілому. Структурування системи суб'єктів протидії за обраним критерієм територіального масштабу діяльності ґрунтується на існуючих в теорії адміністративного права положеннях щодо такого ж критерію поділу органів виконавчої влади [5, с. 114];

– по-третє – системно-функціонального підходу, врахування якого дозволяє структурувати суб'єкти протидії за критерієм виконуваних функцій, якими вони наділені чинним законодавством.

Науковий аналіз суб'єктів адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням за переліченими підходами до розкриття сутності інституційної побудови їх системи дозволить встановити відповідність існуючої сукупності суб'єктів протидії ознакам системності, що уможливить, у свою чергу, виділення такої системи або сформулювати і обґрунтувати висновок про її фактичну відсутність. Використання терміну “інституційне” обумовлює виділення таких суб'єктів як організаційно і структурно відокремлених утворень.

Застосування інституційного підходу до аналізу системи суб'єктів адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням передбачає врахування наступності при формуванні цієї системи як в цілому так і стосовно її окремих елементів, якими виступають конкретні державні органи як учасники правовідносин щодо адміністративно-правової протидії. Генеза зазначеної системи дозволяє виявити тенденцію до оптимізації кількості суб'єктів адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням, а у частині перерозподілу завдань і функцій – до акумулювання основних завдань і функцій у обмеженій кількості державних органів із одночасною трансформацією методів їх реалізації у бік обмеження засобів прямого впливу та розширення форм і методів контролю, аналітичної діяльності.

Зокрема, якщо дослідити трансформацію функцій прокуратури у зв'язку із судовою реформою, можна вказати про скасування функції загального нагляду та виділити функції представництва інтересів держави в судах (в тому числі – адміністративних при вирішенні публічно-правових спорів) (п.3 ч.1 ст.131-1 Конституції України [6]), а також здійснення нагляду «за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку» (п.2 ч.1 ст.131-1 Конституції України [6]). Однак має певна неузгодженість у функціональному призначенні прокуратури за Конституцією України, Законом України «Про прокуратуру», Законом України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні». Так, Законом України «Про прокуратуру» передбачено доповнення функцій прокуратури, зокрема, наглядом за додержанням застосування заходів примусового характеру, пов'язаних із обмеженням особистої свободи громадян [7, с. 900]. Крім того, повноваження Офісу Генерального прокурора доповнені правом надання доручень про проведення ревізій у разі «порушення підконтрольними установами законів України, перевірку додержання яких віднесено законом до компетенції органів державного фінансового контролю». Такі повноваження Офіс Генерального прокурора набув, відповідно п.5 ч.5 ст.11 Закону України “Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні” [8] у зв'язку із початком роботи Бюро економічної безпеки України (п.1 Розділу VI Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» [9]).

Зазначаючи про системний підхід, застосування якого до дослідження суб'єктів адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням, здійснюється на засадах врахування змісту загальної категорії «система», який розкрито у теорії адміністративного права. Вказана категорія позначає «сукупність елементів, які перебувають у відносинах і зв'язках між собою і утворюють певну цілісність та єдність. Система утворюється у визначеному середовищі, у взаємодії з яким проявляє всі свої якості» [5, с. 68].

Сутність системного підходу розкривається з позицій загальнонаукової методологічної концепції, особливої стратегії наукового пізнання і практичної діяльності, яка орієнтує останніх на розгляд складних об'єктів як деяких систем. Методологічну основу системного підходу складають принципи: а) цілісності (згідно з яким досліджувані об'єкти виступає як щось розчленоване на окремі частини, органічно інтегровані в єдине ціле); б) примату цілого над його складовими частинами (ціле визначає функції як окремих компонентів, так і системи взагалі); в) ієрархічності (постулює субстанційну відносність розрізнення системи та її елементів, оскільки кожен елемент може виступати складним об'єктом і бути системою нижчого рівня в той час, як кожна

система – виступати елементом системи більш високого рівня, внаслідок чого предметна область теорії набуває вигляду деякої ієрархії систем); г) полісистемності (кожен складний об'єкт може розглядатися як деяка сукупність систем, вписаних одна в одну) [10, с. 584].

Застосування наукового підходу «від загального до конкретного» та врахування галузевої належності наукового дослідження визначає доцільність звернення до положень з теорії права щодо розкриття сутності категорії «суб'єкт права». Наукова думка представлена підходами, спираючись на які можливо виділити наступні риси (ознаки) суб'єкта права:

– є носієм прав і обов'язків, якими такий суб'єкт наділений чинним законодавством, що дозволяє брати участь у правовідносинах як їх носій [11, с. 229];

– такі юридичні права і обов'язки (потенційні або реальні [12, с. 753]) є конкретизованими за суб'єктами, носіями яких вони є (Т.О. Санжарук [13, с. 94]).

Отже, у наведених наукових підходах до розкриття сутності категорії «суб'єкт права» передбачено пріоритет компетенції (юридичних прав і обов'язків), якою чинне законодавство наділяє учасника суспільних відносин, що дозволяє такому суб'єкту набувати правовий статус і вступати у правовідносини як їх учасник.

Зазначений загальнотеоретичний підхід до визначення категорії «суб'єкт права» поглиблено у галузевих юридичних дослідженнях. Так, на думку О.В. Кузьменко, властивістю, іманентною суб'єкту права (незалежно від галузевої конкретизації статусу) є правосуб'єктність [14, с. 116].

Виділені риси суб'єкта у їх юридичному значенні кореспондуються із положеннями теорії адміністративного права щодо суттєвих ознак органу виконавчої влади як суб'єкта адміністративного права.

До найбільш суттєвих ознак відносять: 1) дія від імені та за дорученням держави, наявність певного правового статусу, є носієм державно-владних повноважень, які використовуються виключно з метою державно-управлінської діяльності; 2) основний зміст – здійснення державного управління; 3) визначення чинним законодавством створення, структури й порядку діяльності; 4) дія на усіх рівнях управління (вищому, центральному, регіональному) та утворення єдиної системи; 5) наділення оперативною самостійністю, що виражається у компетенції – предметах відання, правах, обов'язках, територіальних межах діяльності кожного окремого органу; 6) підзаконний, виконавчо-розпорядчий характер діяльності; 7) наявність повноважень розпоряджатися з конкретних питань, приймати підзаконні нормативні акти, діяти юридично-владно із застосуванням різних правових засобів нормотворчого, виконавчого (розпорядчого) та юрисдикційного (правоохоронного) характеру; 8) наявність визначеного територіального масштабу діяльності; 9) мають внутрішню структуру, штат державних службовців, призначених за процедурами, передбаченими законодавством (за конкурсом), наявність розподілу повноважень; 10) офіційне найменування та повноваження щодо використання атрибутів із державною символікою; 11) джерело фінансування – державний бюджет [5, с.71-72].

Наведені загальні теоретичні положення щодо змісту інституційного та системного підходів, ознак суб'єкта права, органу виконавчої влади є основою формування підходу до виділення суб'єктів протидії фінансовим правопорушенням та аналізу доцільності визнання їх сукупності системою. Для вирішення такого наукового завдання слід спиратись на обґрунтовані положення щодо змісту протидії фінансовим правопорушенням у її адміністративно-правовому аспекті. Такий зміст розкривається у наступних напрямках протидії, які розглядаються комплексно:

- виявлення порушень фінансової дисципліни,
- припинення таких порушень,
- застосування заходів юридичної відповідальності,
- встановлення причин та умов вчинення протиправних дій у фінансовій сфері.

Проведений аналіз загальних теоретико-правових підходів щодо розкриття сутності і змісту ключових категорій дослідження дозволяє виділити наступні ознаки суб'єкта адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням:

– є організаційним утворенням або структурно відокремленим у межах організаційного утворення підрозділом, запровадження та діяльність яких об'єктивно обумовлена необхідністю реалізації державного завдання щодо протидії фінансовим правопорушенням;

– визначені чинним законодавством порядок створення, структура, напрямки й види діяльності, пов'язані із здійсненням адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням;

– наділені чинним законодавством правовим статусом, що визначає місце у системі державних органів, та компетенцією, реалізація якої спрямована на недопущення порушень

фінансової дисципліни шляхом здійснення адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням;

- компетенція, якою наділене організаційне утворення або структурно відокремлений підрозділ (їх посадові та службові особи), має державно-владний характер, урегульована нормами адміністративного права, а її реалізація спрямована на вирішення державного завдання здійснення протидії фінансовим правопорушенням як основного виду діяльності або додаткових видів діяльності, пов'язаних зі здійсненням протидії, при здійсненні інших державних завдань;

- адміністративно-правова діяльність щодо протидії має цілеспрямований, підзаконний, юридично-владний характер, є суворо регламентованою законодавством і пов'язана, в тому числі, із застосування відповідних адміністративно-правових заходів і засобів протидії;

- діяльність щодо адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням здійснюється на усіх управлінських рівнях (вищому, центральному, регіональному), що дозволяє розглядати її у системному значенні;

- суб'єкти адміністративно-правової протидії мають право в односторонньому порядку приймати рішення, які є обов'язковими для виконання тими, на кого спрямовані, що визначає наявність юридичної форми, змісту та процедури прийняття таких рішень.

Такий підхід до визначення суб'єкта адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням дозволяє «звузяти», конкретизувати коло суб'єктів, оминаючи уведення до нього Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, враховуючи відсутність наділення їх відповідною компетенцією, хоча, на думку деяких дослідників (зокрема, О.В. Заяць), перелічені вищі органи державної влади мають бути віднесені до «суб'єктів протидії правопорушенням у фінансовій сфері» [1, с. 6]. Крім того, логічно видається пропозиція щодо систематизації суб'єктів адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням за ознакою обсягу компетенції на дві великі групи: основні (або провідні, або головні) та додаткові (або доповнюючі, або супроводжуючі, або супутні). До основних (або провідних, або головних) доцільно віднести державні органи, спеціально створені задля здійснення протидії або найширше коло повноважень яких стосується реалізації цієї функції. При цьому слід мати на увазі, що мова йде саме про адміністративно-правову протидію. Відповідно – додаткові (або доповнюючі, або супроводжуючі, або супутні) – державні органи, компетенція яких щодо здійснення протидії фінансовим правопорушенням реалізується у межах виконання інших завдань і функцій.

На перший погляд така систематизація вдається цілком доречною. Однак, врахування наступних фактів дозволяє зробити припущення про розширення кола суб'єктів адміністративно-правової протидії шляхом включення до нього тих, компетенція яких дотична (а не є додатковою чи супроводжувальною, або супутньою) до діяльності щодо протидії фінансовим правопорушенням. Серед таких фактів слід вказати, насамперед, відсутність у чинному законодавстві окремої норми, якою закріплено поняття фінансового правопорушення, проте ч.2 ст.6 Конституції України чітко закріплено вимогу здійснювати повноваження органами законодавчої, виконавчої та судової влади у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України [6]. До того ж наявні різні наукові погляди щодо праворозуміння фінансового правопорушення (так, Л.Г. Уртаєва наводить визначення О.П. Гетьманець, В.П. Нагребельного та формулює відповідне авторське поняття [2] та інші). Наприклад, О.В. Заяць пропонує виділяти серед правопорушень у фінансовій сфері за ознакою ступеня суспільної небезпеки та заподіяної шкоди, крім фінансових правопорушень, ще й кримінальні правопорушення або злочини, адміністративні правопорушення, цивільно-правові правопорушення, дисциплінарні правопорушення [1, с.9]. Такий підхід дозволив розширити коло суб'єктів адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням та включити до нього, зокрема – Пенсійний фонд України, Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку, Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [1, с.12].

Включення до адміністративно-правових відносин щодо протидії фінансовим правопорушенням тих, які стосуються організації протидії, контролю і моніторингу дотримання фінансової дисципліни, а також застосування заходів адміністративної та фінансової відповідальності дозволяє обмежити коло суб'єктів тими, призначення яких – здійснювати протидію фінансовим правопорушенням у межах виділених відносин. При цьому включення до кола суб'єктів адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням державних або консультативно-дорадчих органів, призначення яких стосується створення умов щодо здійснення протидії навряд чи доцільно, виходячи із обгрунтованого підходу до визначення предмету відповідної діяльності.

При здійсненні систематизації суб'єктів адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням необхідно врахувати наявність компетенції інформаційно-аналітичного характеру у фінансовій сфері, якою наділені суб'єкти протидії і яка реалізується у межах функцій контролю і моніторингу.

Висновки. Виділені ознаки дозволяють сформулювати визначення суб'єкта адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням як організаційного утворення або структурно відокремленого у межах організаційного утворення підрозділу, які наділені компетенцією державно-владного змісту, реалізація якої здійснюється у межах виконання визначених законодавством основних або супутніх завдань щодо виявлення та припинення порушень фінансової дисципліни, притягнення винних до адміністративної відповідальності, а також встановлення причин та умов вчинення протиправних дій у фінансовій сфері.

Враховуючи вищезазначене, можна запропонувати виділення суб'єктів адміністративно-правової протидії фінансовим правопорушенням за критерієм виконуваних адміністративно-правових функцій, зокрема щодо:

- контролю, нагляду і моніторингу;
- застосування адміністративних юрисдикційних повноважень;
- організації протидії, у тому числі – шляхом інформаційної взаємодії.

Перспективною сферою подальших досліджень є окремі питання розмежування компетенції суб'єктів здійснення вказаних функцій.

Список використаних джерел

1. Заяць О.С. Адміністративно-правові засади протидії правопорушенням у фінансовій сфері: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.07. ПВНЗ «Львівський університет бізнесу та права». Львів, 2017. 22 с.
2. Уртаєва Л.Г. Видова градація фінансових правопорушень у законодавстві України. *Право та державне управління*. 2023. № 1. С. 102-107. URL: <http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/issue-1-2023> (дата звернення 18.06.2024).
3. Уткіна М.С. Адміністративно-правові засади здійснення фінансового моніторингу в Україні: автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.07. Сумський державний університет. Суми, 2024. 37 с.
4. Митне право: підручник / за заг. ред. О.П. Рябенко, Л.М. Дорофєєвої. Луцьк: Вежа-Друк, 2024. 548 с.
5. Адміністративне право: підручник / Ю.П. Битяк (кер.авт.кол.), І.М. Балакарева, І.В. Бойко та ін.; за заг. ред. Ю.П. Битяка. Х.: Право, 2020. 392 с.
6. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Офіційний вісник України офіційне видання від 01.10.2010 — 2010 р., / № 72/1 Спеціальний випуск /, стор. 15, стаття 2598.
7. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х.: Право, 2016. Т.19: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В.Т. Нор (голова) та ін.; Нац.акад.прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац.юрид.ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. 960 с.
8. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 13. Ст. 110.
9. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 23. Ст. 197.
10. Філософський енциклопедичний словник. Довідкове видання. К.: Абрис, 2002. 742с.
11. Загальна теорія держави і права: підручник / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.
12. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х.: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін.; Нац.акад.прав.наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац.юрид.ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
13. Санжарук Т.О. Поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин»: питання розмежування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 91–95.
14. Кузьменко О.В. Курс адміністративного процесу: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 350 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.24>

САВІЦЬКА В.В.

**АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
УКРАЇНИ З ПИТАНЬ БЕЗПЕЧНОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ
ТА ЗАХИСТУ СПОЖИВАЧІВ****ADMINISTRATIVE PROCEDURES IN THE ACTIVITIES OF THE STATE SERVICE
OF UKRAINE ON FOOD SAFETY AND CONSUMER PROTECTION**

У зв'язку з прийняттям у лютому 2022 року Закону України «Про адміністративну процедуру», в статті, на підставі аналізу наукових праць та нормативно-правових актів, звертається увага, що підставою прийняття процедурного законодавства в незалежній Україні став Указ Президента України від 22.07.1998 р. № 810/98 «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні», яким було передбачено, що з метою суттєвого покращення законодавчого механізму регулювання відносин між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, на порядку денному стало питання захисту прав і свобод громадян, які порушуються органами публічної влади, їхніми посадовими особами. Процедура такого розгляду повинна бути упорядкована в окремому Адміністративно-процедурному (процедуральному) кодексі України. Проаналізовано численні нормативно-правові акти, які слугували прийняттю сучасного адміністративно-процедурного законодавства. Звертається увага на різні наукові підходи щодо визначення поняття «адміністративна процедура», існуючі недоліки законодавчого визначення цього поняття. Проаналізовано норми Закону України «Про адміністративну процедуру». З огляду на широкий спектр адміністративних процедур, на прикладі діяльності Державної служби України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, здійснено аналіз окремих видів процедур. Проаналізовано основні нормативно-правові акти, якими врегульовано процедурні правовідносини, надання публічної інформації, яка стосується діяльності Держпродспоживслужби; форму та порядок подання запиту на публічну інформацію; процедуру реагування на запити про надання публічної інформації; адміністративні процедури інформаційного забезпечення; дозвільні та інспекційні процедури; процедури притягнення до адміністративної відповідальності; втручальні адміністративні процедури. Робиться висновок, що за своєю суттю адміністративні процедури Державної служби України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів – це регламентовані нормами закону відносини адміністративного органу, який уповноважений здійснювати функції публічної адміністрації, з суб'єктами приватного права з питань розгляду і вирішення адміністративних справ з метою забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства та держави.

Ключові слова: адміністративний орган, забезпечення, відносини, захист прав громадян, інформація.

In connection with the adoption of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» in February 2022, the article, based on the analysis of scientific works and normative legal acts, draws attention to the fact that the basis for the adoption of procedural legislation in independent Ukraine was the Decree of the President of Ukraine dated 07.22. 1998 No. 810/98 «On Measures for the Implementation of the Concept of Administrative Reform in Ukraine», which provided that in order to significantly improve the legislative mechanism for regulating relations between executive power

bodies and local self-government bodies, the issue of protection of rights and freedoms became on the agenda citizens who are violated by public authorities and their officials. The procedure for such consideration should be regulated in a separate Administrative-Procedural (Procedural) Code of Ukraine. Numerous normative legal acts, which served as the adoption of modern administrative and procedural legislation, were analyzed. Attention is drawn to various scientific approaches to the definition of the concept of «administrative procedure», the existing shortcomings of the legislative definition of this concept. The norms of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» were analyzed. Given the wide range of administrative procedures, an analysis of individual types of procedures was carried out using the example of the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection. The main normative legal acts regulating procedural legal relations, provision of public information related to the activities of the State Production and Consumer Service were analyzed; the form and procedure for submitting a request for public information; the procedure for responding to requests for the provision of public information; administrative procedures of information support; permit and inspection procedures; procedures for bringing to administrative responsibility; interventional administrative procedures. It is concluded that, in essence, the administrative procedures of the State Service of Ukraine on food safety and consumer protection are the relations of an administrative body, which is authorized to perform the functions of public administration, with subjects of private law on matters of consideration and resolution of administrative cases regulated by the law. with the aim of ensuring the protection of human and citizen rights and freedoms, the interests of society and the state.

Key words: *administrative body, provision, relations, protection of citizens' rights, information.*

Вступ. Протягом багатьох років серед вітчизняних вчених існувало багато наукових дискусій пов'язаних із відносинами адміністративної процедури, які мають міжгалузевий характер, тобто такі відносини стосуються широкого кола питань забезпечення і реалізації прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, реалізацію права особи на доступ до публічної інформації за інформаційним запитом, вирішення конкретної справи, яке може спрямоване на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи або осіб. Прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17.02. 2022 р. № 2073-IX [1], стало важливим кроком в діяльності органів публічного управління у напрямі реалізації положень Конституції та законів України спрямованих на утвердження, реалізацію і захист прав, свобод та та законних інтересів людини і громадянина. З огляду на практичне значення приписів Закону України «Про адміністративну процедуру», на прикладі діяльності Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, здійснимо дослідження окремих видів адміністративних процедур.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення правового аналізу окремих видів адміністративних процедур в діяльності Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Результати дослідження. Запроваджена Указом Президента України від 22.07.1998 р. № 810/98 Концепції адміністративної реформи в Україні [2], серед іншого Концепція мала на меті суттєво покращити законодавче регулювання механізму позасудового захисту прав і свобод громадян, які порушуються органами виконавчої влади та їхніми посадовими особами. Процедура такого розгляду повинна бути упорядкована в окремому «Адміністративно-процедурному (процедуральному) кодексі України». Зважаючи на важливість адміністративної процедури в діяльності органів публічного управління на шпальтах спеціальної літератури протягом багатьох років точилися наукові дискусії щодо пошуку нових та ефективних форм діяльності органів публічного управління у їх відносинах із громадянами. Входження України до європейського політичного, інформаційного, економічного і правового простору активізувало подальші шляхи побудови нових взаємовідносин, в основу яких повинна бути покладана «адміністративна процедура» – здатна забезпечити реалізацію громадянами прав, свобод та законних інтересів і громадян у їх відносинах із посадовими особами органів публічного управління. Ратифікувавши Угоду про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 16.09.2014 р.

№ 1678-VII [3], сторони домовились співробітничати з метою забезпечення належного рівня захисту прав і свобод громадян відповідно до найвищих європейських та міжнародних стандартів.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. №831-р, була схвалена Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки [4]. Одним із очікуваних результатів проведення реформи державного управління є: забезпечення надання послуг високої якості та формування зручної адміністративної процедури для громадян і бізнесу; формування системи професійної та політично нейтральної публічної служби, орієнтованої на захист інтересів громадян; розбудова ефективних і підзвітних громадянам державних інституцій, які формують державну політику та успішно її реалізують для сталого розвитку держави. Зокрема, з приводу Стратегії В.А. Бондаренко, звертає увагу на важливу роль адміністративно-правових норм, що регламентують форми та методи управлінської діяльності, особливості управлінської практики, що вона заклала основи для вдосконалення публічної влади, у тому числі щодо нових способів її здійснення [5, с. 252].

З метою врегулювання відносин органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ та з метою захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, 17 лютого 2022 року Парламент України прийняв Закон України «Про адміністративну процедуру», що набирає чинності через 18 місяців з дня його опублікування, який визначає, що адміністративна процедура – це визначений законом порядок розгляду та вирішення справи (п. 1 ч. 1 ст. 5 Закону) [1].

На нашу думку законодавче визначення поняття «адміністративна процедура» не в повній мірі розкриває відносини адміністративного органу, її посадової особи, діяльність якого перш за все спрямована на утвердження, реалізацію і захист прав та свобод громадян. До цього варто додати, що у межах реалізації адміністративних процедур публічною адміністрацією отримали своє вираження такі форми реалізації адміністративно-правових норм, як: а) виконання норм (акта) – учасники правовідносин всупереч їхньому волевиявленню повинні чітко дотримуватися нормативних приписів; б) застосування норм (акта) – активна поведінка суб'єктів правовідносин для добровільного виконання наданих прав; в) використання норм (акта) – практичне вирішення конкретних питань через прийняття уповноваженим суб'єктом обов'язкових для виконання індивідуальних владно-управлінських рішень (акта) відповідно до вимог матеріальних і процесуальних норм [6, с. 168].

Слід зазначити, що наукові дискусії щодо визначення дефініції «адміністративна процедура», існували й існують до цього часу. Звертаючи увагу на генезу доктринальних підходів до розуміння сутності терміну «адміністративна процедура», варто наголосити на відсутність єдиного підходу до змісту цього поняття. О.С. Лагода вважає, що під категорією адміністративної процедури слід розуміти «встановлений законом порядок розгляду та вирішення індивідуальних справ органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, який закінчується прийняттям адміністративного акта або укладанням адміністративного договору» [7, с. 25]. Ю.Ю. Басова зазначає, що адміністративними процедурами є «встановлений адміністративно-правовими нормами послідовний порядок правозастосовної діяльності публічної адміністрації щодо вирішення індивідуальних адміністративних справ, результатом якої є прийняття адміністративного акта або укладення адміністративного договору» [8, с. 123].

Найбільш змістовне визначення «адміністративна процедура» пропонує В.В. Галуцько, як встановлений чинним законодавством порядок розгляду суб'єктами публічного адміністрування індивідуальних адміністративних справ щодо реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів окремої фізичної та юридичної особи, що завершується ухваленням адміністративного акта [9, с. 200].

Наведене свідчить, що на доктринальному рівні існують різні підходи до визначення поняття «адміністративна процедура». Тому слід погодитися із думкою С.Г. Братель, який зазначає, що термін «адміністративна процедура» неоднаково визначається вченими-адміністративістами та фахівцями інших галузей права. Відсутність єдиного підходу до змісту поняття «адміністративна процедура» передбачає невизначеність статусу органів публічної влади, а також недотримання вимог законності під час здійснення управлінських дій і прийняття владних рішень. Неврегульованість цих питань на законодавчому, теоретичному та практичному рівнях призводить до неспроможності взаємодії органів виконавчої влади із громадянами та їх об'єднаннями [10, с. 66].

Після введення в дію Закону України «Про адміністративну процедуру», сучасний стан правового регулювання відносин суб'єктів, які уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з суб'єктами приватного права з питань розгляду і вирішення адміністративних справ у переважній більшості випадків відбувається саме через процедурні правовідносини з метою забезпечення права і закону, виконання зобов'язання держави забезпечувати та захищати права, свободи, інтереси особи. Ми погоджуємося із думкою О.П. Світличного, що в сучасних умовах соціальної правової держави, одним із основних завдань адміністративного права України є якомога повніша реалізація правових засад у сфері публічно-правових відносин прав і свобод людини і громадянина, а також дієвий захист законних прав і законних інтересів людини і громадянина [11, с. 148].

Як ми уже наголошували, одним із таких адміністративних органів є Держпродспоживслужба, яка в своїй діяльності вдається до застосування широкого кола адміністративних процедур, закріплених нормами законодавства, в основу якої покладено певні послідовні процедурні дії, необхідні для досягнення мети, покладеної в основу цієї процедури. Саме послідовність передбачених та визначених процедурних дій забезпечують рух або виконання цієї справи до настання кінцевого результату – досягнення мети та вирішення завдань. Звідси адміністративну процедуру організаційного забезпечення Держпродспоживслужби слід тлумачити як нормативно визначений порядок управлінської діяльності посадових осіб цього органу, спрямований на досягнення юридично-значущого результату.

Спираючись на аналіз наукових праць, виділимо адміністративні процедури, необхідні для належної організаційної роботи Держпродспоживслужби, яка є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Здійснення правового аналізу та виокремлення видів процедур почнемо з правового аналізу адміністративної процедури, яка впливає на організаційну роботу – наявності суб'єкта – ініціатора виникнення процедури.

Ініціатором адміністративної процедури може бути ініційована фізичною або юридичною особою, мета якої полягає у зверненні із заявою до адміністративного органу з метою задоволення приватних інтересів. У разі ініціювання адміністративної процедури адміністративним органом, така процедура не залежить від волевиявлення інших осіб, носить імперативний характер і відбувається за наявності визначених законодавством підстав. Вступаючи в адміністративно-процедурні відносини, кожен суб'єкт набуває конкретного правового статусу з відповідними правами та обов'язками, за такої умови спектр цих обов'язків прямо пропорційно залежить від правових норм, які їх визначають, та особливості самої адміністративної процедури.

Комплексний характер та широкий спектр адміністративних процедур, що реалізуються та взаємозалежності від сутності адміністративної процедури, це можуть бути різні види адміністративних процедур. З огляду на різноплановість завдань, які стоять перед Держпродспоживслужбою – ними можуть бути: реєстраційні процедури; дозвільні процедури; інспекційні процедури; втручальні процедури; процедури пов'язані із притягнення до адміністративної відповідальності.

У межах визначення адміністративних процедур важливого значення в діяльності адміністративного органу набуває дотримання її посадовою особою принципів адміністративних процедур визначених в ст. 4 Закону України «Про адміністративну процедуру». З огляду на широкий спектр адміністративних процедур, що реалізуються в діяльності Держпродспоживслужби, здійснимо аналіз окремих її видів.

Важливу роль в діяльності Держпродспоживслужби відіграють запитальні адміністративні процедури, що виникають в результаті ініційованого звернення фізичної або юридичної особи для отримання публічної інформації з приводу діяльності Держпродспоживслужби. Ст. 10-1 Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01. 2011 р. № 2939-VI, зобов'язала розпорядників інформації надавати публічну інформацію у формі відкритих даних на запит, оприлюднювати і регулярно оновлювати її на єдиному державному веб-порталі відкритих даних та на своїх веб-сайтах [12]. Держпродспоживслужба не стала винятком, оскільки, відповідно до Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів [13], з огляду на функціональне призначення цього адміністративного органу. Це означає, що вся публічна інформація, яка стосується діяльності Держпродспоживслужби повинна бути відображена та задокументована на відповідних носіях, була отримана або створена в процесі виконання посадовими особами Держпродспоживслужби своїх обов'язків, знаходиться у їх володінні відповідно до положень передбачених чинним законодавством.

Форму та порядок подання запиту на публічну інформацію здійснюється відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації». Процедура реагування на запити про надання публічної інформації в Держпродспоживслужбі регулюється Порядком складання, подання та опрацювання запитів на публічну інформацію, розпорядником якої є Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, та форм для подання таких запитів, затвердженого наказом Міністерства аграрної політики та продовольства від 14.02.2018 р. № 71 [14].

Адміністративні процедури з інформаційного забезпечення діяльності Держпродспоживслужби також здійснюються шляхом здійснення інформаційно-комунікаційних заходів, а також організацією доступу до публічної інформації, що перебуває у володінні Держпродспоживслужби. Внутрішнім Положенням про сектор взаємодії з громадкістю та ЗМІ Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, затвердженого наказом Голови Держпродспоживслужби від 30.04.2024 р. № 249 [15], відповідно до якого на сектор покладено надання відповідей на запити громадян та юридичних осіб, підготовка інформації, матеріалів, своєчасне реагування на недостовірну інформацію тощо.

Дозвільні та інспекційні процедури займають питому вагу в діяльності Держпродспоживслужби. Так, з метою надання дозволів громадянам та юридичним особам посадові особи здійснюють заходи санітарного та фітосанітарного контролю під час вивозу на територію України, ввозу на її територію підконтрольні Держпродспоживслужбі об'єкти контролю. З метою здійснення дозвільних процедур здійснюється відповідна інспекційна процедура.

Урегулювання відносин щодо здійснення дозвільних та інспекційних процедур здійснюється відповідно до Положення про Управління контролю на державному кордоні Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, яке затверджено наказом Голови Держпродспоживслужби від 30.04. 2024 р. №260 [16].

Процедурі притягнення до адміністративної відповідальності, передують втручальні адміністративні процедури, які виникають за ініціативи посадової особи Держпродспоживслужби, за наявності для цього правових підстав. Так, згідно пп. 7, п. 7 Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Держпродспоживслужба вживає у порядку, визначеному законом, заходів до притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні встановлених законом вимог [13]. Підставою притягнення особи до адміністративної відповідальності є встановлений чинним законом порядок втручальної діяльності посадової особи Держпродспоживслужби, що полягає в неухильному і точному дотриманні порядку розгляду справ, щодо притягнення до відповідальності осіб, які вчинили адміністративне правопорушення, наприклад, передбачене ст. 104–1 КУпАП [17], об'єктом правопорушення якого є встановлений порядок та умови ведення насінництва та розсадництва, об'єднавчим процесом у цьому питанні є провадження в справах про адміністративні правопорушення, яке виступає важливою складовою адміністративної відповідальності.

Висновки. Таким чином, з урахуванням викладених міркувань, можна дійти висновку, що визначальною ознакою розвитку вітчизняного законодавства є його спрямованість на забезпечення прав і законних інтересів осіб у відносинах із органами публічної влади, де адміністративні процедури виступають однією із найважливіших гарантій захисту прав і свобод людини та громадянина. Саме адміністративні процедури повинні істотно сприяти підвищенню ефективності органами публічної влади, чіткому виконанню посадовими особами функційних повноважень.

За своєю суттю адміністративні процедури Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів – це регламентовані нормами закону відносини адміністративного органу, який уповноважений здійснювати функції публічної адміністрації, з суб'єктами приватного права з питань розгляду і вирішення адміністративних справ з метою забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства та держави.

Список використаних джерел

1. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02. 2022 р. № 2073-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 15. Ст. 50.
2. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22.07.1998 р. № 810/98. Офіційний вісник України. 1999. № 21. Ст. 32.
3. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами,

з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 40. Ст. 2021.

4. Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. №831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-р#Text>

5. Бондаренко, В. А. Система та структура державного управління. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. №3. С. 250-255.

6. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.

7. Лагода О. С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування: дис. ... канд. юридич. наук. Ірпінь, 2007. 187 с.

8. Басова Ю.Ю. Теоретико-правовий аналіз поняття «адміністративна процедура». Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2014. № 11. Том 1. С. 121-123.

9. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко, С. Стеценко та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

10. Братель С.Г. Поняття та ознаки адміністративних процедур. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Вип. 1. Т. 2. С. 66-69.

11. Світличний О.П. Захист прав людини і громадянина нормами публічного права. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право». 2016. Вип. 243. С. 143-149.

12. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01. 2011 р. № 2939-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 32. Ст. 314.

13. Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 р. № 667 (в редакції постанови № 115 від 09.02.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-п#Text>

14. Про затвердження Порядку складання, подання та опрацювання запитів на публічну інформацію, розпорядником якої є Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, та форм для подання таких запитів: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства від 14.02.2018 р. № 71. URL: <https://dpss.gov.ua/storage/app/sites/12/uploaded-files/forma-ta-poryadok-podannya-zapytu-na-publichnu-informatsiyu/nakaz-71.pdf>

15. Положення про сектор взаємодії з громадськістю та ЗМІ Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів: наказ Голови Державної служби з охорони прав на сорти рослин від 30.04.2024 р. № 249. URL: <https://dpss.gov.ua/storage/app/sites/.pdf>

16. Положення про Управління контролю на державному кордоні Державною службою України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів: наказ Голови Державної служби України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів від 30.04. 2024 р. №260. URL: <https://dpss.gov.ua/storage/app/sites/12/96.pdf>

17. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12. 1984 р. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. № 51. Ст. 1122.

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.25>

СОБКО М.О.

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПІДТРИМКИ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ**STATE AND LEGAL GUARANTEES OF SUPPORT FOR THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE**

У статті проаналізовано сутність, зміст і значення державно-правових гарантій підтримки агропромислового комплексу України, що в свою чергу розглядаються науковцями і дослідниками, як низка визначених законодавством України (нормативно-правовими актами) та втілених у державних програмах правничих систем підтримки суб'єктів агропромислового комплексу України з метою забезпечення стабільності його функціонування та убезпечення непорушності та дерегуляції економічних правовідносин в Україні.

Автором зауважується, що агропромисловий комплекс, із урахуванням частки агропромислових культур і видів зайняття підприємницькою діяльністю на території України загалом відіграє неабияке важливе значення для стабільності функціонування економіки України, а крім цього, враховуючи, що національно власністю України – є надра та земля, це питання потребує додаткового контролю, регуляції, а відповідно й державно-правового гарантування процесів використання земельних ресурсів України в підприємницькій діяльності відповідних суб'єктів.

Підкреслено, що навіть під час дії правового режиму воєнного стану в Україні та триваючих заходів із відбиття збройної агресії росії проти України, що характерно широтою й довготою лінії бойового зіткнення, повальним мінуванням полів, а також руйнуванням і мінуванням адміністративних споруд агропромислового комплексу, державою вживаються необхідні право-гарантувальні кроки, спрямовані на підтримку агропромислового комплексу України.

Ключові слова: гарантії в праві, державно-правова підтримка, агропромисловий комплекс, адміністративне право, воєнний стан.

The article analyzes the essence, content and significance of the state-legal guarantees of support for the agro-industrial complex of Ukraine, which in turn are considered by scientists and researchers, as a number of legal systems defined by the legislation of Ukraine (normative legal acts) and embodied in the state programs of legal systems of support for the subjects of the agro-industrial complex of Ukraine in order to ensure the stability of its functioning and ensure the inviolability and deregulation of economic legal relations in Ukraine.

The author notes that the agro-industrial complex, taking into account the share of agro-industrial crops and types of entrepreneurial activity on the territory of Ukraine as a whole, plays a great importance for the stability of the functioning of the economy of Ukraine, and in addition, taking into account that the national property of Ukraine is the subsoil and land, this issue requires additional control, regulation, and, accordingly, the state-legal guarantee of the processes of use of land resources of Ukraine in the business activities of the relevant entities.

It was emphasized that even during the legal regime of martial law in Ukraine and ongoing measures to repel Russia's armed aggression against Ukraine, which is characterized by the breadth and longitude of the line of contact, widespread mining of fields, as well as the destruction and mining of administrative buildings of the agro-

industrial complex, the state is taking the necessary law-guaranteeing steps aimed at supporting the agro-industrial complex of Ukraine.

Key words: *guarantees in law, state and legal support, agro-industrial complex, administrative law, martial law.*

Актуальність теми. Державно-правове гарантування діяльності в агропромисловому комплексі України як засіб його підтримки та забезпечення сталості діяльності досліджувалося багатьма вченими, проте сучасні дослідження, на нашу думку, мають бути спрямовані на реагування в сучасних правових реаліях.

Необхідно зазначити, що державні структури можуть і повинні відповідно рівню своєї компетенції в тій або іншій формі брати участь в держрегулюванні і розвитку агропромислового виробництва, забезпеченні державної підтримки господарюючих суб'єктів агропродовольчого сектора економіки. Зважаючи на складність проблем державної підтримки і необхідність забезпечення, виходячи з соціально-політичних і економічних умов, балансу податкового, фінансово-кредитного і цінового регулювання, урахування вимог ринку і інших чинників, особливу увагу необхідно звернути на рівень компетентності органів управління агропродовольчого сектора, на готовність організацій до сприйняття встановлених правил, використання наданих ним можливостей; а також на наявність і вірне використання наявних державних ресурсів. Все вказане вимагає наукового підходу до питань державного регулювання і підтримки господарських структур агропродовольчого сектора економіки [1]. Соціально-політичні та соціально-економічні умови функціонування агропромислового комплексу створюють обставини та необхідність забезпечення гарантування цієї діяльності з боку держави.

Державна підтримка сільськогосподарського виробництва в Україні має бути спрямована на забезпечення отримання прибутковості виробництва на рівні, що забезпечує розширене відтворення, створення сприятливих соціальних умов життя сільських жителів та покращення добробуту їхніх сімей, формування передумов для збереження та комплексного розвитку сільських територій, задоволення потреб населення України в якісних і доступних продуктах харчування, розширення експортного потенціалу країни. Основними нормативно-правовими актами, що визначають державну підтримку аграрної галузі та сільськогосподарських товаровиробників в Україні, є закони України: «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.», Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р. та ін. [2]. Так, ідея гарантування правових відносин у державно-правовому ладі втілюється в конкретних нормативно-правових актах, котрі забезпечують адміністративно-правове регулюванні відповідного сектору правовідносин. Саме чітке формулювання державно-правових гарантій у нормативно-правових актах, що забезпечують адміністративно-правове регулювання агропромислового комплексу України забезпечує можливість втілення в життя відповідних нормативних приписів.

Виклад основного матеріалу статті. Потреба в державній підтримці сільського господарства викликає в науковій літературі або активне схвалення, або досить критичний осуд. На цій основі сформувалося багато підходів до класифікації моделей державного впливу на сільське господарство. Аналізуючи наукові погляди, представлені в літературі, П.Ю. Шведенко дійшов висновку, що наразі склалося два підходи щодо ролі держави в економіці: а) один представлений концепцією «обмеженої інтервенції держави в економіку» та передбачає проведення макроекономічної політики, основаної на монетаристських методах; б) другий полягає в обґрунтуванні достатньо активної ролі держави в перетвореннях, зокрема в аграрному секторі [3; 4]. Державний вплив на гарантування процесів здійснення основних операцій у сфері агропромислового комплексу України полягає не лише в гарантуванні окремих системних і структурованих елементів, а й у забезпеченні реалізації заходів із державного контролю відповідної сфери правовідносин.

Більш детально своє бачення описують С. Майстро та О. Федоренко, які аналізують три найпоширеніші концепції аграрного розвитку: 1) «конкурентоспроможна галузь», згідно з якою АПК має розвиватися на таких же засадах, що й інші сектори економіки: без жодних пільг і сприяння розвитку; 2) «глобалізоване сільське господарство», тобто якщо в країні є сприятливі умови для вирощування пшениці, кукурудзи чи ріпаку, то вона має спеціалізуватися на їх виробництві, прагнучи високих врожаїв шляхом максимальної інтенсифікації; 3) «багатофункціональний розвиток», згідно з якою аграрне виробництво має ставити перед собою завдання не лише виробляти

якомога більше зерна, молока, м'яса, овочів та фруктів, а й розвивати соціальну сферу, культуру сільських територій. Цей, останній, варіант аграрного розвитку (який, до речі, рекомендований резолюцією ООН) обрали розвинені країни світу [5]. Правові питання державної підтримки сільського господарства надзвичайно тісно пов'язані із економічною складовою цих відносин. З цього приводу дуже слушною є думка О.П. Подцерковного, який вважає, що розвиток галузей права, що мають своїм предметом врегулювання відносин у сучасній економіці, неможливо науково забезпечити, якщо не дослідити економічний зміст суспільних відносин, які піддані державно-правовому впливу, не з'ясувати економічні наслідки від дії правових приписів, дозволів, заборон [6]. Правове регулювання державної підтримки сільського господарства в цьому аспекті не є виключенням, адже економічні передумови її надання є первинними порівняно з правом. При цьому економічні передумови державної підтримки сільського господарства хоча і є найбільш дослідженими, однак вони далеко не єдині [3]. Саме суттєвий вплив на сферу економіки в державі, а також левовий вплив результатів діяльності агропромислового комплексу на річний і ситуативний показник валового внутрішнього продукту зумовлює потребу забезпечення державно-правового гарантування відповідного сегменту правовідносин, що в свою чергу є дієвим інструментом стабільності та розвитку.

Участь держави в забезпеченні сприятливіших умов для АПК пов'язана з тим, що система кредитування, що існує в країні, орієнтована на галузі з високою оборотністю капіталу і прибутковістю. Специфіка сільського господарства і інших галузей АПК, їх складне фінансово-економічне становище, високі процентні ставки по кредитах не дозволяють товаровиробникам аграрного сектора нарівні з іншими галузями народного господарства брати участь на ринку кредитних ресурсів. Для підприємств агропродовольчого сектора економіки кредитна система на сучасному етапі, повинна включати пільгове кредитування, що передбачає: збільшення частки довгострокових кредитів; зниження процентних ставок; розвиток застаєвих операцій; розвиток іпотечного кредиту; створення системи кредитних кооперативів. Залучення інвестиційних ресурсів в агропродовольчий сектор є важливою умовою, його розвитку. Зважаючи на специфіку АПК, необхідна державна підтримка залучення інвестицій в цю сферу виробництва. Вона повинна виражатися в створенні законодавчо-нормативних механізмів, регулюючих відносини між суб'єктами підприємницької діяльності, розробці механізмів страхування інвестицій, в створенні системи пільг, яка б забезпечувала привабливість інвестицій в АПК. В цілях подолання негативних сторін «пропорційного розподілу» бюджетних ресурсів останніми роками реалізується принцип «виділення бюджетних коштів ефективно працюючим господарствам». Кошти субсидій і субвенцій, фонду пільгового кредитування і лізингового фонду прямують переважно в сильні господарства, здатні забезпечити їх повернення. Проте фінансово стійкі в даний час сільськогосподарські підприємства – це, як правило, ті, які ще в дореформений період мали могутню матеріально-технічну і соціальну базу, швидше інших адаптувалися до ринку, зберегли кваліфіковані кадри, відновили платоспроможність [1]. Агропромисловий комплекс, із урахуванням частки агропромислових культур і видів зайняття підприємницькою діяльністю на території України загалом відіграє неабияке важливе значення для стабільності функціонування економіки України, а крім цього, враховуючи, що національно власністю України – є надра та земля, це питання потребує додаткового контролю, регуляції, а відповідно й державно-правового гарантування процесів використання земельних ресурсів України в підприємницькій діяльності відповідних суб'єктів.

Визначаючи розвиток аграрного сектору та зміцнення присутності України на світовому ринку аграрної продукції як одну з підойм забезпечення стійкості та динамічності економічного розвитку країни, слід враховувати особливості конкурентної ситуації на цьому ринку. Зокрема, вона характеризується наявністю активної державної підтримки сільськогосподарського виробництва провідними країнами світу. Основними напрямками (цілями) такої підтримки є наступні: підтримка товарного виробництва та підвищення конкурентоспроможності сільського господарства; підтримка дрібних товаровиробників, починаючих підприємців, сімейних ферм та кооперативних об'єднань; охорона земель та раціональне використання сільськогосподарських угідь; встановлення цін підтримки на окремі види сільськогосподарської продукції; розвиток ринкової інфраструктури; підтримка місцевих ініціатив розвитку сільських територій та якості життя на селі; розвиток аграрної науки та впровадження у виробництво новітніх технологій виробництва сільськогосподарської продукції, догляду за тваринами, систем обробітку ґрунту та ін.; розвиток сільськогосподарського машинобудування [7].

Висновки. У статті проаналізовано сутність, зміст і значення державно-правових гарантій підтримки агропромислового комплексу України, що в свою чергу розглядаються науковцями і дослідниками, як низка визначених законодавством України (нормативно-правовими актами) та втілених у державних програмах правничих систем підтримки суб'єктів агропромислового комплексу України з метою забезпечення стабільності його функціонування та убезпечення непорушності та дерегуляції економічних правовідносин в Україні.

Підкреслено, що навіть під час дії правового режиму воєнного стану в Україні та триваючих заходів із відбиття збройної агресії росії проти України, що характерно широтою й довготою лінії бойового зіткнення, повальним мінуванням полів, а також руйнуванням і мінуванням адміністративних споруд агропромислового комплексу, державою вживаються необхідні право-гарантувальні кроки, спрямовані на підтримку агропромислового комплексу України.

Список використаних джерел

1. Замикула, В. Напрями державної підтримки агропродовольчого сектора економіки в умовах глобалізації економіки. Державне управління: удосконалення та розвиток № 4, 2009. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=258>
2. Щодо розбудови механізмів державної підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні". Аналітична записка. URL: <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/schodorobudovi-mekhanizmiv-derzhavnoi-pidtrimki-silskogospodarskogo>
3. Григор'єва Х.А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.
4. Шведенко П. Ю. Порівняльно-правовий досвід кредитування сільського господарства. Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право». 2013. Вип. 182. Ч. 3. С. 69 – 78.
5. Майстро С. В. Екологічні засади державного регулювання розвитку аграрного сектору. Аграрна політика та аграрна економіка: теоретико-прикладні аспекти: монографія / за заг. ред. Г. П. Пасемко. Х., «Міськдрук»: ХНАУ, 2013. С. 126 – 147; Федоренко О. Під лежачий камінь вода не тече... URL: <http://www.silskivisti.kiev.ua/18641/index.php?n=9111>
6. Подцерковний О. П. Про розбіжність економічного змісту та юридичної форми суспільних відносин. Наукові праці НУ «ОЮА». 2010. Т. 9. С. 217 – 225.
7. Щодо розбудови механізмів державної підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні". Аналітична записка. URL: <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/schodorobudovi-mekhanizmiv-derzhavnoi-pidtrimki-silskogospodarskogo>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.26>

ТИМОШЕВИЧ М.М.

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА
НА ЗАЙНЯТТЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

TO THE ISSUE OF DETERMINING THE SUBJECT OF ADMINISTRATIVE
AND LEGAL RESTRICTIONS ON THE EXERCISE OF THE RIGHT TO ENGAGE
IN ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

Актуальність статті полягає в тому, що забезпечення права на здійснення підприємницької діяльності можна обґрунтувати не лише економічними, але й соціальними, культурними та особистісними аспектами. Насамперед, це право є важливим інструментом для підтримки індивідуальної свободи та самореалізації. Кожен громадянин, маючи доступ до підприємницької діяльності, отримує можливість створювати власну справу, визначати напрямок своєї діяльності та формувати особисті цінності через професійну діяльність. Разом із тим, необхідно зауважити, що високий рівень свободи у реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю не є ознакою повного свавілля господарського сектору. Діяльність фізичних та юридичних осіб в будь-якому випадку повинна відповідати законодавчим нормам, що досягається не тільки за рахунок декларативних норм, але й цілого ряду адміністративно-правових обмежень. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, сформовано авторський підхід щодо розуміння поняття «адміністративно-правових обмежень щодо реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю». Сформовано авторське бачення щодо предмету адміністративно-правових обмежень щодо реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю. Наголошено, що комбінація та застосування визначених у статті адміністративно-правових обмежень дає можливість побудувати якісне, законне та ефективне економіко-фінансове середовище, користуючись перевагами якого фізичні та юридичні особи матимуть можливість реалізувати свої законні права та інтереси. Зроблено висновок, що предметом обмежень щодо реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю є: по-перше, наявність заборони займатись підприємницькою діяльністю для окремих суб'єктів, які уповноважені на виконання функцій держави; по-друге, визначення різновидів господарської діяльності на провадження якої потрібна наявність дозволу з боку органів державної влади; по-третє визначення кола видів господарської діяльності, якими займатись може виключно держава. Комбінація та застосування вказаних адміністративно-правових обмежень дає можливість побудувати якісне, законне та ефективне економіко-фінансове середовище, користуючись перевагами якого фізичні та юридичні особи матимуть можливість реалізувати свої законні права та інтереси, а також матимуть гарантії захисту останніх з боку держави.

Ключові слова: обмеження, предмет, адміністративно-правові обмеження, реалізація права, підприємницька діяльність.

The relevance of the article lies in the fact that ensuring the right to carry out entrepreneurial activity can be justified not only by economic, but also by social, cultural and personal aspects. First of all, this right is an important tool for maintaining individual freedom and self-realization. Every citizen, having access to entrepreneurial activity, gets the opportunity to create his own business, determine the direction of his activity and form personal values through professional activity. At the same time, it should be noted

that a high level of freedom in exercising the right to engage in entrepreneurial activity is not a sign of complete arbitrariness in the economic sector. In any case, the activities of individuals and legal entities must comply with legislative norms, which is achieved not only by declarative norms, but also by a number of administrative and legal restrictions. In the article, based on the analysis of scientific views of scientists, the author's approach to understanding the concept of "administrative-legal restrictions on the realization of the right to engage in entrepreneurial activity" has been formed. The author's vision on the subject of administrative and legal restrictions on the realization of the right to engage in entrepreneurial activity has been formed. It is emphasized that the combination and application of the administrative and legal restrictions specified in the article makes it possible to build a high-quality, legal and efficient economic and financial environment, taking advantage of which natural and legal entities will have the opportunity to realize their legal rights and interests. It was concluded that the subject of restrictions on the exercise of the right to engage in entrepreneurial activity is: firstly, the presence of a ban on engaging in entrepreneurial activity for individual subjects who are authorized to perform the functions of the state; secondly, the determination of types of economic activity for which a permit from the state authorities is required; thirdly, defining the range of types of economic activity that can only be engaged in by the state. The combination and application of the specified administrative and legal restrictions makes it possible to build a high-quality, legal and efficient economic and financial environment, using the advantages of which natural and legal entities will have the opportunity to realize their legal rights and interests, as well as have guarantees of the protection of the latter by the state.

Key words: *restrictions, subject, administrative and legal restrictions, implementation of law, entrepreneurial activity.*

Постановка проблеми. Забезпечення права на здійснення підприємницької діяльності можна обґрунтувати не лише економічними, але й соціальними, культурними та особистісними аспектами. Насамперед, це право є важливим інструментом для підтримки індивідуальної свободи та самореалізації. Кожен громадянин, маючи доступ до підприємницької діяльності, отримує можливість створювати власну справу, визначати напрямки своєї діяльності та формувати особисті цінності через професійну діяльність. Разом із тим, необхідно зауважити, що високий рівень свободи у реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю не є ознакою повного свавілля господарського сектору. Діяльність фізичних та юридичних осіб в будь-якому випадку повинна відповідати законодавчим нормам, що досягається не тільки за рахунок декларативних норм, але й цілого ряду адміністративно-правових обмежень.

Стан дослідження. Окремі проблемні аспекти, пов'язані із забезпеченням реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю, у своїх наукових працях розглядали: Р.П. Бойчук, О.С. Драницька, О.В. Клиш, А.В. Ковач, Д.Ю. Параманов, І.А. Петрова, Ю.В. Шабардіна, І.В. Хоменко та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі фактично неопрацьованим є питання предмету адміністративно-правових обмежень щодо реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю.

Саме тому метою статті є: охарактеризувати предмет адміністративно-правових обмежень, щодо реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження слід відзначити, що адміністративно-правові обмеження щодо реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю – це передбачені законодавством України умови та вимоги відносно процесу реалізації фізичними та юридичними особами права на зайняття підприємницькою діяльністю, які застосовуються з метою захисту інтересів суспільства і держави, охорони прав та свобод людини і громадянина у національному секторі господарювання.

Для розуміння предмету адміністративних обмежень щодо реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю звернемось до їх різновидів. Першим є пряме обмеження цього права для окремих категорій фізичних осіб. Останнє регламентовано абзацом 1 статті 42 Конституції України де проголошено: «Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом» [1]. З огляду на особливо-важливе суспільне положення, а також володіння спеціальними владними повноваженнями, можливість зазначених суб'єктів в сфері господарювання вужчі, ніж у інших

фізичних та юридичних осіб. Подібні обмеження встановлюються з огляду на попередження корупційних проявів в сфері публічного управління та додатково регламентовані антикорупційним законодавством.

Так, в сфері дії Закону України «Про запобігання корупції» перебувають: 1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: Президент України, Голова Верховної Ради України, його Перший заступник та заступник, Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри України, міністри, інші керівники центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, та їх заступники, Голова Служби безпеки України, Генеральний прокурор, Голова Національного банку України, його перший заступник та заступник, Голова та інші члени Рахункової палати, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений із захисту державної мови, Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим, військові посадові особи Збройних Сил України, судді, судді Конституційного Суду України, Голова, заступник Голови, члени, дисциплінарні інспектори Вищої ради правосуддя, керівник служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя та його заступник, посадові та службові особи органів прокуратури, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань тощо; 2) особи, які прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а саме: аудитори, нотаріуси, приватні виконавці, оцінювачі, а також експерти, арбітражні керуючі, незалежні посередники, працівники комітету з контролю якості аудиторських послуг Аудиторської палати України та комітетів з контролю якості аудиторських послуг професійних організацій аудиторів та бухгалтерів та інші; 3) особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а також інші особи, які не є службовими особами та які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією, – у випадках, передбачених Законом; 4) кандидати на пост Президента України та кандидати у народні депутати України, зареєстровані у визначеному законодавством порядку [2].

Другим прикладом є адміністративно-правове обмеження у зайнятті підприємницькою діяльністю конкретного різновиду, а не відповідною особою. Даний аспект передбачено Законом України «Про підприємництво», в якому чинність все ще зберігає стаття, відповідно до якої діяльність пов'язана з охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку, а також діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз, може здійснюватися виключно державними підприємствами та організаціями. Обмеження передбачені також для діяльності, пов'язаної з виробництвом бензинів моторних сумішевих або з додаванням (змішуванням) біоетанолу та/або біокомпонентів на його основі до вуглеводневої основи (бензинів, фракцій, компонентів тощо), яка може здійснюватися виключно тими підприємствами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики в паливно-енергетичному комплексі [3]. Із визначенням пов'язано наступний вид адміністративно-правового обмеження, який передбачає можливість реалізувати право на зайняття підприємницькою діяльністю виключно після оформлення спеціального дозволу або ліцензії.

Так, особливості отримання та статусу дозволів в сфері господарської діяльності передбачені Законом України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності». Згідно із положеннями документу, дозвільна система у сфері господарської діяльності – це сукупність урегульованих законодавством відносин, які виникають між дозвільними органами, адміністраторами та суб'єктами господарювання у зв'язку з видачею документів дозвільного характеру, переоформленням, анулюванням документів дозвільного характеру. В свою чергу документ дозвільного характеру визначено, як дозвіл, висновок, рішення, погодження, свідоцтво, інший документ в електронному вигляді (запис про наявність дозволу, висновку, рішення, погодження, свідоцтва, іншого документа в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань), який дозвільний орган зобов'язаний видати суб'єкту господарювання у разі надання йому права на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності та/або без наявності якого суб'єкт господарювання не може проваджувати певні дії щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності [4].

Документи дозвільного характеру можуть видаватись на широкий спектр об'єктів – природні ресурси, земельна ділянка, ґрунтовий покрив земельних ділянок, споруда, будівля, приміщення, устаткування, обладнання та механізми, що вводяться в експлуатацію або проектується, окрема операція, господарська діяльність певного виду, робота та послуга, а також документи, які використовуються суб'єктом господарювання у процесі проходження погоджувальної (дозвільної) процедури (проектна документація на будівництво об'єктів, землевпорядна документація, містобудівна документація, гірничий відвід) [4].

Ліцензування є своєрідним різновидом дозвільної системи, але розповсюджується на власне коло різновидів господарської діяльності та передбачає відмінний порядок реалізації. Юридичні основи процесу визначено Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності», відповідно до якого ліцензування – це засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, спрямований на забезпечення безпеки та захисту економічних і соціальних інтересів держави, суспільства, прав та законних інтересів, життя і здоров'я людини, екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища. В свою чергу, ліцензія – це право суб'єкта господарювання на провадження виду господарської діяльності або частини виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню [5].

За Законом ліцензуванню підлягають близько тридцяти різновидів господарської, у тому числі, підприємницької діяльності, а саме: 1) банківська діяльність, діяльність з надання фінансових послуг – у випадках, встановлених законом, та діяльність із здійснення операцій з готівкою, що включають інкасацію коштів, перевезення валютних та інших цінностей, оброблення та зберігання готівки; 2) професійна діяльність на ринках капіталу та організованих товарних ринках; 3) діяльність у сфері медіа; 4) діяльність у сфері електроенергетики; 5) освітня діяльність; 6) виробництво і торгівля спиртом етиловим, спиртовими дистилатами, біоетанолом, алкогольними напоями, тютюновими виробами, рідинами, що використовуються в електронних сигаретах, і паливом, зберігання пального; 7) медична діяльність; 8) виробництво лікарських засобів, оптова та роздрібна торгівля лікарськими засобами, імпорт лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів); 9) виробництво та ремонт вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду, торгівля вогнепальною зброєю невійськового призначення та боєприпасами до неї, холодною зброєю, пневматичною зброєю калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду; виробництво спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продаж та інші [5].

Для провадження підприємницької діяльності, яка потребує ліцензії, фізична або юридична особа зобов'язана відповідати ліцензійним умовам. Вимоги ліцензійних умов мають бути обумовлені особливостями провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, та включають: вичерпний перелік підтвердних документів, що підтверджують відповідність суб'єкта господарювання вимогам ліцензійних умов; кадрові вимоги; організаційні вимоги; спеціальні вимоги, передбачені законом (обмеження щодо суміщення здійснення видів господарської діяльності; виконання передбачених законом вимог щодо відокремлення і незалежності; можливості провадження видів господарської діяльності лише юридичними особами або лише юридичними особами окремих організаційно-правових форм; розміру статутного капіталу тощо) [5].

Останнім адміністративно-правовим обмеженням є обов'язковість проходження державної реєстрації для здійснення свого права на зайняття підприємницькою діяльністю незалежно від наявності необхідності отримання на неї дозволу або ліцензії. Обмеження регламентовано Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань». Документ встановлює, що державна реєстрація – це офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, відокремленого підрозділу юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства іноземної держави, засвідчення факту наявності відповідного статусу громадського об'єднання, професійної спілки, її організації або об'єднання, політичної партії, організації роботодавців, об'єднань організацій роботодавців та їхньої символіки, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, зміни відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, про юридичну особу та фізичну особу – підприємця, а також проведення інших реєстраційних дій, передбачених законодавством [6].

Державна реєстрація базується на таких основних принципах: 1) обов'язковості державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі; 2) публічності державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі та документів, що стали підставою для її проведення; 3) врегулювання відносин, пов'язаних з державною реєстрацією, та особливостей державної реєстрації виключно цим Законом; 4) державної реєстрації за заявницьким принципом; 5) єдності методології державної реєстрації; 6) об'єктивності, достовірності та повноти відомостей у Єдиному державному реєстрі; 7) внесення відомостей до Єдиного державного реєстру виключно на підставі та відповідно до цього Закону; 8) відкритості та доступності відомостей Єдиного державного реєстру [6].

Реалізація підприємницької діяльності будь-якого виду без відповідної державної реєстрації заборонено законодавством та є адміністративно-карним. Вчинення таких дій передбачає притягнення особи до юридичної відповідності за статтею 164 КУпАП. За текстом останньої, провадження господарської діяльності без державної реєстрації як суб'єкта господарювання або без подання повідомлення про початок здійснення господарської діяльності, якщо обов'язковість подання такого повідомлення передбачена законом, або без отримання ліцензії на провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню відповідно до закону, або у період зупинення дії ліцензії, у разі якщо законодавством не передбачені умови провадження ліцензійної діяльності у період зупинення дії ліцензії, або без одержання документа дозвільного характеру, якщо його одержання передбачене законом (крім випадків застосування принципу мовчазної згоди), – тягне за собою накладення штрафу від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією виготовленої продукції, зняряд виробництва, сировини і грошей, одержаних внаслідок вчинення цього адміністративного правопорушення, чи без такої [7].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дає змогу зробити висновок про те, що предметом обмежень щодо реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю є: по-перше, наявність заборони займатись підприємницькою діяльністю для окремих суб'єктів, які уповноважені на виконання функцій держави; по-друге, визначення різновидів господарської діяльності на провадження якої потрібна наявність дозволу з боку органів державної влади; по-третє визначення кола видів господарської діяльності, якими займатись може виключно держава. Комбінація та застосування вказаних адміністративно-правових обмежень дає можливість побудувати якісне, законне та ефективне економіко-фінансове середовище, користуючись перевагами якого фізичні та юридичні особи матимуть можливість реалізувати свої законні права та інтереси, а також матимуть гарантії захисту останніх з боку держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Офіційний вісник України. 2010. №72/1. Ст.2598.
2. Про запобігання корупції: закон від 14.10.2014 №1700-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. №49. Ст.2056.
3. Про підприємництво: закон від 07.02.1991 №698-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. №14. Ст.168.
4. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: закон від 06.09.2005 №2806-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. №48. Ст.483.
5. Про ліцензування видів господарської діяльності: закон від 02.03.2015 №222-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. №23. Ст.1234.
6. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: закон від 15.05.2003 №755-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №31. Ст.263.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон від 07.12.1984 №8073-X. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. №51. Ст.1122.

ФУНКЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

FUNCTIONS OF ENSURING NATIONAL SECURITY

У сутнісному вираженні функції забезпечення національної безпеки поділяються на два види: захист національних інтересів від існуючих та потенційних загроз для національної безпеки; створення комплексних умов для належного розвитку особистості, держави та суспільства, як функція забезпечення національної безпеки. У юридично формальному вираженні функції забезпечення національної безпеки складають комплекс завдань, що періодично повторюються, які виконують суб'єкти забезпечення національної безпеки відповідно до ст. 19 Конституції України. Насамперед до таких функцій належить функція орієнтування системи забезпечення національної безпеки, а саме: формування політики держави у сфері забезпечення національної безпеки; створення нормативно-правової бази, необхідної для ефективного функціонування системи забезпечення національної безпеки; розробка та затвердження концептуально-стратегічних та програмних актів щодо діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки тощо. Другою функцією забезпечення системи суб'єктів національної безпеки є функція ресурсного забезпечення системи (кадрове, інформаційне, матеріальне та інше забезпечення). Також особливе значення має функція оперативного управління системою забезпечення національної безпеки, яка передбачає: здійснення систематичного моніторингу впливу на національну безпеку різних процесів, які можуть вплинути на стан національної безпеки; прогнозування змін та потенційних загроз для національної безпеки; ухвалення управлінських рішень у контексті управління системою забезпечення національної безпеки тощо. Четверту групу цих функцій становить функція зовнішньоорганізаційного забезпечення системи забезпечення національної безпеки, що спрямована на створення ефективних механізмів взаємодії та співробітництва, які необхідні для захисту національних інтересів та забезпечення безпеки в умовах глобалізації та міжнародних викликів, що можуть негативно позначатися на безпеці України. Крім того, у правовій та демократичній державі надзвичайне значення має функція публічної звітності системи забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: національна безпека, правовий режим безпеки, публічне адміністрування, ризики національної безпеки, функції.

In essence, the functions of ensuring national security are divided into two types: protecting national interests from existing as well as potential threats to national security; creation of comprehensive conditions for the proper development of the individual, state and society, as a function of ensuring national security. In legally formal terms, the functions of ensuring national security constitute a set of periodically repeated tasks that are performed by subjects of ensuring national security in accordance with Art. 19 of the Constitution of Ukraine. First of all, such functions include the function of orienting the system of ensuring national security, namely: forming state policy in the field of ensuring national security; creation of the regulatory and legal framework necessary for the effective functioning of the national security system; development and approval of conceptual, strategic and program acts in relation to the activities of national security entities, etc. The second function of providing a system of national security subjects is the function of resource support for this system (personnel, information, material and

other support). Also of particular importance is the function of operational management of the national security system, which involves: systematic monitoring of the impact on national security of various processes that may affect the state of national security; forecasting changes and potential threats to national security; making management decisions in the context of managing the national security system, etc. The fourth group of such functions is the function of external organizational support for the national security system, which is aimed at creating effective mechanisms of interaction and cooperation that are necessary to protect national interests and ensure security in the context of globalization and international challenges that may negatively affect the security of Ukraine. In addition, in a legal and democratic state, the public reporting function of the national security system is of utmost importance.

Key words: *functions, legal security regime, national security risks, national security, public administration.*

Постановка питання. Діяльність із забезпечення національної безпеки значною мірою пов'язана з обороною держави, а також із діяльністю органів правопорядку. Однак, враховуючи важливість національної безпеки для всіх сфер суспільного життя та публічної діяльності, забезпечення національної безпеки сьогодні інтегроване у реалізацію всіх основних та допоміжних функцій держави. Це підтверджується множиною напрямів діяльності суб'єктів національної безпеки: правовим, економічним, соціальним, інформаційним, політичним, екологічним, військово-оборонним та іншими. Це пояснюється такими причинами: по-перше, діяльність із забезпечення національної безпеки співвідноситься з загрозами цій безпеці, тобто умовами та факторами, які можуть становити реальну чи потенційну небезпеку для життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави. Додатково слід зауважити, що означені загрози можуть виникати у різних сферах людського життя та функціонування держави, що виправдовує широкий спектр діяльності стосовно забезпечення національної безпеки. Таким чином, забезпечення національної безпеки як діяльність відповідних суб'єктів характеризується динамічним комплексом функцій, що виявляються як у зовнішній, так і у внутрішній сферах. Відтак, уточнення змісту цих функцій дозволить більш точно окреслити теоретичну та практичну характеристику, правові та організаційні засади забезпечення національної безпеки.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Зміст функцій забезпечення національної безпеки вже у тій чи іншій мірі розкривався у наукових працях ряду українських учених, серед яких О.В. Баграченко [1], П.П. Богуцький [2], О.О. Глушенко [3], З.В. Гбур [4], О.В. Лемак [5], Р.Б. Примуш [6], В.А. Соколов [7], В.С. Чорний [8], М.М. Шевченко [9], А.В. Янчук [10] та ін. Наукові напрацювання цих та ін. учених засвідчує можливість формулювання актуальної наукової думки стосовно особливостей ключових функцій забезпечення національної безпеки.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності та змісту основних функцій забезпечення національної безпеки. Досягнення цієї мети полягає у виконанні таких завдань: 1) визначити сутнісне вираження функцій забезпечення національної безпеки; 2) окреслити перелік формальних функцій забезпечення національної безпеки; 3) підсумовувати висновки наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення національної безпеки в сучасному розумінні охоплює вже не лише захист національних інтересів держави, але й цілеспрямоване створення адміністративно-правового режиму, зосередженого на вирішенні питань попередження та управління ризиками і загрозами для цих інтересів. Крім того, забезпечення національної безпеки також передбачає планування та створення умов для посилення соціально-економічного, культурного, політичного та інших типів потенціалу держави (суспільства). У зв'язку з цим, доходимо думки, що: по-перше, забезпечення національної безпеки необхідно пов'язувати з виконанням цілого ряду функцій, які спільно формують умови безпечного існування держави, населення та кожної людини; по-друге, функції можна поділити на два основних типи, які визначають їх сутнісну природу.

1. Захист національних інтересів від існуючих та потенційних загроз для національної безпеки. Перш за все, важливо зазначити, що національні інтереси є сукупністю соціальних, політичних, економічних, а також моральних потреб держави та суспільства, що мають пріоритетне значення для існування держави та буття суспільства, а також розвитку та відтворення населення. Відповідні інтереси України поступово формувалися в ході тривалого історичного процесу становлення української державності, будучи також специфічним елементом її культури

та європейськими, євроатлантичними устремліннями Українського народу. Захист цих інтересів від існуючих та потенційних загроз є ключовим завданням національної безпеки і закономірним чином потребує комплексного підходу, що враховує різні аспекти суспільного життя, а також фактори, що спричиняють ризики для національної безпеки у правовій, соціальній, політичній, економічній, екологічній та іншій сферах.

Необхідно підкреслити, що національні інтереси включають життєво важливі інтереси особистості, суспільства та держави, які виражають потреби держави та суспільства у існуванні та прогресивному розвитку. Насправді, саме ці інтереси є первинним аргументом для здійснення публічно-владних дій, служать основою для різних доктрин, концепцій, стратегій та програм. Важливо розуміти, що захист національних інтересів насамперед спрямований на забезпечення стабільності, суверенітету та територіальної цілісності держави, а також створення умов для сталого розвитку Українського народу.

Розглядаючи національні інтереси в контексті життєво важливих інтересів держави та суспільства, слід зазначити, що ці інтереси включають створення сильної та стабільної державності на демократичній основі, забезпечення умов для розвитку та збереження здорового суспільства, захист суверенітету та територіальної цілісності, підтримання стабільності та зміцнення конституційного ладу.

У контексті питання, яке ми розглядаємо, слід зазначити, що захист національних інтересів вимагає врахування відповідних як зовнішніх, так і внутрішніх загроз. При цьому зовнішні загрози можуть виражатися у втручанні у внутрішні справи держави, у війсьній агресії, міжнародному тероризмі тощо. Нейтралізація таких загроз потребує існування органів правопорядку та збройних сил, а також дипломатичної служби. Важливу роль цьому плані грають участь держави у міжнародних організаціях (зокрема, військових), укладання договорів про економічні спілки тощо. У свою чергу внутрішні загрози включають організовану злочинність, корупцію, політичну нестабільність, економічні кризи, соціальну нерівність тощо. Подолання цих проблем вимагає здійснення правових, соціально-економічних реформ, спрямованих на покращення якості життя населення, зміцнення правопорядку та судової системи розвитку громадянського суспільства та підвищення прозорості публічного адміністрування.

2. Створення комплексних умов для належного розвитку особистості, держави та суспільства як функція забезпечення національної безпеки. Спершу зазнач, що національна безпека традиційно асоціюється із захистом держави від зовнішніх загроз та підтриманням внутрішнього порядку. У той же час слід підкреслити, що в сучасних умовах це поняття значно розширилося, включивши створення сприятливих умов для вільного розвитку особистості, держави і суспільства. В силу цього дана (концептуально оновлена) функція забезпечення національної безпеки є невід'ємною частиною забезпечення подальшого розвитку України як правової та соціальної держави.

Так, розглядаючи формування внутрішніх умов для належного розвитку держави, суспільства та особистості, слід зазначити, що вказані дії та рішення передбачають насамперед формування стабільного та передбачуваного правового режиму в Україні. Це переважно передбачає дотримання вимог принципу верховенства права, який гарантує захист права і свободи громадян, правову визначеність і справедливість. Також забезпечення національної безпеки передбачає забезпечення економічної стабільності, що сприяє покращенню якості життя населення, створенню робочих місць, підвищенню рівня доходів та зменшенню соціальної нерівності, результатом якої є критична соціальна напруга. Доповнює цей забезпечувальний ефект національної безпеки також сприяння соціальній стабільності в державі, що передбачає створення та забезпечення дії системи соціального захисту, яка забезпечує підтримку соціально вразливих груп населення, сприяє зниженню рівня бідності, підвищенню соціальної згуртованості. Також важливим є і те, що забезпечення національної безпеки передбачає створення умов для політичної стабільності в державі, що потребує розвитку демократичних інститутів, забезпечення прозорості та підконтрольності органів публічної служби, захисту прав і свобод громадян, а також створення умов для активної участі громадян у політичному житті самостійно та через інших суб'єктів громадянського суспільства.

Розглядаючи особливості створення зовнішніх умов для вільного розвитку особистості, держави та суспільства, пов'язаних із забезпеченням державної безпеки та стійким міжнародним співробітництвом, важливо наголосити, що одним із ключових аспектів в цьому сенсі є зміцнення міжнародних зв'язків та участь у міжнародних урядових організаціях (в Організації Об'єднаних Націй, у Раді Європи та ін.). Міжнародне співробітництво в контексті

забезпечення національної безпеки дозволяє державі захищати свої інтереси на міжнародному рівні, отримувати підтримку та допомогу від інших країн та організацій, а також брати участь у вирішенні глобальних проблем, таких як боротьба з тероризмом, зміна клімату та забезпечення сталого розвитку людства.

Що ж стосується юридичного формального вираження функцій забезпечення національної безпеки, то вони складають комплекс функцій, які: періодично повторюються; виконуються суб'єкти забезпечення національної безпеки відповідно до ст. 19 Конституції України. У цьому контексті до таких функцій доцільно віднести наступні завдання:

1) функція орієнтування системи забезпечення національної безпеки. Ця функція передбачає здійснення низки заходів, серед яких такі:

- формування політики держави у сфері забезпечення національної безпеки, яка має бути спрямована на створення умов, що забезпечують захист громадян, суспільних та державних інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз. Слід зазначити, що формування відповідної державної політики включає визначення цілей і завдань, розробку нормативних документів і стратегічних програм, спрямованих на зміцнення національної безпеки;

- створення нормативно-правової бази, необхідної для ефективного функціонування системи забезпечення національної безпеки. Важливу роль у цьому ключі відіграє також своєчасне, регулярне оновлення та вдосконалення нормативно-правової бази у відповідь на нові виклики та загрози для національної безпеки. Удосконалення організаційної структури;

- вдосконалення організаційної структури системи забезпечення національної безпеки, що включає розробку та впровадження нових організаційних моделей, спрямованих на підвищення ефективності управління та оперативності дій суб'єктів національної безпеки;

- узагальнення практики застосування адміністративного законодавства у сфері забезпечення національної безпеки (серед іншого, це передбачає виявлення проблем та недоліків, а також розробку рекомендацій щодо їх усунення);

- розробка та затвердження концептуально-стратегічних та програмних актів щодо діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки;

2) функція ресурсного забезпечення системи суб'єктів національної безпеки, що передбачає комплексне забезпечення життєдіяльності системи національної безпеки, що включає: по-перше, кадрове забезпечення життєдіяльності системи, яке передбачає найм та утримання на посадах кваліфікованих фахівців, які мають необхідні знання та навички для ефективного виконання завдань у сфері національної безпеки. По-друге, фінансове забезпечення життєдіяльності системи, яке включає бюджетне планування, ефективний розподіл фінансових ресурсів, контроль за їх використанням та забезпечення прозорості фінансових операцій. По-третє, інформаційне забезпечення життєдіяльності системи, а також захист інформації в цій системі та підтримка організаційного режиму кібербезпеки;

- реалізація дисциплінарної влади шляхом прийняття рішень про заохочення та притягнення до дисциплінарної відповідальності громадських службовців.

3) функція оперативного управління системою забезпечення національної безпеки, яка передбачає:

- здійснення систематичного моніторингу впливу на національну безпеку різних процесів, які можуть вплинути на стан національної безпеки (якість законодавства, соціальні, економічні, політичні, релігійні, екологічні та інші кризові явища). Відповідний систематичний моніторинг передбачає збирання, аналіз та оцінку отриманої інформації про поточну ситуацію, виявлення тенденцій та потенційних загроз для національної безпеки.;

- прогнозування змін та потенційних загроз для національної безпеки, що ґрунтується на даних, отриманих у ході систематичного моніторингу, та включає аналіз можливих сценаріїв розвитку подій, оцінку ймовірності виникнення загроз та їх можливого впливу. Важливо зазначити, що ефективне прогнозування впливу загроз на безпеку дозволяє заздалегідь виявляти та оцінювати потенційні загрози, своєчасно розробляти стратегії та плани дій щодо їх запобігання або мінімізації негативних наслідків;

- розподіл обов'язків між посадовими особами суб'єктів забезпечення національної безпеки, а також між різними органами та структурними підрозділами органів системи забезпечення національної безпеки, що дозволяє забезпечувати оперативність та підвищувати ефективність координації дій усіх учасників процесу забезпечення національної безпеки.;

- прийняття управлінських рішень у рамках здійснення управління системою забезпечення національної безпеки;

4) функція зовнішньоорганізаційного забезпечення системи забезпечення національної безпеки, що спрямована на створення ефективних механізмів взаємодії та співробітництва, які необхідні для захисту національних інтересів та забезпечення безпеки в умовах глобалізації та міжнародних викликів, які можуть негативно позначатися на безпеці України, а саме:

- здійснення інформаційної взаємодії з іншими органами публічної влади, органами правопорядку іноземних держав та міжнародними (урядовими та неурядовими) організаціями, що дозволяє оперативним чином реагувати на ризики (загрози) національній безпеці, координувати дії та розробляти спільні стратегії щодо забезпечення безпеки;

- формування міжвідомчих груп, які включають представників різних органів публічної служби та організацій, які працюють спільно для вирішення конкретних завдань у галузі національної безпеки, що дозволяє спільними зусиллями протидіяти тероризму, організованій злочинності тощо;

- організація та проведення спільних нарад для координації дій та обміну досвідом між різними органами та організаціями у системі забезпечення національної безпеки. Такі наради дають змогу обговорити поточні проблеми, розробити спільні плани та стратегії, а також оцінити результати виконаної роботи;

5) функція публічної звітності системи забезпечення національної безпеки, реалізація якої передбачає здійснення таких дій:

- організація ведення статистичної та іншої інформаційної звітності щодо стану забезпечення національної безпеки, що дозволяє не лише оцінити ефективність заходів, що вживаються, а й виявити проблеми в роботі відповідної системи, що потребують оперативного втручання;

- ведення особистого прийому громадян суб'єктами забезпечення національної безпеки, що дозволяє громадянам безпосередньо звертатися до представників органів забезпечення безпеки зі скаргами, пропозиціями та питаннями;

- забезпечення оприлюднення інформації публічного характеру, а саме даних про стан безпеки, вжиті заходи та досягнуті результати, внаслідок чого громадськість може бути поінформована про поточну ситуацію та дії органів публічної служби щодо забезпечення національної безпеки;

6) функція зовнішнього контролю системи забезпечення національної безпеки, що передбачає забезпечення законного доступу суб'єктів зовнішнього контролю до документальних та інших інформаційних ресурсів органу забезпечення національної безпеки.

Висновки. Забезпечення національної безпеки на сьогоднішній день характеризується комплексом особливих функцій, які в сутнісному сенсі можуть бути зведені до: захисту національних інтересів від існуючих та потенційних загроз для національної безпеки; створення комплексних умов для належного розвитку особистості, держави та суспільства як функція забезпечення національної безпеки. У формальному сенсі можна виокремити шість функцій забезпечення національної безпеки. Перша – функція орієнтування системи забезпечення національної безпеки, яка відіграє ключову роль у формуванні державної політики, створенні нормативно-правової бази адміністративно-правового режиму забезпечення безпеки, удосконаленні організаційної структури, узагальненні практики застосування адміністративного законодавства, затвердженні стратегічних програм та визначенні пріоритетних напрямів роботи із забезпечення національної безпеки. Друга – функція забезпечення системи національної безпеки, що включає комплексне кадрове, фінансове, матеріально-технічне та інформаційне забезпечення цієї системи тощо. Третя – функція оперативного управління системою забезпечення національної безпеки, що передбачає систематичний моніторинг, прогнозування, ухвалення управлінських рішень, координацію дій та розподіл обов'язків у сфері забезпечення безпеки. Ці функції є основою для своєчасного та ефективного реагування на зміни та ризики, що виникають у різних сферах суспільного буття, пов'язаних з національною безпекою. Четверта – зовнішньоорганізаційне забезпечення системи національної безпеки, що включає інформаційну взаємодію, формування міжвідомчих груп, організацію та проведення спільних нарад. П'ята та шоста – функція публічної звітності про забезпечувальну діяльність, а також функція зовнішнього контролю системи забезпечення національної безпеки, що разом дозволяють системі забезпечення безпеки залишатися прозорою, підзвітною та викликати довіру з боку суспільства.

Список використаних джерел

1. Батраченко О.В. Значення й функції державного управління сферою забезпечення публічної безпеки та порядку. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3. С. 128-132.

2. Богуцький П. П. Поняття та ознаки права національної безпеки України. *Інформація і право*. 2018. № 3 (26). С. 84-93.
3. Глушченко О.О. Функція забезпечення безпеки держави в умовах воєнного стану. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 1. С. 53-56. doi:10.36695/2219-5521.1.2023.10.
4. Гбур З.В. Основні функції держави у сфері забезпечення економічної безпеки. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. № 2. С. 16-24.
5. Лемак О.В. Забезпечення національної безпеки як функція держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 38, Т. 2. С. 64-67.
6. Примуш Р. Б. Національна безпека як важливий чинник функціонування держави в умовах сучасних глобальних викликів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 7-8. С. 42-45. doi:10.32702/2306-6814.2022.7-8.42.
7. Соколов В.А. Класифікація, функції та завдання аналітичної діяльності в системі забезпечення національної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 16. С. 89-94.
8. Чорний В.С. Безпекові виміри націотворчих процесів українського суспільства. *Історико-політичні студії*. 2013. № 1. С. 88-94.
9. Шевченко М.М. Функції та завдання системи забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*. 2014. № 3. С. 14-24.
10. Янчук А.В., Пригунов П.Я., Колесник В.Т. Формування основ нормативно-правового забезпечення національної безпеки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 20. С. 84-88.

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.28>

УЛЬМЕР М.М.

ПОНЯТТЯ ПРАВА НА КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ ТА ЙОГО ЗМІСТ

THE CONCEPT OF THE RIGHT TO CASSATION APPEAL AND ITS CONTENT

Актуальність статті полягає в тому, що верховенство права та забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд у незалежному та неупередженому суді є однією із важливих складових вітчизняної доктрини правосуддя та метою реалізації Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. Право звернення до судів вищих інстанцій з апеляційними та/або касаційними скаргами є важливою складовою судочинства в Україні. Згідно зі ст. 129 Конституції України однією з основних засад судочинства є забезпечення касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом. Таким чином, Конституція України закріплює гарантії перевірки в касаційному порядку судових рішень. Згідно з частинами першою, другою статті 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Встановлене законодавством право на касаційне оскарження рішень адміністративних судів України є складовою права кожного на судовий захист, оскільки перегляд таких рішень в касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина. Зроблено висновок, що право касаційного оскарження в адміністративному судочинстві – це гарантована державою сторонам та іншим особам, які

© УЛЬМЕР М.М. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (Науково-дослідний інститут публічного права) <https://orcid.org/0009-0008-7685-7728>

беруть участь у справі, а також особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та обов'язки особлива юридична можливість оскаржити судові рішення суду першої інстанції після його перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції повністю або частково у встановлений для цього строк. Реалізація права на касаційне оскарження пов'язана з наявністю суб'єктивних (наявність певного кола суб'єктів, які мають право подати касаційну скаргу; наявність волевиявлення у зацікавленого суб'єкта реалізувати право касаційного оскарження), об'єктивних (наявність об'єкту перегляду, тобто судового рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, або судових рішень суду апеляційної інстанції) та формальних передумов (дотриманням суб'єктами оскарження процесуальних строків на звернення та процесуальної форми касаційної скарги).

Ключові слова: процесуальні строки, право касаційного оскарження, касаційна скарга, судові рішення, судові рішення, ухвала.

The relevance of the article lies in the fact that the rule of law and the guarantee of everyone's right to a fair trial by an independent and unresponsive judge is one of the important components of the criminal justice doctrine and the method of thoroughly implementing the Concept In order to establish a fair trial in Ukraine, the judiciary conforms to European standards. The right to appeal to higher courts for appeal and/or touching cases is an important part of justice in Ukraine. According to Article 129 of the Constitution of Ukraine, one of the main ambushes of judicial proceedings is to ensure that the decision of the court is subject to prejudice, in addition to the exceptions established by law. Thus, the Constitution of Ukraine enshrines guarantees for the review of court decisions in a case-by-case manner. In part, according to Article 55 of the Constitution of Ukraine, the rights and freedoms of individuals and citizens are protected by the court; Everyone is guaranteed the right to challenge a court decision based on the inactivity of state authorities, local self-government bodies, township and service officials. The law has established the right to challenge the decisions of administrative courts of Ukraine and the individual's right to judicial protection, since the review of such decisions in a cassational manner guarantees the renewal of violations of the rights and interests protected by law not even a huge man. It has been established that the right of causation in administrative proceedings is guaranteed by the state to the parties who take part in the justice, as well as to persons who did not take part in the justice, since the court ruled against them and rights, freedom, interests and both In particular, it is legally possible to overturn a court decision to a court of the first instance after its review in the appellate order, as well as a court decision to an appellate court completely or often in the statements for these lines. The implementation of the right to appeal is related to the presence of subjective (the presence of a number of subjects who have the right to file a claim; the presence of will in the subject to exercise the right to this is a shame), objective (obviousness to the object of re-examination , either a court decision to the court of the first instance after its review in the appellate order, or a court decision to the appellate court) and formal changes of mind (until the most recent subjects discredit the procedural lines for animal and procedural forms of cassation scum).

Key words: procedural lines, the right of causation, causation, court decisions, judicial decisions, praise.

Актуальність теми. Верховенство права та забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд у незалежному та неупередженому суді є однією із важливих складових вітчизняної доктрини правосуддя та метою реалізації Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів.

Право звернення до судів вищих інстанцій з апеляційними та/або касаційними скаргами є важливою складовою судочинства в Україні. Згідно зі ст. 129 Конституції України однією з основних засад судочинства є забезпечення касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом. Таким чином, Конституція України закріплює гарантії перевірки в касаційному порядку судових рішень.

Згідно з частинами першою, другою статті 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. З цього приводу Конституційний Суд України у Рішенні від 25 грудня 1997 року N 9-зп у справі за зверненням жителів міста Жовті Води зазначив, що суд не може відмовити у правосудді, якщо ущемляються права і свободи громадян, інакше це було б порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене [1].

Встановлене законодавством право на касаційне оскарження рішень адміністративних судів України є складовою права кожного на судовий захист, оскільки перегляд таких рішень в касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу. Право на касаційне оскарження врегульовано у ст. 211 КАСУ, згідно з якою сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та обов'язки, мають право оскаржити в касаційному порядку судові рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції повністю або частково, крім випадків, передбачених КАСУ. Ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також ухвали суду апеляційної інстанції можуть бути оскаржені в касаційному порядку, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі. Заперечення проти інших ухвал можуть бути включені до касаційної скарги на судові рішення, ухвалені за наслідками апеляційного провадження.

Законодавець у ст. 211 КАСУ вживає термін «право на касаційне оскарження», однак його зміст не розкриває. Також не можна не звернути увагу й на те, що наукою адміністративного процесу недостатньо досліджено зміст терміну «право на касаційне оскарження».

Якщо звернутися до теоретичних надбань науки цивільного процесу, то можна зазначити, що зміст поняття «право на касаційне оскарження» також розглядається по-різному. Так, автори підручника «Цивільний процес України» за редакцією Голубева Н.Ю., Харитоновна Є.О. право касаційного оскарження розглядають як право на відкриття провадження в суді касаційної інстанції щодо перевірки законності рішень і ухвал суду першої та (або) апеляційної інстанцій, що набрали законної сили [2].

Наприклад М.І. Штефан вважає, що право касаційного оскарження – це право на порушення провадження в суді касаційної інстанції щодо перевірки законності рішень і ухвал суду, що набрали законної сили [3, с. 599].

Автори навчального посібника «Цивільний процес» за редакцією Ю.В. Білоусова право касаційного оскарження визначають як право на порушення діяльності суду касаційної інстанції з перевірки законності рішення суду першої та (або) апеляційної інстанції, що набрало законної сили [4, с. 243].

З наведених визначень ми можемо зробити висновок, що в них (визначення) право касаційного оскарження є тотожним такій процесуальній дії, як порушення діяльності суду касаційної інстанції. З цим, на нашу думку, не можна погодитися. Не можна ототожнювати право людини на звернення до суду касаційної інстанції з процесуальними діями, пов'язаними з порушенням (відкриттям) провадження.

Наприклад О.А. Тимошенко поняття право касаційного оскарження в цивільному процесі характеризує як передбачений цивільно-процесуальним законодавством комплекс правомочностей уповноважених суб'єктів на підготовку та подання касаційної скарги до суду касаційної інстанції щодо певного кола актів правозастосування судів першої та апеляційної інстанцій, що засноване на підставах неправильного застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права [5].

З цим визначенням також варто не погодитися. Право на касацію – це гарантований правом (Конституцією України) вид та міра можливої та дозволеної поведінки особи в адміністративному судочинстві.

З виникненням конкретних правовідносин суб'єктивні права реалізуються через правомочності (можливість діяти особисто; можливість вимагати певної поведінки; можливість звертатися до компетентних органів державної влади тощо). Тому не можна ототожнювати право на касацію з правомочностями, адже саме правомочності суб'єкта характеризують динаміку правовідносин, завдяки їх сукупності реалізуються суб'єктивне право особи.

Варто підтримати С. Я. Фурсу, яка вважає, що право на касаційне оскарження являє собою гарантовану державою особам, які брали участь у справі, їх правонаступникам та особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи та обов'язки на можливість звернення до суду касаційної інстанції з метою перевірки законності рішень суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку та рішень, ухвал апеляційного суду, що набрали законної сили [6, с. 745].

Таким чином, С.Я. Фурса в основу розуміння права касаційного оскарження закладає певне суб'єктивне право, яке належить чітко визначеному колу суб'єктів, що гарантоване державою, та можливість звернення до суду касаційної інстанції відносно перевірки чітко визначеного переліку судових актів правозастосування. З огляду на це право касаційного оскарження являє собою певну можливість, що може бути реалізована шляхом відповідного волевиявлення, та яке в подальшому матиме правові наслідки відповідно до законодавства України [7, с. 110-111].

Таким чином, на нашу думку, право касаційного оскарження в адміністративному судочинстві – це гарантована державою уповноваженим суб'єктам особлива юридична можливість на звернення до Вищого адміністративного суду України задля перевірки законності та обґрунтованості судових рішень адміністративних судів першої та (або) апеляційної інстанції, які набрали законну силу.

Право касаційного оскарження може бути реалізоване за наявності певних передумов та підстав.

Як вважає С.В. Васильєв, підставою для порушення касаційного провадження, так само, як і для реалізації судом касаційної інстанції відповідного повноваження, є юридичний склад, сукупність процесуальних юридичних фактів. У теорії цивільного процесу цю сукупність процесуальних фактів підрозділяють на дві групи: передумови і умови права касаційного оскарження. До передумов права касаційного оскарження можна віднести наступні факти:

1) наявність об'єкта касаційного перегляду, тобто рішення, що набрало законної сили, або ухвала суду першої або апеляційної інстанції; 2) наявність у касатора статусу особи, яка бере участь у справі; 3) волевиявлення касатора.

Умовою права касаційного оскарження є активний процесуальний юридичний факт – дія: подача касаційної скарги особою, яка має на це право, що приводить до реалізації права касаційного оскарження [8, с. 263].

Не можна не погодитися з позицією С.В. Васильєва, що подання касаційної скарги є умовою права касаційного оскарження. На нашу думку, подання касаційної скарги є підставою реалізації права касаційного оскарження.

На нашу думку, право касаційного оскарження виникає у зацікавлених осіб з моменту прийняття остаточного судового рішення по справі, яке набрало законну силу.

Для того, щоб виникла необхідність реалізувати право на касаційне оскарження необхідна наявність цілого ряду передумов, до яких можна віднести суб'єктивні та об'єктивні чинники, які у своїй сукупності дозволяють реалізувати суб'єкту своє право на касаційне оскарження.

Під суб'єктивними чинниками касаційного оскарження слід розуміти: 1) наявність певного кола суб'єктів, які мають право оскаржити судові рішення адміністративного суду попередньої інстанції та подати касаційну скаргу; 2) наявність волевиявлення у зацікавленого суб'єкта реалізувати право на касаційне оскарження. Тобто мова йде про наявність волевиявлення суб'єктів, які мають право на касаційне оскарження реалізувати це право.

До об'єктивних чинників слід віднести наявність судового рішення, що набрало законної сили, або ухвала суду першої або апеляційної інстанції. Зі змісту ст. 221 КАСУ очевидно, що об'єктивні чинники права на касацію пов'язані з існуванням таких видів судових рішень, які приймають адміністративні суди інших інстанцій:

1) судові рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку; 2) судові рішення суду апеляційної інстанції; 3) ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі; 4) ухвали суду апеляційної інстанції можуть бути оскаржені в касаційному порядку, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі.

При цьому самостійним об'єктом оскарження може бути або все судові рішення, або його частина. Тобто судові рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку або судові рішення суду апеляційної інстанції можуть бути оскаржені як у частині, так і у цілому.

Стосовно ухвал суду першої інстанції, після їх перегляду в апеляційному порядку та ухвал суду апеляційної інстанції, можуть бути оскаржені у касаційному порядку лише за умови, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі.

Зі змісту ч. 3 ст. 211 КАСУ випливає, що підставами касаційного оскарження є порушення адміністративними судами попередніх інстанцій норм матеріального чи процесуального права. Тобто не будь-яке судове рішення адміністративного суду може бути оскаржене у касаційній інстанції, а лише те, щодо якого існує сумнів в законності та обґрунтованості.

Таким чином, передумовами права касаційного оскарження в адміністративному судочинстві є наявність обставин (суб'єктивних, об'єктивних та формальних), які надають можливість звернення до Вищого адміністративного суду України про перегляд судового рішення на предмет його відповідності нормам матеріального та процесуального права.

Для відкриття касаційного провадження у конкретній справі недостатньо мати право касаційного оскарження, необхідно належним чином це право реалізувати, тобто дотриматися певних формальних чинників, наявність яких потягне за собою відкриття провадження у справі. У юридичній літературі такі чинники називають умовами реалізації права на звернення до суду.

Звернення до теоретичних напрацювань з цивільного процесу свідчить, що під належною реалізацією права на звернення до суду слід розуміти дотримання заявником встановленого процесуальним законом порядку звернення до суду з позовною заявою (заявою). Саме цей, встановлений законом порядок звернення до суду, отримав у теорії та на практиці найменування умови реалізації права на звернення до суду під умовами реалізації права [9].

Г.Л. Осокіна під умовами реалізації права на звернення до суду за захистом розуміє такі факти (обставини) процесуального характеру, які, на відміну від передумов виникнення, обумовлюють не виникнення права на звернення до суду, а лише належний (встановлений законом) порядок його реалізації. Оскільки у позивача (заявника) є право на звернення до суду, недотримання ним встановленого законом порядку його реалізації тягне за собою інші наслідки, ніж у випадку відсутності права на звернення до суду.

Таким чином, реалізація права касаційного оскарження неможлива без існування й формальних передумов, тобто фактів (обставин) процесуального характеру, які обумовлюють належний порядок реалізації касаційного оскарження. Зі змісту ст.ст. 212 та 213 КАСУ видно, що такими передумовами права касаційного оскарження є дотримання процесуальних строків та додержання процесуальної форми звернення до адміністративного суду касаційної інстанції.

Дотримання процесуальних строків права касаційного оскарження є однією з передумов його реалізації. Відповідно до ст. 212 КАСУ касаційна скарга на судові рішення подається протягом двадцяти днів після набрання законної сили судовим рішенням суду апеляційної інстанції, крім випадків, передбачених КАСУ, а в разі складення постанови в повному обсязі відповідно до ст. 160 КАСУ – з дня складення постанови в повному обсязі.

Таким чином, відповідно до ст. 212 КАСУ право касаційного оскарження може бути реалізоване протягом двадцяти днів після набрання законної сили судовим рішенням. У разі пропуску цього строку з поважних причин, адміністративний суд касаційної інстанції, за заявою особи, яка звернулася з касаційною скаргою, може поновити цей строк. При цьому протягом тридцяти днів з моменту отримання ухвали про залишення касаційної скарги без руху особа має право звернутися до суду касаційної інстанції з заявою про поновлення строків або вказати інші підстави для поновлення строку.

У разі, якщо касаційна скарга була подана після закінчення строку на касаційне оскарження і заявник не порушує питання про поновлення цього строку або у поновленні цього строку відмовлено, якщо підстави, вказані у заяві, визнані неповажними, адміністративний суд касаційної інстанції повертає касаційну скаргу особі, яка її подала. Про поновлення строку на касаційне оскарження або про залишення касаційної скарги без руху адміністративний суд касаційної інстанції постановляє відповідні ухвали (ст. 214 КАСУ).

Незалежно від поважності причини пропуску строку касаційного оскарження суд касаційної інстанції відмовляє у відкритті касаційного провадження у разі, якщо касаційна скарга прокурора, органу державної влади, органу місцевого самоврядування чи іншого суб'єкта владних повноважень подана після спливу одного року з моменту набрання оскаржуваним судовим рішенням законної сили (ч. 4 п. 3 ст. 214 КАСУ).

Висновки. У результаті проведеного аналізу права касаційного оскарження та умов його реалізації можна зробити такі висновки: 1) право касаційного оскарження в адміністративному судочинстві – це гарантована державою сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, а також особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та обов'язки особлива юридична можливість оскаржити судові рішення суду першої інстанції після його перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду

апеляційної інстанції повністю або частково у встановлений для цього строк; 2) реалізація права на касаційне оскарження пов'язана з наявністю суб'єктивних (наявність певного кола суб'єктів, які мають право подати касаційну скаргу; наявність волевиявлення у зацікавленого суб'єкта реалізувати право касаційного оскарження), об'єктивних (наявність об'єкту перегляду, тобто судового рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, або судових рішень суду апеляційної інстанції) та формальних передумов (дотриманням суб'єктами оскарження процесуальних строків на звернення та процесуальної форми касаційної скарги). Недотримання суб'єктом оскарження будь-якої з вищеназваних передумов тягне диференційовані правові наслідки: залишення заяви без руху або повернення касаційної скарги; 3) виникнення та реалізація права касаційного оскарження залежить від сукупності певних передумов до яких належать: а) суб'єктивні чинники, тобто: наявність певного кола суб'єктів, які мають право оскаржити судові рішення адміністративного суду попередніх інстанцій та подати касаційну скаргу, наявність волевиявлення у зацікавленого суб'єкта реалізувати право на касаційне оскарження; б) до об'єктивних чинників слід віднести наявність об'єкту перегляду – судового рішення, що набрало законної сили, чи ухвали суду першої або апеляційної інстанції, щодо яких існують сумніви в їх законності та обґрунтованості; в) до формальних чинників права касаційного оскарження входять дотримання процесуальних строків права на касацію та процесуальної форми касаційної скарги.

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Суботи Артема Анатолійовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини 1 статті 239 Цивільного процесуального кодексу України (справа про забезпечення апеляційного оскарження ухвал суду). Справа N 1-30/2010. Рішення № 12-рп/2010 від 28 квітня 2010 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-10>
2. Цивільний процес України: підручник / За ред. Є.О. Харитонов, О.І. Харитонов, Н.Ю. Голубевої. К.: Істина, 2011. 536 с.
3. Цивільний процес: Підручник для студ. юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. Вид. 2-ге, перероб. та доп. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 696 с.
4. Цивільний процес: навч. пос. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. За ред. Ю.В. Білоусова. К.: Прецедент, 2006. 293 с.
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV (з подальшими змінами) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
6. Цивільний процес України: академічний курс: (підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.); за ред. С.Я. Фурси. К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2009. 848 с.
7. Тимошенко О.А.. Касаційне провадження в цивільному процесі України: дисерт. к.ю.н. 12.00.03. – цивільне право і процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ, 2012. 229 с.
8. Васильєв С.В. Цивільний процес України: навчальний посібник. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 344 с.
9. Чучкова Н.О. Передумови виникнення та умови реалізації іноземними особами права на звернення до суду. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/SOC_Gum/Jursci.

УДК 342.9: 351.77

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.29>

ЧЕРВЯК С.І.

НОВІТНЯ СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ**THE NEWEST SYSTEM OF SUBJECTS FOR THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF HEALTH PROTECTION IN UKRAINE**

У статті розкрито, що для ефективного управління та забезпечення здоров'я населення, система суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я в Україні повинна бути структурована та скоординована. Сформовано наступну класифікацію суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я в Україні: 1) суб'єкти формування державної політики: – Верховна Рада України (приймає закони та нормативні акти, які регулюють охорону здоров'я; визначає стратегічні напрями розвитку системи охорони здоров'я); – Президент України (підписує закони, що стосуються охорони здоров'я, та має право вето; забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я на найвищому рівні); 2) суб'єкти дуалістичної функції щодо формування та реалізації державної політики: – Кабінет Міністрів України; – Міністерство охорони здоров'я України; 3) суб'єкти реалізації державної політики: – спеціалізовані органи виконавчої влади (Національна служба здоров'я України); – інші органи виконавчої влади; – органи місцевого самоврядування; – заклади охорони здоров'я; – органи державного нагляду та контролю (контролюють дотримання вимог законодавства; забезпечують епідеміологічний нагляд та реагування на спалахи захворювань тощо); 4) суб'єкти, що сприяють формуванню та реалізації державної політики: – органи державної влади, які виконують певні повноваження, пов'язані із забезпеченням або захистом охорони здоров'я (Служба безпеки України, Національне антикорупційне бюро України тощо); – інституції громадянського суспільства (беруть участь у формуванні політики через консультативні механізми; виконують роль незалежного нагляду за дотриманням прав пацієнтів); – наукові та експертні установи (здійснюють дослідження та надають експертні оцінки, які використовуються при формуванні політики; розробляють рекомендації та пропозиції щодо удосконалення системи охорони здоров'я); – міжнародні організації (Всесвітня організація охорони здоров'я та інші міжнародні структури, що надають рекомендації, допомогу та підтримку у впровадженні міжнародних стандартів та практик). Підкреслено, що органи місцевого самоврядування та заклади охорони здоров'я в Україні мають тісно співпрацювати для забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я. Їх взаємодія повинна базуватися на чітко окреслених правових нормах, забезпеченні матеріально-технічної бази та фінансовій підтримці, а також активній участі у розробці та виконанні програм громадського здоров'я, що сприятиме підвищенню якості медичних послуг та покращенню загального стану здоров'я населення.

Ключові слова: адміністративне законодавство, державна політика, доступність, здоров'я, медична допомоги, медичні послуги, охорона здоров'я, пацієнт, принципи, суб'єкти.

The article reveals that in order to effectively manage and ensure the health of the population, the system of subjects of formation and implementation of state policy in the field of health care in Ukraine should be structured and coordinated. The following

classification of subjects of formation and implementation of state policy in the field of health care in Ukraine was formed: 1) subjects of formation of state policy: – Verkhovna Rada of Ukraine (adopts laws and normative acts that regulate health care; defines strategic directions development of the health care system); – The President of Ukraine (signs laws related to health care and has the right of veto; ensures the implementation of state policy in the field of health care at the highest level); 2) subjects of a dualistic function regarding the formation and implementation of state policy: – the Cabinet of Ministers of Ukraine; – Ministry of Health of Ukraine; 3) subjects of state policy implementation: – specialized bodies of executive power (National Health Service of Ukraine); – other bodies of executive power; – local governments; – healthcare institutions; – state supervision and control bodies (monitor compliance with legislative requirements; provide epidemiological supervision and response to disease outbreaks, etc.); 4) entities that contribute to the formation and implementation of state policy: – state authorities that exercise certain powers related to the provision or protection of health (Security Service of Ukraine, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, etc.); – civil society institutions (participate in policy formation through consultative mechanisms; perform the role of independent monitoring of patients' rights); – scientific and expert institutions (conduct research and provide expert assessments that are used in policy formation; develop recommendations and proposals for improving the health care system); – international organizations (the World Health Organization and other international structures that provide recommendations, assistance and support in the implementation of international standards and practices). It is emphasized that local self-government bodies and health care institutions in Ukraine should closely cooperate to ensure the effective implementation of state policy in the field of health care. Their interaction should be based on clearly defined legal norms, provision of a material and technical base and financial support, as well as active participation in the development and implementation of public health programs, which will contribute to improving the quality of medical services and improving the general health of the population.

Key words: *administrative legislation, public policy, accessibility, health, medical care, medical services, health care, patient, principles, subjects.*

Актуальність теми. Становлення України як незалежної держави супроводжується значними труднощами, які пов'язані з розпочатими змінами, що мають на своїй меті глибокі політико-правові та соціально-економічні перетворення. Реалізація даних змін вимагає втілення цілого ряду важливих кроків і заходів, зокрема здійснення перебудови апарату державного управління. Це у повній мірі стосується й реформування сфери охорони здоров'я та вдосконалення системи медичних послуг в країні. Останні роки, зокрема у межах адміністративної реформи, що відбувається в державі, спостерігається оптимізація системи органів публічної адміністрації, перехід до нової доктрини «людиноцентризму» у взаємовідносинах людини й держави, оновлення форм і методів публічного адміністрування сферами суспільного життя, трансформація різноманітних державних установ. Усі ці заходи спрямовано на зміцнення позицій України на світовій арені та формування позитивного іміджу нашої держави, чому зокрема сприяє оновлення законодавства й приведення його до стандартів і норм Європейського Союзу [6, с. 355; 7, с. 294–298].

Огляд останніх досліджень. Сучасні дослідження звертають увагу на необхідності розробки та впровадження державної політики, яка б відповідала потребам суспільства та враховувала сучасні виклики. Питання, які акцентуються на комплексному підході до реформування системи охорони здоров'я в площині адміністративного права висвітлені у роботах таких вчених, як: В. Авер'янов, І. Буряк, З. Гладун, Д. Гомон, Г. Муляр, А. Кучур, А. Манжула, А. Маркіна, С. Саблук, О. Сіделковський, Є. Соболь, С. Стеценко, О. Юнін, та інших.

При цьому, враховуючи складні політичні, соціальні та екологічні умови життя населення України, існує гостра необхідність у формуванні нових адміністративно-правових підходів та механізмів, які забезпечать якісне медичне обслуговування населення та готовність системи охорони здоров'я до реагування на глобальні загрози.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі системного аналізу інтеграції адміністративного та медичного права, розкрити новітню систему суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я в Україні.

Виклад основних положень. Основи законодавства України про охорону здоров'я визначають, що реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я забезпечують: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері контролю якості та безпеки лікарських засобів. Реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та іншим соціально небезпечним захворюванням, санітарного та епідемічного благополуччя населення в адміністративно-територіальних одиницях України здійснюють Рада міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації [1].

Відповідно до Закону України «Про систему громадського здоров'я», суб'єктами відносин у сфері громадського здоров'я є: 1) Кабінет Міністрів України; 2) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я; 3) головна експертна установа у сфері громадського здоров'я; 4) органи державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог санітарного законодавства у відповідній сфері; 5) інші органи державної влади; 6) центри контролю та профілактики хвороб, що належать до сфери управління центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я (центри контролю та профілактики хвороб); 7) наукові установи; 8) Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування; 9) заклади охорони здоров'я, фізичні особи – підприємці, які отримали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики; 10) акредитовані лабораторії; 11) установи, заклади, частини і підрозділи центральних органів виконавчої влади, що реалізують державну політику у сферах оборони і військового будівництва, охорони громадського порядку, захисту державного кордону, виконання кримінальних покарань, Державного управління справами, Служби безпеки України; 12) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають на території України; 13) міжнародні організації; 14) інші юридичні особи, громадські формування, що не мають статусу юридичної особи, які здійснюють діяльність на території України. З метою реалізації оперативних функцій громадського здоров'я центри контролю та профілактики хвороб, органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть залучати інших суб'єктів відносин у сфері громадського здоров'я до надання послуг у сфері громадського здоров'я. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, спрямовує та координує здійснення оперативних функцій громадського здоров'я суб'єктами відносин у сфері громадського здоров'я в межах їх компетенції, у тому числі з урахуванням рекомендацій та документів Всесвітньої організації охорони здоров'я [2].

З позиції сьогодення О. Сіделковський пропонує існування наступний варіант класифікації суб'єктів формування та реалізації публічної політики у сфері охорони здоров'я та медичної діяльності: 1. Суб'єкти, у діяльності яких переважає компонент формування публічної політики у сфері охорони здоров'я та медичної діяльності: 1.1. Верховна Рада України. 1.2. Президент України. 2. Суб'єкти, у діяльності яких урівноважені компоненти формування та реалізації публічної політики у сфері охорони здоров'я та медичної діяльності: 2.1. Кабінет Міністрів України. 2.2. Міністерство охорони здоров'я України. 3. Суб'єкти, у діяльності яких переважає компонент реалізації публічної політики у сфері охорони здоров'я та медичної діяльності: 3.1. Місцеві органи виконавчої влади. 3.2. Органи місцевого самоврядування. 4. Суб'єкти, які сприяють формуванню та реалізації публічної політики у сфері охорони здоров'я та медичної діяльності: 4.1. Інституції громадянського суспільства. 4.2. Наукові та експертні інституції у галузі охорони здоров'я та медичного права [3, с. 120].

Отже, для ефективного управління та забезпечення здоров'я населення, система суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я в Україні повинна бути структурована та скоординована. На наш погляд, існує наступна класифікація суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я в Україні:

- 1) суб'єкти формування державної політики:
 - Верховна Рада України (приймає закони та нормативні акти, які регулюють охорону здоров'я; визначає стратегічні напрями розвитку системи охорони здоров'я);
 - Президент України (підписує закони, що стосуються охорони здоров'я, та має право вето; забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я на найвищому рівні);
- 2) суб'єкти дуалістичної функції щодо формування та реалізації державної політики:
 - Кабінет Міністрів України;
 - Міністерство охорони здоров'я України;

3) суб'єкти реалізації державної політики:

- спеціалізовані органи виконавчої влади (Національна служба здоров'я України);
- інші органи виконавчої влади;
- органи місцевого самоврядування;
- заклади охорони здоров'я;
- органи державного нагляду та контролю (контролюють дотримання вимог законодавства; забезпечують епідеміологічний нагляд та реагування на спалахи захворювань тощо);

4) суб'єкти, що сприяють формуванню та реалізації державної політики:

- органи державної влади, які виконують певні повноваження, пов'язані із забезпеченням або захистом охорони здоров'я (Служба безпеки України, Бюро економічної безпеки, Національне антикорупційне бюро України тощо);
- інституції громадянського суспільства (беруть участь у формуванні політики через консультативні механізми; виконують роль незалежного нагляду за дотриманням прав пацієнтів);
- наукові та експертні установи (здійснюють дослідження та надають експертні оцінки, які використовуються при формуванні політики; розробляють рекомендації та пропозиції щодо удосконалення системи охорони здоров'я);
- міжнародні організації (Всесвітня організація охорони здоров'я та інші міжнародні структури, що надають рекомендації, допомогу та підтримку у впровадженні міжнародних стандартів та практик).

Система суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я в Україні є складною та багаторівневою, що включає органи законодавчої та виконавчої влади, місцеві органи управління, заклади охорони здоров'я, інституції громадянського суспільства, наукові установи та міжнародні організації, для забезпечення комплексного підходу до управління системою охорони здоров'я та ефективного виконання державної політики у цій сфері.

Далі слід коротко охарактеризувати роль кожного з основних суб'єктів. Кабінет Міністрів України організує розробку та здійснення державних цільових програм, створює економічні, правові та організаційні механізми, що стимулюють ефективну діяльність в сфері охорони здоров'я, забезпечує розвиток мережі закладів охорони здоров'я, укладає міжурядові угоди і координує міжнародне співробітництво з питань охорони здоров'я, а також в межах своєї компетенції здійснює інші повноваження, покладені на органи виконавчої влади в сфері охорони здоров'я [1].

Отже, Кабінет Міністрів України виступає ключовим суб'єктом державної політики у сфері охорони здоров'я, виконуючи низку важливих функцій, які забезпечують системний підхід до захисту та зміцнення здоров'я населення. Роль КМУ є багатогранною та охоплює стратегічне планування, нормативно-правове регулювання, організаційно-управлінську діяльність та міжнародне співробітництво.

Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. МОЗ є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я [4].

Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ) є центральним органом виконавчої влади, відповідальним за формування та реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, а також координацію і контроль діяльності закладів, організацій та підприємств у межах своїх повноважень. МОЗ реалізує нормативну функцію шляхом розробки проектів законів та нормативно-правових актів, узагальнюючи практику застосування законодавства у сфері охорони здоров'я, розробляючи пропозиції щодо його вдосконалення, та погоджуючи проекти законів та інших нормативно-правових актів, що надходять від інших міністерств та центральних органів виконавчої влади. Стратегічне планування МОЗ включає визначення перспективних та пріоритетних напрямів розвитку системи охорони здоров'я, розробку державних програм та стратегій для забезпечення здоров'я населення, а також координацію дій з іншими державними органами та міжнародними організаціями. Регуляторний нагляд охоплює нормативно-правове регулювання у сфері охорони здоров'я, контроль за дотриманням санітарних норм та правил, видачу ліцензій та акредитацію медичних закладів. МОЗ активно здійснює міжнародне співробітництво, виконуючи міжнародні зобов'язання України у сфері охорони здоров'я, співпрацюючи з міжнародними організаціями та іноземними державами, а також інтегруючи до світового медичного інформаційного простору. Розвиток електронної охорони здоров'я є ще одним важливим аспектом діяльності МОЗ, що включає формування єдиного медичного інформаційного простору в Україні, впровадження та розвиток інформаційно-комунікаційних систем і електронних реєстрів

у сфері охорони здоров'я, розвиток телемедицини та інших сучасних технологій для обробки медичних даних.

З 2019 року в Україні створений спеціальний суб'єкт фінансового управління охорони здоров'я. Згідно Положення, Національна служба здоров'я України (НСЗУ) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я, який реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення. НСЗУ у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України і постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства. НСЗУ відповідно до покладених на неї завдань: 1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та у встановленому порядку вносить їх на розгляд Міністра охорони здоров'я; 2) проводить аналіз і прогнозування потреб населення України у медичних послугах та лікарських засобах; 3) розробляє проект програми медичних гарантій та проекти специфікацій і умов закупівлі медичних послуг за програмою медичних гарантій, вносить пропозиції щодо тарифів і коригувальних коефіцієнтів; 4) укладає, змінює та припиняє договори про медичне обслуговування населення та договори про реімбурсацію; 5) здійснює заходи, що забезпечують цільове та ефективне використання коштів за програмою медичних гарантій, у тому числі заходи з перевірки дотримання надавачами медичних послуг вимог; 6) здійснює інші повноваження, визначені законом [5].

Загалом, правовий статус Національної служби здоров'я України визначає її місце в системі державного управління як центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері медичних фінансових гарантій, координуючи свою діяльність через Міністерство охорони здоров'я, з основними функціями щодо укладання та адміністрування договорів на надання медичних послуг, реімбурсацію вартості лікарських засобів, аналіз потреб населення у медичних послугах, розробку програм медичних гарантій та контроль за ефективним використанням коштів.

Інші центральні органи виконавчої влади в межах своєї компетенції розробляють програми і прогнози в сфері охорони здоров'я, визначають єдині науково обґрунтовані державні стандарти, критерії та вимоги, що мають сприяти охороні здоров'я населення, здійснюють державний контроль і нагляд та іншу виконавчо-розпорядчу діяльність в сфері охорони здоров'я [1].

Висновки. В Україні, органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у реалізації державної політики в сфері охорони здоров'я. Їх діяльність спрямована на забезпечення доступу населення до медичних послуг, ефективне управління комунальними закладами охорони здоров'я та забезпечення міжсекторальної взаємодії в системі громадського здоров'я. Для ефективної реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я необхідна чітка координація між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування. Важливо забезпечити уникнення дублювання функцій та конфліктів інтересів, що досягається шляхом: визначення чітких повноважень і функцій кожного рівня управління; закріплення відповідальності за стан здоров'я територіальних громад у межах визначених повноважень; розроблення спільних стратегій та програм, що відповідають національній стратегії та державній політиці у сфері охорони здоров'я.

Органи місцевого самоврядування та заклади охорони здоров'я в Україні мають тісно співпрацювати для забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я. Їх взаємодія повинна базуватися на чітко окреслених правових нормах, забезпеченні матеріально-технічної бази та фінансовій підтримці, а також активній участі у розробці та виконанні програм громадського здоров'я, що сприятиме підвищенню якості медичних послуг та покращенню загального стану здоров'я населення.

Список використаних джерел

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Ст. 19.
2. Про систему громадського здоров'я: Закон України від 6 вересня 2022 року № 2573-IX. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text>
3. Сіделковський О. Л. Суб'єкти формування та реалізації публічної політики у сфері охорони здоров'я. *Публічне право*. 2020. № 1 (37). С. 116–123.

4. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України: постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. № 267. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-п#Text>

5. Про утворення Національної служби здоров'я України: постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1101. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-п/ed20240229#Text>

6. Смілій І. А. Форми та методи діяльності Державної міграційної служби України щодо протидії адміністративним правопорушенням іноземців. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 355–361.

7. Усачов Є. Адміністративно-правовий статус суб'єктів, що визначають правові засади державної політики у сфері надання медичних послуг в Україні на національному рівні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Том 2. Випуск 1 (22). С. 294–298.

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.30>

ШАРУК О.Г.

ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ ДЛЯ СТІЙКОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

MAIN THREATS TO THE SUSTAINABILITY OF FUNCTIONING OF CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES OF THE FINANCIAL SECTOR OF UKRAINE

Статтю присвячено розкриттю актуальних загроз для стійкості функціонування об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України, протистояти яким має національна система захисту критичної інфраструктури. Констатовано, що загрози та ризики можна розглядати з різних боків та з різним інтерпретаційним контекстом. Чинне законодавство у досліджуваній сфері не надає вичерпного визначення означених термінів, чим, власне, зумовлює виникнення актуальних наукових дискусій. З огляду на проаналізовані нормативні положення зроблено висновок, що ризики мають два різновиди: ті, що пов'язані із виникненням загроз (неврахування ризику веде до загрози); ті, що існують паралельно з ймовірністю виникнення загроз (самостійні ризики, що наявними є постійно). Причому другий контекст є значно ширшим. Більшою мірою саме про нього йдеться у нормах чинного законодавства. Натомість загрозою, за таким баченням, є фізичний прояв небезпеки від наявності (виникнення) певного явища. З точки зору наукового суб'єктивізму визначено доцільним твердження, що ризик має бути пов'язаним із загрозою, точніше зумовлювати наявність останніх. У такій інтерпретації актуальними загрозами для стійкості функціонування об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України наразі є: технічні збої або інші невідворотні обставини, які об'єктивно унеможливають проведення відповідних операцій; вчинення терористичних актів і диверсійних операцій, зокрема і кібератак на фінансову інфраструктуру; світові фінансово-економічні кризи; неефективність регулятивних, контрольних-наглядових та моніторингових заходів; соціально-політична нестабільність; пошкодження чи знищення матеріальних активів суб'єктів фінансового сектору через воєнні дії; втрата міжнародної підтримки; недотримання міжнародних зобов'язань; спад попиту на кредитування; неефективне нормативне регулювання небанківського фінансового ринку; неефективність та недостатня розвиненість інфраструктури ринків капіталу та організованих товарних ринків; неспроможність регулятора ефективно здійснювати свої повноваження.

Ключові слова: адміністративно-правовий захист, банківський сектор, заходи охорони та захисту, загрози, критична інфраструктура, національна система захисту критичної інфраструктури, фінансовий сектор, фінансові послуги.

© ШАРУК О.Г. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

The article is dedicated to revealing the current threats to the resilience of critical infrastructure objects in Ukraine's financial sector, which the national critical infrastructure protection system must counteract. It is stated that threats and risks can be viewed from various perspectives and interpretative contexts. The current legislation in the studied field does not provide an exhaustive definition of these terms, which, in turn, leads to relevant scientific discussions. Based on the analyzed normative provisions, it is concluded that risks have two types: those associated with the emergence of threats (neglecting the risk leads to a threat); and those that exist parallel to the probability of threats occurring (independent risks that are constantly present). The second context is significantly broader, and it is primarily this context that is referred to in the norms of the current legislation. Conversely, a threat, according to this view, is the physical manifestation of danger from the presence (emergence) of a certain phenomenon. From the perspective of scientific subjectivism, it is deemed appropriate to assert that risk should be associated with a threat, more precisely, it should lead to the presence of the latter. In this interpretation, the current threats to the resilience of critical infrastructure objects in Ukraine's financial sector include: technical failures or other unavoidable circumstances that objectively prevent the execution of relevant operations; acts of terrorism and sabotage operations, including cyberattacks on financial infrastructure; global financial-economic crises; inefficiency of regulatory, supervisory, and monitoring measures; socio-political instability; damage or destruction of material assets of financial sector entities due to military actions; loss of international support; non-compliance with international obligations; a decline in demand for credit; ineffective regulatory framework for the non-banking financial market; inefficiency and insufficient development of capital market infrastructure and organized commodity markets; and the regulator's inability to effectively carry out its powers.

Key words: *administrative-legal protection, banking sector, critical infrastructure, financial sector, financial services, national critical infrastructure protection system, security and protection measures, threats.*

Постановка проблеми. Стійкість України залежить від спільних зусиль держави, місцевої влади, бізнесу та громадян [1]. Першочерговим в означеному є необхідність усвідомлення важливості координації дій, розподілу обов'язків та здійснення постійного інформаційного обміну між ними. Зокрема Концепцію запровадження національної системи стійкості України, ухваленої рішенням Ради національної безпеки і оборони України 20 серпня 2021 року та введеного в дію Указом Президента України №479 від 27 вересня 2021 року передбачено, що усі суб'єкти забезпечення національної стійкості постійно обмінюються необхідною інформацією, комунікують між собою у різних форматах, спільно виконують визначені завдання у межах своєї відповідальності. Також міститься норма, яка визначає, що безпека та захищеність об'єктів критичної інфраструктури є базовим елементом забезпечення її функціонування. Такий порядок речей є цілком логічним, адже згідно із Концепцією, стійкість визначається як здатність держави та суспільства вчасно виявляти загрози і вразливості, оцінювати ризики для національної безпеки, швидко і ефективно реагувати, повністю відновлюватися після загроз, у тому числі гібридних, надзвичайних ситуацій та криз будь-якого характеру [2].

Національним планом захисту та забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури передбачено ряд заходів постійного чи строкового виконання, що мають підтримувати стан захищеності критичної інфраструктури, за якого забезпечуються функціональність, безперервність роботи, відновлюваність, цілісність і стійкість критичної інфраструктури [3].

Тому **метою цієї статті** є розкриття актуальних загроз для стійкості функціонування об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України, протистояти яким має національна система захисту критичної інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Представлена до аналізу проблематика визначається широким змістом, який поглинає загальні та спеціальні її особливості. Зокрема аспект диференціації ризиків та загроз, їхня загальна система, а також універсальні негативні тенденції у сфері захисту критичної інфраструктури можна прослідкувати у працях таких вчених як А. Арістова, Д. Бірюков, С. Кондратов, Г. Мазур, О. Насвіт, Т. Романчик, А. Собакар, М. Сокиран, О. Суходоля. Водночас спеціальні питання захисту критичної інфраструктури фінансового сектору України не мають свого наукового висвітлення, адже є вузькоспеціалізованими, що додатково актуалізує необхідність їхнього вивчення.

Виклад основного матеріалу. Перш за все слід вказати, що безпека та стійкість за загальним контекстом перебувають у кореляційному взаємозв'язку. Стійкість є невід'ємною складовою безпеки, що досягається шляхом забезпечення можливості для конкретної системи ефективно реагувати на загрози та ризики.

Загалом терміни «загроза» та «ризик» пов'язані з явищем «небезпеки», тобто за властивість мають настання негативних наслідків у випадку активації механізмів їх реалізації в практичну площину. Причому, на нашу думку: 1) загроза є більш статичним явищем, тоді як ризик характеризується оціночним припущенням про негативний вплив в перспективі; 2) ризик як оціночне явище є комбінацією ймовірностей, тоді як загроза може бути реальною та потенційною; 3) ризик за загальним контекстом має якісні і кількісні показники, а загроза існує незалежно від того, реалізована вона чи ні.

Вчений М. Сокіран узагальнює аналіз визначених ним ідентифікаційних характеристик означених явищ таким чином: категорія «ризик» у контексті забезпечення безпеки та стійкості критичної інформаційної інфраструктури в Україні є формою вияву небезпеки, обумовленою наявністю явищ, чинників, обставини, подій тощо, яка потенційно має завдати наслідків негативного впливу на перебіг суспільних відносин, функціональність об'єктів чи конкретним охоронюваним законом інтересам у цій сфері; під категорією загрози слід розуміти також форму вияву небезпеки, яка обумовлена наявністю явищ, чинників, обставин, подій тощо, однак тільки тої, яка в майбутньому завдасть шкоди безпеці та стійкості критичної інформаційної інфраструктури в Україні (зокрема у разі відсутності дій щодо її нейтралізації вона переросте у ризик) [4, с.100].

Іншої думки вчений Т. Романчик, який при дослідженні небезпеки, загрози та ризику прийшов до висновку, що: «небезпеку можна розглядати як стан, загрозу – як дію, ризик – як імовірність втрати частини ресурсів під негативним впливом випадкових подій, які погано прогнозуються» [5].

Аналізуючи положення Закону України «Про критичну інфраструктуру», зокрема пункт 4 частини 2 статті 4, де зазначено, що: «Державна політика у сфері захисту критичної інфраструктури ґрунтується на засадах створення умов та впровадження заходів, спрямованих на ефективне зниження і контроль за ризиками безпеки, на зниження ризику реалізації можливих загроз, ліквідацію та/або мінімізацію наслідків реалізованих загроз, кризових ситуацій та інших їх видів» вбачаємо, що загроза у цьому контексті є основним явищем на мінімізацію наслідків якої спрямовуються дії уповноважених суб'єктів. Водночас ризик визначається як імовірність виникнення цих загроз (зрозуміло, що ризик має свої негативні наслідки, зокрема у цьому контексті у вияві загроз), протидія яким є першим кроком для убезпечення систем від негативного впливу неконтрольованих процесів різного характеру.

З урахуванням нашого бачення розмежування досліджуваних категорій варто зауважити, що загрози для стійкості функціонування об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України доцільно диференціювати на два різновиди: універсальні, тобто такі, що можуть або спричиняють негативні наслідки для більшості або навіть для усіх об'єктів критичної інфраструктури в Україні та індивідуальні, сутність яких нами зведено до виключно досліджуваної сфери.

Причому загрози критичній інфраструктурі, як правило, розподіляються на три групи, що включають аварії й технічні збої, природні лиха та небезпечні природні явища, зловмисні дії (груп або окремих осіб, таких як терористи, злочинці й диверсанти, промислове шпигунство, а також бойові дії). Особливо небезпечними є комбіновані загрози й загрози, реалізація яких може призвести до катастрофічних і різноманітних каскадних ефектів унаслідок взаємозалежності елементів критичної інфраструктури [6]. Додатково вкажемо, що закордонні вчені, проаналізувавши набір даних у 29 європейських країнах, вказують про те, що на енергетичний сектор припадає 60% усіх каскадів, 28% – на інформаційний сектор (телекомунікацій та Інтернету), 5% – на транспортний сектор, 3% – на водний [7]. Означене свідчить, що енергетичний та інформаційний сектори є найбільш вразливими [8, с. 289], порушення функціональності яких може стати причиною каскадних збоїв в інших сферах, зокрема і у фінансовій.

Зокрема вперше про необхідність захисту критичної інфраструктури фінансового сектору було визначено в «Зеленій книзі з питань захисту критичної інфраструктури в Україні», підготовленій у 2015 році Національним інститутом стратегічних досліджень із залученням українських та зарубіжних експертів і за підтримки Офісу зв'язку НАТО в Україні на основі вивчення досвіду країн-членів ЄС та НАТО з врахуванням безпекової ситуації в Україні та особливостей розбудови елементів сектору безпеки країни. Загалом у ній сформульовані першочергові кроки із побудови

державної системи захисту критичної інфраструктури в Україні [9]. У Додатку А зазначеної книги фінансовий сектор і банки були включені у перелік секторів критичної інфраструктури України.

Власне, її положеннями експерти вперше запропонували наступні категорії загроз, на які має бути налаштований захист критичної інфраструктури, а саме: 1) аварії та технічні збої, зокрема, авіаційні катастрофи, ядерні аварії, пожежі, аварії у системах енергозабезпечення, викиди небезпечних речовин, відмови систем, аварії та надзвичайні події обумовлені недбалістю, організаційними помилками тощо; 2) небезпечні природні явища, зокрема, надзвичайні погодні умови, лісові, степові та торф'яні пожежі, сейсмічні явища, епідемії та пандемії, космічні явища, урагани, торнадо, землетруси, цунамі, повені і т. ін.; 3) зловмисні дії, зокрема, зловмисні дії груп або окремих осіб, таких як терористи, злочинці і диверсанти, а також військові дії в умовах війни [9].

Доречно також навести думку А. Собакаря, який вказує, що залежно від типу інфраструктури, загрози її безпечною та сталому функціонуванню класифікуються на дві групи: фізичні загрози та кібератаки. Зрозуміло, що трубопроводи, підстанції, склади, комунікаційна інфраструктура та промислові заводи в основному піддаються фізичним загрозам. На противагу ним, кіберзагрози піддають небезпеці системи моніторингу та контролю, бази даних, функціональні системи, програмне забезпечення, автоматизовані виробничі засоби тощо [10, с. 266-267].

Враховуючи зазначене та опираючись на власний суб'єктивізм, вбачаємо, що серед основних універсальних загроз, які є актуальними для стійкості функціонування об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України можна виділити:

1) технічні збої або інші невідворотні обставини, які об'єктивно унеможливають проведення відповідних операцій. Яскравий приклад такого стався першого вересня 2022 року, коли тимчасово перестали працювати термінали, картки та онлайн-банкінг Ощадбанку. Начальник управління банку зі зв'язків із громадськістю та ЗМІ Я. Титова пояснила, що банк проводив планові технічні роботи. За її словами, звичайний такий процес відбувається непомітно для клієнтів, але цього разу стався технічний збій. При цьому він тривав близько 1,5 години [11]. На основі цього прикладу можемо обґрунтувати, що представники банку не врахували усіх ризиків при проведенні планових технічних робіт, що стало загрозою для безперервності здійснення фінансових операцій з такими наслідками: тимчасове призупинення доступу клієнтів до їхніх рахунків; виникнення паніки серед клієнтів; втрати у вигляді недоотриманих доходів та репутаційні збитки для банку. Цей випадок демонструє, наскільки важливою є підготовка та управління ризиками для підтримки стійкості роботи банківської системи;

2) вчинення терористичних актів і диверсійних операцій. Уточнимо, що загалом напружена воєнно-політична ситуація, в умовах якої наша держава відстоює власну територіальну цілісність і суверенітет, характеризується значним зростанням рівня таких загроз зловмисних дій, як вчинення терористичних актів і диверсійних операцій на території України, спрямованих на об'єкти критичної інфраструктури [9]. Фінансовий сектор не є виключенням, адже майже щоденно стикається з кібератаками ворога. Власне масштабні хакерські атаки на органи влади, Національний банк та банківські застосунки відбувалися і до 24 лютого. Зокрема, віртуальну підготовку до реального нападу на Україну росіяни провели 13-14 січня та 15-16 лютого. Причому, як правило, інтенсивність хакерських атак посилюється, наприклад, під час оголошення українськими волонтерами масштабних зборів. Загалом українська система кіберзахисту виявилася напрочуд стійкою та підготовленою до ударів агресора [12]. Однак тимчасових збоїв у роботі фінансового ринку інколи вдавалось досягти. Як зазначає О. Гороховський (співзасновник проекту Monobank): «За дев'ять місяців вони змогли лише на кілька годин «покласти» сайт, який не впливає на обслуговування клієнтів. Усі атаки були передбачені в архітектурі системи безпеки» [12];

3) світові фінансово-економічні кризи. Причини, через які в економіці виникають кризи, можуть бути різні. Це й невміле фінансово-економічне управління. І перенасичення ринків пропозицією, тобто надмірна конкуренція. І стихійні явища – катаклізми, війни, катастрофи, епідемії [13]. Їхні наслідки значні, адже викликають дестабілізацію всього фінансового сектора або його частини, що проявляється у неспроможності його складовими виконувати свої функції внаслідок критичного погіршення фінансових показників. Вони також можуть супроводжуватися скороченням кількості суб'єктів фінансового ринку і застосуванням державою заходів надзвичайного характеру [14];

4) не ефективність регулятивних, контрольно-наглядових та моніторингових заходів. Наприклад, збільшення випадків шахрайства та відмивання грошей корелює з результативністю означеної діяльності. Заслабкі регулятивні рамки здатні завдати значної шкоди фінансовій системі загалом, а надмірне регулювання може обмежувати гнучкість і інновації в механізмах її розвитку;

5) соціально-політична нестабільність. Будь-які зміни політичного чи соціального характеру здатні завдати шкоди фінансовому сектору як через функціональний вплив (наприклад, масове зняття готівки чи депозитів), так і фізичний вплив (наприклад, порушення роботи банківських установ через акції протесту). Як свого часу зазначив В. Заплатинський, – «сьогодні слід вжити усіх невідкладних заходів, щоб запобігти впливу політичної ситуації на економічну сферу» [15];

6) пошкодження чи знищення матеріальних актів суб'єктів фінансового сектору через воєнні дії. Безпосередніх інфраструктурних втрат зазнали чисельні суб'єкти ринку фінансових послуг. Як приклад, це банк «ПУМБ» у якого під час нічної ракетної атаки РФ на Запоріжжя 18 жовтня 2023 року постраждало відділення за адресою: пр-т Соборний, 149 [16]. Загалом збитки банків від знищення нерухомості сягнули 750 млн грн уже на кінець 2022 року. За очікуваннями Національного банку України, втрати банків унаслідок війни можуть зрости до 20% довоєнного працюючого портфеля. Попри те, що втрати банків зростуть, більшість банків зможе їх поглинути за рахунок прибутку та запасу капіталу [17].

Щодо індивідуальних загроз маємо вказати, що аналізуючи положення оновленої Стратегії розвитку фінансового сектору України [17], загрозами для стійкості функціонування об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України можуть бути:

1) спад економічної активності – наразі економічна активність почала поступово відновлюватися завдяки усуненню перебоїв у ланцюгах постачання, релокації підприємств, звільненню окупованих територій і поверненню частини переміщених осіб [17];

2) інфляційні процеси – зараз також спостерігається контрольоване середовище інфляційного тиску;

3) втрата міжнародної підтримки – оскільки значна частина дефіциту державного бюджету покривається за рахунок міжнародної допомоги, її втрата чи зменшення обсягів можуть бути катастрофічними для вітчизняної економіки;

4) відсутність стратегічного бачення та плановірності здійснення реформаційних змін – наразі це питання не є критичним в досліджуваній сфері, адже швидка реакція Національного банку України на зміни векторів руху є показником адаптивності та оперативності. Проте все ще не вистачає налагодженого комунікаційного механізму між різними органами влади, що негативно позначається на загальному векторі розвитку держави;

5) недотримання міжнародних зобов'язань – зокрема в аспекті боротьби з корупцією може уповільнити інтеграційні процеси;

6) втрата прибутковості банків – наразі банки мають запас капіталу та ліквідності, є операційно стійкими та ефективними, адже мали плани дій на випадок несприятливих подій [17];

7) спад попиту на кредитування – у кінці 2022 року Національний банк України оприлюднив опитування, яке провели серед банків. У ньому банки проаналізували поведінку своїх клієнтів та надали певні прогнози стосовно своєї діяльності. Виявилось, що: а) у III кварталі зафіксовано незначне відновлення попиту на корпоративні кредити; б) рівень схвалення заявок на корпоративні та роздрібні кредити скорочується від початку повномасштабного вторгнення; в) окремі банки поліпшили оцінки боргового навантаження бізнесу, але погіршили для населення. Загалом банки оцінюють боргове навантаження клієнтів як середнє; г) у наступні 12 місяців очікувалось погіршення якості позик та зростання обсягів фондування [18]. Наприкінці 2023 року банки все ж таки фіксують відновлення попиту на кредити та очікують на подальше зростання корпоративного і роздрібногo портфелів [19];

8) втрата спроможностей системи гарантування вкладів – наразі система гарантування вкладів в змозі демонструвати стійкість та ефективність [17];

9) неефективне нормативне регулювання небанківського фінансового ринку – розвиток небанківського фінансового ринку потребує законодавчих змін у напрямі наближення регуляторного середовища до міжнародних стандартів [17];

10) втрата банками ліквідності – загалом обсяг безготівкових операцій зростає, розширюється перелік фінансових операцій, які здійснюються дистанційно [17];

11) неефективність та недостатня розвиненість інфраструктури ринків капіталу та організованих товарних ринків – сьогодні означене є проблемою, адже питання наявності дієвих механізмів залучення інвестицій (як внутрішніх, так і іноземних) у приватний та державний сектор є ключовою передумовою для швидкого та ефективного повоєнного відновлення України [17];

12) відсутність доступності фінансових послуг – активно впроваджуються інноваційні технології, здатні задовольнити сучасний попит на фінансові послуги.

Окремо зазначимо, що, на нашу думку, система означених загроз має доповнитись ще однією, – неспроможність регулятора ефективно здійснювати свої повноваження. Наприклад, до недавня існувала законодавча проблема щодо виведення з ринку системно важливого банку. Така необхідність виникла на тлі військової агресії з боку РФ, адже власниками фінансових устав України з-поміж інших є представники громадянства цієї країни. У зв'язку з цим було удосконалено чинне законодавство в частині запровадження можливості впливу на банки, які або власники істотної участі у яких є особами, до яких застосовано санкції. Національний банк України отримав ефективний механізм впливу на підсанкційних осіб, що є власниками істотної участі у банку та які, з огляду на застосування до них санкцій, не відповідатимуть вимогам Національного банку України, зокрема щодо ділової репутації. Застосовані санкції ставлять під сумнів платоспроможність підсанкційних осіб і можливість виконання ними грошових зобов'язань, що в подальшому може призвести до невідповідності майнового стану вимогам закону щодо підтримки належного рівня капіталу банку. Тож Національний банк України має можливість відмовляти в допуску підсанкційних осіб до володіння істотною участю в банках України [20]. Означені зміни також дозволяють Національному банку України націоналізувати банки підсанкційних власників. Яскравий приклад тому «Сенс банк» (до 1 грудня 2022 року – «Альфа-Банк») [21].

Наостанок зазначимо і щодо системних ризиків фінансового сектору. Зокрема доцільно вказати, що систему таких визначає та відслідковує їх рівень Рада з фінансової стабільності. Кожне засідання Ради традиційно починається з їхнього огляду. До числа таких у 2023 році віднесено: світова економіка, зовнішня кон'юнктура, економічні умови, державні фінанси, валютний ринок, геополітика [22, с. 5]. Окрім того, Секретаріат Ради відстежує системні ризики, виявлені міжнародними і національними радами та комітетами з фінансової стабільності, а також їхні рекомендації [22, с. 9].

Висновки. Маємо констатувати, що загрози та ризики можна розглядати з різних боків та з різним інтерпретаційним контекстом. Чинне законодавство у досліджуваній сфері не надає вичерпного визначення означених термінів, чим, власне, зумовлює виникнення актуальних наукових дискусій.

З огляду на проаналізовані нормативні положення можна зробити висновок, що ризики мають два різновиди: ті, що пов'язані із виникненням загроз (неврахування ризику веде до загрози); ті, що існують паралельно з ймовірністю виникнення загроз (самостійні ризики, що наявними є постійно). Причому другий контекст є значно ширшим. Більшою мірою саме про нього йдеться у нормах чинного законодавства. Натомість загрозою, за таким баченням, є фізичний прояв небезпеки від наявності (виникнення) певного явища.

З точки зору наукового суб'єктивізму нам більше імponує думка, що ризик має бути пов'язаним із загрозою, точніше зумовлювати наявність останніх. У такій інтерпретації актуальними загрозами для стійкості функціонування об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України наразі є: технічні збої або інші невідворотні обставини, які об'єктивно унеможливають проведення відповідних операцій; вчинення терористичних актів і диверсійних операцій, зокрема і кібератак на фінансову інфраструктуру; світові фінансово-економічні кризи; неефективність регулятивних, контрольно-наглядових та моніторингових заходів; соціально-політична нестабільність; пошкодження чи знищення матеріальних активів суб'єктів фінансового сектору через воєнні дії; втрата міжнародної підтримки; недотримання міжнародних зобов'язань; спад попиту на кредитування; неефективне нормативне регулювання небанківського фінансового ринку; неефективність та недостатня розвиненість інфраструктури ринків капіталу та організованих товарних ринків; неспроможність регулятора ефективно здійснювати свої повноваження.

Список використаних джерел

1. Захист критичної інфраструктури від російських атак потребує спільної роботи всіх. *Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України*, 2023. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/zakhist-kritichnoyi-infrastrukturi-vid-rosiiskikh-atak-potrebuye-spilnoyi-roboti-vsikh>
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості»: Указ Президента України №479/2021. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181>
3. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>

4. Sokiran Maksym. Analysis of Terminology for Identifying the Risks of Ensuring Security and Sustainability of Critical Information Infrastructure in Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 5, 2023. Pp. 96-104.
5. Романчик Т.В. Небезпека, загроза, ризик: аналіз термінологічного апарату теорії економічної безпеки. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*, 2020. С. 257-267.
6. Загрози критичній інфраструктурі та їх вплив на стан національної безпеки (моніторинг реалізації Стратегії національної безпеки) (аналітична записка). *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-03/KI_Ivanyuta-3a331.pdf
7. Luijff E, Nieuwenhuijs A, Klaver M, Van Eeten M, Cruz E (2009) Empirical findings on critical infrastructure dependencies in Europe. In: Setola R, Geretshuber S (eds) CRITIS 2008, LNCS 5508, pp. 302–310.
8. Сокіран М. Стан наукової розробленості проблем адміністративно-правового забезпечення безпеки та стійкості критичної інформаційної інфраструктури. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №12. С. 287-291.
9. Бірюков Д.С., Кондратов С.І., Насвіт О.І., Суходоля О.М. Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні. *Національний інститут стратегічних досліджень*, 2015. URL: https://cdn.regulation.gov.ua/6a/69/2a/fa/regulation.gov.ua_File_188.pdf
10. Собакарь А.О. Загрози критичній інфраструктурі та їх вплив на стан національної безпеки України. *Російсько-українська війна: право, безпека, світ*: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції (29-30 квітня 2022 року). Тернопіль, 2022. С. 264-267
11. В Ощадбанку стався технічний збій: клієнти скаржаться на роботу сервісів. *Мінфін*, 2022. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/09/01/91503987/>
12. Вдарити по центру банківських операцій. Чи можуть російські терористи «покласти» банки? *ЕП*, 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2022/12/15/695046/>
13. Світові фінансово-економічні кризи. *Finance UA*, 2023. URL: <https://finance.ua/ua/goodtoknow/finansovo-ekonomiczni-kryzy>
14. Арістова А., Мазур Г. Інструментарій державного антикризового управління в банківському секторі. *Вісник КНТЕУ*. 2010. № 2. С. 88–102.
15. Соціально-економічні наслідки політичної нестабільності, що виникла після підписання Указу Президента України про дострокове припинення повноважень Верховної Ради було обговорено на розширеному засіданні Комітету з питань економічної політики. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/10355.html>
16. Прес-центр ПУМБ. *ПУМБ*, 2023. URL: <https://about.pumb.ua/presscenter/news/item/6965-vnasldok-ataki-uf-poshkodzheno-vddlennya-pumb-u-za>
17. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_finsector_NBU.pdf?v=7
18. Чи буде в Україні попит на онлайн кредити в 2023 році? Думки експертів. *ЕП*, 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/press/2022/12/15/694676/>
19. Банки фіксують відновлення попиту на кредити та очікують на подальше зростання корпоративного і роздрібного портфелів – результати Опитування про умови банківського кредитування. *Національний банк України*, 2023. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/banki-fiksuyut-vidnovlennya-popitu-na-kreditu-ta-ochikuyut-na-podalshe-zrostannya-korporativnogo-i-rozdribnogo-portfeliv--rezultati-opituvannya-pro-umovi-bankivskogo-kredituvannya>
20. Пояснювальна записка до проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури виведення з ринку банку в умовах воєнного стану. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/4e286507-1e13-4beb-854b-a5a0e55e7c60](https://itd.rada.gov.ua/4e286507-1e13-4beb-854b-a5a0e55e7c60)
21. НБУ розпочав процес націоналізації Сенс Банку (раніше - Альфа-Банк). *Інтерфакс-Україна*, 2023. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/924069.html>
22. Звіт про діяльність Ради з фінансової стабільності (серпень 2022 – липень 2023). *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSB_Report%202022-2023.pdf?v=7

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.31>

ЮРКО В.В.

**МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ ПЛАНУВАННЯ У МЕХАНІЗМІ РЕАЛІЗАЦІЇ
МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ****THE PLACE AND SIGNIFICANCE OF PLANNING IN THE MECHANISM
OF IMPLEMENTATION OF TOWN-BUILDING ACTIVITIES**

Метою статті є аналіз нормативно-правових актів та різних авторських підходів до визначення поняття «планування містобудівної діяльності», визначення його значення у системі інших функцій спеціалізованої діяльності відповідних суб'єктів у сфері містобудування. У статті на підставі аналізу вітчизняного законодавства та різних наукових концепцій визначено місце і значення планування у механізмі містобудівної діяльності. Визначено, що прогнозування розвитку населених пунктів, проектування об'єктів містобудування, реконструкція історичних населених пунктів та інші види містобудівної діяльності неможливо реалізувати без процедур планування. Тому ефективне, стає та інклюзивне планування містобудівної діяльності може гарантувати, що населені пункти будуть готові до різних викликів, з-поміж яких, однак не виключно такі як економічні зміни та екологічні проблеми, тим самим забезпечуючи при цьому високу якість життя для їх мешканців. Доведено, що легальне трактування терміну «планування містобудівної діяльності» є відсутнім. У Законі України «Про регулювання містобудівної діяльності» та у ряді інших нормативно-правових актів використовується словосполучення «планування територій». Автором запропоновано, при плануванні містобудівної діяльності необхідно не просто брати до уваги ці інтереси, а намагатися досягти балансу між їх потребами та кінцевими цілями. Адже як свідчить практика, державні інтереси не завжди співпадають з громадськими. основними етапами планування в містобудівній діяльності можна назвати наступні: підготовчий/розвідувальний; техніко-економічного обґрунтування; зонування; проектування та впровадження; експлуатаційний. Своєю чергою, кожний етап може складатися із певних кроків. Підсумковий етап планування містобудівної діяльності – це прийняття та затвердження плану як юридично обов'язкового документа. Зроблено висновок, що планування містобудівної діяльності – це процес створення та організації соціальних, економічних і фізичних компонентів населеного пункту для досягнення певних цілей і забезпечення сталого розвитку території, який передбачає систематичне дослідження, оцінку та прийняття рішень щодо землі, інфраструктури та ресурсів у межах громади з метою створення добре організованого та функціонального спільного простору.

***Ключові слова:** планування, містобудівна діяльність, етапи планування, державні інтереси, суспільні інтереси, механізм реалізації.*

In the article, based on the analysis of domestic legislation and various scientific concepts, the place and importance of planning in the mechanism of urban planning activity is determined. The purpose of the article is the analysis of normative legal acts and various author's approaches to the definition of the concept of "planning urban development activities", determining its meaning in the system of other functions of the specialized activity of the relevant entities in the field of urban planning. It was determined that forecasting the development of settlements, designing urban planning objects, reconstruction of historical settlements and other types of urban planning activities cannot be implemented without planning procedures. Therefore, effective,

sustainable and inclusive urban planning can ensure that settlements are prepared for various challenges, including, but not limited to, economic changes and environmental challenges, thereby ensuring a high quality of life for their residents. It has been proven that there is no legal interpretation of the term "planning of urban development activities". In the Law of Ukraine "On Regulation of Urban Planning" and in a number of other normative legal acts, the phrase "territory planning" is used. The author suggested that when planning urban development activities, it is necessary not only to take into account these interests, but to try to achieve a balance between their needs and ultimate goals. After all, as practice shows, state interests do not always coincide with public interests. The following are the main stages of planning in urban planning activities: preparatory/reconnaissance; technical and economic justification; zoning; design and implementation; operating. In turn, each stage can consist of certain steps. The final stage of urban development planning is the acceptance and approval of the plan as a legally binding document. It was concluded that urban development planning is a process of creating and organizing social, economic and physical components of a settlement to achieve certain goals and ensure sustainable development of the territory, which involves systematic research, assessment and decision-making regarding land, infrastructure and resources within the community with the aim of creating a well-organized and functional common space.

Key words: *planning, urban development activity, stages of planning, state interests, public interests, implementation mechanism.*

Вступ. В Концепції публічного управління у сфері містобудівної діяльності на 2019-2030 роки закріплено, що: «управління у сфері містобудівної діяльності вимагає розгляду всієї сукупності питань, пов'язаних з просторовим розвитком та плануванням територій (на національному, регіональному та місцевому рівнях) і будівництвом як наслідком діяльності всіх суб'єктів містобудування (просторового планування)» [1]. Однак, зрозуміло, що будь-яке реформування стикається із низкою проблем та перешкод на шляху своєї реалізації.

Необхідно відмітити, що загалом прогнозування розвитку населених пунктів, проектування об'єктів містобудування, реконструкція історичних населених пунктів та інші види містобудівної діяльності неможливо реалізувати без процедур планування. Адже, як влучно зазначив В. Тімохін: містобудівна діяльність – це мистецтво планування і забудови міст [2]. Зарубіжний автор Валід Ліакат, продовжує зазначений вислів, вказуючи на те, що планування містобудівної діяльності – це мистецтво і наука організації землекористування та розміщення будівель і шляхів сполучення, щоб забезпечити найкращий ступінь економії, краси та зручності з точки зору наявних ресурсів і часу [3]. Отже, ефективно, стає та інклюзивне планування містобудівної діяльності може гарантувати, що населені пункти будуть готові до різних викликів, з-поміж яких, однак не виключно такі як економічні зміни та екологічні проблеми, тим самим забезпечуючи при цьому високу якість життя для їх мешканців.

Метою статті є аналіз нормативно-правових актів та різних авторських підходів до визначення поняття «планування містобудівної діяльності», визначення його значення у системі інших функцій спеціалізованої діяльності відповідних суб'єктів у сфері містобудування.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що легальне трактування терміну «планування містобудівної діяльності» є відсутнім. У Законі України «Про регулювання містобудівної діяльності» та у ряді інших нормативно-правових актів використовується словосполучення «планування територій». Наприклад, у статті 2 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», вказується, що: «планування і забудова територій – діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб» [4]. У скасованому Законі України «Про планування і забудову територій» надавалось більш розширене його тлумачення, а саме: «планування територій – це процес регулювання використання територій, який полягає у створенні та впровадженні містобудівної документації, ухваленні та реалізації відповідних рішень» [4].

Якщо все ж звернутися до норм аналізованого (ЧИННОГО?) закону, його детальний аналіз дає змогу визначити, що планування містобудівної діяльності повинно відповідати низці вимог, а саме:

- дотримання встановлених норм і правил;
- врахування затвердженої містобудівної документації та проектів інших об'єктів розміщення і будівництва;

- раціональне використання земельних ділянок та намагались підвищити ефективність забудови та ділянок;
- збереження традиційного характеру території та охорона культурної спадщини;
- врахування державних та громадських інтересів;
- врахування законних інтересів та вимог власників або користувачів земельних ділянок та будівель, що оточують місце майбутнього будівництва;
- інформування через медіа про розроблені плани;
- врахування думки всіх зацікавлених сторін у процесі обговорення містобудівної документації, недопущення порушення прав громадян та громадських організацій.

Необхідно зазначити, що, на нашу думку, при дотриманні вимоги щодо врахування державних та громадських інтересів при плануванні містобудівної діяльності необхідно не просто брати до уваги ці інтереси, а намагатися досягти балансу між їх потребами та кінцевими цілями. Адже як свідчить практика, державні інтереси не завжди співпадають з громадськими. Так, наприклад, частина 11 статті 30 Закону України «Про планування і забудову територій» закріплює правило: у разі неспроможності погоджувальної комісії врегулювати спірні питання, остаточне рішення приймає орган місцевого самоврядування. Як наслідок, у конфліктних ситуаціях, для розв'язання яких, власне, і створюється погоджувальна комісія, органи місцевого самоврядування отримують можливість прийняти остаточне рішення на власний розсуд, тобто ігноруючи позицію громадськості [6; 7, с. 85; 8].

У продовження вкажемо, що існують декілька видів планування містобудівної діяльності:

- планування землекористування – напрям здійснення державної політики, яка визначає та регулює використання земельних ресурсів. Результатом такого планування є план або документ, який окреслює: розподіл та зонування землі на основі характеру використання; заходи регулювання інтенсивності використання; формулювання правових та адміністративних засобів для підтримки та реалізації плану;

- фізичне планування – це планування фізичних структур або інфраструктури території, наприклад, комунікаційних і транспортних засобів, комунальних мереж тощо. Воно зосереджено на місцевому або регіональному рівні, використовуючи план землекористування як основу для оптимального розвитку фізичної інфраструктури території;

- алокативне планування – пов'язане з розв'язанням конфліктів шляхом розробки політики для забезпечення ефективності існуючої системи. Реалізується шляхом координації між різними компонентами системи;

- індикативне планування – пов'язане з реалізацією планування або конкретних планів шляхом встановлення загальних вказівок щодо його впровадження. Така діяльність має консультативний характер;

- імперативне планування – передбачає прийняття конкретних директив обов'язкового характеру [9].

Необхідно констатувати, що на сучасному етапі містобудування взагалі та планування містобудівної діяльності – зокрема, стало «битвою за міський простір» [10]. Як слушно зазначила Г. Бондар, голова підкомітету з питань містобудування, благоустрою та земельних відносин у межах території забудови в профільному комітеті Верховної Ради України: «Міська влада, мешканці, фахівці й державна влада – усі воюють між собою за міський простір. Мешканці хочуть отримати простір. Девелопмент хоче забудувати його. Фахівці намагаються зробити цей процес найменш шкідливим для мешканців. А міська влада бачить певний план розвитку і стикається з тими самими мешканцями. І цей конфлікт природний, але десь він пригашений, тому що умови балансування цих інтересів більш справедливі. А в Україні держава ще досить сильно регулює ці процеси в містах, децентралізація все ще остаточно не відбулася» [10].

Тому на фоні цих та інших конфліктів, процес планування містобудування в Україні вимагає врахування низки філософських питань. Зокрема необхідно відповісти на такі запитання як: 1) якими будуть урбанізація, субурбанізація, рурбанізація чи може руралізація України? 2) як подолати руйнацію? 3) як на все це вплине демографічна криза? 4) як імплементувати європейські стандарти містобудівної діяльності в контексті механізмів та процедур планування? 5) як подолати низьку планувальну культуру?

Таким чином, функція планування в містобудівній діяльності відіграє ключову стратегічну роль, допомагаючи особам, які приймають рішення, визначати пріоритетні напрями розвитку, формулювати та впроваджувати рішення, а також спрямовувати наявні ресурси для збалансованого та інклюзивного розвитку населених пунктів. Як простір для обміну думками, процес

планування є основою для сталого майбутнього, що враховує інтереси широкої громадськості, яка має забезпечити безбар'єрність та безпеку кожного мешканця.

Враховуючи, що легального визначення терміну «планування в містобудівній діяльності» немає, серед науковців точиться дискусія щодо його визначення та виокремлення основних характеристик.

Так, в юридичній літературі більшість науковців вживають такі категорії «планування» та «забудова» разом, наголошуючи, що «планування і забудова територій» це: раціональне просторове поєднання функціонально-територіальних елементів (виробництва, розселення, природокористування), які об'єднуються структурами управління з метою створення і підтримання повноцінного проживання людини [11, с. 45]; діяльність, яка полягає у визначенні цільового призначення території, засад її використання на підставі встановленого порядку планування і збалансованого розвитку територій як основи цієї діяльності [12, с. 53]; заснований на законі процес регулювання використання земель, який передбачає розміщення на цих землях функціонально пов'язаних між собою різних елементів господарства, житла, культурно-побутових та інших об'єктів [13, с. 14; 14; 15, с. 113] тощо.

І хоча в зарубіжній літературі також можна зустріти аналогічну позицію, наприклад, терміни «містобудування» (urban planning), «планування територій» або «просторове планування» (spatial planning) та «планування» (planning) використовуються як взаємозамінні. Однак ми підтримуємо позицію тих науковців, які розмежовують між собою терміни «планування» і «забудову».

Наприклад, К. Рибак визначає, що «планування територій» та «забудова територій» є різними за функціональним призначенням, окремими та самостійними категоріями, правовий статус яких має бути визначено в окремих статтях Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності». На підставі чого, авторка пропонує у частину 1 статті 1 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» додати категорію «планування територій» та викласти її у такій редакції: «Планування територій – цілеспрямована діяльність суб'єктів містобудівної діяльності щодо збалансованого, раціонального використання земель з урахуванням суспільних та приватних інтересів. Планування територій передбачає прогнозування розвитку територій; забезпечення раціонального розселення і визначення напрямів сталого розвитку територій; обґрунтування розподілу земель за цільовим призначенням; взаємоузгодження державних, громадських та приватних інтересів під час планування територій; визначення і раціональне взаємне розташування зон житлової та громадської забудови, виробничих, рекреаційних, природоохоронних, оздоровчих, історико-культурних та інших зон і об'єктів; розроблення містобудівної та проектної документації; реконструкцію існуючої територій; збереження, створення та відновлення рекреаційних, природоохоронних, оздоровчих територій та об'єктів, ландшафтів, лісів, парків, скверів, окремих зелених насаджень; ведення містобудівного кадастру; здійснення контролю у сфері містобудування» [15, с. 114].

Досить цікаве визначення надає зарубіжний автор Рахул Кумар [16], який вважає, що планування містобудівної діяльності – це техніко-політичний процес, який пов'язаний із проектуванням розвитку землекористування та антропогенного середовища, стосується фізичного планування населених пунктів. На його думку, першочерговою турботою є громадський добробут, який включає в себе питання ефективності, санітарії, захисту та використання навколишнього середовища, а також вплив на соціальну та економічну діяльність. Миське планування він вважає міждисциплінарною сферою, яка включає соціальні, інженерні та проектні науки. Також зазначений автор у своїй роботі «Urban planning» навіс вісім підходів, що використовуються в плануванні містобудування, а саме: раціонально-комплексний, інкрементний, транзитивний, комунікативний, підхід захисту інтересів, підхід справедливості, радикальний і гуманістичний підхід або феноменологічний підхід [16].

Планування у механізмі реалізації містобудівної діяльності може бути складним, трудомістким та дорогим, а також може дублювати інші функції та містити прогалини. Спроба створити комплексні плани може тривати десятиліттями і тому такі плани можуть застаріти ще до того, як їх буде виконано. З іншого боку, від планів, які не враховують інституційні, технічні та фінансові обмеження, можливо, з часом доведеться відмовитися. Врахування реальних потреб жителів населених пунктів та інших суб'єктів містобудівної діяльності при створенні довгострокових перспективних планів, які одночасно є конкретними і чітко поетапними, допоможе забезпечити виконання цих планів. Своєю чергою, плани, які не мають стратегічного бачення та не передбачають відповіді на реальні проблеми, легко відсторонюються та забуваються, коли змінюється політичний порядок денний. Окрім того, неможлива підзвітність без конкретних ролей і цілей,

а також ресурсів, необхідних для їх реалізації, тому не встановлення їх із самого початку планування містобудівної діяльності – робить цілі такого планування недосяжними.

Так, Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» [4] не передбачена жодна експертиза планувальних документів для сіл і селищ. Це має спростити процедуру їх розробки, хоча поки що важко уявити, яким чином будуть тоді узгоджуватися інтереси громади, району, області та держави. І взагалі, логіка тут дещо дивна: для маленького містечка десь на периферії з населенням 1,5–3 тис. чол. для генплану потрібна експертиза, а для таких «цікавих» населених пунктів поблизу Києва, наприклад Білогородки, Вишеньок чи Козина, – ні. Відсутність експертизи детального плану території може досить дорого коштувати не лише громаді, а й забудовникам. Адже людей, незадоволених будівництвом конкретного об'єкта, про який вони не дізналися при обговоренні генплану, не зупинити приписами цього закону. Тому забудовникам усе одно потрібно буде вирішувати проблеми, від яких вони нібито забезпечені відсутністю громадських слухань щодо будівництва конкретних об'єктів [15, с. 128; 17].

Маємо визначити, що як і будь-який процес, планування складається із послідовних етапів. Наприклад, Закон України «Про Генеральну схему планування території України» [18] включає два етапи, перший – підготовчий етап, здійснення першочергових заходів щодо прийняття нормативно-правових актів, моніторингу стану, проведення інформаційної компанії, узгодження проектною документації тощо; другий – виконавчий, здійснення конкретних заходів планування.

Отже, основними етапами планування в містобудівній діяльності можна назвати наступні:

- підготовчий/розвідувальний;
- техніко-економічного обґрунтування;
- зонування;
- проектування та впровадження;
- експлуатаційний.

Своєю чергою, кожний етап може складатися із певних кроків. Так, наприклад, перший етап може складатися із таких як: 1) перегляд структури населеного пункту; 2) аналіз темпу і тенденцій зростання населення, прогнози розширення; 3) визначення сфер трансформації, консолідації та збереження територій; 4) обговорення із дорадчими та керівними органами щодо запропонованих пропозицій.

Підсумковий етап планування містобудівної діяльності – це прийняття та затвердження плану як юридично обов'язкового документа.

За правовою природою генеральні плани населених пунктів є актам органів місцевого самоврядування, хоча розробляються спеціальними організаціями – проектними інститутами («ДІПРОМІСТО», «НДПІ містобудування», «УкрНДІпроцивільсьбуд»). Це пов'язано з тим, що відповідно до статті 14 Закону України «Про основи містобудування» [6] саме до компетенції виконавчих органів сільських, селищних і міських рад у сфері містобудівної діяльності належить забезпечення в установленому законодавством порядку розробки і подання на затвердження відповідних рад місцевих містобудівних програм, генеральних планів, детальних планів, планів червоних ліній, місцевих правил забудови населених пунктів [19]. Державні будівельні норми України, а саме ДБН Б.1.1-15:2012 «Склад та зміст генерального плану населеного пункту» [20], визначають типovu структуру, яку повинні мати генеральні плани. Зокрема, згідно з даним ДБН генеральні плани складаються з аналітичної частини, обґрунтувань і пропозицій [15, с. 122-123].

Висновки. На сучасному етапі в Україні у сфері містобудівної діяльності існує притаманна багатьом сферам суспільного життя ключова проблема, – основи, вимоги, стандарти та обґрунтування необхідності здійснення планування є наявними, а реалізація або виконання розроблених планів – немає. За висновками експертів¹ на сьогодні у сфері містобудування планів більш ніж достатньо. І хоча їх багато, вони навряд чи будуть виконані. Існує термінова потреба застосувати підхід до містобудівної діяльності, який зможе забезпечити реалізацію бажаних сценаріїв з максимально ефективним використанням ресурсів, і який вийде за межі нормативних обмежень та створить спільну, гнучку та чуйну по потреб суспільства систему виконання.

Отже, планування містобудівної діяльності – це процес створення та організації соціальних, економічних і фізичних компонентів населеного пункту для досягнення певних цілей і забезпечення сталого розвитку території, який передбачає систематичне дослідження, оцінку та прийняття рішень щодо землі, інфраструктури та ресурсів у межах громади з метою створення добре організованого та функціонального спільного простору.

Список використаних джерел

1. Концепція публічного управління у сфері містобудівної діяльності: проєкт, 2019. URL: <https://city2030.org.ua/sites/default/files/documents/Kontseptsiya.pdf>
2. Тимохін В. О. Історія й еволюція містобудівного мистецтва. Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка", 2008. № 632. С. 34-43.
3. Liaqat, Waleed. Introduction to town and Urban planning. SlideShare from Scribd, 2024. URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/introduction-to-town-and-urban-planning/40080356>
4. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>
5. Про планування і забудову територій: Закон України від 20.04.2000 р. № 1699-III (втратив чинність). Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-14#Text>
6. Про основи містобудування: Закон України від 16.11.1992 р. № 2780-XII. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-12#Text>
7. Смітюх А. В. Процедура громадського обговорення проєктів містобудівної документації: проблемні питання. *Електронний Репозитарій Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*, 2010. №(1), С. 83-85.
8. Єрминчук Х. Забезпечення громадського інтересу у сфері містобудування: актуальні тенденції. *International scientific e-journal Logoos. Online*, 2019. URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.04.10.html>
9. Liaqat, Waleed. Introduction to town and Urban planning. SlideShare from Scribd, 2024. URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/introduction-to-town-and-urban-planning/40080356>
10. Ганна Бондар: «Міська влада, мешканці, фахівці й держава – усі воюють між собою за міський простір». Українські новини, 2024. URL: https://lb.ua/society/2024/07/01/621147_ganna_bondar_miska_vlada.html
11. Містобудування. Довідник проєктувальника. За ред. Т. Ф. Панченко. К. Укрархбудінформ, 2001. 234 с.
12. Гавроньські К., Петраковська О., Тузова Л., Херник Й. Зміни в системі планування територій Польщі та України за останні 20 р. *Досвід та перспективи розвитку міст України*, 2012. Вип. 23. С. 51-63.
13. Іванова Є. О. Правове регулювання використання земель житлової та громадської забудови у містах України : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2007. 18 с.
14. Кондратенко Ю. В. Правові основи планування забудови земель у межах міст (за законодавством України). *Науковий вісник Чернівецького університету*, 2013. Вип. 660.
15. Рибак К.О. Містобудівна діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 081 – Право. Київ, 2018. 232 с.
16. Kumar, Rahul. Urban planning. SlideShare from Scribd, 2019. URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/urban-planning-127525237/127525237>
17. Товстиженко А. Регулювання містобудівної діяльності: чого очікувати? Дзеркало тижня, 2024. URL: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/regulyvannya_mistobudivnoyi_diyalnosti_chogo_ochikuvati.html
18. Про Генеральну схему планування території України: Закон України від 07.02.2002 р. № 3059-III. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3059-14#Text>
19. Протизаконне обмеження доступу громадян до генеральних планів міст. Права людини в Україні Інформаційний портал Харківської правозахисної групи, 2013. URL: <http://khp.org/index.php?id=1362645858>
20. Про затвердження ДБН Б.1.1-15:2012 Склад та зміст генерального плану населеного пункту: наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 30.12.2021 р. № 367. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=51905
21. Urban Planning for City Leaders. United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat), 2013. URL: <https://unhabitat.org/sites/default/files/download-manager-files/UN%20Habitat%20UPCL%2014-02624%20-%20Combine.pdf> С.9

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.32>**БАСВА О.І.****ПОВНОВАЖЕННЯ СЛІДЧОГО СУДДІ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО
СПІВРОБІТНИЦТВА****AUTHORITY OF THE INVESTIGATING JUDGE IN THE SPHERE
OF INTERNATIONAL COOPERATION**

Стаття присвячена дослідженню повноважень слідчого судді в межах здійснення міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні, зокрема під час допиту особи за запитом компетентного органу іноземної держави та вирішення питань щодо застосування запобіжних заходів під час екстрадиції.

Доведено, що повноваження слідчого судді щодо вирішення питань, пов'язаних з міжнародним співробітництвом, варто виокремлювати в самостійну групу в класифікації його повноважень. Зауважено, що правовій визначеності кримінального процесуального законодавства сприятиме доповнення глави 3 КПК України окремою нормою, яка б закріплювала процесуальний статус слідчого судді як учасника кримінального провадження. Повноваження слідчого судді варто здійснювати відповідно до їх класифікації за критерієм предмета правового регулювання.

Досліджено законодавчу регламентацію проведення допиту особи за запитом компетентного органу іноземної держави. З'ясовано, що регламентація процесуального порядку проведення допиту компетентним органом України в порядку міжнародного співробітництва в режимі відео- або телефонної конференції потребує вдосконалення, зокрема: процесуальний порядок проведення такого допиту має бути визначено в окремій нормі КПК України; слід передбачити, що порядок проведення допиту за допомогою відео- або телефонної конференції за запитом компетентного органу України має здійснюватися слідчим суддею за правилами, аналогічними до тих, які визначені в ст. 225 КПК України «Допит під час досудового розслідування в судовому засіданні».

Проаналізовано процесуальні повноваження слідчого судді під час вирішення питання щодо екстрадиції. Зауважено, що за цих умов слідчий суддя має широке коло повноважень щодо застосування запобіжних заходів (тимчасового арешту, екстрадиційного арешту, запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою), вирішення питання щодо затвердження згоди особи на її видачу та розгляду скарги на видачу особи (екстрадицію). Констатовано потребу у вдосконаленні підходів до визначення строків тимчасового арешту під час видачі особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Ключові слова: *слідчий суддя, міжнародне співробітництво, класифікація повноважень, запит компетентного органу іноземної держави, допит, запобіжні заходи, екстрадиція.*

The article is devoted to the investigation of the powers of the investigating judge within the international cooperation in criminal proceedings, in particular during the

interrogation of a person at the request of a competent authority of a foreign State and addressing the application of precautionary measures during extradition.

It was proven that the investigative judge's powers to resolve issues related to international cooperation should be classified as a separate group in its powers. It was noted that the legal certainty of the criminal procedural legislation will be facilitated by addition of a separate rule to Chapter 3 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which would establish procedural status of the investigating judge as a participant in criminal proceedings. The powers of the investigating judge should be exercised in accordance with their classification according to their classification by the criterion of subject-matter of legal regulation.

The legislative regulation of the interrogation of a person at the request of a competent body of a foreign State was studied. It was found that the regulation of the procedure for conducting an interrogation by a competent body of Ukraine within international cooperation by video or telephone conference needs to be improved, in particular: the procedure for conducting such an interrogation should be defined in a separate norm of the Criminal Procedure Code of Ukraine; it should be provided that the procedure for conducting an interrogation by video or telephone conference at the request of a competent body of Ukraine should be performed by an investigating judge according to the rules similar to those defined in Art. 225 of the Criminal Procedure Code of Ukraine «Interrogation during the pre-trial investigation in the court session».

The procedural powers of the investigating judge in the resolution of the extradition issue were analyzed. It was noted that, under these conditions, the investigating judge has a wide range of powers regarding the application of precautionary measures (temporary arrest, extradition arrest, non-custodial measures of restraint), decision on the approval of a person to extradite him(her) and consideration of a complaint against extradition. The need to improve approaches to determining the terms of temporary arrest during the extradition of the perpetrator was identified.

Key words: *investigative judge, international cooperation, classification of powers, request of the competent authority of a foreign State, interrogation, precautionary measures, extradition.*

Постановка проблеми. Відповідно до положень п. 18 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України слідчий суддя – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення в порядку, передбаченому КПК, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні [1]. Аналіз норм КПК України дозволяє стверджувати, що слідчий суддя наділений широким колом повноважень під час досудового розслідування, зокрема вирішує питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, надає дозволу на проведення визначених у КПК України слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача та прокурора, вирішує питання щодо встановлення процесуальних строків, відводів, долі речових доказів тощо.

Досить широким колом повноважень слідчий суддя наділений і під час здійснення міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні, зокрема допиту за запитом компетентного органу іноземної держави, застосування запобіжних заходів під час екстрадиції, вирішення питання про перейняття кримінального провадження чи виконання вироку суду іноземної держави.

Про затребуваність міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні засвідчують дані судової статистики. Зокрема, 2021 року відбулося 922 судових засідань з питань міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні, 2022 року – 579, а 2023 року – 434 судових засідань [2].

Зазначене вище підтверджує потребу в чіткості й визначеності правових норм щодо регламентації повноважень слідчого судді у сфері міжнародного співробітництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Повноваження слідчого судді під час застосування запобіжних заходів, надання дозволів на проведення слідчих (розшукових) чи негласних слідчих розшукових дій були предметом дослідження таких науковців як І. В. Гловюк, Т. Г. Ільєва, О. В. Капліна, О. Н. Карпов, М. А. Макаров, В. О. Попелюшко, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, Л. Д. Удалова, О. Г. Яновська та інших учених. Проте повноваження слідчого судді під час вирішення питань щодо здійснення міжнародного співробітництва слугували предметом

наукових розробок лише в поодиноких випадках, що й обумовлює актуальність дослідження цієї проблематики.

Метою статті є дослідження повноважень слідчого судді у сфері міжнародного співробітництва під час допиту особи за запитом компетентного органу іноземної держави та вирішення питання про застосування запобіжних заходів у межах екстрадиційної процедури.

Виклад основного матеріалу. Аналіз глави 3 КПК України «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження» дозволяє дійти висновку про те, що на відміну від інших учасників досудового розслідування – прокурора, слідчого, дізнавача, керівника органу досудового розслідування, керівника органу дізнання, підозрюваного, захисника, потерпілого чи свідка, повноваження слідчого судді не закріплені в окремій нормі КПК України, а визначені в нормах, які безпосередньо регламентують порядок проведення певної процесуальної дії. Як зауважує з цього приводу В. О. Попелюшко, повноваження слідчого судді вписані в законі відповідно до кожної окремої кримінальної процесуальної ситуації чи групи подібних (аналогічних) ситуацій. Тому кримінальний процесуальний статус слідчого судді, якщо так можна висловитися, – є «збірним» [3].

У зв'язку з цим, аналіз та узагальнення норм КПК України, які визначають повноваження слідчого судді під час досудового розслідування, уже були предметом наукових досліджень учених-процесуалістів. Так, Т. Г. Ільєва, стверджує, що існує два види судового контролю в кримінальному процесі: 1) слідчий суддя приймає рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, надає дозвіл на проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій (попередній судовий контроль); 2) слідчий суддя розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора (наступний судовий контроль) [4, с. 7].

І. В. Гловюк класифікує повноваження слідчого судді в кримінальному провадженні за предметним критерієм на такі шість груп: 1) дозвільні повноваження (пов'язані з вирішенням питань про проведення слідчих (розшукових) дій, які обмежують конституційні права особи (ст. 166, ч. 2 ст. 234, ч. 2 ст. 237, ч. 5 ст. 240 КПК та ін.); 2) повноваження із забезпечення законності й обґрунтованості застосування заходів кримінально-процесуального примусу; 3) повноваження із здійснення судового контролю (у вузькому значенні); 4) повноваження із забезпечення доказів у кримінальному провадженні; 5) повноваження, пов'язані з міжнародним співробітництвом; 6) допоміжні повноваження [5, с. 305].

Найбільш детальну класифікацію повноважень слідчого судді здійснив В. О. Попелюшко, який стверджує, що з теоретичної та прикладної точки зору, а також з позицій наочності сукупність наданих слідчому судді повноважень варто класифікувати на групи (види) за критерієм предмета правового регулювання, якому значною мірою відповідає структурна побудова КПК на розділи, глави, параграфи, статті та норми [3].

З огляду на викладене вище, повноваження слідчого судді В. О. Попелюшко поділяє на такі групи: 1) повноваження, пов'язані із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження в широкому значенні цього поняття (норми відповідних статей глав 10–18 КПК). Цю групу повноважень на підставі родового предмета правового регулювання вчений пропонує поділяти на види, наприклад, повноваження щодо заходів забезпечення кримінального провадження у вузькому їх значенні – глави 10–17 КПК, щодо запобіжних заходів на стадії досудового розслідування – § 1 глави 18 статті 493, 499 КПК, щодо запобіжних заходів при екстрадиції – глава 44 КПК; 2) повноваження, пов'язані з розглядом та вирішенням питань щодо дачі дозволу на проведення визначених у законі слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на збирання сторонами, передусім стороною обвинувачення, доказів (глави 20, 21 КПК); 3) розгляд і вирішення скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора; 4) повноваження щодо збирання доказів шляхом допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні (ст. 225 КПК), зокрема здійснення такого допиту в режимі відеоконференції (ст. 232 КПК); 5) повноваження, пов'язані із встановленням процесуальних строків; 6) повноваження із розгляду та вирішення питань про відводи під час досудового розслідування; 7) повноваження щодо вирішення на стадії досудового розслідування долі речових доказів; 8) вирішення питання про використання інформації, отриманої внаслідок проведення негласної слідчої (розшукової) дії; 9) низка так званих загальних обов'язків (повноважень) слідчого судді щодо захисту прав людини, закріплених у ст. 206 КПК [3].

Водночас, попри таку детальну класифікацію, поза увагою вченого залишилися повноваження слідчого судді під час здійснення міжнародного співробітництва, які В. О. Попелюшко включив до запобіжних заходів.

Слід зауважити, що під час міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні повноваження слідчого судді не обмежуються лише запобіжними заходами. Зокрема, І. В. Глюбок звертає увагу на те, що «повноваження слідчого судді, пов'язані з міжнародним співробітництвом, полягають у: присутності під час допиту за запитом компетентного органу іноземної держави (ст. 567); застосуванні тимчасового арешту (ст. 583); застосуванні екстрадиційного арешту (ст. 584); перевірці наявності підстав для подальшого тримання особи під вартою або її звільнення (ч. 11 ст. 584); застосуванні запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, для забезпечення видачі особи на запит іноземної держави (ст. 585); затвердженні згоди особи на її видачу (ч. 2 ст. 588); розгляді скарг на видачу особи (екстрадицію) (ст. 591); застосуванні запобіжного заходу до вирішення питання про виконання вироку суду іноземної держави (ч. 9 ст. 602)» [6, с. 118].

На думку М. А. Макарова, окрему групу повноважень слідчого судді становлять його повноваження, пов'язані з розглядом і вирішенням питань, пов'язаних з видачею осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Відповідно до положень ст. 583, 584, 585, 588, 591 КПК України, слідчий суддя уповноважений: приймати рішення про застосування до затриманої особи, яка вчинила злочин за межами України, тимчасового арешту до надходження запиту компетентного органу іноземної держави про її видачу; застосовувати до цієї особи екстрадиційний арешт після надходження такого запиту; застосовувати запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою, для забезпечення видачі особи; затверджувати згоду особи на її спрощену видачу або про відмову в цьому; розглядати скарги на рішення компетентного органу про видачу особи (екстрадицію) [7, с. 33].

Зазначене дає змогу стверджувати, що повноваження слідчого судді під час міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні варто виокремлювати окремою групою в класифікації його повноважень.

Правовій визначеності кримінального процесуального законодавства щодо регламентації повноважень слідчого судді під час досудового розслідування сприятиме доповнення глави 3 КПК України «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження» окремою нормою, що закріплювала б процесуальний статус слідчого судді як учасника кримінального провадження. У цій нормі перелік повноважень слідчого судді варто передбачити відповідно до запропонованої В. О. Попелюшкою класифікації – за критерієм предмета правового регулювання, якому значною мірою відповідає структура побудова КПК України. Причому слід ураховувати, що окрему групу повноважень слідчого судді становлять повноваження щодо здійснення судового контролю під час вирішення питань, пов'язаних із міжнародним співробітництвом у кримінальному провадженні.

Варте уваги також питання про повноваження щодо здійснення допиту особи за запитом компетентного органу іноземної держави та застосування запобіжних заходів у межах виконання повноважень, пов'язаних із вирішенням питань про видачу осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Адже, відповідно до даних судової статистики, екстрадиція є найбільш затребуваною формою міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні.

Так, ст. 567 КПК України регламентує порядок проведення допиту особи за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції. У цій нормі визначено, що вказаний «допит проводять у присутності слідчого судді за місцезнаходженням особи за допомогою відео- або телефонної конференції в таких випадках: 1) неможливості прибуття певних осіб до компетентного органу іноземної держави; 2) для забезпечення безпеки осіб; 3) з інших підстав, визначених слідчим суддею (судом). Допит шляхом відео- або телефонної конференції виконують у порядку, передбаченому процесуальним законом запитуючої сторони тією мірою, якою такий порядок не суперечить засадам кримінального процесуального законодавства України та загальноєвропейським стандартам забезпечення прав людини й основоположних свобод. Компетентний орган запитуючої сторони повинен забезпечити участь перекладача під час проведення відео- або телефонної конференції. Якщо під час допиту слідчий суддя виявив порушення порядку, передбаченого ч. 2 цієї статті, особою, яка здійснює допит, він повідомляє про це учасників процесуальної дії та зупиняє допит з метою вжиття заходів для його усунення. Допит продовжується лише після узгодження з компетентним органом запитуючої сторони необхідних змін у процедурі. Протокол допиту та носії відео- або аудіоінформації надсилають до компетентного органу запитуючої сторони» [1].

Положення наведеної вище норми потребують змін та уточнень. Адже, попри назву ст. 567 КПК України «Допит за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення

відео- або телефонної конференції», у ній розміщено положення, які визначають два різні порядки проведення допиту шляхом проведення відео- або телефонної конференції: 1) допит особи, яка перебуває на території України, компетентним органом іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції, де слідчий суддя присутній та здійснює судовий контроль за дотриманням прав допитуваної особи; 2) допит особи, що перебуває на за межами України, який здійснюється компетентним органом України в порядку міжнародного співробітництва у режимі відео- або телефонної конференції.

Щодо регламентації цього виду допиту, то в ч. 6 ст. 567 КПК України вказано лише те, що допит за допомогою відео- або телефонної конференції за запитом компетентного органу України здійснюється за правилами, передбаченими вказаною статтею [1]. Така регламентація не відповідає принципу правової визначеності законодавства та потребує вдосконалення. Вважаємо, що процесуальний порядок проведення допиту компетентним органом України в порядку міжнародного співробітництва в режимі відео- або телефонної конференції має бути визначено в окремій нормі КПК України. Крім того, слід передбачити, що порядок проведення допиту за допомогою відео- або телефонної конференції за запитами компетентного органу України має здійснюватися слідчим суддею за правилами, аналогічними до тих, які визначені в ст. 225 КПК України «Допит під час досудового розслідування в судовому засіданні».

Така процесуальна форма гарантуватиме дотримання прав особи під час проведення допиту за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції та дозволить використовувати його результати в суді як докази, що сприятиме процесуальній економії, адже не потребуватиме обов'язкового повторного застосування міжнародного співробітництва під час судового провадження.

Окремою формою міжнародного співробітництва є екстрадиція – видача особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку. Екстрадиція передбачає: офіційне звернення про встановлення місця перебування на території запитуваної держави особи, яку необхідно видати, та видачу такої особи; перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі; прийняття рішення за запитом; фактичну передачу такої особи під юрисдикцію запитуючої держави (п. 2 ч. 1 ст. 541 КПК України) [1]. О. Ю. Хабло та Ю. Л. Никифоренко зауважують, що в наведеному вище положенні законодавець визначив окремі етапи екстрадиції як форми міжнародного співробітництва в кримінальному процесі [8, с. 74].

Варто зауважити, що під час застосування екстрадиції слідчий суддя має досить широке коло повноважень. Так, аналіз кримінального процесуального законодавства дозволяє виокремити такі повноваження слідчого судді: застосування тимчасового арешту до затриманої особи, яка вчинила злочин за межами України (ст. 583 КПК України); застосування екстрадиційного арешту після отримання запиту компетентного органу іноземної держави про видачу особи (ст. 584 КПК України); застосування запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, для забезпечення видачі особи на запит іноземної держави (ст. 585 КПК України); затвердження згоди особи на її спрощену видачу або про відмову в цьому (ч. 3 ст. 588 КПК України); розгляд скарги на рішення компетентного органу про видачу особи (екстрадицію) (ст. 591 КПК України) [7, с. 27–28; 9].

Зазначене вище засвідчує, що під час екстрадиції окрему групу повноважень слідчого судді становлять ті, які пов'язані із застосуванням запобіжного заходу. Адже в нормах КПК України передбачено особливий порядок застосування запобіжного заходу щодо особи, до якої вирішується питання про її видачу: затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення за межами України, тимчасовий арешт, екстрадиційний арешт, застосування запобіжного заходу, не пов'язаного із триманням під вартою, для забезпечення видачі особи. Слід урахувувати, що екстрадиційний арешт – застосування запобіжного заходу у вигляді тримання особи під вартою з метою забезпечення її видачі (екстрадиції) (п. 9 ч. 1 ст. 541 КПК України), а тимчасовий арешт – взяття під варту особи, розшукуваної за вчинення злочину за межами України, на строк, визначений КПК України або міжнародним договором України, до отримання запиту про видачу (екстрадицію) (п. 10 ч. 1 ст. 541 КПК) [1].

Вчені-процесуалісти зауважують, що порядок застосування тимчасового арешту не узгоджується з ч. 4 ст. 16 Європейської конвенції про видачу правопорушників, згідно з якою тимчасовий арешт може бути припинений, якщо впродовж 18 днів після арешту запитувана сторона не отримує запит про видачу правопорушника та зазначені в ст. 12 вказаної Конвенції документи [10].

Вважаємо, що норми національного кримінального процесуального законодавства не повинні суперечити міжнародно визначеним стандартам, які закріплені в ратифікованих Україною

договорах. Тому варто підтримати думку О. Н. Карпова щодо необхідності закріплення в ст. 583 КПК України положення про те, що слідчий суддя спочатку виносить ухвалу про застосування тимчасового арешту затриманої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення за межами України, до отримання запиту, але не більше як на 18 діб, якщо інше не визначено міжнародним договором. У подальшому такий строк підлягає продовженню до 40 діб на підставі поданого прокурором клопотання [11, с. 164].

Висновки. Результати проведеного дослідження дають змогу стверджувати, що повноваження слідчого судді під час міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні є окремою класифікаційною групою його повноважень. До цієї групи належать такі повноваження слідчого судді: допит особи за запитом компетентного органу іноземної держави, застосування запобіжних заходів у межах міжнародного співробітництва, розгляд скарг на видачу особи (екстрадицію), затвердження згоди особи на її спрощену видачу або про відмову в цьому. Повноваження слідчого судді під час здійснення міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні потребують законодавчого вдосконалення, що гарантуватиме законність та обґрунтованість рішень і дій слідчого, дізнавача чи прокурора.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>.
2. Про роботу органів прокуратури. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2>.
3. Попелюшко В. О. Слідчий суддя в кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2017. № 1 (9). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14pvoukr.pdf>.
4. Ільєва Т. Г. Функція судового контролю у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.
5. Глов'юк І. В. Функціональна спрямованість діяльності слідчого судді. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серія «Юридические науки»*. 2013. Т. 26 (65). № 2–1 (Ч. 2). С. 303–309.
6. Глов'юк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. 602 с.
7. Макаров М. А. Судовий контроль у кримінальному провадженні : монографія. Київ : Центр учб. літ., 2016. 288 с.
8. Хабло О., Никифорова Ю. Перейняття кримінального провадження від іноземних держав : монографія. Київ : Кафедра, 2024. 194 с.
9. Про затвердження Інструкції про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження : наказ Міністерства юстиції України від 19 серп. 2019 р. № 2599/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-19>.
10. Європейська конвенція про видачу правопорушників : вчинено в Парижі 13 груд. 1957 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text.
11. Карпов О. Н. Застосування тимчасового арешту для забезпечення екстрадиції особи. *Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 20 квіт. 2012 р.). Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. С. 163–167.

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.33>

ДУДКО Є.В.

АДВОКАТ У СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ**A LAWYER IN THE SYSTEM OF SUBJECTS OF GENERAL SOCIAL PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN UKRAINE**

У даній науковій статті з'ясовано зміст і сутність такого виду кримінологічної діяльності, як загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням в Україні, та визначена роль і місце серед суб'єктів її реалізації адвокатів та адвокатури у цілому.

Крім цього, за результатами проведеного аналізу законодавчих актів України та практики їх реалізації, а також вивчення наукової літератури встановлені існуючі у зв'язку з цим проблеми і розроблені науково обгрунтовані шляхи їх вирішення по суті.

Зокрема, акцентована увага на основних напрямках кримінологічної діяльності адвокатів у різноманітних сферах суспільної діяльності нашої держави, яку вони здійснюють попутно як захисники у кримінальних провадженнях, усуваючи таким чином деякі детермінанти, що сприяли вчиненню конкретних злочинних діянь.

Встановлено також й ті детермінанти кореляційного характеру, що впливають на ефективність кримінально-процесуальної діяльності та запобіганню злочинам в Україні, які продукуються порушеннями своїх повноважень з боку адвокатів (як от: неприбуття на слідчі дії; у судове засідання; посередництво у дачі хабара; т. ін.).

Визначені основні заходи кримінологічного спрямування, які можуть, виходячи з їх правового статусу та повноважень у кримінальному провадженні, здійснювати адвокати щодо виявлення та нейтралізації детермінант (причин, умов і корелянтів), що сприяють вчиненню як конкретно взятих кримінальних правопорушень, так і злочинності в Україні у цілому.

У цій роботі встановлені також й основні проблеми, які суттєвим чином впливають на ефективність кримінологічної діяльності та пов'язані з правовими прогалинами, що мають місце у змісті законодавчих актів, які регулюють питання правового статусу адвокатів в Україні (відсутність обов'язку у цих учасників кримінального провадження щодо реалізації завдань, спрямованих на запобігання кримінальним правопорушенням; відсутність в нашій державі спеціалізованого закону, що стосується організації та реалізації заходів запобіжного характеру; низький рівень взаємодії адвокатів та координації своїх дій з іншими суб'єктами запобігання кримінальним правопорушенням, т. ін.).

Виходячи з отриманих результатів дослідження, у даній науковій статті зроблено висновок про необхідність удосконалення правового механізму кримінологічної діяльності адвокатів в Україні, а також про активізацію комплексних доктринальних досліджень з означеної проблематики.

Ключові слова: кримінологічна діяльність; суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням; адвокат; сфера запобігання та протидії злочинності; детермінанти; загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням; правовий статус.

This scientific article clarifies the content and essence of such a type of criminological activity as general social prevention of criminal offenses in Ukraine, and defines the role and place among the subjects of its implementation of lawyers and the legal profession as a whole.

In addition, based on the results of the analysis of the legislative acts of Ukraine and the practice of their implementation, as well as the study of the scientific literature, existing problems in this connection were established and scientifically based ways of solving them were developed.

In particular, attention is focused on the main directions of criminological activity of lawyers in various spheres of social activity of our state, which they carry out along the way as defenders in criminal proceedings, thereby eliminating some determinants that contributed to the commission of specific criminal acts.

Those determinants of a correlational nature that affect the effectiveness of criminal-procedural activity and crime prevention in Ukraine, which are produced by violations of their powers by lawyers (such as: failure to appear for investigative actions, court hearings, mediation in giving bribes, etc.) etc.).

The main measures of criminological direction are determined, which can, based on their legal status and powers in criminal proceedings, be carried out by lawyers in order to identify and neutralize determinants (causes, conditions and correlates) that contribute to the commission of both specific criminal offenses and crime in Ukraine in as a whole

This work also identifies the main problems that significantly affect the effectiveness of criminological activity and are associated with legal gaps in the content of legislative acts that regulate the legal status of lawyers in Ukraine (the lack of obligation of these participants in criminal proceedings regarding the implementation of tasks aimed at preventing criminal offenses; the absence of a specialized law in our country regarding the organization and implementation of measures of a preventive nature; the low level of interaction of lawyers and the coordination of their actions with other entities for the prevention of criminal offenses, etc.).

Based on the results of the research, this scientific article concludes on the need to improve the legal mechanism of the criminological activity of lawyers in Ukraine, as well as on the activation of complex doctrinal research on the specified issue.

Key words: *criminological activity; subject of prevention of criminal offenses; lawyer; the sphere of crime prevention and counteraction; determinants; general social prevention of criminal offenses; Legal Status.*

Постановка проблеми. Сучасний стан злочинності в Україні [1], а також інші соціально-правові проблеми, що створюють потенційні та реальні загрози для всіх без винятку об'єктів кримінально-правової охорони (ст. 1 Кримінального кодексу (КК)), особливо в контексті суспільно небезпечних посягань на основі національної безпеки [2], обумовлюють необхідність по-новому підійти до оцінки криминологічної діяльності та потенційних правових можливостей всіх суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, включаючи адвокатів, а також до визначення ефективності виведених на науковому рівні її видів (загальносоціальному, спеціально-криминологічному, індивідуальному та віктимному напрямках) [3, с. 16-17].

Як видається, виходячи з правового статусу та повноважень адвокатів, особливу науково-практичну цінність має у зв'язку з цим участь цих суб'єктів у загальносоціальному запобіганні кримінальним правопорушенням в Україні, яке має як свій предмет і особливості реалізації на практиці, так і певні суперечності, правові прогалини та колізії.

Як обґрунтовано доводить у зв'язку з цим А. П. Закалюк, ключ до розв'язання цієї суперечливої, а частково й помилкової позиції, вбачається у розумінні того, що заходи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням мають своїм об'єктом явища, події, процеси тощо, які мають із злочинністю, хоч і не спричинюючий чи обумовлюючий, але інший детермінуючий, здебільшого у виді кореляційних зв'язків або зв'язків станів. У такому разі запобіжний вплив, хоч і не є цілеспрямованим, належить до загальносоціального [4, с. 328].

Отже, в наявності конкретна теоретико-прикладна проблема, що має пряме відношення до ефективності даного виду криминологічної діяльності адвокатів в Україні, тобто вибрана тема дослідження є актуальною та такою, що має доктринальне і практичне значення.

Враховуючи зазначене, метою цієї наукової статті є з'ясування соціально-правових можливостей, ролі та місця адвокатів у системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в Україні.

У той самий час, головним завданням даної роботи є наукове обґрунтування шляхів, засобів і заходів криминологічної діяльності адвокатів у контексті загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням в нашій державі.

Стан досліджень. Вивчення наукової літератури показало, що досить активно і предметно питаннями запобіжної діяльності відповідних суб'єктів займаються такі учені, як: В. С. Батигарєєва, Ю. В. Баулін, В. В. Василевич, А. А. Вознюк, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, О. Г. Колб, О. М. Костенко, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, В. А. Мисливий, Д. М. Тичина, В. О. Туляков, В. І. Шакун, ін.

Проте, досі у сучасних наукових джерелах України адвокат як суб'єкт загально-соціально-го запобігання кримінальним правопорушенням комплексному дослідженню не піддавався, що й стало вирішальним при виборі об'єкта і предмета цієї роботи.

Виклад основних положень. Вивчення практики кримінологічної діяльності адвокатів та їх об'єднань в Україні показало, що заходи спрямовані на запобігання кримінальним правопорушенням з їх участю, проявляються у наступному:

а) в економічній сфері – шляхом вчинення дій, пов'язаних із законним перерозподілом власності, шляхом представництва інтересів прав фізичних і юридичних осіб, а також для запобігання кримінальним правопорушенням у даному напрямку; а також полягають у захисті прав вкладників коштів у банківських установах; захисті трудових прав фізичних осіб, у тому числі права на отримання заробітної плати, субсидій, субвенцій, та ін., запобігаючи таким чином кримінально-правові прояви у зазначених сферах суспільних відносин (зазначена кримінологічна діяльність адвокатів має місце і в процесі кримінального провадження);

б) у соціальній сфері – шляхом надання безплатної (за призначенням органу дізнання, слідчого чи суду (ст. 49 КПК України)) юридичної допомоги підозрюваному, обвинуваченому або підсудному у випадках, коли у вказаних осіб відсутні кошти; захист законних прав та інтересів тих осіб, які звільняються з установ виконання покарань, що пов'язані з їх працевлаштуванням, отриманням соціального житла та вирішенням інших проблемних питань;

в) у політичній сфері – шляхом участі у роботі виборчих штабів політичних партій і об'єднань; у виборах у якості кандидатів у депутати всіх рівнів; членства у партіях, що дає можливість адвокатам проводити заходи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням;

г) в інших сферах суспільної діяльності – шляхом надання юридичних консультацій; виступів в засобах масової інформації; випуску навчальної та методичної правової літератури та ін., у тому числі й з питань, що стосуються кримінального провадження.

При цьому варто мати на увазі, що загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням здійснюються адвокатами як індивідуально (Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), так і через їх об'єднання (ст. 4 зазначеного Закону), тобто з використанням передбачених у законі видів адвокатської діяльності.

Важливим у зв'язку з цим є й такий факт, а саме – крім визначених у ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» видів діяльності адвокатів (надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правовий супровід діяльності юридичних і фізичних осіб тощо; органів місцевого самоврядування, держави; складання заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру), зазначені суб'єкти здійснюють й іншу кримінологічно значущу роботу, а саме:

1) надають правову допомогу у виді представництва і захисту прав і свобод та законних інтересів клієнта у кримінальному провадженні (ст. ст. 44-54 КПК);

2) беруть участь у виконавчому провадженні та при виконанні вироку (розділ III КПК);

3) приймають участь в якості захисника в іноземних та міжнародних судах та інших закордонних органах (наприклад, у Європейському суді з прав людини) [5];

4) виступають перед органами державної влади та місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами та ін., які є учасниками кримінального провадження.

При цьому слід погодитись з тими вченими, які вважають, що консультації та роз'яснення адвоката можуть стосуватись тільки юридичних питань, а довідки складаються адвокатом лише щодо чинного законодавства України [6, с. 44]. Тільки при такому підході, як видається, адвокат може здійснювати свою кримінологічну діяльність у відповідності з нормативно-правовими актами у сфері запобігання та протидії злочинності, реалізуючи таким чином зміст своїх правових повноважень як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням.

У контексті з'ясування змісту предмета даного дослідження, кримінально значущим можна вважати й такий факт, а саме: зазначений вид запобігання та протидії кримінальним правопорушенням адвокатами здійснюється на добровільних засадах та у відповідності із визначеними в ст. 4 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» принципами діяльності, пріоритетним з яких є принцип верховенства права [7, с. 49-70]. Як у зв'язку з цим

зазначено в ч. 1 ст. 19 Конституції України, ніхто не зобов'язаний робити те, що не передбачено в законі.

Проте слід мати на увазі, що реалізуючи заходи загальносоціального запобігання злочинам, тобто здійснюючи цей вид криминологічної діяльності на власний розсуд, тобто те, що залежить лише від волевиявлення самого адвоката, останній, як видається, зобов'язаний діяти таким чином, щоб не створити підстав для притягнення його до дисциплінарної відповідальності (ст. 33 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») або для припинення адвокатської діяльності (ст. 32 цього ж Закону).

Аналіз адвокатської практики з означеної проблематики засвідчив, що найбільш поширеними порушеннями, які допускають адвокати у кримінальному провадженні, є:

а) неприбуття на слідчі (розшукові) дії або у судові засідання без поважних причин, що призводить до суттєвого порушення прав об'єктів їх захисту та створює умови для вчинення останніми випадків самокаліцтва, суїциду та нових кримінальних правопорушень [8, с. 90];

б) посередництво у передачі хабарів від клієнтів для дізнавачів, слідчих, прокурорів та суддів [1];

в) схилення клієнта до дачі неправдивих показів, а також створення штучних доказів невинуватості, т. ін. [9, с. 44-46];

г) невірне тлумачення норм права та низька професійна кваліфікація адвокатів, що приводить до незаконного засудження, а в подальшому – до виправдання особи, яка по суті вчинила злочин [1].

Як встановлено в ході даного наукового пошуку, зміст загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням з участю адвокатів полягає також у тому, щоб виявити детермінанти, що сприяють злочинності, та вживати у межах їх компетенції, включаючи об'єднання адвокатів, відповідні заходи щодо їх нейтралізації, блокування, усунення тощо.

Результати даного дослідження показують, що зазначена криминологічна діяльність адвокатури в Україні у цьому напрямку проявляється у:

а) виявленні, запобіганні та протидії детермінантам злочинності соціально-економічного, політичного, організаційно-управлінського, нормативно-правового та соціально-психологічного змісту, що обумовлюють злочинність та вчинення інших правопорушень у сфері економіки, управління та службової діяльності;

б) нейтралізації, усуненні та блокуванні детермінант злочинності в основному соціально-економічного, а також відповідно йому соціально-психологічного, культурологічного, морально-естетичного змісту, що значною мірою продукують детермінантами першої групи, передусім матеріальними негараздами та соціальними викривленнями, які детермінують корисливу мотивацію, у тому числі з метою забезпечення елементарних матеріальних потреб і умов будь-якої людини, а також для збагачення, задоволення за рахунок цього завищених та зверх високих інтересів (як правило, збочених) побутового комфорту, розваг, моди, прикрас та розкішного життя тощо;

в) усуненні детермінант злочинності соціального та індивідуально-психологічного характеру, що відображають негативне та нігілістичне, виразно індивідуалістично-егоїстичне ставлення до інших людей, цінності їхнього життя, здоров'я, честі, гідності, прав та інтересів, включаючи майнові.

При цьому варто зазначити, що, в основному, криминологічна діяльність адвокатів в Україні здійснюється у межах їх участі у кримінальному провадженні.

Висновок. Отже, якщо підсумувати отримані у ході даного дослідження результати, то слід констатувати, що участь адвоката у системі суб'єктів загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням в Україні є необхідною та об'єктивно обумовленою. При цьому, для реалізації зазначеного доктринального підходу та у зв'язку з цим підвищення рівня ефективності криминологічної діяльності вказаних учасників кримінального провадження, варто не тільки активізувати наукові пошуки з означеної проблематики, але й удосконалити на законодавчому рівні в нашій державі правові засади функціонування адвокатури в українському суспільстві та, загалом, – правовий механізм запобігання кримінальним правопорушенням.

Список використаних джерел

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень - грудень 2022 року. *Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

2. Колб О. Г., Пирожик О. В., Щодо змісту понять «інформаційна зброя» та «інформаційний тероризм» – як джерел посягань на національну безпеку України. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 1(15). С. 39-48. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2021.1.03>.
3. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: *Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки*. 424 с.
5. Регламент Європейського суду з прав людини від 01.09.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
6. Меліхова О. В. Адвокатура в Україні: навчально-методичний посібник. Київ: Академія адвокатури України, 2005. 264 с.
7. Головатий С. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія). Доповідь про правовладдя: довідкове видання Київ-Страсбург: USAID, 2011. 91 с.
8. Адвокатура в системі суб'єктів запобігання злочинам в Україні: монографія / за заг. ред. д.ю.н., проф. Коваленка В. В. Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. 214 с.
9. Адвокатура в рішеннях українських судів: Бібліотека адвоката / за заг. ред. С. Ф. Сафулька. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 240 с.
10. Грицюк І.В., Бірюкова І.Г. Правовий статус свідка у кримінальному провадженні: права, обов'язки та відповідальність. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Випуск 6. С. 230-230.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.34>

ПАНФЬОРОВ П.І.

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

WAYS TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF THE NATIONAL THE POLICE AS A SUBJECT OF SPECIAL CRIMINOLOGICAL PREVENTION A CRIMINAL OFFENCE

У статті під діяльністю Національної поліції як суб'єкта спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням слід розуміти діяльність органів та підрозділів поліції, яка складається із сукупності заходів кримінологічної профілактики, відвернення та припинення суспільно небезпечних діянь, спрямована на усунення детермінант, які породжують і сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, а також на недопущення їх реалізації на різних стадіях кримінальної поведінки. Така діяльність містить: організаційне забезпечення (якісна підготовка професійних кадрів, які спеціалізуються на виявленні, розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень; розроблення певних, більш ефективних форм взаємодії з населенням та використання його запобіжних можливостей; забезпечення окремих категорій осіб з підвищеною віктимністю засобами захисту та спеціальною технікою тощо); інформаційне забезпечення, оперативне надходження кримінологічної інформації та пошук її додаткових джерел; прогностично-аналітичне забезпечення включає в себе широкий спектр методів, у тому числі побудови

© ПАНФЬОРОВ П.І. – здобувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності (ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»)

імітаційних моделей, криминогенних ситуацій, карт-схем; наукове забезпечення, використання запобіжних можливостей, облік усіх обставин, ситуацій, що складаються, модернізація апробованих і розроблених нових тактичних прийомів, методичних схем запобігання кримінальним правопорушенням. Зростання злочинності в умовах воєнного часу змушує державу та поліцію вживати посилені заходи, спрямовані на належну організацію запобігання кримінальним правопорушенням. Підрозділи Національної поліції України, реалізуючи призначення правової держави, покликані створювати умови для захисту суспільства від злочинних посягань, сприяти реалізації прав і свобод громадян. Працівники кримінальної поліції в силу специфіки їх функціональних обов'язків, здійснюють оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії, у тому числі перебуваючи на місці вчинення кримінального правопорушення. Саме від якості здійснення працівниками кримінальної поліції першочергових заходів, повноти документального закріплення та оформлення їх результатів багато в чому залежить весь процес подальшого досудового розслідування кримінальних правопорушень. Спеціально-криминологічне запобігання також здійснюється з урахуванням змісту криминологічної профілактики, а також теоретико обґрунтованих та нормативно-визначених заходів щодо відвернення та припинення суспільно небезпечних діянь, маргінальних проявів. Також, значний вплив на зміст спеціально-криминологічного запобігання мають заходи відвернення, які спрямовані на конкретних об'єктів профілактики, які замислюють вчинення суспільно небезпечних діянь, з метою спонукання цих осіб до відмови від реалізації кримінальної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності.

Ключові слова: *Національна поліція України, правоохоронний орган, воєнний стан, кримінальне правопорушення, запобігання, профілактика, обмеження, відвернення.*

In the article, the activity of the National Police as a subject of special criminological prevention of criminal offenses should be understood as the activity of police bodies and units, which consists of a set of measures of criminological prevention, prevention and cessation of socially dangerous acts, aimed at eliminating the determinants that generate and contribute to the commission of criminal offenses, as well as to prevent their implementation at various stages of criminal behavior. Such activities include: organizational support (quality training of professional personnel who specialize in the detection, disclosure and investigation of criminal offenses; development of certain, more effective forms of interaction with the population and the use of its preventive capabilities; provision of certain categories of persons with increased victimization with means of protection and special equipment etc. etc.); information provision, prompt receipt of criminological information and search for its additional sources; prognostic and analytical support includes a wide range of methods, including the construction of simulation models, criminogenic situations, map schemes; scientific support, use of preventive capabilities, accounting of all circumstances, emerging situations, modernization of tested and developed new tactical techniques, methodical schemes for the prevention of criminal offenses. The increase in crime in wartime conditions forces the state and the police to take increased measures aimed at the proper organization of crime prevention. Units of the National Police of Ukraine, implementing the purpose of the rule of law, are called to create conditions for the protection of society from criminal encroachments, to promote the realization of the rights and freedoms of citizens. Employees of the criminal police, due to the specifics of their functional duties, carry out operative and investigative measures and covert investigative (detective) actions, including when they are at the scene of the commission of a criminal offense. The entire process of further pre-trial investigation of criminal offenses depends to a large extent on the quality of the implementation of priority measures by the criminal police officers, the completeness of the documentation and registration of their results. Special criminological prevention is also carried out taking into account the content of criminological prevention, as well as theoretically grounded and normatively determined measures to prevent and stop socially dangerous acts, marginal manifestations. Also, the

content of special criminological prevention has a significant influence on diversionary measures, which are aimed at specific objects of prevention, who plan to commit socially dangerous acts, with the aim of encouraging these persons to abandon the implementation of criminal motivation and intent or to continue criminal activity.

Key words: *National Police of Ukraine, law enforcement agency, martial law, criminal offense, prevention, restriction, diversion.*

Події, що відбуваються в останні декілька років на території нашої держави і безпосередньо пов'язані із суттєвою інтенсифікацією криміногенних загроз, диктують необхідність термінового вжиття комплексу заходів, спрямованих на адаптацію запобіжної практики до нових викликів. Останнє зумовлюється дією, перш за все, чинників військового, політичного (як внутрішньополітичного, так і зовнішньо- і геополітичного), економічного, правового характеру і знаходить прояв у зростанні соціальної напруженості, активному відтворенні нетипових для криміногенної обстановки, в цілому, кримінальних правопорушень.

У такій ситуації, як зазначили О.М. Бандурка та О.М. Литвинов, необхідним є негайне реагування і втручання (більш того, прямий вплив) на цю ситуацію, як органів державної влади, так і суспільства в цілому. Крім того, вирішення проблеми протидії злочинності вимагає поглиблення соціального контролю за вжиттям усіх різноманітних заходів, які проводяться з метою запобігання злочинним проявам, у межах дотримання при цьому основних прав людини [1, с. 99].

Спеціально-кримінологічне запобігання – це сукупність заходів боротьби з кримінальними правопорушеннями, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення суспільно небезпечних діянь на різних стадіях кримінальної поведінки [2, с. 144]. Тобто, об'єднуючим критерієм належності учасників запобіжної діяльності до суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема, спеціально-кримінологічного напрямку, є не функціональна підстава їхнього виділення та класифікації, а діяльність цих суб'єктів щодо нейтралізації, блокування та усунення детермінант, які спричинюють та обумовлюють вчинення суспільно небезпечних діянь, а також щодо їх недопущення на різних стадіях реалізації кримінальної поведінки [3].

Саме у такому контексті й розглянуто це питання та розроблені у зв'язку з цим науково обгрунтовані шляхи підвищення ефективності діяльності Національної поліції України (НПУ) як суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням. При цьому методологічним підґрунтям для вирішення зазначеного завдання дослідження стали теоретичні напрацювання тих учених, які небезпідставно цей вид запобіжної діяльності поділяють на:

1. Кримінологічну профілактику, тобто діяльність, яка складається із сукупності заходів щодо завчасного виявлення та усунення негативних явищ, які виникли чи можуть виникнути і детермінувати злочинність або її окремі види.

Такий вид запобігання кримінальним правопорушенням науковці поділяють на заходи, що здійснюються у межах: профілактики випередження (наприклад, шляхом проведення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів); профілактики обмеження (алкоголізму, наркоманії, злочинної бездіяльності тощо); профілактики усунення; профілактики захисту [2, с. 144].

2. Відвернення кримінальних правопорушень, яке полягає у реалізації сукупності заходів, спрямованих на окремі групи чи конкретних осіб, що виношують кримінальні наміри, замислюють вчинення суспільно небезпечних діянь і позитивно сприймають протиправний спосіб життя, з метою дискредитування кримінальної поведінки, добровільної відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження кримінальної діяльності [2, с. 144].

При цьому зазначена запобіжна діяльність науковцями класифікована на три групи, а саме – на:

1) заходи переорієнтації антисуспільної настанови, які включають у себе: а) спеціальні економічні та соціально-психологічні програми, які розраховуються для того, щоб людина у суспільстві отримувала більш-менш повне задоволення своїх потреб і відмовлялася від реалізації кримінальних намірів [4]; б) заходи, спрямовані на формування у громадян антикримінальної культури; в) кримінологічна поінформованість населення для його більш тісного співробітництва з правоохоронними органами; г) організаційно-правові заходи, які підвищують у людей почуття відповідальності і виробляють у них уявлення про допустимі засоби досягнення своїх потреб [2, с. 145].

2) активні контрзаходи (переконання, різні форми примусу; застереження тощо) [2, с. 145];

3) припинення кримінальних правопорушень [2, с. 145].

У науці під зазначеним видом спеціально-криминологічного запобігання розуміється сукупність різноманітних засобів, спрямованих на недопущення завершення розпочатого кримінального правопорушення і здійснення у зв'язку з цим відповідної спеціальної діяльності [5, с. 36].

Такий висновок ґрунтується на результатах, отриманих під час дослідження питань, пов'язаних із діяльністю щодо припинення кримінальних правопорушень, а також на судовій практиці протидії цим суспільно небезпечним діянням на стадії готування (ст. 14 Кримінальний кодекс (КК) України) та замаху на кримінальне правопорушення (ст. 14 КК України) [6].

Зокрема, учені з цього приводу зробили наступні висновки, які мають у тому числі відношення до запобіжної діяльності НПУ, а саме:

1) виявлення та припинення більшості кримінальних правопорушень цілком можливе на ранньому етапі;

2) ефективність діяльності щодо припинення кримінальних правопорушень багато в чому залежить від професіоналізму діяльності спеціальних органів та їх персоналу;

3) проблема припинення кримінальних правопорушень потребує подальшої теоретичної розробки та вдосконалення практичного їх впровадження;

4) криминологічний аспект припинення кримінальних правопорушень значно ширший, ніж кримінально-правовий і оперативний аспекти (з огляду цього, у криминології й далі ведеться дискусія про те, який термін (запобігання чи протидія) слід вживати на нормативно-правовому рівні) [5, с. 37].

Враховуючи вказані теоретичні підходи, науковці розрізняють наступні заходи припинення кримінальних правопорушень:

а) заходи опанування – спрямовані з метою досягнення добровільної відмови особи від продовження злочинної діяльності;

б) заходи обережності – застосовуються для того, щоб створити умови, які виключають можливість чи перешкоджають продовженню розпочатої кримінальної діяльності;

в) заходи активного втручання – передбачають негайну реакцію суб'єктів запобіжної діяльності у випадках, коли прогаєння часу потягне за собою безпосереднє посягання на об'єкт правової охорони [7, с. 145].

Отже, якщо узагальнити теоретичні та нормативні підходи, що стосуються цієї проблематики, то можна сформулювати наступне визначення поняття спеціально-криминологічного запобігання кримінальним правопорушенням, що здійснюється Національної поліції України як діяльність органів та підрозділів поліції, яка складається із сукупності заходів криминологічної профілактики, відвернення та припинення суспільно небезпечних діянь, спрямована на усунення детермінант, які породжують і сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, а також на недопущення їх реалізації на різних стадіях кримінальної поведінки.

До системоутворюючих ознак, що складають зміст цього поняття, можна віднести наступні:

1. Це є одним із видів запобігання кримінальним правопорушенням, що здійснюється НПУ.

2. Суб'єктами відповідного спеціально-криминологічного запобігання виступають органи та підрозділи НПУ. На нашу думку, в узагальненому вигляді, організація спеціально-криминологічного напрямку запобігання органами та підрозділами НПУ має включати в себе декілька етапів.

I-й) організаційне забезпечення:

– якісна підготовка професійних кадрів, які спеціалізуються на виявленні, розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень;

– розроблення певних, більш ефективних форм взаємодії з населенням та використання його запобіжних можливостей;

– забезпечення окремих категорій осіб з підвищеною віктимністю засобами захисту та спеціальною технікою тощо.

II-й) інформаційне забезпечення, оперативне надходження криминологічної інформації та пошук її додаткових джерел;

III-й) прогностично-аналітичне забезпечення включає в себе широкий спектр методів, у тому числі побудови імітаційних моделей, криминогенних ситуацій, карт-схем;

IV-й) теоретико-методичне забезпечення, використання запобіжних можливостей, облік усіх обставин, ситуацій, що складаються, модернізація апробованих і розроблених нових тактичних прийомів, методичних схем запобігання кримінальним правопорушенням [8].

Отже, діяльність поліції щодо спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням складається із сукупності заходів. Проте, як бачимо, такі заходи мають комплексний та консолідований характер та включають у себе, як заходи спеціально-кримінологічного запобігання, так і тісно переплітаються із заходами загальносоціального та індивідуально-профілактичного запобіжного змісту, що, знову ж таки, свідчить про багатоаспектність поліцейської запобіжної діяльності.

3. Спеціально-кримінологічне запобігання здійснюється досліджуваним правоохоронним органом з урахуванням змісту кримінологічної профілактики, а також теоретико обґрунтованих та нормативно-визначених заходів щодо відвернення та припинення суспільно небезпечних діянь.

Як встановлено під час наукового пошуку, значний вплив на зміст спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням НПУ мають і заходи щодо їх відвернення, які спрямовані на конкретних об'єктів профілактики, які замислюють вчинення суспільно небезпечних діянь, з метою спонукання цих осіб до відмови від реалізації кримінальної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності [9].

4. Спеціально-кримінологічне запобігання, що здійснюється НПУ, спрямовано на усунення детермінант, які породжують, сприяють вчиненню суспільно небезпечних діянь та недопущення їх реалізації на різних стадіях кримінальної поведінки.

Насамперед, діяльність підрозділів НПУ із спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням ґрунтується на аналізі кримінологічної інформації:

- про стан і динаміку кримінальних правопорушень;
- про території та об'єкти, де здійснюється найбільша кількість кримінальних правопорушень;
- про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення і схильні до їх вчинення;
- про рівень латентності різних видів кримінальних правопорушень;
- про стан і заходи щодо запобігання кримінальним правопорушенням та ефективності їх застосування тощо.

Моніторинг цієї інформації служить інформаційною базою для підрозділів поліції, що дозволяє зосереджувати зусилля щодо запобігання кримінальним правопорушенням на найбільш криміногенних ділянках і об'єктах, вибрати ефективні методи запобігання, вивчати і впроваджувати передовий досвід запобіжної діяльності, прогнозувати тенденції криміногенної обстановки.

Вирішення завдань, котрі поставлено перед системою моніторингу протидії злочинності, зазвичай визначається ефективністю діяльності спеціалізованих суб'єктів роботи. Увесь масив інформації використовується для належного проведення негласної роботи та ОРД лише після його аналізу, тобто після здійснення аналітичної роботи. Така робота, на відміну від забезпечення (зокрема, інформаційного), є невід'ємною складовою діяльності оперативних підрозділів. А вже проведення аналітичної роботи сприяє виконанню завдань ОРД та кримінального судочинства як безпосередньо (через отримання нової інформації унаслідок аналізу наявних даних, тобто шляхом аналітичної розвідки), так і опосередковано (шляхом проведення оперативно-розшукових та процесуальних заходів з використанням результатів аналізу наявних відомостей). Зазначене підтверджує і результати дослідження А. А Галючека і В. П. Журавльова, які зазначають, що інформаційне забезпечення ОРД має три взаємопов'язані компоненти: 1) інформаційні системи, які здійснюють збір, накопичення, системне опрацювання, зберігання й видачу необхідної оперативно значущої інформації; 2) аналітична робота, що полягає в здійсненні комплексу організаційних заходів і методичних прийомів з опрацювання та синтезу наявної оперативної та іншої інформації; 3) управлінська діяльність, яка забезпечує прийняття необхідних рішень щодо стратегії і тактики документування кримінальних правопорушень [10, с. 7–8].

Таким чином, із цього можна сформулювати висновок про те, що здійснення спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у діяльності поліції є одним з важливих завдань саме оперативних підрозділів. Оперативно-розшукова профілактика розпочинається з моменту реалізації оперативно-розшукових даних при відкритті кримінального провадження, інтенсивно здійснюється в період проведення невідкладних СРД, НСРД і триває аж до прийняття підсумкового рішення у кримінальному провадженні.

Аналітична ж робота є безпосереднім використанням наявної інформації виконання завдань ОРД та кримінального провадження. До її змісту належить широкий спектр дій (заходів) та їх комплексів. Водночас, до аналітичної роботи слід відносити не лише інтелектуальні операції

з прогнозування, планування та контролю, а й аналітичну розвідку – систему розумових (інтелектуальних) операцій, що проводяться з наявною інформацією для одержання нових знань.

З метою підвищення ефективності здійснення запобігання кримінальним правопорушенням повинна відбуватись координація і взаємодія всіх суб'єктів поліцейської діяльності.

Координація та взаємодія органів та підрозділів поліції у діяльності з спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням здійснюється з використанням наступних форм: створення постійно діючих координаційних органів; взаємний обмін інформацією; спільне проведення нарад, інструктажів, навчальних занять, вироблення узгоджених дій щодо виявлення та розкриття кримінальних правопорушень; підготовка та прийняття спільних рішень; спільне планування і проведення узгоджених профілактичних заходів; інша спільна практична діяльність з наданням різноманітної допомоги один одному; спільне здійснення контролю і загальне підведення підсумків запобіжної діяльності.

При цьому, планування, прогнозування та контроль одночасно є як стадіями організації спеціально-кримінологічного запобігання, так і безпосередніми складовими цієї частини роботи органів та підрозділів НПУ. Адже складання прогнозів та планів, визначення заходів контролю та особливостей їх застосування належить саме до криминологічної категорії управління (об'єктом або процесом) та здійснюється за допомогою аналітичного інструментарію.

Криминологічні рішення приймаються на основі прогнозів, утілюються у планах роботи та коректно реалізуються завдяки заходам контролю. Такі рішення можуть мати різний рівень (масштаб): від прийняття рішення про особливості організації і тактики конкретного заходу – до визначення пріоритетних напрямів діяльності поліцейських загалом.

В цілому недосконалість галузевого законодавства, яке регламентує діяльність органів та установ кримінальної юстиції, а також кримінального та кримінального процесуального законодавства істотно підвищує ризики реалізації кримінальних практик, та, відповідно, негативним чином позначається на спроможності системи кримінальної юстиції, зокрема, органів НПУ протидіяти зазначеним діям шляхом спеціально-кримінологічного запобігання. Наприклад, нині, кримінальним процесуальним законом встановлено, що співробітники оперативних підрозділів здійснюють слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, дізнавача, прокурора (ч. 1 ст. 41 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України). Доручення цих суб'єктів щодо проведення слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом (ч. 3 ст. 41 КПК України). Таке правове регулювання відносин між ними означає, що співробітники оперативних підрозділів позбавлені права на оскарження вказівок, наданих їм на підставі норм кримінального процесуального права та не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Хоча, при цьому, під час виконання доручень слідчого, прокурора користуються повноваженнями слідчого (ч. 2 ст. 41 КПК України) [11].

У той же час процесуальний порядок надання доручень не сприяє підвищенню ефективності виконання завдань щодо спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням з причини того, що містить елементи формалізму. І тут не йдеться про те, що практика досудового розслідування виробляє вкрай заформалізовані процедури. Справа у тому, що сам законодавець закладає в норми кримінального процесуального права такі формальні процедури. Наприклад, Л. М. Лобойко нарахував дванадцять етапів виконання доручень слідчого: 1) складання доручення слідчим; 2) направлення його до відділу документального забезпечення; 3) направлення доручення з відділу документального забезпечення; 4) розгляд цього документа і визначення виконавця; 5) направлення доручення до відділу документального забезпечення; 6) отримання і виконання доручення особою, якій воно доручено; 7) підготовка матеріалів на виконання доручення і супровідного листа на ім'я слідчого; 8) спрямування матеріалів і листа до відділу документального забезпечення; 9) спрямування їх із відділу документального забезпечення; 10) розгляд матеріалів і підпис листа; 11) направлення листа і матеріалів до відділу документального забезпечення; 12) отримання слідчим матеріалів виконання доручення [12, с. 41].

Поряд із цим, підвищення рівня спеціально-кримінологічного запобігання органами та підрозділами НПУ передбачає покращення рівня навчання, підготовки, професіоналізму поліцейських та забезпечення доброчесності. На виконання цього завдання пропонуємо здійснити:

створення науково обгрунтованої методологічної основи інноваційного розвитку системи професійного зростання;

формування дієвої системи професійної орієнтації та добору кандидатів на навчання й службу на основі прозорої системи з орієнтацією на компетенції;

створення системи незалежного оцінювання керівних кадрів, що ґрунтується на особистих заслугах і компетентності, зокрема на розробленні профілів компетентності для всіх керівних посад у системі поліції;

запровадження програм перекваліфікації та працевлаштування осіб, вивільнюваних з органів і установ кримінальної юстиції та/або правоохоронних органів, в ході реформування, скорочення штатів тощо.

удосконалення освітнього процесу шляхом його наближення до потреб практики, зумовлених необхідністю виконання завдань, що покладаються на НПУ, особливо в умовах воєнного стану;

створення умов для подальшого розвитку фундаментальних та прикладних наукових досліджень, сприяння розвитку вітчизняної виробничої бази зі створення сучасних засобів криміналістичної та спеціальної техніки для потреб НПУ.

Таким чином, механізм підвищення ефективності діяльності Національної поліції як суб'єкта спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням поряд із внесенням змін до Кримінального процесуального кодексу України, передбачає також: 1) розроблення та прийняття нової редакції Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», у тому числі, осучаснення на законодавчому рівні оперативно-розшукових задач, пріоритетністю з яких визнати запобігання кримінальним правопорушенням, виявлення та документування латентних кримінальних правопорушень, перевірка інформації про їх вчинення за допомогою оперативно-розшукових заходів та засобів; 2) удосконалення організаційних і правових основ протидії організованій злочинності, зміна архітектури Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»; створення дієвого механізму протидії організованим злочинності за рахунок функціонального розподілу повноважень між суб'єктами протидії проявам організованої злочинності та оптимізації системи запобіжних заходів; 3) внесення змін до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», спрямованих на оптимізацію механізму захисту таких осіб, розробки та впровадження програми захисту учасників кримінального судочинства, а також визначення державного органу, відповідального за її реалізацію; 4) створення науково обґрунтованої методологічної основи інноваційного розвитку системи професійного зростання; формування дієвої системи професійної орієнтації та добору кандидатів на навчання й службу на основі прозорості системи з орієнтацією на компетентність; 5) упровадження системи незалежного оцінювання керівних кадрів, що ґрунтується на особистих заслугах і компетентності, зокрема на розробленні профілів компетентності для всіх керівних посад у системі поліції; програм перекваліфікації та працевлаштування осіб, вивільнюваних з органів і установ кримінальної юстиції та/або правоохоронних органів, в ході реформування, скорочення штатів тощо; 6) удосконалення освітнього процесу шляхом його наближення до потреб практики, зумовлених необхідністю виконання завдань, що покладаються на поліцію, особливо в умовах воєнного стану; 7) розвиток фундаментальних та прикладних наукових досліджень за напрямом осучаснення засобів криміналістичної та спеціальної техніки для потреб НПУ; реалізація кримінологічних програм на кшталт «Правосуддя, дружне до дитини» і міжнародної моделі «Barnahus» та ін.; запровадження спеціалізованих полігонів і профільних методик роботи зі злочинцями, потерпілими.

Список використаних джерел

1. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Поняття і зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 98–108.
2. Кримінологія: підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін.; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
3. Коваленко А.В. Кримінологічний вимір поліцейської діяльності в Україні : монографія. Херсон : Гельветика, 2019. 356 с.
4. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14.12.2021 р. № 1953-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20/print>
5. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
6. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
7. Кримінологія: підручник / О.М. Джу́жа, В.В. Василевич, В.В. Чернєй, С.С. Чернявський та ін.; за заг. ред. В.В. Чернєя, О.М. Джу́жі. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 612 с.

8. Спринцев П.С. Організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 560 с.
9. Литвак О.М. Держава і злочинність: монографія. Київ, 2004. 304 с.
10. Галочек А.А., Журавльов В.Ю. Інформаційне та аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю ОВС : метод. реком. Запоріжжя : Запоріж. юрид. ін-т ДДУВС, 2008. 56 с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
12. Лобойко Л.М. Реформування кримінального процесуального законодавства в Україні (2006-2011 роки): Загальні положення та досудове провадження : монографія. Київ : Істина, 2012. 288 с.

УДК 343.91-051:343.75

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.35>

РЕВА І.П.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ АБО ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONS WHO HAVE COMMITTED VIOLATIONS OF FIRE OR MAN-MADE SAFETY REQUIREMENTS ESTABLISHED BY LAW

У статті здійснена спроба розроблення криминологічного портрету особи, яка вчиняє порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки.

На підставі аналізу судової практики, статистичних даних, результатів досліджень вчених розкрито особливості кримінальних правопорушників цієї категорії за ознаками громадянства, національності, віку, статі, освітнього рівня, судимості, співучасті, фізичного стану, працевлаштування та місця проживання.

На підставі отриманих даних розроблено два типи криминологічного портрету особи, яка вчиняє порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки. Якщо забезпечення дотримання правил пожежної та техногенної безпеки входить до посадових обов'язків особи – чоловік (або жінка) у віці 30–50 років, громадянин України, мешканець міста, з вищою або спеціальною технічною освітою, обіймає керівну посаду (приватний підприємець), раніше не судимий. Якщо забезпечення дотримання правил пожежної та техногенної безпеки не є безпосереднім функціональним обов'язком особи – це чоловік у віці 30–50 років, громадянин України, мешканець міста або села, часто у стані алкогольного сп'яніння, з повною загальною середньою освітою, який офіційно не працевлаштований та раніше не судимий.

Аргументовано, що інформація про типові риси кримінальних правопорушників цієї категорії дозволяє краще зрозуміти детермінанти таких суспільно небезпечних діянь, механізм їх вчинення та диференціювати заходи запобігання на загальносоціальному, спеціально-криминологічному та індивідуальному рівнях.

Ключові слова: протидія, кримінальне правопорушення, правила пожежної та техногенної безпеки, криминологічний портрет, криминологічна характеристика, суб'єкт злочину, особа порушника.

The article attempts to develop a criminological portrait of a person who violates the requirements of fire or man-made safety established by law.

Based on the analysis of judicial practice, statistical data, and the results of research by scientists, the characteristics of criminal offenders of this category were revealed based on citizenship, nationality, age, gender, educational level, criminal record, complicity, physical condition, employment, and place of residence.

On the basis of the obtained data, two types of criminological portrait of a person who commits a violation of the requirements of fire or man-made safety established by law have been developed. If ensuring compliance with the rules of fire and man-made safety is part of the official duties of a person - a man (or woman) aged 30-50, a citizen of Ukraine, a resident of the city, with a higher or special technical education, holding a managerial position (private entrepreneur), previously not convicted. If ensuring compliance with the rules of fire and man-made safety is not a direct functional responsibility of a person, this is a man aged 30-50, a citizen of Ukraine, a resident of a city or village, often in a state of alcohol intoxication, with a complete general secondary education, who is officially not employed and not previously convicted.

It is argued that information about the typical features of criminal offenders of this category allows for a better understanding of the determinants of such socially dangerous acts, the mechanism of their commission, and differentiation of prevention measures at the general social, special criminological and individual levels.

Key words: countermeasures, rules of fire and man-made safety, criminological portrait, criminological characteristics, subject of the crime, person of the violator.

Постановка проблеми. Забезпечення безпеки особи від загроз соціального, природного й техногенного характеру в умовах війни набуває особливого значення. Одним з елементів національної безпеки є захист особи, майна, суспільства та держави від пожеж. Пожежна безпека в Україні забезпечується шляхом функціонування єдиної державної системи цивільного захисту населення. Втім пожежі й надалі створюють суттєву загрозу суспільній безпеці, спричиняючи тяжкі наслідки, зокрема загибель людей, значні матеріальні збитки та екологічні втрати.

За даними територіальних органів управління Державної служби з надзвичайних ситуацій (ДСНС) України упродовж 2023 року в Україні зареєстровано 67 934 пожежі. Матеріальні збитки від пожеж становлять 5,2 млрд грн (з них прями матеріальні збитки – 1,6 млрд грн). Серед головних причин займає з тяжкими наслідками, поряд із загоряннями, пов'язаними з вибухами та обстрілами, понад третину (35,2 %) становлять порушення правил пожежної безпеки [1].

Забезпечення функціонування єдиної державної системи цивільного захисту населення неможливе без ефективного комплексу заходів запобігання протиправним діям, пов'язаним із порушеннями встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки (ст. 270 КК України). Водночас запобігання цим кримінальним правопорушенням неможливе без ретельного вивчення особи злочинця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні періоди проблеми протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з виникненням пожеж, вивчали М. В. Безуглов, В. Д. Безвельський, Ю. О. Бондаренко, М. С. Брайнін, М. М. Букаєв, О. С. Григорьян, С. А. Грущенко, В. С. Давиденко, О. Ф. Дьяченко, А. П. Єгоров, С. І. Зернов, Г. М. Казаков, В. М. Кіцелюк, В. В. Колесніков, Б. В. Мегорський, А. В. Мішин, В. І. Поліщенко, І. О. Попов, О. В. Таран, Є. М. Ткаченко, Ю. В. Цапко, М. Л. Цимбал, І. Д. Чешко та ін. Разом із тим чимало питань кримінологічної характеристики осіб, які вчинили порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Мета статті – на підставі наявної емпіричної бази, а також досліджень вчених узагальнити кримінологічні ознаки осіб, які вчинили порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Особу злочинця вивчають за ознаками віку, статі, сімейного стану, судимості, працевлаштування, освітнього рівня, громадянства, національності тощо. Ознаки особи злочинця у кримінальному праві використовуються для індивідуалізації кримінального покарання та вирішення питань, пов'язаних із звільненням від кримінальної відповідальності та покарання. У криміналістиці ці ознаки вивчаються для розробки методики розслідування кримінального правопорушення, а в кримінології – для розробки заходів запобігання суспільно небезпечним діям [2, с. 81]. Зазначені ознаки прийнято називати соціально-демографічними.

Незважаючи на те, що вони становлять основу криминологічної характеристики особи злочинця, не слід оминати й інші групи ознак цього суб'єкта, зокрема кримінально-правові, соціально-психологічні, соціально-рольові на які слушно звертають увагу криминологи [3, с. 107; 4, с. 135]. Комплексний аналіз зазначених ознак надасть можливість сформувати повну та об'єктивну характеристику осіб, які вчиняють порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки.

Перед тим, як безпосередньо перейти до вивчення елементів криминологічної характеристики осіб, які вчинили порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки, варто звернутись до напрацювань науковців, які вивчали дану проблематику.

В. М. Кіцелюк, зокрема, зазначає, що практика розслідування злочинів, пов'язаних із порушеннями вимог пожежної безпеки, демонструє, що коло суб'єктів, що скоюють такі злочини є достатньо широким та неоднорідним. Виходячи із законодавчих вимог пожежної безпеки, автором було здійснено класифікацію означених порушень за суб'єктами вчинення: службові особи, відповідальні за дотримання правил пожежної безпеки згідно функціональних обов'язків та приватні особи, на яких покладаються обов'язки дотримуватися відповідних правил [5, с. 68].

В. В. Колесніков вважає, що коло осіб, котрі можуть бути порушниками встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, звичайно специфічне, оскільки особи, які порушують правила пожежної безпеки, повинні бути так чи інакше пов'язані з проведенням вогнебезпечних робіт чи використанням вогнебезпечних речовин і матеріалів. Автор погоджується із раніше запропонованою науковцями систематизацією суб'єктів технічних (саме до таких належить аналізований склад) злочинів:

- а) особи, що керують джерелами підвищеної небезпеки (оператори технічних систем);
- б) посадові особи, у чій обов'язки входить забезпечення експлуатації джерел підвищеної небезпеки, контроль за технічним станом і контроль за операторами технічних систем (допуск до джерел підвищеної небезпеки належних осіб, контроль за їх діяльністю);
- в) особи пов'язані з обслуговуванням і ремонтом джерел підвищеної небезпеки;
- г) будь-які особи, які перебувають в сфері дії джерел підвищеної небезпеки і зобов'язані погоджувати з ними свою поведінку, дотримуватися встановлених правил безпеки [6, с. 377–378].

У кримінально-правовому аспекті суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України є загальним. Така позиція зафіксована як у наукових джерелах [7, с. 894], так і підтверджена Верховним судом України, у постанові якого зазначається, що під час вирішення питання щодо кваліфікації дій за ст. 270 Кримінального кодексу України суди повинні зважати на те, що суб'єктом зазначеного злочину є будь-яка фізична особа, яка досягла 16-річного віку [8].

Для аналізу елементів криминологічної характеристики осіб, які вчинили порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки ми звернулись до офіційних статистичних даних. В якості емпіричної бази дослідження були використані статистичні дані Судової влади України, зокрема річна звітність за 2019-2023 роки щодо складу осіб, засуджених за ст. 270 КК України [9], а також судові вироки з Єдиного державного реєстру судових рішень за даний період [10].

Громадянство та національність. Аналіз доступної емпіричної бази засвідчує, що 12 осіб, засуджених у період 2019-2023 р.р. за ст. 270 КК України, 100 % склали громадяни України. Аналіз судової практики показав відсутність будь-яких особливостей, пов'язаних із національною чи етнічною приналежністю кримінальних правопорушників. Перевага українців цілком очевидно зумовлена передусім тим, що вони займають найбільшу частку серед громадян, які проживають на території України.

Місце проживання. Вивчення судової практики свідчить про те, що такі кримінальні правопорушення майже в однаковій мірі вчиняють як мешканці міст, так і сільської місцевості. Це підтверджується і статистичними даними ДСНС, відповідно до яких 52,3 % від загальної кількості пожеж зареєстровано у містах і селищах міського типу, 47,7 % – у сільській місцевості та поза межами сільських населених пунктів України [1]. Часто у селах такі діяння пов'язані з порушеннями правил експлуатації твердопаливних печей.

Стать. Відомості про стать засуджених свідчить про те, що такі злочини вчиняють переважно чоловіки, втім відсоток жінок-порушниць також є доволі високим. За досліджуваний період особи жіночої статі серед засуджених становлять 41,6 %.

Часто порушниця цієї категорії – приватні підприємці і контроль за дотриманням правил пожежної безпеки входить до їх функціональних обов'язків як керівників відповідних підприємств.

Приклад. У порушення ст. 55 Кодексу цивільного захисту України та Правил пожежної безпеки в Україні, затверджених Наказом Міністерства внутрішніх справ України 30.12.2014 за № 1417, ОСОБА_4 – керівниця туристично-розважальної бази заміського комплексу, як особа, яка безпосередньо організувала його діяльність, не визначила у встановленому законом порядку посадову особу, яка мала б забезпечувати пожежну безпеку, не призначила відповідальну особу за пожежну безпеку у будівлі готелю, а також утримання й експлуатацію засобів пожежного захисту, не забезпечила проведення з усіма працівниками при прийнятті на роботу інструктажів з питань пожежної безпеки, у порядку встановленому Постановою Кабінетів Міністрів України від 26.06.2013 № 444 «Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях», не забезпечила належним чином приміщення готелю первинними засобами пожежогашіння, системою оповіщення про пожежу та управління евакуацією людей при її настанні [11].

Вік. Щодо вікових особливостей осіб, засуджених за ст. 270 КК України у період з 2019 по 2023 роки, на момент вчинення злочину 50 % належали до вікової категорії 30-50 років, 16,7 % – 18-25 років, 16,6% – 25-30 років, 8,4 % – 50-65 років, і 8,3% – 65 років і старше. Таким чином найбільшу криміногенну групу за віковою ознакою становлять особи у віці 30-50 років (50 %).

Освіта. Кримінологи слушно відзначають, що характеристика освітнього рівня кримінального правопорушника має важливе значення, адже відповідний рівень тісно пов'язаний із загальною культурною особистістю, її інтелектуальним розвитком та соціальним статусом, правосвідомістю і правовою культурою, колом контактів, життєвими планами та можливостями їх реалізації [12, с. 75].

Серед засуджених у досліджуваному періоді 41,6% осіб мали повну загальну середню, 33,2 % – повну вищу освіту, 14,4% – базову загальну середню, 9,3 % – професійно-технічну та 1,5 % засуджених було без освіти.

Варто звернути увагу на те, що порушники з вищою освітою зазвичай є представниками керівної ланки підприємств та відповідальними за дотримання правил пожежної безпеки відповідно до їх функціональних обов'язків [11, 13].

Низький відсоток осіб без освіти логічно зумовлений тим, що сучасна система освіти в Україні уможливило отримання базової середньої освіти практично всіма особами. Ч. 2 ст. 53 Конституції України встановлює обов'язковість повної загальної середньої освіти, а батьки (особи, які їх замінюють), повинні забезпечити умови для здобуття такої освіти.

Судимість. Наявність судимості є одним з факторів, що вказує на соціальну орієнтацію особистості. Оскільки досліджувані кримінальні правопорушення належать до необережних, особи, що їх вчинили, не відзначаються стійкою антисоціальною спрямованістю, що відобразилось у статистичних даних: лише 2 особи із засуджених за звітний період були раніше судимі (одна з осіб – судима, але визнана такою, що не має судимості).

Співучасть. У співучасті порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки вчиняється рідко. З усіх досліджених випадків – лише один.

Втім іноді відповідальність за дотримання пожежної безпеки розподіляється на підставі функціональних обов'язків між декількома особами.

Приклад. ОСОБА_4 виконував обов'язки директора ТОВ «Техінкоммет». На останнього, як на керівника суб'єкта господарювання, покладено обов'язок із забезпечення пожежної безпеки. Відповідно до посадової інструкції ОСОБА_4, як керівник підприємства, поряд з іншими обов'язками повинен додержуватись правил протипожежної безпеки – тобто є особою, на яку покладено обов'язки з дотримання протипожежних правил.

ОСОБА_6 перебував на посаді токаря ТОВ «Техінкоммет» відповідно до посадової інструкції для токаря, повинен виконувати вимоги нормативних актів про охорону праці та навколишнього середовища та протипожежної безпеки.

25 жовтня 2018 р. приблизно о 16:45, ОСОБА_6 перебував на визначеному йому ОСОБА_4 робочому місці у приміщенні цеху із механічної обробки металів (№1) ТОВ «Техінкоммет». Під час виконання робіт, пов'язаних з різанням металевого швелеру із застосуванням шліфувальної машини типу «болгарка», утворилися фрикційні іскри, небезпечна теплова енергія яких стала джерелом запалювання. За відносно незначний проміжок часу горіння поширилося на горючий полімерний утеплювач зовнішньої частини стіни координатного приміщення. В подальшому полум'я пожежі поширилося на інші приміщення ТОВ «Техінкоммет». У результаті виниклої пожежі оператор-наладчик станків з числовим програмним керуванням ОСОБА_9 та майстер виробництва ОСОБА_10 отримали тілесні ушкодження різного ступеню, а слюсар

механіко-складальних робіт ОСОБА_11 загинув внаслідок токсичної дії чадного газу, обумовленому отруєнням окисом вуглецю при пожежі.

Таким чином, ОСОБА_4, як керівник підприємства: не оформив токаря ОСОБА_6 наряд-допуск на виконання тимчасових вогневих робіт; не визначив своїм розпорядженням постійне місце проведення вогневих робіт, огорожувальні конструкції яких повинні бути з негорючих матеріалів; не забезпечив захисту від потрапляння іскор на обшивку стіни, оздобленої з матеріалів групи горючості Г4, металевими екранами, покривалами з негорючого теплоізоляційного матеріалу чи в інші способи. А ОСОБА_6 не виконав вимоги інструкції з охорони праці під час роботи з ручним електрифікованим інструментом, інструкції з охорони праці при проведенні вогневих робіт, а також вимоги п.1.1 Розділу VII Правил пожежної безпеки в Україні, затверджених Наказом №1417 від 30.12.2014, що знаходиться у прямому причинному зв'язку із виникненням та розповсюдженням пожежі на вказаному товаристві. Відтак обидві особи були визнані винними у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 270 КК України [13].

Стан сп'яніння. Однією з причин втрати пильності громадянами та вчинення порушень правил пожежної безпеки є стан сп'яніння. За результатами аналізу емпіричних джерел кількість таких осіб складає чверть (25 %).

І це не дивно, адже під час сп'яніння значною мірою втрачається розуміння дій, обдуманість поступків, знижується увага та критичне ставлення до своєї поведінки, притуплюється відчуття обережності. Стан сп'яніння свідчить про підвищену суспільну небезпеку злочину, адже внаслідок зниження контролю особи за свою поведінкою під впливом алкоголю підвищується можливість спричинення шкідливих наслідків [14, с. 91].

Приклад. 19 січня 2021 року, приблизно о 08.00 годині, ОСОБА_3, знаходячись в будинку за місцем свого проживання, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, став розпалювати пічку, під час чого, всупереч вимогам Правил пожежної безпеки в Україні, затверджених наказом Міністра внутрішніх справ України від 30.12.2014 № 1417, а саме: п. 2.13, згідно з вимогою яких під час експлуатації пічного опалення не допускається застосування для розпалювання печей легкозаймистих та горючих речовин, та п. 2.18, яким передбачено, що у будинках, приміщеннях, спорудах забороняється зберігання у житлових, громадських, адміністративних, побутових приміщеннях легкозаймистих та горючих речовин, а також використання тари з-під них, – використав для полегшення розпалу невстановлену легкозаймисту речовину, схожу на бензин. В результаті таких дій в будинку виникла пожежа, внаслідок якої житловий будинок було частково знищено вогнем, а малолітній син цивільної дружини ОСОБА_3, який на момент виникнення пожежі перебував в приміщенні будинку, загинув в результаті отруєння чадним газом [15].

Працевлаштування. Серед осіб, засуджених у 2019-2023 р.р. за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України, більшість становили працевдатні, які не працювали і не навчалися – 50 %, приватні підприємці склали 21,7%, робітники – 16,6 %, мали місце також одиничні випадки вчинення досліджуваних порушень вчителями та прокурорами. Статистика Судової влади України не відображає випадків вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної та техногенної безпеки військовослужбовцями, проте в Єдиному державному реєстрі судових рішень вирики щодо таких осіб наявні.

Приклад. ОСОБА_3, уродженець м. Миколаїв, українець, громадянин України, неодружений, із середньо-спеціальною освітою, раніше не судимий, на момент вчинення кримінального правопорушення проходив військову службу за мобілізацією на посаді командира НОМЕР_1 взводу (з охорони об'єкта № 340) 1-го стрілецького батальйону (з охорони та оборони об'єктів державного значення) військової частини НОМЕР_2 Національної гвардії України у військовому званні «молодший сержант».

Згідно ст.ст. 175, 187, 353, 368 Статуту внутрішньої служби ЗСУ та п. 2 ст. 2 Додатку 19 до Статуту внутрішньої служби ЗСУ усі військовослужбовці повинні знати й виконувати вимоги пожежної безпеки і вміти користуватися засобами пожежогасіння. З метою пожежної безпеки заборонено користуватися несправними печами, застосовувати для розпалення вогню запалювальні рідини, залишати матеріали, що можуть горіти, й майно поблизу печей та самі печі без нагляду, топити печі у години відпочинку (сну) особового складу.

ОСОБА_3, не передбачаючи можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинен був і міг їх передбачити, наклав деревини до печі, та побачивши, що вона не розгорілась, налив до печі легкозаймисту горючу рідину бензин з пластикової пляшки, внаслідок чого спалахнув вогонь та у кімнаті відпочинку варті почалась пожежа, внаслідок якої ОСОБА_10 та ОСОБА_14 отримали тілесні ушкодження різного ступеня і наступила смерть ОСОБА_12 [16].

Таким чином, більшість правопорушників цієї категорії (50 %) становлять працездатні особи, які офіційно не працевлаштовані. Такий значний відсоток офіційно не працевлаштованих певною мірою можна пояснити такими обставинами: 1) високий рівень безробіття в Україні; 2) значна частина досліджуваних порушень вчиняються у сільській місцевості, де переважна більшість громадян не мають офіційного місця роботи; 3) офіційне працевлаштування досить часто невідгідне працівнику та/або працевластувачу.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна розробити два типи кримінологічного портрету особи, яка вчиняє порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки, залежно від ситуації вчинення досліджуваного діяння, зокрема, чи входить забезпечення дотримання правил пожежної та техногенної безпеки до посадових обов'язків особи. Якщо так, то це чоловік (або жінка) у віці 30–50 років, громадянин України, мешканець міста, з вищою або спеціальною технічною освітою, обіймає керівну посаду (приватний підприємець), раніше не судимий. Якщо забезпечення дотримання правил пожежної та техногенної безпеки не є безпосереднім функціональним обов'язком особи, то портрет порушника – це чоловік у віці 30–50 років, громадянин України, мешканець міста або села, часто у стані алкогольного сп'яніння, з повною загальною середньою освітою, який офіційно не працевлаштований та раніше не судимий.

Інформація про типові риси кримінальних правопорушників цієї категорії сприяє кращому зрозумінню детермінант цих суспільно небезпечних діянь й механізму їх вчинення, а також – диференціювати відповідні заходи запобігання на загально соціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях.

Список використаних джерел

1. Аналітична довідка про пожежі та їх наслідки в Україні за 12 місяців 2023 року. *Державна служба України з надзвичайних ситуацій. Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту*. URL: <https://idundcz.dsns.gov.ua/upload/2/0/1/8/2/6/2/analitichna-dovidka-pro-pojeji-122023.pdf>
2. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій; вступне слово д.ю.н., проф. О. О. Дудорова. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 236 с.
3. Кримінологія : підручник [Текст] / О. М. Джу́жа, В. В. Васи́левич, В. В. Черне́й, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джу́жі. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
4. Кримінологія: підручник / за заг. ред. Ю.В. Нікітіна, С.Ф. Денисова, Є.Л. Стрельцова. Харків: Право, 2018. 416 с.
5. Кіцелюк В. М. Розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : НАВС, 2017. 252 с.
6. Колесніков В. В. Основні елементи криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з пожежами. *Актуальні проблеми кримінального права та процесу*: Матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 10 черв. 2016 року). Кривий Ріг: Поліграфічна компанія «Геліос-Принт», 2016. С. 375–378.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-ге вид., переробл. і допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.
8. ВС пояснив, хто є суб'єктом злочину, пов'язаного з порушенням вимог пожежної безпеки. *Судова влада України*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/581584/>
9. Судова статистика. Річна звітність. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/
10. Вироки за ст. 270 КК України у період з 01 січня 2019 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>
11. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 18 серпня 2022 р. у справі № 127/12626/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105813522>
12. Кримінологія: підручник для студентів вищих навч. закладів / за заг. ред. О.М. Джу́жи. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с. С. 75
13. Вирок Харківського районного суду Харківської області від 08 квітня 2021 р. у справі № 635/559/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96191019>
14. Федорчук І. М. Вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, як

обставина, що обтяжує покарання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 87–97.

15. Вирок Павлоградського міськрайонного суду від 08 грудня 2021 р. Дніпропетровської області у справі № 185/1938/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/102245058>

16. Вирок Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 04 червня 2024 р. у справі № 484/1667/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/119471682>.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343. 985

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.36>

КУЦІЙ В.В.

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ, ЗВІРИНИМ
АБО ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ****ORGANIZATIONAL AND TACTICAL FEATURES OF CONDUCTING
A SEARCH DURING THE INVESTIGATION OF ILLEGAL EMPLOYMENT IN FISH,
GAME OR OTHER WATER EXTRACTIVE FISHING**

У статті розглянуто організаційно-тактичні особливості проведення обшуку при розслідуванні незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. На основі аналізу вчених-криміналістів розглянуто значення обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень. Визначено, що обшук, як слідча (розшукова) дія може бути проведена на початковому етапі розслідування незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом у разі якщо: під час огляду місця події встановлена особа підозрюваного, однак, предмет посягання, знаряддя та засоби знаходяться в транспортному засобі (мотоциклі, автомобілі, човні тощо); встановлена особа, яка вчинила протиправне діяння, на місці події вилучений предмет посягання, знаряддя та засоби кримінального правопорушення, однак отримана інформація, що у житлі чи іншому володінні особи (за місцем проживання, або на підприємстві, складі) злочинця зберігається незаконно виловлена риба для реалізації, знаряддя, засоби для вчинення протиправних діянь; особа не встановлена, однак наявна інформація про її місцезнаходження та місце переховування предметів злочинного посягання, знарядь, засобів кримінального правопорушення за ст. 249 КК України.

Визначено найбільш доцільні місця проведення обшуку, до яких віднесено: риболовецькі човни; рибоохоронні підприємства; за місцем проживання і роботи підозрюваного (-их); у приміщеннях, що належать їх близьким особам чи знайомим; у транспортних засобах; рибних складах тощо.

Виділені найбільш типові помилки при зверненні до слідчих суддів з клопотаннями про проведення обшуку в кримінальних провадженнях щодо незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом: невірна правова кваліфікація кримінального правопорушення; відсутність конкретизації місця проведення обшуку; не засвідчені належним чином документи, які долучалися до клопотання; відсутність індивідуальних або загальних характеристик документів, які планували відшукати.

Розкрито організаційно-тактичні засади етапів проведення обшуку за фактами незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

Ключові слова: обшук, слідчі (розшукові) дії, розслідування, незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, кримінальне провадження, етапи обшуку, організаційно-тактичні особливості.

The article examines the organizational and tactical features of conducting a search during the investigation of illegal employment in fish, game or other water extractive fishing. Based on the analysis of forensic scientists, the importance of search in the investigation of criminal offenses is considered. It was determined that a search, as an investigative (search) action, can be conducted at the initial stage of the investigation of illegal occupation of fish, game or other water extractive fishing in the event that: during the inspection of the scene, the identity of the suspect was established, however, the object of the offense, tools and means are in the vehicle (motorcycles, cars, boats, etc.); the person who committed the illegal act has been identified, the object of the offense, tools and means of the criminal offense have been seized at the scene, however, information has been received that illegally caught fish is stored in the residence or other property of the person (at the place of residence, or at the enterprise, warehouse) of the criminal for sale, tools, means for committing illegal acts; the person has not been identified, but there is information about his location and the place of hiding of objects of criminal trespass, tools, means of a criminal offense under Art. 249 of the Criminal Code of Ukraine.

The most expedient places for carrying out the obushuk have been determined, which include: fishing boats; fish protection enterprises; by the place of residence and work of the suspect(s); in premises belonging to their relatives or acquaintances; in vehicles; fish warehouses, etc.

The most typical mistakes when applying to investigating judges with requests for conducting a search in criminal proceedings regarding illegal occupation of fish, game or other water extractive fishing are highlighted: incorrect legal qualification of the criminal offense; lack of specification of the location of the search; the documents attached to the petition are not properly certified; lack of individual or general characteristics of the documents that were planned to be found.

The organizational and tactical principles of the stages of conducting a search based on the facts of illegal employment in fish, game or other water extractive fishing have been revealed.

Key words: *search, investigative (search) actions, investigation, illegal occupation of fish, game or other aquatic extractive industry, criminal proceedings, stages of raiding, organizational and tactical features.*

Вступ. Обшук є однією із першочергових слідчих (розшукових) дій, оскільки своєчасне його проведення є найважливішою особливістю розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. Згідно зі ст. 234 КПК України, обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [1]. Водночас, така слідча (розшукова) дія проводилася лише у 24 % кримінальних проваджень щодо незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, а отримані в ході її проведення речові докази слугували основою для доведення вини особи. Саме тому це питання потребує детального опрацювання.

Метою статті є розкрити значення та організаційно-тактичні особливості проведення обшуку при розслідуванні незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

Результати дослідження. Обшук займає одне із ключових місць серед системи слідчих (розшукових) дій. Особливо коли мова йде про кримінальні правопорушення проти довкілля. Обшук слід проводити на початковому етапі розслідування, при наявності достатніх доказів для підозри особи або при встановленні обставин, які потребують доказування під час досудового розслідування [2]. О. В. Одерієм були визначені наступні аспекти проведення обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля:

1) визначення предмета обшуку (наприклад, заборонені знаряддя лову; засоби для переробки риби та залишки цієї діяльності, та ін.);

2) вивчення особи обшукуваного та оточуючих його осіб, що дозволяє слідчому сформувати уяву про цих суб'єктів в аспекті оцінки їх професійних та інтелектуальних рис, які можуть бути використані для приховування об'єктів, що необхідно відшукати;

3) визначення часу проведення обшуку й можливостей застосування науково-технічних засобів, необхідних для пошуку й фіксації виявленого;

4) висунення пошукових версій щодо можливих місць приховування, які можуть бути обрані залежно від фаху, службового становища особи, яка має у своєму розпорядженні шукані документи, інші речові докази [3, с. 386].

В ході дослідження було встановлено, що обшук, як слідча (розшукова) дія може бути проведена на початковому етапі розслідування незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом у разі якщо:

- під час огляду місця події встановлена особа підозрюваного, однак, предмет посягання, знаряддя та засоби знаходяться в транспортному засобі (мотоциклі, автомобілі, човні тощо);

- встановлена особа, яка вчинила протиправне діяння, на місці події вилучений предмет посягання, знаряддя та засоби кримінального правопорушення, однак отримана інформація, що у житлі чи іншому володінні особи (за місцем проживання, або на підприємстві, складі) злочинця зберігається незаконно виловлена риба для реалізації, знаряддя, засоби для вчинення протиправних діянь;

- особа не встановлена, однак наявна інформація про її місцезнаходження та місце перебування предметів злочинного посягання, знарядь, засобів кримінального правопорушення за ст. 249 КК України.

Така процесуальна дія проводиться на риболовецьких човнах (100 %), у рибоохоронних підприємствах (64 %), за місцем проживання і роботи підозрюваного (-их) (60 %), у приміщеннях, що належать їх близьким особам чи знайомим (17 %), у транспортних засобах, рибних складах тощо. Варто зазначити, що у разі виявлення предметів кримінального правопорушення та знарядь його вчинення, наприклад, у човні уповноваженій особі на проведення досудового розслідування, керуючись ст. 233 КПК України необхідно звернутися з клопотанням про дозвіл на проведення обшуку до слідчого судді, оскільки човен є транспортним засобом, тобто іншим володінням особи.

Наведемо типовий приклад проведення обшуку з матеріалів кримінального провадження: *«... на підставі ухвали слідчого судді Придніпровського районного суду м. Черкаси, проведено обшук за місцем здійснення господарської діяльності ПП «Інститут з питань іхтіології» – на території та у приміщеннях, розташованих на земельній ділянці без адреси, кадастровий номер 7124984500:01:001:0129, віднесеної до земельного водного фонду та призначеної для ведення водного господарства (розміщення рибоприймального пункту), розташованої в межах Леськівської сільської ради Черкаської області, яка, відповідно до інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, належить Черкаській районній державній адміністрації та передана в оренду ПП «Інститут з питань іхтіології», в ході якого виявлено та вилучено мезинові сітки для лову риби, ятері, документацію, свіжозаморожену рибу, пристрої, схожі на електроролови, гумові човни, відеореєстратор, рушницю та мобільні телефони. У ході обшуку було виявлено та вилучено наступну кількість свіжозамороженої риби, яку була можливість зважити та ідентифікувати: Риба виду ляц 2563,41 кг; Риба виду судак 32,46 кг; Риба виду щука 13,61 кг; Риба виду сом 6,008 кг; Риба виду короп 3,352 кг; Риба виду окунь 631,44 кг; Риба виду плотва 973,13 кг та свіжозаморожена риба, яку через значний об'єм та масу не було можливості зважити та всю ідентифікувати, а саме, – двадцять один палет з брикетами риби різного сорту, висотою 196 см.*

Зразки виявленої риби направлені для проведення дослідження Інституту рибного господарства НААН України та згідно з актом обстеження вилученої риби від 22.05.2020 частина наданих на дослідження зразків виловлені у період квітня-травня, що являється періодом нерестової заборони на промисловий вилов риби. Крім того, відповідно до листа Інституту № 202-04/20 від 02.04.2020 «Щодо особливостей оцінки істотності шкоди рибному господарству в нерестовий період», шкода вважається істотною, якщо вилов риби здійснено у нерестовий період не залежно від кількості виловленої риби.

Фіксація речових доказів – проведені, шляхом проведення відеозапису обшуку та опису їх у протоколі обшуку» [4].

Водночас необхідно звернути увагу на те, що фактичною підставою для проведення обшуку під час розслідування є обґрунтоване припущення слідчого/дознавача про місцезнаходження певних об'єктів в конкретному місці – житлі чи іншому володінні особи. Правовою підставою для проведення обшуку є ухвала слідчого судді.

Слідчі часто допускали такі помилки при зверненні до слідчих суддів з клопотаннями про проведення обшуку в кримінальних провадженнях щодо незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом:

1) Правова кваліфікація кримінального правопорушення, викладена в клопотанні, не відповідала підставам для проведення обшуку, оскільки документи, які планували відшукати, не мали відношення до кримінального правопорушення, щодо якого подавалося клопотання (42 %);

2) У клопотанні, де порушувалося питання про проведення обшуку, не було конкретної вказівки на те, в якому саме приміщенні необхідно провести обшук (27 %);

3) Копії доданих до клопотання документів та інших матеріалів кримінального провадження, а також копія витягу з ЄРДР щодо кримінального провадження, належним чином не були засвідчені, а іноді були незрозумілими (19 %);

4) У клопотанні не було вказано індивідуальних або загальних характеристик документів, які планували відшукати (12 %).

Важливого значення, які впливають на ефективність та результативність обшуку є виконання всіх організаційних вимог етапів проведення обшуку. Загальновідомо, що етапами обшуку є підготовчий, основний та заключний. Під час планування *підготовчого етапу* обшуку слідчий повинен виконати наступні кроки:

1) Встановити особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться або здобути інформацію про рибне підприємство. Під житлом особи розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. Під іншим володінням особи розуміється транспортний засіб, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи [5, с. 161; 6, с. 428].

2) Отримати ухвалу слідчого судді про дозвіл на обшук (ч. 1 ст. 235 КПК України), звернувшись з клопотанням погодженого з прокурором. До клопотання необхідно додати оригінали або копії документів та інших матеріалів, які обґрунтовують доводи клопотання, а також витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, у межах якого подається клопотання (ч. 3 ст. 234 КПК України).

3) Визначити точне місце і час проведення обшуку.

4) Уточнити прикмети предметів, назву, зміст, документів (якщо обшук здійснюється на підприємстві), з'ясувати можливі місця їх виявлення, а також місця можливого зберігання риби, сіток, електровудок тощо, необхідних для встановлення всіх обставин провадження, розміру істотної шкоди, доведеності вини злочинця.

5) Намітити коло учасників обшуку (працівники поліції, рибоохорони, Держрибагенства, поняті й фахівці). Зазначимо, що перед проведенням робочого етапу необхідно забезпечити обов'язкову участь не менше двох понятих, вимоги щодо яких такі ж самі як і для проведення огляду місця події. Обшук житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії, крім особливостей, встановлених ст. 615 КПК України [1]. Згідно абзацу 3 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України законодавець визначає, що якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, відповідні слідчі (розшукові) дії проводяться без залучення понятих. У такому разі хід і результати проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису [1]. У разі проведення слідчої (розшукової) дії в умовах воєнного стану особа повинна оцінити наявність підстав і прийняти рішення про залучення або незалучення осіб. Перш за все, необхідно врахувати рівень безпеки, який може ускладнити участь суб'єктів у процесі та швидкі зміни обстановки, що вимагають негайних дій для збереження доказової інформації.

6) Вирішити, які технічні засоби повинні використовувати при проведенні відповідних пошукових дій, і забезпечити їх наявність [7, с. 262; 8].

Наприклад, з ухвали слідчого судді від 28.03.2019 по справі 326/284/19 вбачається, що згідно протоколу обшуку від 26.02.2019, проведеного на земельній ділянці, розташованій за адресою: вул. Кабельників, будинок № 1а, м. Бердянськ Запорізької області, яка перебуває

в оренді у ТОВ «Почерк», та де розташований рибоприймальний пункт приватного підприємства «Група науково-промислових досліджень», а також у нежитловій будівлі, яка розташована на зазначеній земельній ділянці та належить на праві приватної власності ТОВ «Почерк», на підставі ухвали Приморського районного суду від 26.02.2019 року про надання дозволу на проведення обшуку, з метою відикування і вилучення, зокрема водних живих ресурсів, які виловлені з порушенням чинного законодавства та мають значення для встановлення істини в даному кримінальному провадженні, вбачається, що в ході проведення обшуку було виявлено та вилучено, зокрема у складському приміщенні у коридорі 25 ящиків з тюлькою, у морозильній камері №2 – 262 ящика з тюлькою, у камері охолодження №7 – 20 ящиків з тюлькою. Вказана тюлька була додатково зважена на напільних електронних вагах та її загальна вага становила 3411 кг. [9].

Основний етап. Після входу на об'єкт обшуку слідчий може пропонувати особам, які там знаходяться, добровільно видати об'єкти, які мають значення у кримінальному провадженні і зазначені в ухвалі слідчого судді на проведення обшуку. Якщо такі об'єкти видані добровільно і немає підстав вважати, що особи приховують будь-які об'єкти, то у деяких випадках може бути достатньо обмежитися вилученням виданого та не проводити подальших пошуків. Проте слід пам'ятати, що іноді особи добровільно видають лише частину об'єктів пошуку, сподіваючись, що цим вони змусять слідство вести в оману та уникнуть проведення пошукових заходів.

Після вивчення обстановки об'єкта обшуку, суб'єкт розслідування отримує нові дані про розташування та особливості приміщення чи місцевості. Він визначає найбільш ймовірні місця знаходження об'єктів пошуку, звертає увагу на місця, які потребують особливого обстеження, виконання певних робіт, застосування спеціальних пошукових засобів та прийомів. На цьому етапі визначається план проведення обшуку, розподіляються обов'язки між учасниками, готуються технічні засоби, обирається найбільш ефективна послідовність та тактика проведення обшуку [5, с. 166].

Заклучний етап обшуку спрямованого на виявлення предметів, знарядь та засобів вчинення протиправних дій за ст. 249 КК України характеризується складанням протоколу обшуку, в якому детально описуються матеріальні об'єкти, які є предметом обшуку та їх місцезнаходження.

Обшук, як вказує О. В. Капліна, відноситься до слідчих дій, при проведенні яких раптовість та невідкладність є умовами успішного досягнення результату. Тому, якщо робити довготривалу перерву під час проведення слідчої дії, можна з зрозумілих причин не отримати бажаного результату та не досягти мети слідчої дії [10, с. 44]. Саме тому, найефективнішим у кримінальних провадженнях цієї категорії слід вважати проведення групових обшуків, тобто одночасне проведення серії обшуків за місцем проживання підозрюваного, на підприємствах, складах, холодильних приміщеннях, транспортних засобах. Раптовість групового обшуку позбавляє зацікавлених осіб можливості попередити один одного про небезпеку й заховати або знищити предмети й документи, що їх компрометують. Для проведення цієї тактичної операції створюється спільна група, яка очолюється прокурором, який керує процесом одночасних обшуків.

Окрім проведення обшуку на підставі отриманої ухвали, під час досудового розслідування незаконного зайняття рибним промыслом мають місце випадки проведення обшуку у невідкладних випадках до постановлення ухвали слідчого судді з порушенням вимог КПК України.

Висновки. Отже при розслідуванні незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промыслом обшук відіграє ключове значення, адже він спрямований на виявлення документів (про видані, діючі дозволи на вилів риби; декларації на кількість виловленої рибної продукції тощо), знарядь і засобів учинення протиправного діяння; місць розділу риби, зберігання; пошук слідів. Виявлення такої інформації і її процесуальне оформлення сприятиме можливості притягнення осіб до відповідальності за вчинені діяння.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за гал. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К. : Юстініан, 2012. 1224 с.
3. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля: монографія. Харків : Діса-плюс, 2015. 528 с.
4. Справа № 7 11/3895/20. Придніпровський районний суд м. Черкаси. Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/89734228/>

5. Копча В. В., Копча Н. В. Криміналістична техніка, тактика і методика : навч. посіб. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 286 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джуржі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
7. Запотоцький А. П. Основи методики розслідування злочинів у сфері будівництва: монографія. Київ: Освіта України, 2018. 320 с.
8. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Київ: Алерта, 2014. 768 с.
9. Справа № 310/3985/18. Бердянський міськрайонний суд Запорізької області. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/101791373/>
10. Капліна О. В. Проблеми вдосконалення нормативного регулювання проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 42–45.

УДК 343.135

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.37>

БОЛЬШАКОВА А.К.

ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ, ПІДСТАВИ

CLOSURE OF CRIMINAL PROCEEDINGS AT THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION: CONCEPTS, ESSENCE, GROUNDS

Сучасний розвиток країни, спрямований на європейську інтеграцію, потребує якісної трансформації правових та організаційних засад функціонування системи кримінальної юстиції. Невід'ємною складовою цієї системи є сучасне кримінальне процесуальне законодавство. У статті розглядається питання сутності закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування. З'ясовано, що кримінальне провадження – це зафіксована у відповідних процесуальних документах діяльність компетентних державних органів з розслідування діянь, що містять ознаки кримінального правопорушення, а також система інших документів, які містять необхідну для розслідування інформацію. Закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування означає, що кримінально-правовий конфлікт (юридичний конфлікт), який є різновидом суспільних конфліктів, що виникає у зв'язку з припущенням про вчинення кримінального правопорушення, яке посягає на охоронювані кримінальним законом права і інтереси особи, вирішено на користь сторони захисту, що, у свою чергу, означає встановлення органами досудового розслідування таких фактичних даних, за яких здійснення кримінального переслідування буде неможливим.

Виділені основні ознаки, які вказують, що закриття кримінального провадження є правомірним кримінальним процесуальним рішенням: знаходить вираз лише у правовому акті, процесуальна форма якого передбачена законодавством; приймається лише компетентною посадовою особою державного органу; надає відповіді на правові питання, які виникли у кримінальному провадженні і зумовлені встановленими фактичними даними і нормами закону; містить владне волевиявлення про дії, спрямовані на досягнення мети кримінального провадження.

Процесуальне рішення про закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування може бути застосовано в разі встановлення фактичних да-

них, що в законі передбачені як такі, що унеможливають подальше кримінальне переслідування у зв'язку із встановленням, що діяння, внаслідок якого виник кримінально-правовий конфлікт, не існувало, або ж існувало, але не є злочинним, чи у законі передбачені підстави, у разі встановлення яких кримінальне переслідування не може здійснюватися у будьякому випадку.

Підстави закриття кримінального провадження належать до єдиної форми закінчення стадії досудового розслідування, вони суттєво розрізняються між собою, а тому в науковій літературі не одне покоління вчених намагалося класифікувати їх за різними критеріями. Підстави закриття кримінального провадження можна диференціювати на фактичні та юридичні. Під фактичними підставами розуміється їх недостатність для обвинувачення, непереконливість доказів обвинувачення по суті, а під юридичними – обставини, які усувають злочинність діяння чи його караність.

Ключові слова: кримінальне провадження, строки, кримінально-правовий конфлікт, досудове розслідування, процесуальне рішення, підстави закриття.

The modern development of the country, aimed at European integration, requires a qualitative transformation of the legal and organizational foundations of the functioning of the criminal justice system. Modern criminal procedural legislation is an integral part of this system. The article examines the issue of the essence of closing criminal proceedings at the pre-trial investigation stage. It was found that criminal proceedings are the activities of competent state authorities for the investigation of acts containing signs of a criminal offense, as well as a system of other documents that contain the information necessary for the investigation, recorded in the relevant procedural documents. The closure of criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation means that the criminal-legal conflict (legal conflict), which is a type of social conflict that arises in connection with the assumption of the commission of a criminal offense that encroaches on the rights and interests of a person protected by criminal law, has been resolved in favor of the defense party, which, in turn, means the establishment by the pre-trial investigation bodies of such factual data, according to which criminal prosecution will be impossible.

The main features that indicate that the closure of criminal proceedings is a valid criminal procedural decision are highlighted: it is expressed only in a legal act, the procedural form of which is provided for by legislation; accepted only by a competent official of a state body; provides answers to legal questions that arose in criminal proceedings and are determined by established factual data and legal norms; contains an authoritative expression of will about actions aimed at achieving the goal of criminal proceedings.

A procedural decision to close criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation may be applied in the case of establishing factual data, which are provided by law as such that make further criminal prosecution impossible in connection with the establishment that the act, as a result of which a criminal-legal conflict arose, was not existed, or existed, but is not criminal, or the law provides grounds, in case of establishment of which criminal prosecution cannot be carried out in any case.

The grounds for closing criminal proceedings belong to the single form of ending the stage of pre-trial investigation, they are significantly different from each other, and therefore in the scientific literature, more than one generation of scientists tried to classify them according to different criteria. Grounds for closing criminal proceedings can be differentiated into factual and legal. Factual grounds mean their insufficiency for prosecution, unconvincing evidence of the prosecution on the merits, and legal grounds mean circumstances that eliminate the criminality of the act or its punishment.

Key words: criminal proceedings, terms, criminal-legal conflict, pre-trial investigation, procedural decision, grounds for closure.

Постановка проблеми. Наукові та практичні праці вчених, мають велике значення в сучасних умовах реформування кримінального процесуального законодавства. Проте, існують проблеми щодо закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування, які обумовлені недоліками законодавства та відсутністю єдиних підходів до розуміння правових

конструкції такого рішення. Органи досудового розслідування здійснюють кримінальне переслідування, яке можна охарактеризувати як складну діяльність, яка включає в себе притягнення до кримінальної відповідальності і підтримання обвинувачення перед судом.

Процесуальне рішення про закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування може бути застосовано в разі встановлення фактичних даних, передбачених у законі як таких, що унеможливує подальше кримінальне переслідування у зв'язку із встановленням, що діяння, внаслідок якого виник кримінально-правовий конфлікт, не існувало, або ж існувало, але не є злочинним, чи у законі передбачені підстави, у разі встановлення яких кримінальне переслідування не може здійснюватися у будьякому випадку. Закриття кримінального провадження є поширеним явищем у правозастосовній практиці. Це вимагає детального нормативного врегулювання у кримінальному процесуальному законі, розроблення теоретичного підґрунтя для успішного функціонування та розвитку, а також дослідження витоків його зародження та еволюціонування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Незважаючи на важливість, рішення про закриття кримінального провадження має певні проблеми щодо підстав та процесуального порядку його прийняття. Різні аспекти рішення про закриття кримінального провадження були у полі зору багатьох вчених, серед яких: Н. Л. Боржецька, В. В. Довганич, В. Г. Дрозд, О. М. Дуфенюк, С. О. Заїка, В. В. Литвинов, А. С. Максименко, Є. О. Мартинов, В. В. Романюк, С. І. Чернобаєв, Д. О. Шумейко та інші.

Виклад основного матеріалу. Рішення про закриття кримінального провадження має велике значення для кримінального судочинства, оскільки його метою є запобігання засудженню невинних осіб. Протягом багатьох десятиліть це питання було предметом наукових досліджень, і різні науковці надавали різні визначення цьому процесу. Зазвичай його визначають як процедуру, яку виконують органи дізнання, слідчий, прокурор або суд відповідно до закону, щоб завершити збір доказів та встановлення фактів. Н. Л. Боржецька вважає, що закриття кримінального провадження - це процесуальне рішення про неможливість продовження кримінального судочинства за певних обставин, виражене у відмові від подальшого провадження [1, с. 144-145].

Варто наголосити, що закриття кримінального провадження – це одна із закономірних форм закінчення досудового розслідування, що виражається у визнанні уповноваженими на те органами та посадовими особами повної або часткової неможливості провадження з метою уникнення необґрунтованого притягнення громадян до кримінальної відповідальності та зосередження уваги органів слідства на розкритті дійсно злочинних діянь, встановленні та викритті дійсних злочинців. Під час дослідження цього питання В. Г. Дрозд визначав закриття кримінального провадження як юридичний факт, що є завершальним етапом розслідування. На цьому етапі уповноважений державний орган (слідчий, орган дізнання, прокурор) підводить підсумок проведеної роботи, аналізує та оцінює зібрані докази, і на їх основі формулює висновок про неможливість подальшого розслідування через наявність законом передбачених обставин. Також вирішується всі питання, що виникають з прийнятого рішення по суті провадження. Цей юридичний факт усуває правомочність органу, який закриття провадження, щодо розслідування обставин, за якими було прийнято рішення, і створює право зацікавлених осіб на оскарження [2, с. 245-246].

У свою чергу, О. М. Дуфенюк розуміє закриття кримінального провадження як юридичний акт, який завершує досудове розслідування та процесуальне провадження у кримінальному провадженні. На цьому етапі вирішується доля зібраних матеріальних доказів та майна, яке було арештоване, скасовуються обрані запобіжні заходи, а правовідносини учасників процесу після набрання чинності прийнятого рішення переходять у сферу цивільних правовідносин. Під час цього етапу слідчий та прокурор, в межах своїх повноважень, аналізують та оцінюють зібрані докази і на їх основі встановлюють закінчення провадження з урахуванням передбачених законом підстав [3, с. 269-270].

Кримінальне провадження включає в себе проведення процесуальних дій у зв'язку з розслідуванням кримінального правопорушення, які документуються у відповідних процесуальних документах.

Таким чином, можна визначити, що кримінальне провадження це зафіксована у відповідних процесуальних документах діяльність компетентних державних органів із розслідування діяння, що містять у собі ознаки кримінального правопорушення, а також система інших документів, які містять у собі необхідну для розслідування інформацію [4, с. 214-215].

Історія формування та розвитку підстав процесуального порядку закриття кримінального провадження складається з трьох історичних періодів. Перший період (1864 – 1926 рр.)

відзначається тим, що введення процесуального рішення «закриття кримінальної справи» у кримінальному судочинстві призвело до випадків, коли судочинство не могло продовжуватися через певні обставини у справі. Підставами закриття кримінальної справи в цей період були: відсутність ознак злочину у справі; законні підстави некараності; невстановлення винуватого через відсутність доказів. Рішення про закриття кримінальної справи приймали уповноважені судові органи. Також характерною для цього періоду була те, що всі підстави закриття кримінальної справи застосовувалися лише на судових стадіях.

У другому періоді (1926-2001 рр.) вперше була введена можливість закривати кримінальні справи на стадії досудового розслідування за рішенням прокурора і суду. Постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 16 лютого 1926 року було визначено, що кримінальну справу можна закрити, якщо дія особи, яка притягується до відповідальності, не є суспільно небезпечною через свою малу важливість або через недоцільність подальшого провадження справи. Закриття справи на цій стадії можливе лише шляхом відмови від дій, які проводяться на досудовому розслідуванні.

У третьому періоді (2001-2011 рр.) передумови виникнення нового історичного етапу пов'язані з ухваленими у КПК УРСР 1960 р. підставами для закриття кримінальних справ та звільнення особи від кримінальної відповідальності. Застосування цих підстав було можливим лише у випадку визнання винуватості особи, яка вчинила злочин. Законодавець введено нову процедуру завершення досудового слідства: направлення справи до суду для вирішення питання про закриття її у зв'язку зі звільненням від кримінальної відповідальності. Таким чином, на законодавчому рівні підстави закриття кримінальних справ були розділені на дві групи [5, с. 113-115].

Процесуальний інститут закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строку досудового розслідування (п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України) було введено згідно із Законом № 2147-VIII від 03.10.2017. Відповідно кримінальне провадження закривається в разі, якщо: після повідомлення особи про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, крім випадку повідомлення особи про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи. Слідчий, дізнавач, прокурор також зобов'язані закрити кримінальне провадження у разі, коли строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру [6].

Чинний КПК України містить понад двадцять підстав для закриття кримінального провадження на різних етапах кримінального судочинства [6]. Ці підстави належать до єдиної форми закінчення стадії досудового розслідування, але вони суттєво відрізняються між собою. Тому в науковій літературі багато поколінь вчених намагалися класифікувати їх за різними критеріями. Аналізуючи дослідження вчених, можна розрізнити підстави закриття кримінального провадження на фактичні та юридичні. Під фактичними підставами розуміється їх недостатність для обвинувачення, непереконливість доказів по суті провадження, пред'явлених обвинуваченому, а під юридичними – обставинами, які усувають злочинність діяння чи його караність.

Існує ще одна класифікація підстав закриття кримінального провадження, а саме: матеріально-правові та процесуальні. До групи матеріально-правових належать підстави, які ґрунтуються на нормах кримінального права. Процесуальні підстави – це ті, які хоч і не виключають злочинності та караності вчиненого, але на підставі спеціальної вказівки процесуального закону виключають можливість провадження кримінального судочинства. Також існує думка, що підстави закриття кримінального провадження можна розподілити на три групи. Перша група – це підстави, які виключають провадження, друга група – підстави, які надають слідчому, прокурору та суду право на закриття кримінального провадження та третя група – підстави, що пов'язані з конкретними обставинами провадження, коли за результатами розслідування не було зібрано достатніх доказів [7, с. 103-104].

У юридичній літературі загальноприйнятою є думка, що органи досудового розслідування здійснюють кримінальне переслідування. Це виявляється в дослідженні злочинної діяльності особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення. Кримінальне переслідування можна охарактеризувати як складну діяльність, яка включає в себе притягнення до кримінальної відповідальності і підтримання обвинувачення перед судом. Це сукупність процесуальних дій, спрямованих на викриття у вчиненні кримінального юправопорушення притягнутої до кримінальної відповідальності особи, засудження та забезпечення застосування до неї заслуженого покарання.

Досягти справедливого і законного рішення у провадженні можливо лише при здійсненні об'єктивного і законного кримінального переслідування. Це означає, що крім обвинувальних доказів органи розслідування, які здійснюють кримінальне переслідування, повинні досліджувати

встановлені у ході досудового розслідування або надані стороною захисту виправдувальні докази, які перешкоджають здійсненню кримінального переслідування. Така діяльність впливає із принципу змагальності. Органи, які здійснюють досудове розслідування, зобов'язані досліджувати та оцінювати «виправдувальні докази». І лише після того, як встановлять, що обвинувальні докази домінують над виправдувальними, здійснювати подальше кримінальне переслідування [8, с. 117-118].

Встановлено, що кримінальне переслідування складається з двох етапів. Перший етап - це пошукове кримінальне переслідування, спрямоване на виявлення особи, яка скоїла кримінальне правопорушення. Другий етап - це доведення вини особи, яка підозрюється у вчиненні цього правопорушення. Перший етап досудового розслідування кримінального провадження розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Слідчі органи встановлюють склад кримінального правопорушення та розпочинають пошукове переслідування для виявлення особи, яка його скоїла. Другий етап починається з появи в кримінальному провадженні особи, щодо якої є докази її причетності до кримінального правопорушення.

Як зазначає А.С. Максименко, причинами припинення кримінального переслідування на досудових стадіях завжди є встановлення обставин, які відповідно до вимог кримінально-процесуального закону виключають можливість сторони обвинувачення в подальшому здійснювати процесуальну діяльність з метою викриття підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Припинення кримінального переслідування без закриття кримінального провадження не завжди означає розв'язання кримінально-правового конфлікту [9, с. 169-170].

Зокрема, можна виділити основні ознаки, які вказують на те, що закриття кримінального провадження є рішенням у кримінальному процесі: воно визначене у правовому акті, процесуальна форма якого передбачена законодавством; може бути прийняте тільки компетентною посадовою особою державного органу; відповідає на правові питання, що виникають у кримінальному провадженні і зумовлені фактичними даними і нормами закону; містить владне волевиявлення щодо дій, спрямованих на досягнення мети кримінального судочинства [10, с. 182-183].

Закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування означає, що конфлікт вирішено на користь сторони захисту. Органи досудового розслідування встановлюють факти, за яких переслідування стає неможливим, тому провадження припиняється і закривається згідно з КПК України. Розглядаючи поняття «кримінально-правовий конфлікт», можна сказати, що це вид юридичних конфліктів, який, у свою чергу, є видом соціальних конфліктів. Він має низку притаманних йому властивостей, які виявляються в тому, що, по-перше, дії, які спричинили кримінально-правовий конфлікт, чітко передбачені в КК як суспільно небезпечні, а тому кримінально-правовий конфлікт може виникнути лише в разі вчинення дій, які заборонені кримінальними нормами. Конфлікти, які виникли внаслідок вчинення дій, які не передбачені Особливою частиною КК як суспільно небезпечні, не є кримінально-правовими. Також, розв'язання кримінально-правового конфлікту має чітку процесуальну форму згідно з КПК, і лише при її дотриманні можливо законно його розв'язати [11, с. 152-153].

Конфлікт проходить певні стадії свого розвитку, оскільки являє собою суспільне явище, яке починається, розвивається і завершується. Ці стадії включають виникнення, усвідомлення та оцінку конфліктної ситуації, прийняття рішення та вибір засобів вирішення конфлікту, зовнішнє виявлення конфлікту та його вирішення. Кримінально-правовий конфлікт може завершитися шляхом вичерпання або втручання державних органів. Основною ознакою вирішення конфлікту є припинення дій усіх протидіючих сторін незалежно від причини, що його спричинила. Кримінально-правовий конфлікт вважатиметься вирішеним, коли сторони припинять будь-які дії, пов'язані з процесуальною діяльністю у кримінальному судочинстві, незалежно від причини, що його спричинила [12, с. 322-323].

При закритті кримінального провадження на стадії досудового розслідування конфлікт вирішується шляхом прийняття рішення про закриття кримінального провадження. Це призводить до припинення протистояння між сторонами конфлікту, а також до вирішення конфлікту на користь сторони захисту. Після цього рішення конфлікт припиняється, а провадження закривається. Таким чином, закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування означає, що конфлікт вирішено на користь сторони захисту, що в свою чергу означає, що досудові органи встановили факти, які не дозволяють проводити кримінальне переслідування. У цьому випадку провадження припиняється згідно з нормами КПК України, незважаючи на бажання сторін конфлікту [13, с. 428-429].

Висновки. Підводячи підсумки, можна сказати, що кримінально-правовий конфлікт є видом юридичного конфлікту, який, у свою чергу, є різновидом суспільних конфліктів, що виникає

між двома сторонами у зв'язку з припущенням про вчинення кримінального правопорушення. Розв'язаним кримінально-правовий конфлікт слід вважати у разі припинення дій усіх протидіючих сторін незалежно від причини, внаслідок якої це сталося.

Процесуальне рішення про закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування може бути застосовано в разі встановлення фактичних даних, що в законі передбачені як такі, що унеможливають подальше кримінальне переслідування у зв'язку із встановленням, що діяння, внаслідок якого виник кримінально-правовий конфлікт, не існувало, або ж існувало, але не є кримінальним правопорушенням, чи у законі передбачені підстави, у разі встановлення яких кримінальне переслідування не може здійснюватися у будьякому випадку. Зокрема, закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування є остаточним рішенням, бо у випадку його прийняття слідчими органами констатується припинення усіх процесуальних дій протидіючими сторонами кримінально-правового конфлікту щодо розгляду останнього незалежно від причини, внаслідок якої це сталося. Це буде означати, що кримінально-правовий конфлікт вирішено на користь сторони захисту. Значення закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування полягає в тому, що органи досудового розслідування вирішують кримінально-правовий конфлікт у межах своїх повноважень або у передбачених випадках враховують його вирішення самими сторонами; прийняття цього рішення є найшвидшим засобом забезпечення відшкодування шкоди потерпілому; закриття кримінального провадження сприятиме заподіяння менших незручностей особі, щодо якої закривається провадження, через зняття необхідності брати участь ще й у судових стадіях процесу; зменшуватиме навантаження судів; сприятиме скороченню витрат держави на кримінальне судочинство.

Незважаючи на те, що всі підстави закриття кримінального провадження належать до єдиної форми закінчення стадії досудового розслідування, вони суттєво розрізняються між собою, а тому в науковій літературі не одне покоління вчених намагалося класифікувати їх за різними критеріями. Підстави закриття кримінального провадження можна диференціювати на фактичні та юридичні. Під фактичними підставами розуміється їх недостатність для обвинувачення, непереконовість доказів по суті, пред'явлених обвинуваченому, а під юридичними – обставини, які усувають злочинність діяння чи його караність.

Список використаних джерел

1. Боржецька Н. Л. *Форми закінчення досудового розслідування: правові, теоретичні та прикладні проблеми*: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Острог, 2016. 252 с.
2. Дрозд В. Г. *Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики*: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 448 с.
3. Дуфенюк О. М. *Концептуальна модель балансу в кримінальному провадженні: інституційний, правозастосовний, особистісний рівні*: дис. ... доктр. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2023. 568 с.
4. Шумейко Д. О. *Здійснення спеціального кримінального провадження в Україні: теорія і практика*: монографія. Київ: Освіта України, 2020. 400 с.
5. Литвинов В. В. *Закриття кримінальної справи на стадії досудового розслідування* : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро. 2012. 254 с.
6. *Кримінальний процесуальний кодекс України*: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
7. Мартинов Є. О. *Закриття кримінального провадження на стадії підготовчого судового засідання*: дис.. доктр. філ.. права: 081-Право. Київ, 2023. 234 с.
8. Чернобаев С. І. *Повноваження слідчого під час досудового розслідування*: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2020. 242 с.
9. Максименко А. С. *Повідомлення особі про підозру як інститут кримінального процесуального права*: дис... докт. філос.: 081 – Право. Київ, 2022. 233 с.
10. Мирошниченко Н. А., Басалюк Н. В. *Покарання за злочини: новий концепт. Актуальні проблеми політики*. 2021. № 67. С. 180–186
11. Заїка С. О. *Строки у кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів*: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2006. 256 с.
12. Романюк В. В. *Розуміння звільнення від кримінальної відповідальності через призму соціальної справедливості. Університетські наукові записки*. 2020. № 3–4 (75–76). С. 320–328.
13. Довганич В. В. *Застосування строків давності притягнення особи до кримінальної відповідальності на окремих стадіях кримінального провадження. Юридичний науковий електронний журнал: електронне наукове фахове видання*. 2022. № 12. С. 426–429.

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ЗА УЧАСТІ
(СПРИЯННЯ) ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ**

**PECULIARITIES OF THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES
IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY COMMITTED
WITH THE PARTICIPATION (ASSISTANCE) OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS**

Метою статті є формулювання теоретичних засад та практичних рекомендацій щодо особливостей розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що вчиняються за участі (сприяння) працівників правоохоронних органів. Предметом дослідження є особливості розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що вчиняються за участі (сприяння) працівників правоохоронних органів. Методологія. Дослідження базується на використанні загальнонаукових і спеціально-наукових методів і прийомів наукового пізнання. Результати дослідження показали, що суспільна небезпечність кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що вчиняються за участі (сприяння) працівників правоохоронних органів полягає в тому, що подібні категорії кримінальних правопорушень характеризуються високим рівнем латентності. Оскільки працівники правоохоронних органів вступивши у злочинний зв'язок із окремими особами чи організованими злочинними групами, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності використовують своє службове становище для прикриття їх злочинного діяння шляхом розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, допускають навмисне спотворення, знищення чи втрату доказів, затягування досудового розслідування, залякування свідків, потерпілих з метою надання ними недостовірних даних про кримінальне правопорушення тощо.

Констатовано, що особливості розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, які вчиняються за участі (сприяння) працівників правоохоронних органів, вимагають системного, комплексного підходу, побудови криміналістичної методики, яка повинна враховувати широкий спектр обставин, які можуть впливати на процес і результати розслідування: характеру кримінального правопорушення, доступності необхідних фінансових, кадрових та технічних ресурсів; компетентності слідчого, детектива який здійснює досудове розслідування; строків та термінів, що встановлені законодавством для проведення розслідування та подання матеріалів до суду, налагодження ефективної взаємодії між компетентними органами, які уповноважені здійснювати запобігання, протидію та розслідування таких кримінальних правопорушень.

Ключові слова: організація розслідування, план розслідування, планування, кримінальне провадження, кримінальні правопорушення, сфера господарської діяльності, корупційні кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення в сфері службової діяльності, Державне бюро розслідувань, правоохоронні органи.

The purpose of the article is to formulate theoretical principles and practical recommendations regarding the peculiarities of the investigation of criminal offenses in the field of economic activity committed with the participation (facilitation) of law enforcement officers. The subject of the study is the peculiarities of the investigation of criminal offenses in the field of economic activity, which are committed with the

participation (assistance) of law enforcement officers. *Methodology.* The research is based on the use of general scientific and special scientific methods and methods of scientific knowledge. *The results of the study* showed that the public danger of criminal offenses in the sphere of economic activity committed with the participation (facilitation) of law enforcement officers is that similar categories of criminal offenses are characterized by a high level of latency. Since law enforcement officers, having entered into a criminal relationship with individuals or organized criminal groups who commit criminal offenses in the field of economic activity, use their official position to cover up their criminal act by disclosing the data of operative and investigative activities, pre-trial investigation, allow deliberate distortion, destruction or loss of evidence, delay of pre-trial investigation, intimidation of witnesses, victims in order to provide them with unreliable data about a criminal offense, etc.

It was established that the peculiarities of the investigation of criminal offenses in the field of economic activity, which are committed with the participation (assistance) of law enforcement officers, require a systematic, comprehensive approach, the construction of a forensic methodology, which must take into account a wide range of circumstances that can affect the process and results of the investigation: the nature criminal offense, availability of necessary financial, personnel and technical resources; the competence of the investigator, the detective who conducts the pre-trial investigation; terms and deadlines established by legislation for conducting investigations and submitting materials to the court, establishing effective cooperation between competent authorities, which are authorized to carry out prevention, countermeasures and investigations of such criminal offenses.

Key words: *investigation organization, investigation plan, planning, criminal proceedings, criminal offenses, sphere of economic activity, corruption criminal offenses, criminal offenses in the field of official activity, State Bureau of Investigation, law enforcement agencies.*

Вступ. Формування методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень обов'язково містить вказівки організаційного характеру, передусім з тих питань, які тісно пов'язані із загальними методичними вказівками щодо розслідування загалом. В свою чергу планування розслідування є важливим напрямом його організації, який має певні особливості та вимоги щодо ефективності, особливо в умовах сприяння вчинення кримінальних правопорушень з боку працівників правоохоронних органів.

В.А. Журавель наголошує що формування нових і модернізацію існуючих криміналістичних методик доцільно здійснювати на основі узагальнення й теоретичного пояснення накопиченого емпіричного матеріалу та пізнання наукових фактів, які стосуються як механізму вчинення злочинів, так і діяльності з їх розкриття, розслідування та судового розгляду. У зв'язку із цим при визначенні напрямів наукового пошуку щодо криміналістичної методики слід насамперед виходити з потреб судово-слідчої практики, прогностичного бачення ймовірних шляхів розвитку та структурних змін злочинних проявів, міжнародного досвіду боротьби з ними, оскільки нині, на жаль, спостерігається певна диспропорція між запитами практики і результатами наукових досліджень [1, с. 91].

Діяльність із розслідування кримінальних правопорушень в кожному конкретному випадку залежить від організованість її основних елементів, які покликані забезпечити швидке, об'єктивне та якісне досудове розслідування кримінальних проваджень, одним із яких є проведення судових експертиз [2, с. 50].

Так розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що вчиняються за участі (сприяння) працівників правоохоронних органів, вимагає особливого підходу та використання ефективних стратегій організації та планування. В криміналістичній науці все більше признається необхідність вдосконалення організації професійної протидії злочинності на різних рівнях і зокрема при розслідуванні злочинів з використанням не тільки тактичних, але і стратегічних засобів та методів організації, зазначеної вище діяльності [3, с. 136].

На основі аналізу практичних даних підрозділів Національної поліції України на ДБР, БЕБ, особи, які вчиняють кримінальні правопорушення в сфері господарської діяльності, досить швидко пристосовуються до змін в законодавчому регулюванні певного виду господарської

діяльності, плануючи свою подальшу злочинну діяльність, підбирають співучасників та розподіляють між ними функції, обирають технічні засоби з урахуванням їх новацій, відпрацьовують методи приховування слідів кримінального правопорушення.

В наукових джерелах, окремі питання організації та планування розслідування кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності були предметом дослідження таких вітчизняних вчених: В. А. Журавля, В. О. Коновалової [4], І. Р. Пашинської [5], С. С. Трача [6], С.С. Чернявського, Ю.М. Черноус [7], В. Ю. Шепітька [4] та інших.

Однією з важливих монографій на цю тему є «Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики». Ця монографія була підготовлена колективом авторів, включаючи професора В. Ю. Шепітька, професора В. О. Коновалову та професора В. А. Журавля (2006) [4]. В ній розглядаються проблеми розслідування злочинів, що вчиняються у сфері господарської діяльності, та запропоновано їх криміналістичні методики. Вона надає криміналістичні методики для ефективного розслідування таких видів кримінальних правопорушень в розглядуваній сфері, як фіктивне підприємництво, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також шахрайство з фінансовими ресурсами.

Наукові напрацювання І. Р. Пашинської (2023) [5] присвячені дослідженню теоретичних і практичних основ формування і реалізації криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями у сфері господарської діяльності. Зокрема авторка висвітлює питання, що стосуються криміналістичної класифікації злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами в сфері господарської діяльності, теоретичні основи криміналістичної характеристики злочинів у сфері господарської діяльності, основи методики розслідування злочинів, учинених організованими злочинними групами у сфері господарської діяльності.

С. С. Трач [6] досліджував організованість та плановість розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Зокрема автор слушно зазначає, що сьогодні, практика діяльності правоохоронних органів та суду свідчить про те, що чимало підприємницьких структур є цілком кримінальними новоутвореннями, які суттєво гальмують позитивний розвиток господарської діяльності в Україні.

На необхідності створення певної методології розслідування фінансових злочинів із визначенням її основних принципів наголошує колектив авторів: С.С. Чернявський, Ю.М. Черноус, П. В. Цимбал та ін. [7]. Зокрема, автори констатували важливість врахування суттєвих особливостей у процесі розробки криміналістичних методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, що розширює зміст її криміналістичної характеристики, створює передумови для застосування ефективних методів, засобів і прийомів розслідування, підвищує ефективність діяльності правоохоронних органів, відповідно до його специфіки.

Окремі питання, присвячені кримінально-правовій кваліфікації та алгоритму дій працівників підрозділів стратегічних розслідувань Національної поліції щодо виявлення та розслідування окремих видів злочинів у сфері господарської діяльності, учинених організованими групами і злочинними організаціями було досліджено колективом авторів (Д. Б. Санакоєв, О. В. Неклес, Д. С. Юр'єв та ін). [8].

Проблемам організації слідчого огляду документів при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності присвячували свою увагу такі вчені: А.С. Амеліна, А.І. Середня [9]. Також питання організації збирання доказів, зокрема їх міжнародний аспект були джерелом дослідження таких вчених Ю. Черноус, Д. Бараненко, І. Єна та інші [10].

Натомість висвітленню питань організації розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються працівниками правоохоронних органів в юридичній літературі присвячено досить незначну увагу. Окремі праці стосовно кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень, які вчиняються працівниками правоохоронних органів досліджували: С.І. Литвиненко [11], І.В. Здреника, Т.І. Созанського [12].

Про необхідність формування методик розслідування діянь з ознаками корупції особливо наголошував Г. А. Матусовський, котрий відзначав, що до їх числа можна віднести значну частину економічних злочинів, які вчиняються з корисливих мотивів посадовими та матеріально відповідальними особами, наділеними повноваженнями по управлінню та розпорядженню майном [13].

Не викликає сумніву той факт, що корупція й злочинність в сфері господарської діяльності є взаємозалежними, та мають єдиний спільний мотив – це отримання фінансової вигоди,

матеріальних благ тощо. Вчинення кримінальних правопорушень в господарській сфері фактично супроводжується корупційними зв'язками в тому числі і з правоохоронними органами, а їх спільним інтересом є отримання переважно суб'єктивної вигоди.

Як зазначає С.І. Литвиненко, питання чіткого та систематизованого закріплення підстав, принципів та порядку притягнення посадових осіб правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупції до юридичної відповідальності на сьогодні є не врегульованим. Більше того, юридична наука містить напрацювання лише у сфері юридичної відповідальності окремих органів правопорядку. Системних та комплексних досліджень б цьому напрямі ще не проводилось, що негативно впливає на розуміння і відповідно застосування тих норм про юридичну відповідальність, які існують сьогодні [11, с. 102].

При цьому, слід наголосити, що сфера злочинного впливу працівників правоохоронного органу не обмежена лише їх службовою діяльністю, та може посягати на суспільні відносини в інших сферах, зокрема в сфері господарської діяльності, в тому числі шляхом зловживання своїм службовим становищем під час виконання правоохоронних функцій. Протидія кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності має стратегічне значення для держави і є одним із пріоритетних завдань правоохоронних органів. Однак, через складність виявлення та розслідування вказаної категорії кримінальних правопорушень, а також відсутність дієвої методики їх розслідування – результати роботи системи органів правопорядку є не достатньо ефективними. Для розв'язання вказаної складної ситуації вважаємо за доцільне проведення наукового дослідження питань, що стосуються особливостей розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що вчиняються за участі (сприяння) працівників правоохоронних органів.

Діяльність із розслідування кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності, вчинені за сприяння працівників правоохоронних органів вимагає формування єдиного підходу до розроблення ефективної методики. Розглянемо деякі аспекти, що впливають на організацію розслідування кримінальних правопорушень у цій сфері:

1. Класифікація кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.
2. Правове забезпечення організації розслідування кримінальних правопорушень в розглядуваній сфері.
3. Спеціалізовані методики розслідування кримінальних правопорушень у господарській сфері (аналіз бухгалтерських документів, вивчення фінансових потоків, виявлення легалізації доходів та інші практичні підходи).
3. Доступ до ресурсів, або іншими словами техніко і тактико-криміналістичне забезпечення, експертне забезпечення (фінансування, персонал, технічні засоби та спеціалізовані знання).
4. Взаємодія з іншими органами (розслідування таких кримінальних правопорушень вимагає налагодження співпраці з податковими органами, банками, аудиторськими компаніями та іншими структурами тощо).

В науковій літературі зустрічаються різні способи класифікації кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності. При цьому, важливість визначення основних критеріїв класифікації вказаної категорії кримінальних правопорушень полягає в безпосередньому впливі її на організацію та планування розслідування, їх урахування дозволяє створювати загальні методологічні підстави для вдосконалення прийомів та методів розслідування кримінальних правопорушень.

Не будемо зупинятися на всіх наявних в юридичній науці критеріях, на нашу думку, найбільш розширеною є класифікація В.В. Мойсеєнко: 1) кримінальні правопорушення проти порядку обігу грошей, цінних паперів, інших документів; 2) кримінальні правопорушення проти системи оподаткування; 3) кримінальні правопорушення проти системи бюджетного регулювання; 4) кримінальні правопорушення проти порядку переміщення предметів через митний кордон України; 5) кримінальні правопорушення проти порядку зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю; 6) кримінальні правопорушення проти прав і законних інтересів кредиторів; 7) кримінальні правопорушення у сфері фондового ринку та біржової діяльності; 8) кримінальні правопорушення проти добросовісної конкуренції і антимонопольної діяльності; 9) кримінальні правопорушення проти прав і законних інтересів споживачів; 10) кримінальні правопорушення у сфері приватизації [14, с. 113-118].

На нашу думку, така класифікація найбільш повно охоплює всі суспільні відносини, на які посягає особа злочинця під час вчинення кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності. При цьому, в контексті нашого дослідження слід провести паралель між кримінальними

правопорушеннями в сфері господарської діяльності та кримінальними правопорушеннями, які вчиняються працівниками правоохоронних органів.

Більшість науковців, кримінальні правопорушень, які вчиняють правоохоронні органи відносить до сфері службової діяльності (зловживання владою або службовим становищем; перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу; службове підроблення тощо) та кримінальні правопорушення проти правосуддя: (розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування) [11, с. 104].

При цьому, слід констатувати, що їх злочинна діяльність не обмежується такими вузькими сферами, та може здійснюватися в інших сферах. Для прикладу І.В. Баган, на основі аналізу положень Особливої частини Кримінального кодексу України здійснив спробу поділу кримінальних правопорушень, що можуть бути вчинені працівником правоохоронного органу на такі групи: 1) злочини із загальним суб'єктом, які можуть бути вчинені в тому числі працівником правоохоронного органу; 2) злочини із загальним суб'єктом, вчинення яких службовою особою із використанням свого службового становища утворює кваліфікований склад; 3) злочини із спеціальним суб'єктом – службовою особою, які можуть бути вчинені працівником правоохоронного органу, об'єктом посягання є інша сфера суспільних відносин; 4) злочини із спеціальним суб'єктом, які можуть бути вчинені працівником правоохоронного органу, безпосереднім об'єктом посягання яких є суспільні відносини не у службовій чи правоохоронній сфері, однак, як правило, пов'язані із правоохоронною діяльністю; 5) злочини із спеціальним суб'єктом – службовою особою, які можуть бути вчинені працівником правоохоронного органу безпосередньо у сфері службової діяльності; 6) злочини у яких закон прямо визначає суб'єктом працівника правоохоронного органу (службову особу правоохоронного органу); 7) злочини у яких закон прямо не визначає суб'єктом працівника правоохоронного органу, однак це впливає з положень інших нормативно-правових актів або ж визначає суб'єктом лише окремі категорії працівників правоохоронних органів (слідчих, прокурорів в тощо) [15, с. 39-44].

При цьому, саме до другої групи автор відносить кримінальні правопорушення в сфері господарської діяльності передбачені: ч. 2 ст. 201 КК України (контрабанда); ч. 2 ст. 205-1 КК України (підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців); ч. 3 ст. 206 КК України (протидія законній господарській діяльності); ч. 3 ст. 206-2 КК України (протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації); ч. 3 ст. 229 КК України (незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару) [15, с. 44].

Таким чином, працівники правоохоронних органів можуть бути самостійними суб'єктами вчинення вказаних кримінальних правопорушень, або ж вступивши у злочинний зв'язок із окремими особами чи організованими злочинними групами, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності можуть використовувати своє службове становище для сприяння вчинення кримінальних правопорушень, прикриття їх злочинного діяння тощо. Вказані дії зокрема можуть відбуватися шляхом розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, шляхом навмисного спотворення, знищення чи втрати доказів, затягування досудового розслідування, залякування свідків, потерпілих з метою надання ними недостовірних даних про кримінальне правопорушення чи осіб, причетних до його вчинення, тощо. Такі діяння утворюють сукупність кримінальних правопорушень, що в свою чергу значно ускладнює діяльність слідчого, детектива та потребує забезпечення ефективного забезпечення розслідування таких кримінальних правопорушень.

Висновок. Таким чином, суспільна небезпечність кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що вчиняються за участі (сприяння) працівників правоохоронних органів полягає в тому, що подібні категорії кримінальних правопорушень характеризуються високим рівнем латентності. Оскільки працівники правоохоронних органів вступивши у злочинний зв'язок із окремими особами чи організованими злочинними групами, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, використовують своє службове становище для прикриття їх злочинного діяння шляхом розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, шляхом навмисного спотворення, знищення чи втрати доказів, затягування досудового розслідування, залякування свідків, потерпілих з метою надання ними недостовірних даних про кримінальне правопорушення тощо.

Зазначене зумовлює актуальність дослідження питань присвячених особливостей розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що вчиняються за участі (сприяння) працівників правоохоронних органів.

Список використаних джерел

1. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Видавнича агенція «Апостіль», 2012. 304 с
2. Chornous, Yu., Leliuk, T. (2023). Organization of forensic examinations in criminal proceedings as a condition for the effectiveness of the investigation of criminal offences. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 13(2), 50-62. <https://doi.org/10.56215/naia-chasopis/2.2023.50>
3. Берназ В. Д. Рівні організації розслідування злочинів в стратегії досудового слідства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. № 3-2012. С. 136-140. <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc3/24.pdf>
4. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / Кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; За ред. В. Ю. Шепітька. Х.: Право, 2006. 624 с.
5. Пашинська І.В. Теоретико-методологічні основи розслідування організованої злочинності у сфері господарської діяльності : дис. доктора філософії. Харків. 2023. 296 с.
6. Трач С. С. (2020). До окремих питань криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Юридична наука*. 2(2), 157–166. <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2-2.19>
7. Serhii Cherniavskiy, Yuliia Chornous, Petro Tsymbal, Artem Samodin, Reznik Nadiia. Areas of forensic methodology development in Ukraine. *Journal of Advanced Research in Dynamics and Control Systems*. Volume 12, Special Issue 7, 2020. P. 419-427. DOI: 10.5373 / JARDCS / V12SP7 / 20202124
8. Виявлення та розслідування окремих видів злочинів у сфері господарської діяльності, учинених ОГ і ЗО: методичні рекомендації; кол. авт. Дніпро: ДДУВС, 2021. 60 с.
9. Амеліна А.С., Середня А.І. Проведення слідчого огляду документів при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. № 67 (2021). С. 262-266. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.50>
10. Chornous, Y., Baranenko, D., Yena, I., Hvozdiuk, V., & Dulskiy, O. (2023). Collecting Evidence in the Investigation of Crimes Committed in the Field of Sports: International and European Standards. *Retos*, 51, 219–224. DOI: <https://doi.org/10.47197/retos.v51.99286>
11. Литвиненко С. І. Юридична відповідальність посадових осіб правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупції в Україні. *Право та інновації*. Харків, 2015. № 4. С. 102-109.
12. Созанський Т. І., Здреник І. В. Працівник правоохоронного органу як суб'єкт злочину : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 204 с.
13. Матусовський Г.А. Проблеми формування методик розслідування діянь з ознаками корупції. *Організаційні та правові проблеми боротьби з корупцією*: матеріали «круглого столу», 5 черв. 1998 р. Харків, 1999. С. 17-21.
14. Мойсеєнко В.В. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності як об'єкт кримінологічних досліджень. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 2(23) Том 5, частина 2, 2018. С. 113-118.
15. Баган І.В. Види злочинів, вчинення яких працівником правоохоронного органу має кримінально-правове значення. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Збірник наукових статей. № 49 (2019) С.34-45. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8602/1/1853-Article%20Text-3808-1-10-20200120.pdf>.

**ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ
ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, ПІДОЗРЮВАНОЇ
У РОЗКРАДАННІ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ**

**TACTICAL FEATURES OF INTERROGATING AN OFFICIAL OF A LOCAL
SELF-GOVERNMENT BODY SUSPECTED OF EMBEZZLING BUDGET FUNDS**

Статтю присвячено аналізу та узагальненню результатів наукових досліджень і правозастосовної практики щодо тактичних особливостей проведення допиту службових осіб органів місцевого самоврядування, підозрюваних у розкраданні бюджетних коштів. Розкрито послідовність та алгоритм дій слідчого на підготовчому етапі допиту, а також проаналізовано етапи проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Надається оцінка прийомам та методам отримання доказової бази при вчиненні розкрадання бюджетних коштів службовими особами органів місцевого самоврядування з використанням підроблених документів. З метою підвищення ефективності проведення розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень запропоновано деякі тактико-криміналістичні рекомендації щодо проведення допиту підозрюваного в умовах виникнення конфліктних та безконфліктних слідчих ситуацій.

***Ключові слова:** допит, тактичний прийом, підозрюваний, службова особа, розкрадання, конфліктна слідча ситуація, безконфліктна слідча ситуація.*

The article is devoted to the analysis and generalization of the results of scientific research and law enforcement practice regarding the tactical features of the interrogation of officials of local self-government bodies suspected of embezzlement of budget funds. It was determined that the interrogation itself is one of the key investigative (research) actions in the investigation of embezzlement of budget funds by officials of local self-government bodies, as it allows to establish the purpose, motives of its commission and the circle of participants in criminal activity. The sequence and algorithm of the investigator's actions at the preparatory stage of the interrogation are revealed, and the stages of this investigative (search) action are analyzed. An assessment is made of techniques and methods of obtaining an evidence base in the case of embezzlement of budget funds by officials of local self-government bodies with the use of forged documents. In order to increase the efficiency of the investigation of the investigated category of criminal offenses, some tactical and forensic recommendations are proposed for the interrogation of the suspect in conflict and non-conflict investigative situations. It was concluded that the tactical features of interrogation of officials of local self-government bodies, suspected of embezzlement of budget funds, are outlined by the following circumstances: 1) characteristics of the interrogated person; 2) characteristics of the person conducting the interrogation; 3) specific sphere, type and mechanism of illegal act; 4) the investigative situation that develops during the preparation and conduct of the interrogation.

***Key words:** interrogation, tactical reception, suspect, official, embezzlement, conflict investigative situation, non-conflict investigative situation.*

Постановка проблеми. Сутність допиту як слідчої (розшукової) дії полягає у розпитуванні допитуваної особи, наданні нею усних показань (у формі вільної розповіді або відповідей на поставлені питання), сприйнятті (вислуховуванні) і фіксуванні показань, а також посвідченні

правильності їх запису відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства. Допит є невід'ємною частиною діяльності у кримінальному судочинстві, одним із способів викриття обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Для підозрюваного та обвинуваченого участь у допиті є способом захисту від висунутої підозри або пред'явленого обвинувачення, а потерпілого – способом захисту своїх інтересів.

Вагомий науковий внесок у розробку проблем організаційно-правових, процесуальних, тактичних та психологічних аспектів допиту зробили вчені-криміналісти О.О. Алексєєв, Ю.П. Аленін, В.К. Весельський, А.Ф. Волобуєв, А.В. Іщенко, М.В. Салтєвський, С.М. Стахівський, Р.Л. Степанюк, Л.Д. Удалова, К.О. Чаплинський, С.С. Чернявський, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітько та інші. Разом з тим, на сьогодні досить мало наукових досліджень, присвячених тактичним особливостям допиту службових осіб органів місцевого самоврядування, підозрюваних у розкраданні бюджетних коштів. Соціальна обумовленість криміналізації такого протиправного діяння, у свою чергу, визначає потребу у розробці нових сучасних методик удосконалення процесу доказування при досудовому розслідуванні цих кримінальних правопорушень. Тому у цьому дослідженні ми торкнемось питання проведення такої слідчої (розшукової) дії, як допит зазначеної категорії осіб, які підозрюються у вчиненні розкрадання бюджетних коштів. Власне, ця слідча (розшукова) дія є однією з ключових у кримінальному судочинстві, оскільки в ході її проведення одержується значна частина кримінально значимої інформації, необхідної для встановлення істини у кримінальному провадженні.

Метою статті є аналіз тактичних особливостей проведення допиту службових осіб органів місцевого самоврядування, підозрюваних у вчиненні розкрадання бюджетних коштів, з метою отримання вичерпних і правдивих показань, що мають значення для розслідування кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Допит – це найрозповсюдженіша та найбільш складна слідча (розшукова) дія, що полягає в отриманні від підозрюваних, потерпілих, свідків відомостей про обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Його проведення, зауважує Ю.К. Дорошенко, є трудомісткою діяльністю, яка потребує завчасної і якісної підготовки [1, с. 204]. Окрім того, наголошує дослідник, варто пам'ятати, що допитати особу не означає просто з нею провести бесіду. Йдеться про складний психологічний процес, який полягає в налагодженні співпраці з допитуваною особою, пошуку можливості заручитися підтримкою в досягненні цілей допиту [1, с. 204]. Тому надзвичайно важливо обрати правильну тактику допиту, адже влучний вибір тактичних прийомів з урахуванням особистості допитуваного, можливостей і всіх обставин провадження, а також точне їх застосування сприяє отриманню правдивих і повних показань, викриттю допитуваних у брехні чи усуненню добросовісної омани, дозволяє перевірити достовірність показань в ході допиту при найменших затратах часу та сил слідчого [2, с. 18].

В цілому, тактика допиту являє собою систему прийомів та способів, що базуються на кримінально-процесуальних нормах, і скеровані на отримання від допитуваного найбільш повної та правдивої інформації за фактом події, яка розслідується. Тактичні прийоми, які застосовуються слідчим в ході допиту, є засобами, за допомогою яких відбувається управління комунікаційним процесом та отримання об'єктивних даних. Їх вибір залежить від особистості допитуваного, практичних навичок і досвіду особи, яка допитує, предмета, умов та обставин допиту.

Переходячи до розгляду питання тактики допиту при розслідуванні посягань на бюджетні кошти службовими особами органів місцевого самоврядування, необхідно відмітити, що з криміналістичної точки зору такими протиправними діяннями є незаконне одержання (розкрадання, привласнення, шахрайство) бюджетних коштів з використанням офіційно наданих особі за посадою службових повноважень. Суспільно небезпечні діяння в бюджетній сфері не тільки шкодять бюджетному процесу, але і вчиняються всупереч нормам, які регламентують процес формування, розподілу та використання бюджетних коштів у тих сферах народного господарства, де використовуються бюджетні кошти для забезпечення виконання завдань та функцій держави, тобто у бюджетній сфері [3, с. 10]. Щодо зазначеного питання відмітимо наступне.

На стан якісного розслідування такого протиправного посягання, як розкрадання бюджетних коштів службовими особами органів місцевого самоврядування, безпосередньо впливає знання і розуміння слідчими органами положень та вимог бюджетного законодавства, нормативної регламентації повноважень органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, без знання яких неможлива як правильна кваліфікація дій винних осіб, та і результативне виконання інших процесуальних дій чи тактичних операцій. Зокрема, за даними проведеного опитування, 63 % працівників органів досудового розслідування відмітили вплив

вказаних обставин на ефективність проведення допитів досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Водночас, слід пам'ятати, що бувають випадки, коли допит на початкових етапах розслідування може лише зашкодити кримінальному провадженню, спонукати причетних осіб до приховування або знищення доказів, переміщення прибутків від злочинної діяльності (у тому числі в іншій юрисдикції), впливати на свідків, посилювати заходи конспірації, чинити інші перешкоди слідству. Відповідно, плануючи слідчі (розшукові) дії, необхідно прогнозувати чи є вони доречними в конкретний момент і чи не зашкодять розслідуванню на інших етапах [4].

Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, завжди є носієм значно більшої за своїм об'ємом інформації ніж потерпілі та свідки. Підозрюваний представляє для слідчого інтерес з трьох точок зору: 1) як особистість; 2) як учасник та спостерігач досліджуваної події, процесу та механізму її відображення; 3) як слідоутворюючий та слідоприймаючий об'єкт [5].

Типова особа економічного злочинця, її статус керівника або іншої службової особи взаємопов'язані злочинним умислом у системі господарювання і є основними елементами впливу на формування несприятливих слідчих ситуацій у ході досудового розслідування [6, с. 46]. У першу чергу, ці особи повною мірою використовують свої адміністративні та управлінські функції задля протидії розкриттю розслідуванню кримінального правопорушення, зокрема тиск на підлеглих працівників, свідків, інших осіб. До того ж, в їх розпорядженні наявна вся необхідна фінансово-господарська документація, що не виключає можливості її підробок, знищення тощо. І, нарешті, злочинці в галузі господарювання – це переважно обізнані, висококваліфіковані фахівці, які свій усталений досвід можуть застосовувати для розкрадань майна та інших зловживань, а отже, володіють достатніми суб'єктивними можливостями для професійної підготовки, вчинення, а в подальшому приховування події злочину [6, с. 46].

В кримінальних провадженнях досліджуваної категорії на етапі підготовки до допиту окресленню підлягає перелік питань, які необхідно з'ясувати в підозрюваного. Не зайвим буде залучення спеціаліста з бюджетування чи фахівця-економіста, який може надати допомогу у формулюванні запитань, визначити їхню черговість, представлення нормативної документації, на яку слідчий зможе посилається під час допиту підозрюваного. Він може надати слідчому значну допомогу у процесі підготовки речових доказів для пред'явлення на допиті та роз'ясненні спеціальної термінології. Не є виключенням безпосереднє залучення спеціаліста до проведення цієї слідчої (розшукової) дії з метою розширення практичних можливостей слідчого щодо одержання доказової інформації в кримінальних провадженнях зазначеної категорії.

Як зазначає Ю.К. Дорошенко, підготовка до допиту під час розслідування корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, повинна здійснюватися шляхом:

- ознайомлення з матеріалами кримінального провадження;
- збирання відомостей, що характеризують особу допитуваного;
- встановлення послідовності, в якій варто проводити допити;
- визначення предмета допиту;
- визначення часу, місця та учасників допиту;
- запрошення допитуваного та залучених осіб;
- організація техніко-криміналістичного забезпечення допиту;
- планування допиту, в рамках якого прогнозується ймовірна лінія поведінки учасників допиту, та визначаються відповідні тактичні прийоми допиту [1, с. 206].

Необхідно відмітити, що, для того, щоб точно сформулювати питання і не допустити прогалини у показаннях, слідчий повинен знати не лише обставини, що підлягають встановленню, а й криміналістичну структуру розкрадання бюджетних коштів. Це, зокрема, сприятиме якісному складанню плану допиту з послідуочим успішним використанням окреслених в ньому обставин під час його проведення. У плані допиту також рекомендується передбачити різні варіанти розвитку подій з метою варіювання ходу цієї слідчої (розшукової) дії.

За загальним правилом, до предмету допиту належать: обставини, пов'язані з власне подією кримінального правопорушення (спосіб, місце скоєння, час, наслідки та ін.); обставини, які встановлюють або заперечують вину окремих осіб; обставини характеру і розміру збитків, заподіяних протиправним діянням, обставини, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Під час допиту підозрюваних у розкраданні бюджетних коштів, як правило, встановлюються: обставини налагодження схеми розкрадання бюджетних коштів; яка форма розкрадання бюджетних коштів застосовувалась (привласнення, розтрата, заволодіння шляхом зловживання

службовим становищем); нормативні акти та документи, на підставі яких виділялись, використовувались і спрямовувались бюджетні кошти; як саме конкретні повноваження, покладені на службову особу, використовувались під час вчинення розкрадання бюджетних коштів; обставини укладання і виконання відповідних угод щодо виконання певних видів робіт чи надання послуг; суб'єктивна сторона кримінального правопорушення (ставлення підозрюваного до вчиненого ним діяння, мета та мотиви дій); яким чином проводилась легалізація незаконно здобутих коштів; діяла особа одноосібно чи мала співучасників, роль останніх в механізмі злочинної діяльності; корумповані зв'язки; методи конспірації, які використовувались підозрюваним з метою непритягнення до кримінальної відповідальності тощо. У службової особи, зазначає Р. Шехавцов, з'ясовують її посаду, функціональні обов'язки, на підставі яких нормативно-правових актів вона визначена розпорядником бюджетних коштів, її обізнаність з питань бюджетного процесу, до якого рівня розпорядників бюджету належить установа, у якій ця особа працює, у якому територіальному органі ДК вона обслуговується, обставини прийняття рішення щодо порушення бюджетного законодавства, з якою метою, хто був ініціатором, організатором цих дій, ким готувалися, візувалися та затверджувалися документи, дані яких відображають порушення бюджетного законодавства, обставини перевірки службовими особами ДК документів на виділення коштів із бюджету, подальше фактичне використання цих коштів, у яких документах все це відображено, обставини виявлення злочину, вчиненого службовою особою, чи усвідомлював підозрюваний, що він порушує вимоги бюджетного законодавства, чи визнає він свою провину повністю, частково, та у які саме частині, або не визнає повністю і чому [7, с. 198].

Р.Р. Романенко в ході проведення допиту в кримінальних провадженнях про розкрадання вважає обов'язковим дотримання таких правил: 1) детальне вивчення та оцінка існуючих матеріалів у кримінальному провадженні (функціональних (посадових) обов'язків працівників, документів, які підтверджують право особи щодо здійснення діяльності, а також законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють відповідну діяльність); 2) проведення консультацій із спеціалістами у відповідній сфері діяльності разом із представленням відповідних документів для з'ясування незрозумілих обставин, що виходять за межі спеціальних знань слідчого, або залучення його до проведення допиту; 3) здійснення відеофіксації проведення допиту у випадках, якщо слідчий прогнозує зміну свідчень підозрюваним; 4) планування черговості проведення допитів різних осіб; 5) надання деяких документів допитуваному під час допиту, що є дієвим тактичним прийомом [8, с. 145-146].

В. Пісний, досліджуючи тактичні прийоми допиту під час розслідування технологій злочинного збагачення службовими особами, зауважує, що безпосередні виконавці кримінального правопорушення мають високий рівень поінформованості. Тому обставинами, які підлягають з'ясуванню в ході допиту, дослідник визначає: ініціаторів вчинення епізодів злочинної діяльності (у випадку вчинення технології злочинного збагачення у формі співучасті); предмет неправомірної вигоди; спосіб одержання неправомірної вигоди (контактний, безконтактний); місце, час, обставини одержання неправомірної вигоди службовою особою; момент виникнення умислу на одержання неправомірної вигоди та її подальшої легалізації; способи прибутку, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди; структуру підприємства, через яке здійснювали легалізацію, та його вид діяльності відповідно до статуту; строк діяльності з легалізації (відмивання) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди; обставини, які свідчать про усвідомлення суспільно небезпечного характеру вчиненого діяння (діянь); обставини, що свідчать про обізнаність щодо обставин незаконного походження майна, наявності мети його легалізації; мотив кримінальних правопорушень та умисел; місце знаходження фінансової документації; місце знаходження активів, одержаних службовою особою у вигляді неправомірної вигоди; взаємозв'язок легалізації (відмивання) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди, з офшорними зонами [9, с. 123].

Досить структуровано, на нашу думку, окреслив обставини, які підлягають встановленню під час допиту і характеризують обстановку вчинення корупційного правопорушення, С.В. Томирин. Зокрема, такими обставинами науковець визначив:

1. Сферу діяльності, профіль органу публічної влади, структуру органу і місце у ньому службової особи.
2. Повноваження службової особи (які блага може надати, яким несприятливим наслідкам може запобігти).
3. Систему документообігу, що супроводжує діяльність органу або установи, а також прийняття рішень.

4. Систему обліку та контролю, їх недоліки, безконтрольність на певних ділянках служби.
5. Режим роботи, процедуру прийняття рішень (колегіально чи одноособово приймаються рішення, хто і як готує розгляд питань, яка черговість їх вирішення та інші особливості функціонування органу чи установи).
6. Виробничі, ділові, договірні та інші зв'язки з іншими органами та організаціями; підпорядкованість та підконтрольність, особисті та інші позаслужбові зв'язки службової особи, попередні місця роботи.
7. Недоліки діяльності органу (бюрократизм, затягування розгляду питань, злочинні традиції, недоліки в обліку, відсутність контролю та т. п.).
8. Особливості законодавчого регулювання діяльності службової особи, в тому числі недоліки нормативної регламентації, можливість прийняття рішень за розсудом службової особи, відсутність звітності та контролю, у тому числі й морального у вигляді кодексів честі та поведінки службових осіб та ін. [10, с. 179].

Оцінка слідчим наявних у кримінальному провадженні доказів повинна відбуватись з урахуванням доказової значимості. Слідчому необхідно чітко продумати послідовність їх пред'явлення, можливі реакції та вплив на підозрюваного з моменту пред'явлення доказу, і на основі цього зручно розмістити їх на робочій поверхні – місці, де відбуватиметься допит.

Підозрюваному в ході допиту можна ставити запитання, які можна умовно згрупувати на певні блоки відповідно до етапів незаконного одержання бюджетних коштів. Зокрема, можна виокремити такі блоки питань: 1) стосуються підготовки та організації розкрадання бюджетних коштів; 2) стосуються особливостей зняття та переведення коштів; 3) стосуються переведення грошових коштів в готівкову форму. Також, якщо підозрюваний зізнається у вчиненні кримінального правопорушення, і вказує на підробку документів, що подавався для проведення незаконної операції з бюджетними коштами, під час допиту слід з'ясувати: чи самим підозрюваним були підроблені документи, якщо ні, то хто допомагав; місце; час; чи здійснювалось підроблення цього документа ним вперше тощо [11, с. 212].

Зауважимо: якщо мало місце розкрадання бюджетних коштів з використанням підроблених документів, в ході підготовки до проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії потрібно ознайомлюватися зі значною кількістю нормативно-правової документації у сфері регулювання порядку виконання посадових повноважень органом місцевого самоврядування щодо здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій (наприклад, закупівля товарів, робіт і послуг за рахунок асигнувань з місцевого бюджету, витрачання коштів цільових фондів соціальної допомоги, фінансування капітальних ремонтів житлових будинків, капітальних ремонтів майна тощо).

Безпосередньо під час допиту у підозрюваного з'ясовуються такі питання: 1) за яких обставин учинено кримінальне правопорушення; 2) які способи застосовувалися (конкретні прийоми, операції, дії з підготовки, приховування, заволодіння грошовими коштами, схеми їх проходження тощо); 3) які ще протиправні дії ним було вчинено; 4) хто ще, окрім підозрюваного, і з якого часу залучався до злочинної діяльності, яка роль і функції кожного учасника; 5) протягом якого періоду було вчинене кримінальне правопорушення; 6) яка загальна сума грошових коштів утворилася в результаті незаконного одержання бюджетних коштів; 7) яким чином протиправні дії відображались у фінансово-бюджетній документації.

Тактичні прийоми допиту службової особи органу місцевого самоврядування, підозрюваної у розкраданні бюджетних коштів, або їх комбінації обираються залежно від ситуації цієї слідчої (розшукової) дії. Так, у безконфліктній ситуації (коли допитуваний бажає давати правдиві й повні показання) головним завданням допиту є одержання максимально повних та вичерпних показань, їх фіксація в протоколі допиту підозрюваного. Труднощі можуть бути зумовлені природним забуванням певних обставин, їх неправильним сприйняттям з об'єктивних або суб'єктивних причин. Тактичні прийоми, що застосовуються у цій ситуації, мають бути спрямовані на встановлення психологічного контакту, актуалізацію у пам'яті забутого тощо. Це можуть бути такі прийоми: відновлення у пам'яті певних обставин, деталізація свідчень, стимулювання позитивних якостей особи тощо [12, с. 143]. Важливо пам'ятати, що створення загальної сприятливої для спілкування психологічної атмосфери допиту, наявність психологічного контакту між учасниками кримінального судочинства (посадовою особою у вигляді слідчого з одного боку та учасником кримінального процесу у вигляді підозрюваного) надасть можливість слідчому набагато легше домогтися безконфліктності ситуації.

Під час допиту підозрюваного, який не заперечує свою вину, основним завданням слідчого є вичерпне отримання усіх відомих йому відомостей про обставини вчинення кримінального

правопорушення, в отриманні якомога детальнішої інформації про його протиправну діяльність та пов'язані з цим дії на всіх її стадіях (готування, вчинення і приховання наслідків). Незначні протиріччя та суперечності у показаннях підозрюваного слідчий повинен вирішити шляхом зіставлення конкретних фактів та за допомогою конкретизуючих, деталізуючих і контрольних запитань.

Разом з тим, під час вивчення кримінальних проваджень досліджуваної категорії нами було зафіксовано лише 26 % випадків повного визнання підозрюваним своєї за всіма епізодами розкрадання і бажання давати показання (безконфліктна ситуація).

У конфліктній ситуації, коли особа не бажає говорити правду, головне завдання слідчого полягає у викритті неправдивості показань і спонуканні до каяття та добровільного відшкодування заподіяних збитків (за наявності доказів вини особи). Тому тактичними прийомами допиту можуть бути такі: 1) пред'явлення доказів; 2) деталізація показань; 3) використання суперечностей у показаннях; 4) залучення спеціаліста (бухгалтера, технолога, інженера) до участі в допиті; 5) акцентуація позитивних якостей особи. Слід враховувати, що для матеріально відповідальних і службових осіб суттєве значення мають доводи, підкріплені даними, зафіксованими в документах, тому найбільш дієвими є тактичні прийоми та комбінації, пов'язані з пред'явленням під час допиту документів-доказів [13, с. 177–178].

За показниками нашого дослідження, в ході розслідування розкрадання бюджетних коштів службовими особами органів місцевого самоврядування переважають конфліктні ситуації допиту підозрюваного, пов'язані із запереченням тієї підозри, яка була йому повідомлена (74 %). У зазначеній ситуації протидія підозрюваного виявлялась у таких формах: а) категоричне заперечення своєї причетності до розкрадання, у тому числі дача неправдивих показань – 39 %; б) часткове визнання своєї провини, у тому числі за частиною епізодів – 26 %; в) повна або часткова зміна показань із правдивих на неправдиві – 21 %; г) відмова від показань на підставі ст. 63 Конституції України – 14 %. Такі дані отримані нами під час опрацювання кримінальних проваджень досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Також результати аналізу кримінальних проваджень дозволили нам засвідчити недоліки, які виникають при проведенні даної слідчої (розшукової) дії під час розслідування даного виду кримінальних правопорушень: а) неякісне планування допиту; б) неповне вивчення особистості допитуваної особи за браком часу; в) порушення послідовності проведення допитів. Щодо останнього недоліку варто вказати, що допит підозрюваного у розкраданні бюджетних коштів рекомендується проводити після допитів свідків та осіб, поінформованих про обставини вчинення протиправного діяння. Водночас, доцільним є негайний допит підозрюваного на місці затримання або безпосередньо після його доставляння до правоохоронного органу, поки він перебуває у стані розгубленості і своєрідного «оглушення», не побудував систему висування неправдивих версій, не продумав свою позицію на допиті і найчастіше схильний говорити правду. У процесі такого допиту ефективними можуть бути: пред'явлення доказів, оголошення показань інших осіб, результати слідчих (розшукових) дій, постановка різного роду запитань [14, с. 218].

Заключний етап допиту передбачає фіксацію його результатів шляхом складання протоколу та (або) застосування фотозйомки, аудіо- та/або відеозапису. На наше переконання, відео- чи аудіозапис допиту службової особи органу місцевого самоврядування, яка підозрюється у розкраданні бюджетних коштів, є дієвим засобом запобігання можливому запереченню підозрюваним своїх показань в судовому засіданні й подачі неправдивих заяв про застосування до нього фізичного та/чи морального тиску з боку правоохоронних органів.

Висновки. Таким чином, специфіка допиту службової особи органу місцевого самоврядування, підозрюваної у розкраданні бюджетних коштів, визначається складним механізмом злочинної діяльності, фаховою обізнаністю підозрюваних з характерними (притаманними лише їй) особливостями бюджетної діяльності, можливими формами активної протидії розслідуванню та, під час, низьким рівнем знань працівників правоохоронних органів специфіки бюджетного забезпечення місцевого самоврядування.

Тактика допиту службової особи органу місцевого самоврядування, яка підозрюється у розкраданні бюджетних коштів, будується залежно від позиції допитуваної особи та слідчої ситуації, яка склалась на момент слідчої (розшукової) дії. У безконфліктній ситуації (особа визнає свою вину і бажає давати показання), слідчий може використовувати такі прийоми, як деталізація показань про вчинене діяння та особу допитуваного, його зв'язки, оточення, мотиви вчиненого кримінального правопорушення, актуалізація у пам'яті забутого, повторний допит за наданими раніше показаннями. У конфліктній ситуації (підозрюваний заперечує свою вину) тактичними

прийомами допиту можуть бути: пред'явлення доказів; деталізація показань; демонстрація невідповідності показань реальним фактам; пред'явлення відповідної документації, речових доказів, висновків експертів; наведення контраргументів.

Тактичні особливості допиту службових осіб органів місцевого самоврядування, підозрюваних у розкраданні бюджетних коштів, окреслюються такими обставинами: 1) характеристиками допитуваної особи, у тому числі рівнем її освіченості, інтелектуальними і вольовими якостями; 2) характеристиками (професійними якостями та обізнаністю) особи, яка проводить допит; 3) специфічною сферою, видом і механізмом протиправного діяння; 4) слідчою ситуацією, яка складається у ході підготовки і проведення допиту.

Список використаних джерел

1. Дорошенко Ю. К. Особливості тактики допиту підозрюваних під час розслідування корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Юридична наука*. 2020. № 7 (109). С. 202–209. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-109-7.26.

2. Демидова Є. Є. Тактика допиту обізнаних осіб: Монографія / Є. Є. Демидова; за заг. ред. проф. В.Ю. Шепітька. Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2013. 232 с.

3. Руфанова В. М., Титаренко О. О. Запобігання органами внутрішніх справ злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2012. 200 с.

4. Посібник щодо деяких аспектів здійснення фінансових розслідувань (дослідження фінансових відносин). URL : [https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20\(National%20Studies,%20Guidances%20etc\)/UKR_FINANCIAL%20INVESTIGATIONS%20MANUAL.pdf](https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20(National%20Studies,%20Guidances%20etc)/UKR_FINANCIAL%20INVESTIGATIONS%20MANUAL.pdf).

5. Особливості розслідування окремих видів злочинів. Мультимедійний навчальний посібник. URL : <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/2322>.

6. Давиденко В. Тактика викриття неправдивих показань при розслідуванні економічних злочинів. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. № 1. С. 45–57. DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2019\(102\)05](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2019(102)05).

7. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування. За ред. М.І. Хавронюка. К. : Москаленко О. М., 2019. 464 с.

8. Романенко Р. Р. Виявлення та розслідування підрозділами Національної поліції України розкрадання лісодеревини : дис... канд. юрид. наук, 12.00.09. Львів, 2021. 215 с.

9. Пісний В. Психологічні аспекти застосування тактичних прийомів допиту під час розслідування технології злочинного збагачення *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 120–128. DOI: 10.33270/03233302.120.

10. Томин. С. В. Завдання та тактика допиту як засобу встановлення причин та умов вчинення корупційних кримінальних правопорушень. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Випуск 6. С. 177–181. DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.fr.ua/2022.6.29>.

11. Татарин Н. М. Особливості тактики допиту під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 3. С. 209–212.

12. Ліпін Ю. О. Підготовка до допиту підозрюваного на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 12. С. 141–148. DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.12.20>.

13. Криміналістика : підручник: у 2 т. Т. 2 / [А.Ф. Волобуєв, О.В. Одерій, Р.Л. Степанюк та ін.]; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва, Р.Л. Степанюка, В.О. Малярової; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.

14. Криушенко Л. І. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні шахрайства в банківській сфері. *Право і суспільство*. 2016. № 4. Ч. 2 С. 213–221. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/4_2016/part_2/39.pdf.

УДК 343.985.7:343.983:343.35

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.40>

КОБЕЦЬ С.В.

ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПОГРОЗИ АБО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ**FEATURES OF SCENE INSPECTION DURING THE INVESTIGATION OF THREAT OR VIOLENCE AGAINST A LAW ENFORCEMENT OFFICER**

У статті на основі вивчення практики розслідування погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу, а також наукових джерел, досліджено особливості проведення огляду місця події (ОМП) у таких провадженнях. Підкреслено значущість даної слідчої (розшукової) дії для формування інформаційної бази розслідування та акцентовано на недопустимості її непроведення, що було виявлено в окремих провадженнях даної категорії. Обґрунтовано, що належна підготовка слідчого до ОМП є важливою умовою ефективності проведення слідчої (розшукової) дії та передбачає до виїзду на місце події отримання максимально повної інформації про її характер (учасників, спосіб та обстановку вчинення), надання необхідних розпоряджень щодо організації охорони місця події, визначення учасників ОМП, підготовку науково-технічних засобів тощо. Акцентовано на винятковому значенні участі у проведенні ОМП спеціаліста, фах якого визначається умовами конкретного провадження, зокрема способом (знаряддями) та обстановкою вчинення кримінального правопорушення. Наголошено на особливому значенні участі понятих під час проведення ОМП у таких провадженнях, що зумовлено можливою наявністю зв'язків між потерпілим та учасниками слідчо-оперативної групи (професійних чи дружніх), що може негативно вплинути на значущість і допустимість отриманих у процесі огляду доказів. Визначені типові та специфічні для досліджуваної категорії проваджень помилки, яких припускаються слідчі під час проведення ОМП. Встановлено, що специфічним порушенням під час проведення даної слідчої (розшукової) дії у досліджуваних провадженнях є допущення до її проведення потерпілого правоохоронця в якості особи, яка самостійно здійснює певні процесуальні дії, користуючись наявними в неї професійними навичками.

Ключові слова: огляд, докази, слідча (розшукова) дія, кримінальне провадження, досудове розслідування.

The article, based on study of the practice of investigating threats or violence against a law enforcement officer, as well as scientific sources, examines the peculiarities of conducting a scene inspection in such proceedings. The significance of this investigative (search) action for the formation of information base of investigation was emphasized and the inadmissibility of its non-conduct was emphasized, which was revealed in separate proceedings of this category. It is substantiated that the proper preparation of the investigator for the scene inspection is an important condition for the effectiveness of the investigative (search) action and involves obtaining the most complete information about its nature (participants, method and circumstances of the crime) before going to the scene of the incident, providing the necessary orders regarding the organization of security at the scene of the incident, determination of participants of the scene inspection, preparation of scientific and technical means, etc. Emphasis is placed on the exceptional importance of the participation of a specialist, whose specialty is determined by the conditions of a specific proceeding, in particular the method (tools) and circumstances of the commission of a criminal offense. The special importance of the participation

of witnesses during the scene inspection in such proceedings is emphasized, which is due to the possible presence of connections between the victim and the members of investigative team (professional or friendly), which can negatively affect the significance and admissibility of the evidence obtained during the review process. Typical and specific for the investigated category of proceedings errors, which are assumed by investigators during the conduct of scene inspection, have been determined. It was established that a specific violation during the conduct of this investigative (search) action in the investigated proceedings is the admission to its conduct of the injured law enforcement officer as a person who independently carries out certain procedural actions, using the professional skills available to him.

Key words: *review, evidence, investigative (search) action, criminal proceedings, pre-trial investigation.*

Постановка проблеми. Головним обов'язком держави відповідно до Конституції України є захист особи, її життя, честі, гідності, законних прав та інтересів. Водночас ключовим суб'єктом, на якого покладається безпосереднє виконання цього обов'язку, є правоохоронні органи. Умови воєнного стану суттєво ускладнюють ефективне виконання цих функцій, правоохоронці змушені працювати в посиленому режимі, а рівень їхньої віктимності значно зріс. Саме тому встановлення підвищеної відповідальності за кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності наразі уявляється цілком виправданим.

Статистичні дані щодо кримінальних правопорушень проти авторитету правоохоронних органів за 2020-2023 роки демонструють значну перевагу серед них діянь, передбачених ст. 345 КК України (Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу). Так, за 2023 рік кількість облікованих кримінальних правопорушень за ст. 342 КК України (Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб) склала 170, за ст. 343 КК України (Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця) – 22, за ст. 347 КК України (Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця) – 9, ст. 348 КК України (Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця) – 27, а за ст. 345 КК України – 547 [1]. Водночас аналіз співвідношення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, вручених повідомлень про підозру, а також проваджень, відправлених до суду з обвинувальним актом переконливо свідчить про наявність низки ускладнень під час формування доказового підґрунтя у таких провадженнях, що обґрунтовує необхідність вдосконалення зокрема методичних засобів для підвищення ефективності таких розслідувань.

Слідчі (розшукові) дії під час розслідування кримінальних правопорушень є основним джерелом доказової інформації і від ефективності їх проведення без перебільшення залежить кінцевий результат будь-якого провадження. Водночас огляд місця події (ОМП) проводиться раніше за інші слідчі (розшукові) дії та має вагомe значення для створення базового блоку інформаційних ресурсів на початковому етапі розслідування, саме тому від результативності його проведення часто залежить подальше планування та організація розслідування в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти протидії кримінальним правопорушенням проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності, а також подібні до них злочини, у межах юридичних наук вивчали А. В. Бойко, В. А. Горбунов, В. О. Гусєва, І. І. Давидович, Ю. П. Дзюба, В. П. Беленок, М. Ю. Бузинарський, О. Ф. Волинський, І. В. Воронін, І. В. Загородній, І. М. Залялова, А. В. Коваленко, В. В. Невгад, В. І. Осадчий, В. С. Перлін, О. В. Пчеліна, С. О. Сафронов, Б. К. Слободянюк, А. М. Удод, І. М. Чуб та ін. Втім, окремо особливості проведення огляду під час розслідування погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу у роботах зазначених вчених не досліджувались.

Постановка завдання. Метою статті є на основі емпіричних джерел, а також наукових досліджень визначеної проблематики встановити криміналістичні особливості проведення огляду місця події під час розслідування злочинів, передбачених ст. 345 КК України.

Виклад основного матеріалу. Значення результатів ОМП важко переоцінити, адже своєчасне і тактично виражене його проведення дозволить побудувати правильні версії, спрямувати

розкриття злочину потрібним шляхом, вияви ти злочинця і не дати йому вчинити нові протиправні діяння, а також отримати важливі відомості щодо багатьох обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні: часу, місця, способу, мотивів і цілей вчинення злочину, чинників, які сприяють його вчиненню, виду та розміру шкоди тощо [2, с. 119].

Втім, не зважаючи на безумовну значущість означеної слідчої (розшукової) дії, у досліджуваних провадженнях огляд місця вчинення насильницьких злочинів щодо співробітників правоохоронних органів за результатами аналізу проваджень проводиться не завжди. Очевидно, це є серйозним недоліком слідчої практики, який призводить до втрати суттєвої частини доказової інформації, що міститься у матеріальній обстановці кримінального правопорушення.

Вчені також звертають увагу на якість ОМП у провадженнях зазначеної категорії, яка найчастіше є низькою, що своєю чергою призводить до втрати цінної інформації, зниження ефективності огляду місця події, а отже, до складнощів у розкритті та розслідуванні кримінальних проваджень [3, с. 247].

Результати проведеного нами опитування практичних працівників слідчих органів підтвердили значущість проведення ОМП під час розслідування погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу. Так, обов'язковість проведення даної слідчої (розшукової) дії при розслідуванні кримінальних правопорушень даної категорії визнали 63,8 % респондентів, залежність необхідності проведення ОМП від умов конкретного провадження підтвердили 36,2 %, водночас жоден з опитаних не визнав, що дана слідча (розшукова) дія не є необхідною (результативною) під час розслідування досліджуваних діянь [4, с. 158].

Під час проведення ОМП, крім інших, вирішуються такі важливі завдання як з'ясування ознак, що характеризують осіб-учасників вчинення кримінального правопорушення (кількість, вік, фізичні дані, певні звички, навички, психічні відхилення тощо), а також фіксація особливостей потерпілих осіб. Важливо під час проведення огляду встановити обставини, що характеризують об'єктивну сторону злочину: точний час і спосіб учинення, конкретні дії злочинця на місці події, їхні наслідки та зв'язок між ними. Особливістю досліджуваних проваджень є необхідність з'ясування на місці події чи дійсно протиправні дії порушника спрямовувалися саме на представника правоохоронного органу (членів його родини), чи кримінальне правопорушення вчинене за мотивами, не пов'язаними зі здійсненням потерпілим своїх службових обов'язків [5, с. 90].

Типові місця проведення ОМП у досліджуваних провадженнях логічно збігаються з локаціями, де правоохоронці виконують свої службові обов'язки або куди прибувають за викликом: громадські місця (вулиці, площі, парки, вокзали, автошляхи, двори будинків, автостоянки, приміщення торговельних або розважальних закладів, громадський транспорт, заклади громадського харчування тощо); помешкання громадян; приміщення правоохоронних органів або прилеглі до них території.

Важливою умовою ефективності ОМП є належна підготовка слідчого. Обсяг інформації щодо обставин події, спосіб вчинення кримінального правопорушення, знаряддя, сліди та можливі речові докази, якою володіє слідчий до початку огляду значною мірою визначає результативність даної слідчої (розшукової) дії. Тож на підготовчому етапі, до виїзду на місце події, варто отримати максимально повну та точну інформацію про характер події (у тому числі дані про заявника); негайно повідомити про подію прокурора, начальника чи чергового органу поліції; надати необхідні розпорядження щодо організації охорони місця події; отримати дані щодо присутності на місці вчинення протиправних дій осіб, які їх вчиняли, а також потерпілих і очевидців; визначити учасників ОМП (за необхідності, запросити відповідних спеціалістів); підготувати науково-технічні засоби тощо.

Важливим етапом підготовки до проведення ОМП, який без перебільшення може стати вирішальним для його ефективності, є визначення кола учасників слідчої (розшукової) дії.

Думки вчених щодо необхідності участі в ОМП підозрюваного різняться. Уявляється слушною думка І. В. Загороднього, який вважає, що підозрюваного доцільно залучати у двох випадках: якщо він дає показання, в яких посилається на наявність на місці події слідів злочину, знарядь та речових доказів або може пояснити на місці суттєві обставини події злочину; якщо участь у проведенні огляду і демонстрація справжньої слідової картини злочину здатні вплинути на зміну підозрюваним власних неправдивих показань, які він надав раніше [6, с. 143].

В. О. Гусева звертає увагу на особливості участі у проведенні огляду місця вчинення протиправних діянь щодо представників правоохоронних органів потерпілого. Так, вчена стверджує, що така участь є доцільною, оскільки останній володіє достатньою інформацією про подію злочину. Крім того, працівник правоохоронного органу може професійно орієнтуватися

в особливостях, які слід ураховувати під час огляду місця події [7, с. 234]. Однак, варто звернути увагу на недопустимість того, щоб потерпілий, наділений відповідними професійними компетенціями, вчиняв самостійні дії, що можуть призвести до зміни матеріальної обстановки на місці події.

Обговорюючи питання учасників ОМП, окрему увагу варто приділити залученню до даної слідчої дії інспектора-криміналіста, від участі якого значною мірою залежить ефективність огляду. На місці події даний учасник може допомогти із забезпеченням технічної фіксації слідчої (розшукової) дії, знайти сліди кримінального правопорушення біологічного походження (кров, волосся тощо) та вилучити їх належним чином і запакувати. Крім цього, інспектор-криміналіст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі та документи, які мають значення для кримінального провадження [8, с. 18].

Необхідно зауважити, що іноді ОМП не повинен обмежуватись участю одного лише інспектора-криміналіста, як часто є на практиці. Крім даної особи, до проведення слідчої (розшукової) дії залучаються й інші спеціалісти, потреба в яких визначається обставинами конкретного провадження.

Так, у випадках, якщо спосіб вчинення погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу пов'язаний зі спричиненням умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого із застосуванням вогнепальної зброї; вибуху, загрози вибуху або виявлення саморобних вибухових пристроїв; дорожньо-транспортної пригоди, під час якої загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро і більше осіб; пожежі, під час якої загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро і більше осіб до проведення огляду місця події може також залучатися спеціалізована пересувна лабораторія Експертної служби МВС [9].

Особливої ваги набуває під час ОМП у досліджуваних провадженнях участь понятих. На даній особливості оглядів у подібних провадженнях вчені наголошували неодноразово. Науковці пов'язують необхідність участі понятих з тим, що потерпілий може бути в дружніх стосунках зі співробітниками правоохоронних органів – учасниками слідчо-оперативної групи, а ця обставина може негативно вплинути на значущість і допустимість отриманих у процесі огляду речових доказів [10, с. 231].

У контексті реалізації ефективної підготовки до ОМП у досліджуваних провадженнях варто звернути увагу на думку В. О. Гусєвої про те, що якщо до органу чи підрозділу поліції з рапортом звернувся працівник правоохоронного органу про вчинення стосовно нього кримінальних правопорушень, чи якщо із заявою про вчинення кримінального правопорушення проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності звернувся член громадського формування з охорони громадського порядку, то до виїзду на місце події, слідчий повинен опитати його. Водночас, зазначає вчена, між отриманням вихідної інформації про вчинення кримінального правопорушення і початком проведення слідчого огляду має минати мінімальний проміжок часу. Такі оперативні заходи реагування, на думку В. О. Гусєвої, необхідні для максимального збереження інформації, яка має значення для розслідування [7, с. 228].

Варто також наголосити на необхідності невідкладного проведення ОМП у випадках нанесення тілесних ушкоджень потерпілому, адже у разі проведення даної слідчої (розшукової) дії через певний час її ефективність значно знижується.

Після прибуття на місце проведення огляду організаційні заходи виявляються у негайному виведенні з зони місця події всіх сторонніх осіб, наданні медичної допомоги потерпілим, залученні до огляду понятих, спеціалістів, оперативних працівників та роз'ясненні їм їхніх прав і обов'язків [11, с. 37].

У теорії криміналістики тактика ОМП безпосередньо на місці події охоплює загальну (статичну) та детальну (динамічну) стадії. Перша із вищезазначених стадій починається із загального огляду та вивчення обстановки місця події, встановлення його меж, визначення відправної точки та послідовності проведення огляду, а також засобів, які будуть застосовані. Шляхом фотографування, відеозйомки і складання плану ОМП необхідно здійснити фіксацію розташування об'єктів до моменту початку слідчої (розшукової) дії. Під час проведення загального огляду місця вчинення погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу, слідчому необхідно звернути особливу увагу на виявлення та фіксацію: розташування місця події, вказавши повну адресу, ділянку вулиці (місцевості); якщо злочин вчинено за межами міста, необхідно зробити

прив'язку до нерухомих орієнтирів; всіх виявлених слідів та предметів, що мають значення для встановлення обставин події; обставин, що сприяють розслідуванню злочину «гарячим слідом» [4, с. 118].

Межі ОМП під час розслідування погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу визначаються способом вчинення даного злочину та конкретною слідчою ситуацією. Так, у разі відсутності правопорушника безпосередньо на місці вчинення протиправних дій, межі огляду необхідно розширювати для пошуку будь-яких його слідів на прилеглих територіях. Розширення меж огляду місця події необхідне також у випадку, коли спосіб учинення досліджуваного злочину охоплює підготовчу стадію та/або стадію приховування слідів, коли зловмисник завчасно планував злочинне діяння. Мета огляду у таких випадках – виявлення викинутих або загублених зловмисником речей, слідів транспортного засобу тощо. Варто також оглянути місця можливого спостереження за потерпілим.

Детальний огляд потребує від слідчого уважного дослідження всіх предметів та слідів, що можуть мати значення для кримінального провадження, ретельного опису їх у протоколі слідчої (розшукової) дії [12, с. 356]. Ігнорування слідів, виявлених на місці події, або їх поверхнева фіксація, призводить до висунення хибних версій щодо способу вчинення кримінального правопорушення та учасників події.

Перелік та особливості огляду об'єктів на місці вчинення погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу залежать від способу та обстановки вчинення даного кримінального правопорушення. Так, якщо мали місце активний фізичний опір і боротьба, на місці події можуть залишатися окремі речі, частини одягу потерпілого або злочинця, сліди пальців рук, сліди біологічного походження (кров, слина, волосся тощо). Злочин, що вчиняється в приміщенні, залишає сліди у вигляді псування меблів, бою посуду, розливу рідких речовин та ін. У таких випадках також необхідно здійснювати ретельний огляд одягу потерпілого, на якому можуть бути виявлені, крім слідів біологічного походження, розриви, подряпини, потертості, опалення ворсу та інші сліди, залишені знаряддям злочину [5, с. 96].

Якщо знаряддям учинення посягання на правоохоронця виступає вогнепальна зброя, на місці події, крім самої зброї, необхідно відшукати гільзи та кулі (інші частини патрона), важливо також виявити основні і додаткові сліди пострілу. За необхідності пошук може здійснюватись за допомогою металощукача та/або із застосуванням службово-розшукового собаки. У випадку виявлення на місці події самого знаряддя злочину (вогнепальної зброї), кулі і гільз необхідно вирішити питання про направлення даних об'єктів до експертних установ для проведення відповідних досліджень. Варто також звернути увагу на необхідність залучення у такому випадку до огляду відповідного спеціаліста.

Огляду на місці події також можуть підлягати предмети, спеціально не пристосовані для нанесення тілесних ушкоджень, а випадково знайдені або підібрані зловмисником вже під час активного протистояння з правоохоронцем – інструменти (молотки, сокири, лопати та ін.), шматки арматури, палки, каміння, ножиці, столові і канцелярські ножі тощо. За наявності, вони також повинні бути ретельно оглянуті з метою виявлення та фіксації слідів на них.

Приклад. ОСОБА_4 04 квітня 2024 р. близько 21 год. 30 хв., перебуваючи у житловому будинку за місцем свого проживання, достовірно знаючи та чітко усвідомлюючи, що опитування проводять працівники правоохоронного органу, використовуючи ненормативну лексику, взяла в руки сокиру, що є предметом, яким можна завдати тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, та наблизилася до старшого слідчого СВ ВП №1 (м. Ланівці) Кременецького РВП ГУНП в Тернопільській області капітана поліції ОСОБА_5, чим здійснила погрозу насильством працівнику правоохоронного органу, у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків [13].

Подія погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу часто може бути зафіксована на камери відеоспостереження, що розміщуються у громадських місцях або на боді-камери поліцейських. Крім того, з тих самих причин, нерідко на місці події слідчому доводиться здійснювати огляд мобільних телефонів, планшетів та інших електронних носіїв криміналістично значущої інформації. Проводити попередній огляд даних приладів варто із залученням спеціалістів, вони ж залучаються до складання протоколу такого огляду. В протоколі необхідно зафіксувати модель, реквізити, технічні параметри відеокамери, наявність відеосюжетів та факт опечатування відеокамери [14, с. 91].

Внаслідок застосування фізичного впливу на тілі учасників події злочину можуть залишатися сліди у вигляді різного ступеню тілесних ушкоджень, кількість і локалізація яких має важливе значення для встановлення факту наявності у підозрюваного умислу на вчинення тих

чи інших протиправних дій щодо працівника правоохоронного органу та інших важливих для слідства даних. Для виявлення на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення, особливих прикмет, стану сп'яніння або інших якостей та ознак, що мають значення для слідства, у разі, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу, здійснюється огляд тіла людини (освідування), яке виділяється в самостійну слідчу (розшукову) дію завдяки специфіці об'єкта, що підлягає обстеженню [15, с. 122].

Аналіз практики проведення ОМП під час розслідування погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу дозволив констатувати, що помилки, яких припускаються слідчі під час проведення даної слідчої (розшукової) дії є досить типовими і пов'язані здебільшого зі зволіканням при прийнятті рішення про проведення огляду; присутністю на місці події сторонніх осіб; заниженням цінності виявлених на місці події слідів кримінального правопорушення, або навпаки – наданням надмірного значення окремим об'єктам; порушенням послідовності дій, необхідних для ефективного проведення огляду, чи взагалі відмова від проведення необхідних заходів; неправильним встановлення меж ОМП; незалученням до ОМП відповідних спеціалістів тощо.

Втім особливою вадою під час проведення ОМП у досліджуваних провадженнях є допущення до проведення даної слідчої (розшукової) дії потерпілого правоохоронця в якості особи, яка здійснює певні процесуальні дії (фіксує та вилучає сліди кримінального правопорушення, здійснює опитування свідків тощо). Такі ганебні ситуації можуть бути через брак часу у слідчого, або ж у зв'язку з тим, що слідчі не бажають йти на конфронтацію зі своїми колегами, підтримують та допомагають один одному. Очевидно, що дані факти є неприпустимими і призводять до визнання зібраних у такий спосіб доказів неналежними.

Висновки. ОМП у провадженнях про погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу є важливим джерелом первинного блоку інформаційних ресурсів, що визначають подальший перебіг всього розслідування. Межі огляду прямо залежать від способу вчинення погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу та конкретної слідчої ситуації: їх розширення зумовлюється необхідністю пошуку підозрюваного (ознак підготовки чи приховання слідів злочину) у разі його відсутності на місці події. У випадку, якщо заявником про вчинення погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу є сам потерпілий, на підготовчій стадії ОМП варто провести його попереднє опитування перед виїздом на місце події. Під час проведення ОМП за участі потерпілого неприпустимими є його самостійні непроцесуальні дії з метою пошуку та вилучення слідів кримінального правопорушення. Виняткове значення для визнання результатів проведення ОМП допустимими доказами під час судового розгляду проваджень про погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу має участь у даній слідчій (розшуковій) дії понятих, оскільки учасники слідчо-оперативної групи можуть мати зв'язки (професійні або товариські) з потерпілим.

Список використаних джерел

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Статистика. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya>
2. Слободянюк Б. К. Розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Ірпінь, 2016. 238 с.
3. Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: дис. ... док-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.
4. Кобець С. В. Розслідування погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу : дис. ... д-ра філософ.: 081 «Право». Київ, 2024. 267 с.
5. Кваліфікація та розслідування погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу : практ. посіб. / А. А. Вознюк, В. П. Беленок, М. А. Грига, О. Ю. Дрозд та ін. Київ : Норма права, 2024. 138 с.
6. Загородній І. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з нанесенням тілесних ушкоджень : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2018. 144 с.
7. Гусева В. О. Методика розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : монографія. Харків: ТОВ «У справі», 2020. 452 с.
8. Фурман Я. В., Приходько Ю. П., Нечеснюк М. В., Харечко Н. В. Дії учасників слідчо-оперативної групи на місці події, пов'язаному з вибухом : методичні рекомендації. Київ, 2018. 45 с.

9. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : наказ МВС України від 3 лист. 2015 р. № 1339. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.

10. Гусева В. О. Тактичні й організаційні особливості проведення огляду місця події під час розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу. *Национальный юридический журнал: теория и практика (National law journal: theory and practice)*. 2018. № 3-1(31). С. 111–114.

11. Розслідування погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу [Текст] : метод. рек. / [Вознюк А.А., Кобець С.В., Грига М.А., Дрозд О.Ю., Пархоменко Ю.О.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. 65 с.

12. Криміналістика: підручник /В.В. Пяковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексєєв та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 544 с.

13. Вирок Лановецького районного суду Тернопільської області від 25 червня 2024 р. у справі № 602/493/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119976212>

14. Корж В. П. Огляд місця події: процесуальні особливості, криміналістичні рекомендації :[наук.-практ. посібн. для слідчих, прокурорів, поліцейських патрульної та кримінальної поліції]. Харків: 2018. 264 с.

15. Грига М. А. Освідчення у кримінальному провадженні: основні проблеми та шляхи їх розв'язання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 221–226. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.40>

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.41>

ОЛІЙНИК С.В.

РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ: ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА ВЕРСІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ

INVESTIGATION OF THE ACCEPTANCE OF AN OFFER, PROMISE OR OBTAINING AN IRREGULAR BENEFIT BY AN OFFICIAL PERSON: TYPICAL SITUATION INVESTIGATIONS AND INITIAL STAGE

Актуальність статті полягає в тому, що у розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою вирішальну роль відіграє його початковий етап. Це пов'язано зі специфікою розглядуваного злочину, яка полягає в тому, що процес збирання доказів ускладнений внаслідок значного відсотку латентності як злочину в цілому, так і його окремих елементів. Службова особа всяляко намагається приховати власну причетність до корупційних діянь, а тому отримати докази того, що саме конкретна службова особа прийняла пропозицію, обіцянку або одержала неправомірну вигоду, складно. Визначено, що після одержання інформації про подію злочину слідчий висуває версії, перевірка яких починається із вивчення документів, зміст яких вказує на дії, за виконання яких була одержана неправомірна вигода. Таке вивчення документів має відбуватися без розголошення, таємно від суб'єктів корупційних діянь, наприклад з певного приводу: проведення бухгалтерської перевірки, ревізії, банківської перевірки рахунків тощо. З особливою увагою слід здійснювати вилучення таких документів,

© ОЛІЙНИК С.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (Науково-дослідний інститут публічного права) <https://orcid.org/0009-0001-0466-0853>

якщо заявник перебуває в напружених стосунках, або посварився зі службовою особою, яка мала одержати неправомірну вигоду. Особливу групу документів становлять ті, що містять контактні дані всіх імовірних учасників корупційних діянь, зокрема записники, рахунки телефонних переговорів тощо. Зроблено висновок, що початковий етап розслідування таких злочинів є важливим, навіть вирішальним для збирання речових доказів, виявлення свідків та очевидців, встановлення механізму злочину та його учасників, а також іншої інформації, що є важливою в розслідуванні. На цьому етапі розслідування виникають різні слідчі ситуації, пов'язані з негативними обставинами, що вимагають висунення версій та їх перевірки шляхом організації та планування слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій. Описані в підрозділі типові слідчі ситуації та версії спрямовані на спрощення процесу розслідування, відшукування доказів і встановлення істини в кримінальному провадженні.

Ключові слова: допит, заявник, версія, вчинення злочину; відкриті дії, приховані законними діями, подія злочину.

The relevance of the article lies in the fact that in the investigation of the acceptance of an offer, promise or receipt of an improper benefit by an official, the initial stage plays a decisive role. This is due to the specificity of the crime under consideration, which is that the process of gathering evidence is complicated due to a significant percentage of latency both in the crime as a whole and in its individual elements. An official tries in every way to hide his involvement in corrupt acts, and therefore it is difficult to obtain evidence that a specific official accepted an offer, promise or received an undue benefit. It was determined that after receiving information about the crime event, the investigator puts forward versions, the verification of which begins with the study of documents, the content of which indicates actions, for the implementation of which an illegal benefit was received. Such a study of documents must be carried out without disclosure, secretly from the subjects of corrupt acts, for example, for a specific reason: conducting an accounting audit, audit, bank audit of accounts, etc. Special attention should be paid to the removal of such documents if the applicant is in a strained relationship, or has quarreled with an official who should have received an undue benefit. A special group of documents is those that contain contact details of all alleged participants in corruption acts, including notebooks, accounts of telephone conversations, etc. It was concluded that the initial stage of the investigation of such crimes is important, even decisive for collecting physical evidence, identifying witnesses and eyewitnesses, establishing the mechanism of the crime and its participants, as well as other information that is important in the investigation. At this stage of the investigation, various investigative situations arise related to negative circumstances, which require putting forward versions and verifying them through the organization and planning of investigative (search) actions and covert investigative (search) actions. The typical investigative situations and versions described in the subsection are aimed at simplifying the investigation process, finding evidence and establishing the truth in criminal proceedings.

Key words: interrogation, applicant, version, commission of a crime; overt actions, hidden by legal actions, the occurrence of a crime.

Актуальність теми. У розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою вирішальну роль відіграє його початковий етап. Це пов'язано зі специфікою розглядуваного злочину, яка полягає в тому, що процес збирання доказів ускладнений внаслідок значного відсотку латентності як злочину в цілому, так і його окремих елементів. Службова особа всіляко намагається приховати власну причетність до корупційних діянь, а тому отримати докази того, що саме конкретна службова особа прийняла пропозицію, обіцянку або одержала неправомірну вигоду, складно.

Розслідування складається з декількох етапів, у рамках яких здійснюється перехід від одного стану розслідування до другого більш високого рівня за його змістом. Частіше виділяють початковий, наступний та заключний етапи розслідування. Кожен із них має конкретну мету й певну специфіку щодо обсягу та методів криміналістичної діяльності.

Найбільш важливим, на наш погляд, є початковий етап розслідування розглядуваних у дисертації злочинів, оскільки за умов якісного та правильно спланованого його проведення визначаються криміналістичний та процесуальний успіх розкриття злочину, всебічність та повнота розслідування, обґрунтованість результатів судового розгляду справи.

Виклад основного матеріалу. Особливість початкового етапу розслідування розглядуваних злочинів проявляється завдяки специфічним ознакам, зокрема таким, як: 1) дефіцит орієнтовної та доказової інформації (про подію злочину, особу злочинця та інші обставини кримінального правопорушення); 2) латентність та складність виявлення таких злочинів, активна протидія розслідуванню; 3) високий ступінь інформаційної невизначеності; 4) неможливість розслідування без належної взаємодії слідчих та оперативних працівників, а також інших органів; 5) активний пошук доказів шляхом проведення тактичних операцій та ОРЗ; 6) фіксація виявлених речових доказів та їх використання в процесі доказування.

Складність початкового етапу розслідування обумовлена необхідністю встановлення механізму службового діяння, зокрема: 1) чи мало місце порушення службовою особою обумовлених його службовим становищем обов'язків; 2) у результаті яких дій службової особи була заподіяна суттєва шкода державним або суспільним інтересам, що охороняються законом, правам, інтересам громадян, інтересам суб'єктів економічної діяльності; 3) чи мав місце причинний зв'язок між злочинним діянням службової особи і наслідками, що настали [1, с. 502].

Беручи за основу думку вченого В.Ю. Шепітька, ми виокремили коло обставин, що встановлюються на початковому етапі розслідування розглядуваної категорії злочинів, а саме: 1) подію та обставини одержання службовою особою неправомірної вигоди; 2) мету пропозиції, обіцянки неправомірної вигоди; 3) предмет неправомірної вигоди та його ознаки, джерела одержання коштів для передачі неправомірної вигоди, якщо остання пропонується в такій формі; 4) спосіб одержання неправомірної вигоди; 5) коло осіб, що брали участь у передачі та одержанні неправомірної вигоди; 6) коло осіб, що були присутні при прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди; 7) обставини, що передували такій домовленості; 8) наявність вимогання або провокації щодо одержання неправомірної вигоди; 9) характер стосунків між особами, причетними до одержання неправомірної вигоди; 10) характер службових дій, виконаних службовою особою, яка прийняла пропозицію, обіцянку або одержала неправомірну вигоду; 11) законність виконаних службовою особою дій [1, с. 502].

При надходженні повідомлення про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою слід з'ясувати причини такої заяви: чи зроблена вона добровільно і вчасно. Це має значення для встановлення причетності заявника до злочину, – можливо, він теж мав пайку, а потім, унаслідок певних причин, перейшов на бік закону.

Зазначимо, що завданням початкового етапу розслідування є виявлення необхідної доказової і тактичної інформації, її носіїв (джерел).

Організація і планування розслідування вказаних злочинів прямо залежить від слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування. Звідси виникає необхідність розглянути типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування прийняття службовою особою пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

На думку Біленчука П.Д. слідча ситуація – це пізнана слідчим сукупність умов, у яких на даний момент здійснюється розслідування. Це інформаційна модель, яка склалася в суб'єкта доказування на основі пізнання реальних умов, за яких здійснюється розслідування [2, с. 264].

Слідчі ситуації визначаються різними критеріями, однак найбільш вагомими для розслідування є кількість та якість інформації про розслідуваний злочин. Відповідно до такого критерію слідчі ситуації поділяються: 1) на конфліктні, коли обсяг корисної інформації незначний; 2) проміжні – за наявності незначної кількості даних, достовірність яких сумнівна; 3) сприятливі, коли в слідчому немає сумнівів у достовірності одержаних даних [3, с. 6]. У розслідуванні розглядуваної категорії злочинів усі три вищезначені слідчі ситуації мають місце.

Поряд із цим за наявністю або відсутністю конфлікту слідчі ситуації поділяються на конфліктні та безконфліктні [4, с. 11]. Щодо розглядуваної категорії злочинів найчастіше виникають конфліктні ситуації, коли як особа, яка пропонувала, так і службова особа, яка прийняла пропозицію, обіцянку або одержала неправомірну вигоду, всіляко намагаються заперечити власну причетність до вчиненого злочину. Це пов'язане з тим, що в більшості випадків вони обидві зацікавлені в приховуванні таких діянь, окрім випадків вимогання неправомірної вигоди.

Конфліктні ситуації подібні до ситуацій тактичного ризику, тобто специфічного співвідношення між можливими способами дій слідчого, спрямованими на досягнення поставленої

мети, і ймовірними, негарантованими результатами їх реалізації [4, с. 13]. Наприклад, при одночасному допиті раніше допитаних осіб (службової особи з десятирічним стажем роботи та двадцятирічного заявника, у якого остання вимагала неправомірну вигоду, є тактичний ризик відмови останнього від раніше наданих показань або навіть взагалі відмови від позову).

Оскільки дані про вчинення розглядуваної категорії злочинів отримуються з різних джерел інформації, то сформуємо типові слідчі ситуації, характерні для початкового етапу розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, а саме [3, с. 69]. До них віднесемо такі: 1) надійшла заява від громадянина або організації про намір прийняти пропозицію, обіцянку або одержати неправомірну вигоду конкретною службовою особою; 2) надійшла заява від громадянина або організації про прийняття чи систематичне прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди за вчинення певних дій; 3) інформація про вчинення корупційних діянь, одержана з матеріалів перевірок або ревізій на окремих підприємствах, в організаціях; 4) інформація про вчинення корупційних діянь, одержана з матеріалів оперативно-розшукової діяльності; 5) отримано показання підозрюваних, що вказують на вчинення конкретними особами іншого злочину, передбаченого ст. 368 КК України.

Усім цим слідчим ситуаціям властива неповнота даних. Навіть при встановленні підозрюваних осіб у більшості випадків створюється конфліктна ситуація, у якій такі особи всіляко намагаються протидіяти розслідуванню.

Залежно від слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування розглядуваних злочинів, слідчий має висунути версії та спланувати подальший хід розслідування [4, с. 6]. Як зазначає В.В. Бірюков, планування розслідування – це складна понятійна конструкція, що являє собою поєднання ряду дій, які виконуються в певній послідовності та спрямовані на вирішення кількох відносно самостійних завдань. Тому планування є передумовою, важливою умовою, організаційною основою розслідування злочинів, засобом, що забезпечує впорядкованість розслідування, дія, спрямована на забезпечення успіху розслідування і має переважно організаційний характер [5, с. 6].

У свою чергу В.Е. Коновалова під версією пропонує розуміти обґрунтоване припущення щодо події злочину та особи злочинця, у якому термін «подія злочину» охоплює всі можливі пов'язані з ним обставини, у тому числі про місце події, причинні залежності, механізм та іншу інформацію, припущення, наявність яких і дозволяє встановити об'єктивну істину в кримінальному провадженні – розкрити злочин [4, с. 12-13].

Тож розглянемо типові слідчі ситуації, версії та відповідно до них планування розслідування розглядуваних видів злочинів.

Перша слідча ситуація: є заява від громадянина або організації про намір прийняти пропозицію, обіцянку або одержати неправомірну вигоду конкретною службовою особою. У такому випадку є вказівка на конкретну службову особу, місце передачі, предмет неправомірної вигоди тощо. Зі змісту такої заяви вже можна одержати чимало криміналістично значущої інформації про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Це зумовлюється тим, що в заявах міститься інформація стосовно обставин конкретних епізодів таких діянь із вказівкою на учасників або вказується суб'єкт, який (систематично) одержує предмет неправомірної вигоди або одержав будь-які блага за винагороду. У випадку достовірності викладених в заяві фактів їх перевірка може насторожити винних і пов'язаних із ними осіб, що може негативно вплинути на результати розслідування [6, с. 511].

Аналізуючи таку слідчу ситуацію, висунемо такі версії: 1) подія злочину мала місце, і все викладене в заяві є правдою; 2) злочину не було, а заявник щиро помиляється у своїх звинуваченнях або навмисно здійснює наклеп щодо невинної службової особи.

Наведені вище версії піддаються перевірці шляхом допиту заявника. Під час проведення такої слідчої (розшукової) дії необхідно детально допитати заявника щодо всіх обставин події, зокрема: 1) з'ясувати, звідки йому стало відомо про корупційні діяння або підготовку до них; 2) за яких обставин була здійснена домовленість щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди; 3) коли і де відбулась передача предмета неправомірної вигоди і хто був присутній при цьому; 4) що стало предметом неправомірної вигоди; 5) хто ініціював такі корупційні дії; 6) що спонукало заявника до повідомлення про злочин тощо.

При допиті заявника перевіряється версія щодо дійсності факту вчинення злочину; зокрема, з'ясовується спосіб передачі предмета неправомірної вигоди. Це можуть бути як відкриті дії (наприклад, передача предмета неправомірної вигоди безпосередньо службовій особі, поштою, переказування на рахунок у банку особі, яку не проінформовано щодо злочинних дій тощо), так

і приховані законними діями (наприклад, укладення договору дарування, спадщини, купівлі-продажу, нарахування премій, оформлення кредиту тощо).

Якщо все ж таки буде встановлено, що подія злочину мала місце, то одразу слід розпочати перевірку версії, чи дійсно предмет неправомірної вигоди був одержаний саме тією службовою особою, на яку вказує заявник, і чи не має між ними родинних, товариських, інтимних та інших стосунків. Для цього перевіряється інформація щодо джерела надходження коштів на рахунки цієї особи в банку, на придбання нерухомості та інших цінних покупок тощо.

Після одержання інформації про подію злочину слідчий висуває версії, перевірка яких починається із вивчення документів, зміст яких вказує на дії, за виконання яких була одержана неправомірна вигода. Таке вивчення документів має відбуватися без розголошення, таємно від суб'єктів корупційних діянь, наприклад з певного приводу: проведення бухгалтерської перевірки, ревізії, банківської перевірки рахунків тощо. З особливою увагою слід здійснювати вилучення таких документів, якщо заявник перебуває в напружених стосунках, або посварився зі службовою особою, яка мала одержати неправомірну вигоду. Особливу групу документів становлять ті, що містять контактні дані всіх імовірних учасників корупційних діянь, зокрема записники, рахунки телефонних переговорів тощо.

Проаналізувавши криміналістичну літературу [7, с. 119], ми сформувавши систему початкових слідчих (розшукових) дій, здійснюваних у такій слідчій ситуації. Вона складається з такого: а) допит заявника з метою одержання відомостей щодо предмета неправомірної вигоди, його особливостей, характеру дій, які має здійснити службова особа, встановлення осіб, що можуть підтвердити показання заявника; б) допит свідків та очевидців; в) затримання осіб на гарячому з отриманим предметом неправомірної вигоди; г) обшук місця передачі предмета неправомірної вигоди; г) особистий обшук: особи, що прийняла пропозицію, обіцянку або одержала неправомірну вигоду; особи, яка пропонувала, обіцяла або передавала неправомірну вигоду (посередника); д) оголошення підозри зазначеним особам та допит їх як підозрюваних; е) огляд предмета неправомірної вигоди для встановлення його особливостей, приналежності раніше певній особі. Наприклад, при виявленні в підозрюваного грошових купюр у протоколі огляду має зазначатися номінал кожної купюри, її зовнішній вигляд, написи, забруднення та інші індивідуальні ознаки, упаковка; ж) огляд місця події – місця домовленості щодо предмета неправомірної вигоди, місця передачі неправомірної вигоди, місця зустрічі учасників злочину тощо з метою виявлення матеріальних слідів, що вказують на перебування в даному місці певних осіб (наприклад, слідів рук, особистих предметів тощо); з) пред'явлення для впізнання предмета неправомірної вигоди особам, які раніше бачили цей предмет, у тому числі особі, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду.

Друга слідча ситуація: є заява від громадянина або організації про прийняття чи систематичне прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди за вчинення певних дій. Такій ситуації властива відсутність інформації щодо конкретної особи, яка приймала таку пропозицію, обіцянку або одержувала неправомірну вигоду. Наприклад, є інформація про те, що за вступ до конкретного навчального закладу беруть певну суму коштів.

Під час аналізу цієї слідчої ситуації висувають такі версії: 1) подія злочину мала місце, і все викладене в заяві – правда; 2) заявник причетний до події злочину, але в силу певних причин вирішив заявити про нього; 3) злочину не було, а заявник добросовісно помиляється у своїх звинуваченнях або навмисно здійснює наклеп щодо невинної службової особи.

Насамперед для підтвердження або спростування висунутих версій має бути проведений допит заявника, під час якого в нього слід детально випитати такі відомості: 1) кому і за яких обставин було передано неправомірну вигоду; 2) хто і скільки разів вчиняв такі дії; 3) місце та час передачі неправомірної вигоди; 4) чи є документальне або здійснене за допомогою технічних засобів (фото-, відеофіксація) підтвердження факту прийняття пропозиції або передачі неправомірної вигоди; 5) наявність посередників, пособників та інших причетних осіб тощо.

Далі слід віднайти осіб, які пропонували неправомірну вигоду, і провести з ними бесіду на предмет того, чи не бажають вони співпрацювати і тим самим пом'якшити собі покарання.

Після цього зусилля спрямовуються на пошук особи, яка одержувала або одержує неправомірну вигоду. Починають такий пошук з огляду документів, які можуть відображати діяльність, у здійсненні якої зацікавлене певне коло осіб або ж одна чи кілька осіб. Під час огляду документів, з метою виявлення в їх змісті фактів одержання неправомірної вигоди службовою особою, слід дотримуватись таких рекомендацій: 1) огляд такого роду документів починають із вивчення його змісту, відповідності назви діяльності, яка в них закріплена, усіх характерних

оглядуваному документу реквізитів тощо. Якщо з документом щось негаразд, установлюються особи, відповідальні за їх складання, підписання, та з'ясовуються з ними причини наявності зайвих або відсутності певних реквізитів; 2) особливу увагу слід приділяти строкам виконання та розгляду документів – наприклад, затягуванню строку або ж, навпаки, скороченню строку розгляду документа; 3) при вивченні змісту документа необхідно звертати увагу на ознаки внесення змін (підробок) тощо [8, с. 188].

За результатами проведення огляду документів можливо встановити такі факти: 1) незаконність виконання певних дій службовою особою або іншою уповноваженою на виконання таких дій особою; 2) утримання від виконання певних дій; 3) порядок їх виконання; 4) порядок проходження документації; 5) недотримання правил оформлення документів, спрощення його порядку; 6) порушення звичайної черговості розгляду питань, прискорення його порівняно з установленими або звичайними термінами виконання службових дій тощо [1, с. 511].

Окрім зазначеного, слід провести ОРЗ, спрямовані на пошук інформації, що має підтвердити показання заявника, зокрема: 1) установлення спостереження за службовими особами, які за показаннями заявника ймовірно причетні до прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди; 2) вивчення предметів та документів, що прямо або опосередковано вказують на протиправні дії службової особи або на саму неправомірну вигоду; 3) організація спостереження для виявлення та фіксації вчинення злочину, одержання інформації про його учасників, наявності контакту між ними та іншими особами; 4) обстеження приміщень, місцевості для організації тактичної операції «затримання на гарячому»; 5) проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Після встановлення службової особи, яка прийняла пропозицію, обіцянку або одержала неправомірну вигоду, належить провести комплекс слідчих (розшукових) дій, викладених вище при описі першої слідчої ситуації.

Поряд із цим у цій та першій слідчій ситуації найважливішими початковими діями є допити заявників, свідків, очевидців. Вони можуть бути встановлені за показаннями заявників або самих суб'єктів злочину. Отримані свідчення про обставини прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди мають максимально розширюватися як у результаті проведення слідчих дій, так і за допомогою застосування оперативних методів і засобів. Для встановлення достовірності показань заявників про обставини на місці одержання неправомірної вигоди допитуються особи, що були в цьому місці на момент корупційних дій. Як свідки допитуються особи, що виконували операції, за вчинення яких нібито одержано неправомірну вигоду. Від них отримуються відомості про всі відхилення від прийнятого порядку виконання дій, причини, які їх викликали, про особу, яка давала вказівку на виконання певних дій тощо [2, с. 508].

Дещо складнішою є ситуація, коли прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою здійснюється систематично. У такому разі за час здійснення корупційної діяльності вже склалися певні налагоджені схеми, зв'язки, алгоритм дій, переконливе алібі та інші негативні для розслідування обставини. Тому в такій ситуації слід організувати ОРЗ та негласні слідчі (розшукові) дії. Метою останніх є встановлення та фіксація обставин вчинення злочину, кола його учасників, дій (бездіяльності) службової особи відповідно до досягнутих корупційних домовленостей. Також у такій ситуації належить звертати увагу на колеги по роботі службової особи, оскільки саме вони можуть бути як співучасниками злочину, так і свідками.

Третя слідча ситуація: є інформація про вчинення корупційних діянь, одержана з матеріалів перевірок або ревізій на окремих підприємствах, в організаціях. Така ситуація характеризується наявним фактом прийняття службовою особою незаконних рішень, які можуть відобразитися у відповідних документах.

Якщо інформація про одержання неправомірної вигоди отримана в результаті відомчих або позавідомчих перевірок, то слід проаналізувати якість їх проведення та обґрунтованість висновків. У більшості випадків такі висновки ґрунтуються: 1) на повідомленнях громадян, поясненнях, отриманих від працівників підприємств та організацій; 2) виявлених при цьому порушеннях, які допускаються при виконанні окремих дій. Після внесення відомостей до ЄРДР слід детально допитати таких осіб з метою встановлення осіб злочинців та всіх обставин вчинення злочину.

При вивченні актів перевірок необхідно вивчити та проаналізувати такі питання: 1) чи використовувалися всі необхідні прийоми і методи виявлення злочину; 2) чи досліджувалися всі документи, які можуть відображати корупційну діяльність або послуги за одержання предмета неправомірної вигоди; 3) чи відповідають висновки нормативним вимогам. За необхідності

слідчий може відібрати пояснення осіб, що проводили перевірки, проконсультуватися з приводу виникнення певних сумнівів у фахівців конкретної галузі знань.

У такій слідчій ситуації, одразу після внесення відомостей в ЄРДР, необхідно встановити осіб, які були причетні до складання та візування таких документів. Далі належить організувати та спланувати комплекс слідчих (розшукових) дій та ОРЗ, спрямованих на отримання доказів, що підтверджують факт прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Такі дії проводяться в межах тактичної операції «Викриття учасників прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди». Зміст останньої буде описаний нами в наступному підрозділі дисертації.

Установивши підозрюваних, надалі слід здійснити такі початкові слідчі (розшукові) дії: 1) провести обшук за місцем роботи та проживання суб'єктів злочину для виявлення предмета неправомірної вигоди, слідів і документів, що свідчать про вчинення такого злочину; 2) допитати підозрюваного про обставини виконання ним певних службових дій, про причини порушення встановленого порядку розгляду і вирішення питань, про обставини придбання майна, цінностей, наявності грошей, що, можливо, є предметом неправомірної вигоди; 3) допитати особу, яка пропонувала, обіцяла і передала предмет неправомірної вигоди про обставини вчиненого тощо [1, с. 512].

У цій слідчій ситуації можливе встановлення ряду учасників вчинення такого злочину – зокрема, це можуть бути: особа, яка пропонувала неправомірну вигоду, службова особа, яка її одержала, посередники та інші особи, які сприяли забезпеченню виконання досягнутих домовленостей. Такі особи зазвичай заперечують власну причетність до злочину, виявити це можливо, допитавши їх.

Як стверджує В.Ю. Шепітько, у разі заперечення співучасниками даного злочину пред'явленого обвинувачення слідчому слід ретельно підготуватися до допиту. У випадках змови зазначених осіб слідчий при проведенні допиту використовує систему доказів самого факту передачі неправомірної вигоди, фактів проведення службових дій, зумовлених неправомірною вигодою, та ін. Під час допиту виникає необхідність у застосуванні тактичного прийому, що полягає в максимальній деталізації показань про обставини, що пов'язані з установленими слідством фактами. Обвинувачених, що заперечують свою провину, вдається також викрити завдяки пред'явленню ретельно перевірених доказів, що спростовують їх неправдиві доводи [1, с. 516].

Такі вчені, як В.Ю. Шепітько, П.Д. Біленчук, В.К. Лисиченко, Н.І. Клименко та ін., вважають, що слід критично ставитися до випадків визнання обвинуваченим своєї провини, оскільки такі показання часто спрямовані на перекручення дійсних мотивів та обставин злочину. У випадку визнання обвинуваченим своєї вини необхідно одержати від нього детальні показання щодо предмета доказування з уточненням найважливіших обставин, а саме: від кого надійшла пропозиція, обіцянка неправомірної вигоди; за що конкретно пропонувалася неправомірна вигода; яким був предмет неправомірної вигоди; коли, у яких обставинах та в який спосіб він був переданий; яких домовленостей досягнуто між суб'єктами злочину, як і коли була передана винагорода посереднику; чи підтримують співучасники зараз зв'язки між собою; у чому це виявляється і хто про це знає; чи не залишився в розпорядженні допитуваного предмет неправомірної вигоди, його частина, упаковка тощо [1, с. 517; 2, с. 115]. Така деталізація показань також дасть можливість виявити неправдиві показання допитуваного загалом або ж щодо окремих фактів вчинення злочину.

Прийняття службовою особою незаконних рішень може вказувати на одержання неправомірної вигоди. Однак довести факт прийняття неправомірної вигоди дещо проблематично, оскільки відсутня будь-яка інформація стосовно вчинення злочину. Прийняття незаконних рішень зазвичай відображається у відповідній документації. Отже, разом з ОРЗ, спрямованими на викриття причетних до злочину осіб, здійснюється огляд документів з метою виявлення відхилень від встановленого порядку виконання певних службових повноважень. Це може бути як відсутність певних документів та їх порушений обіг, так і підробка документів. Для досягнення цієї мети слід ознайомитися з роботою підприємства, де працює службова особа, його документообігом, даними щодо його роботи та виконання такою особою службових повноважень. Доцільним є запрошення спеціалістів у галузі економіки, технічного дослідження документів, бухгалтерів тощо.

Четверта слідча ситуація: є інформація про вчинення корупційних діянь, одержана з матеріалів ОРД. У такій слідчій ситуації особа, що пропонує неправомірну вигоду та службова особа, яка її приймає або одержує, як правило, зацікавлені у приховуванні злочину, а тому вони діють у змові.

У цій слідчій ситуації належить підготуватися до проведення таких тактичних операцій, як «Затримання на гарячому» та «Викриття учасників прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди». Далі діяти відповідно до описаної нами третьої слідчої ситуації.

П'ята слідча ситуація: є показання обвинувачених, що вказують на вчинення конкретними особами іншого злочину, передбаченого ст. 368 КК України. Таку інформацію слід перевірити, зокрема: 1) провести допит особи, яка вказує на вчинення іншого злочину з деталізацією показань; 2) організувати оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії. Допит такої особи має бути спрямований на одержання максимальної інформації про учасників, механізм, обставини передачі неправомірної вигоди, а також на встановлення причин повідомлення про такий злочин і його участі в ньому. Деталізація показань дозволить виключити неправду, обмову та наклеп.

Якщо ж підозрюваний вказує на те, що заявник або свідок також причетні до передачі неправомірної вигоди, то таку інформацію належить перевірити, зокрема, у такий спосіб, як проведення одночасного допиту раніше допитаних осіб. Така слідча (розшукова) дія спрямована на перевірку показань про обставини одержання неправомірної вигоди, усунення суперечностей у показаннях, а також у цілому викритті учасників злочину. Однак слід пам'ятати про можливе навмисне сприяння підозрюваним, що повідомив таку інформацію, проведенню одночасного допиту для спроби якимось чином вплинути на іншого підозрюваного з метою зміни останнім своїх показань [1, с. 516-517].

Як влучно зазначає В.Ю. Шепітько, обмова службової особи щодо вимагання предмета неправомірної вигоди може бути пояснена іншими, зовні подібними злочинами або законними діями, сприйнятими заявником як бажання одержати неправомірну вигоду. До таких діянь належать, зокрема, деякі службові злочини (зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень, службова недбалість тощо); шахрайство, пов'язане з використанням звання особи з метою одержання майна, а також його вимагання; одержання незаконної винагороди неслужбовою особою. Іноді помилки в оперуванні загальними версіями можуть відбуватися внаслідок упередженого ставлення до повідомлення про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. При перевірці такої версії слід відмежовувати корупційні діяння, відповідальність за які настає відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» [1, с. 512].

Важливою слідчою (розшуковою) дією на початковому етапі розслідування розглядуваних злочинів є обшук, зокрема груповий обшук за місцем роботи та проживання одного або декількох учасників злочину. Насамперед обшук має бути своєчасним, невиконання такої вимоги може призвести до втрати важливих доказів. Обшук проводять негайно, або ж якщо з його проведенням можна почекати, то слід обрати час, коли підозрюваний не в змозі чинити опір або передати важливу інформацію співучасникам.

У всіх слідчих ситуаціях до першочергових слідчих (розшукових) дій належить огляд місця події; насамперед огляду підлягає місце передачі предмета неправомірної вигоди. Під час огляду фіксують усі елементи обстановки події та внесені до неї зміни, увага зосереджується на виявленні слідів досягнутих домовленостей (сума коштів, написана на клаптику паперу, який знаходився у смітнику; галочка, поставлена навпроти прізвища особи в екзаменаційній відомості, тощо) та передачі предмета неправомірної вигоди.

Отже, початковий етап розслідування таких злочинів є важливим, навіть вирішальним для збирання речових доказів, виявлення свідків та очевидців, встановлення механізму злочину та його учасників, а також іншої інформації, що є важливою в розслідуванні. На цьому етапі розслідування виникають різні слідчі ситуації, пов'язані з негативними обставинами, що вимагають висунення версій та їх перевірки шляхом організації та планування слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій. Описані в підрозділі типові слідчі ситуації та версії спрямовані на спрощення процесу розслідування, відшукування доказів і встановлення істини в кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Глібо В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. Криміналістика : підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. К.: Вид. дім «Ін Юре», 2001. 684 с.
2. Біленчук П.Д., Лисиченко В.К., Клименко Н.І. та ін. Криміналістика : підручник. – 2-ге вид., випр. і доп. К.: Атака, 2001. 544 с.
3. Oleyunik S. V. Initial investigation stage acceptance of the offer, promise or receipt of undue advantage by an official. *Visegrad journal on human rights*. 2015. № 5. S. 66–72.

4. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков : Консум, 2000. 176 с.
5. Бірюков В.В., Мельникова О.Б., Шехавцов Р.М., Попов І.В. Теорія та практика планування розслідування злочинів: навч. посіб. Луганськ : РІО ЛАВС, 2002. 72 с.
6. Криміналістика : підручник для студ. юрид. спец, вищ. закл. освіти / В.М. Глібо, А.Л. Дудніков, В.А. Журавель та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. К.: Вид. дім «Ін Юре», 2001. 684 с.
7. Шило А.І. Методика розслідування хабарництва в контексті нового антикорупційного законодавства України : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2013. 244 с.
8. Пясковський В.В., Чорноус Ю.М., Іщенко А.В., Алексєєв А.А. та ін. Криміналістика : підручник. К. : Центр учбової літератури, 2015. 544 с.

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.42>

ПЕРХУН С.О.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОБУДОВИ АЛГОРИТМІВ ДІЙ УПОВНОВАЖЕНИХ ОСІБ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-БАНКІНГУ

ACTUAL ISSUES OF BUILDING ALGORITHMS FOR THE ACTIONS OF AUTHORIZED PERSONS DURING THE INVESTIGATION OF FRAUD IN THE FIELD OF INTERNET BANKING USE

Досліджено окремі аспекти розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу. Розглянуто алгоритми дій працівників правоохоронних органів для вирішення типових слідчих ситуацій у кримінальних провадженнях за фактом учинення досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Наголошено, що розслідування кримінальних правопорушень має відбуватись у певній послідовності. Ця послідовність забезпечується проведенням процесуальних дій відповідно до типових слідчих ситуацій. Вказана криміналістична категорія виконує роль регулятора реалізації відповідних заходів. Крім того, необхідним є створення відповідних алгоритмів дій працівників правоохоронних органів для їх реалізації.

Сформульовано типові слідчі ситуації розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу. Визначено комплекс процесуальних дій під час вирішення першої типової слідчої ситуації розслідування досліджуваного проти-правного діяння: допит потерпілого; встановлення особи шахрая; допит шахрая в статусі підозрюваного; обшук у приміщеннях, де живе або працює шахрай; призначення експертиз.

Обґрунтовано комплекс дій у другій слідчій ситуації, таких як допит потерпілого; огляд місця події з метою виявлення доказів, які допоможуть обмежити коло підозрюваних; тимчасовий доступ до речей і документів; огляд та долучення до справи відеозаписів, фотографій; розшук і встановлення особи шахрая; встановлення особи шахрая; аудіоконтроль особи шляхом встановлення технічних засобів у публічно недоступному місці (транспортному засобі, квартирі); візуальне спостереження за особою; негласне зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; призначення експертиз.

Ключові слова: шахрайство, інтернет-банкінг, розслідування, типова слідча ситуація, алгоритми, слідча (розшукова) дія, негласна слідча (розшукова) дія.

The scientific article is devoted to some aspects of the investigation of fraud in the use of Internet banking. Algorithms of actions of law enforcement officers to solve typical investigative situations in criminal proceedings based on the fact of committing the investigated category of criminal offenses are considered.

It is emphasized that the investigation of criminal offenses should take place in a certain sequence. This sequence is ensured by conducting procedural actions in accordance with typical investigative situations. The specified criminalistic category performs the role of a regulator of the implementation of the above measures. In addition, it is necessary to create appropriate algorithms for the actions of law enforcement officers for their implementation.

Typical investigative situations of the investigation of fraud in the field of Internet banking are formulated. A set of procedural actions during the resolution of the first typical investigative situation of the investigation of the investigated illegal act is defined: interrogation of the victim; identification of the fraudster; interrogation of the fraudster as a suspect; search in the premises where the fraudster lives or works; appointment of examinations.

A complex of actions in the second investigative situation is provided, such as: interrogation of the victim; inspection of the scene of the incident in order to identify evidence that will help narrow down the circle of suspects; temporary access to things and documents; review and attachment of video recordings and photographs to the case; search and identification of the fraudster; identification of the fraudster; audio control of a person by installing technical means in a publicly inaccessible place (vehicle, apartment); visual observation of a person; tacit knowledge of information from transport telecommunication networks; appointment of examinations.

Key words: *fraud, Internet banking, investigation, typical investigative situation, algorithms, investigative (search) action, covert investigative (search) action.*

Постановка проблеми. Розслідування кримінальних правопорушень має відбуватися у певній послідовності. Ця послідовність забезпечується проведенням слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій відповідно до типових слідчих ситуацій. Вказана криміналістична категорія виконує роль регулятора реалізації перелічених заходів. Кримінальні провадження, розпочаті за фактом учинення шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу, також потрібно здійснювати до зазначених ситуацій. Крім того, необхідним є створення відповідних алгоритмів дій працівників правоохоронних органів для їх реалізації.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Важливий доробок в опрацювання побудови алгоритмів дій уповноважених осіб під час розслідування різних категорій протиправних діянь зробили такі науковці, як Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, А. Ф. Волобуєв, М. М. Єфімов, В. А. Журавель, В. Г. Лукашевич, Н. В. Павлова, М. А. Погорецький, М. В. Салтєвський, О. А. Самойленко, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та ін. У нашій роботі конкретизовано сутність вказаної наукової категорії під час розслідування визначеного виду кримінальних правопорушень з огляду на сучасну судово-слідчу практику та позиції окремих дослідників.

Метою статті є дослідження побудови алгоритмів дій уповноважених осіб під час розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу.

Виклад основного матеріалу. Результати опрацювання судово-слідчої практики дали змогу сформулювати такі типові слідчі ситуації розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу:

- 1) учинено шахрайські дії у сфері використання інтернет-банкінгу, є особистісна доказова база, шахрай відомий – 27 %;
- 2) учинено шахрайські дії у сфері використання інтернет-банкінгу, є особистісна доказова база, шахрай невідомий – 52 %;
- 3) учинено шахрайські дії у сфері використання інтернет-банкінгу, є особистісна та матеріальна доказова база, шахрай невідомий – 16 %;
- 4) учинено шахрайські дії у сфері використання інтернет-банкінгу, повністю відсутня доказова база – 5 %.

З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне навести твердження К. Ю. Назаренко, яка зауважувала, що аналіз та оцінка слідчої ситуації мають істотне значення, адже дозволяють

«зорієнтуватись у різноманітні фактів і явищ, які стосуються особи злочинця на момент розслідування; усвідомити наукові знання (рекомендації криміналістики) щодо типових матеріальних джерел (слідів), у яких відбувається подія злочину; опанувати методики та практики пошуку таких джерел, отримати від них належну інформацію, її фіксація та подальше збереження; виконувати практичну роботу з цими джерелами інформації; зіставляти отриману інформацію з даними оперативних і криміналістичних обліків; висунути відповідні версії про місцезнаходження та сліди, що містять інформацію про властивості особи злочинця; визначити найбільш доцільні тактичні прийоми, рекомендації, комбінації зі збирання слідів і встановлення злочинця; вибрати найбільш ефективні техніко-криміналістичні засоби й методи для цих цілей; вибрати найбільш ефективні форми використання спеціальних знань і взаємодії з органами дізнання з метою одержання криміналістично значущої інформації про особу злочинця; вивести з версій слідства; спланувати початковий етап розслідування» [5, с. 82].

Натомість інші дослідники (Н. А Жерж, М. Є. Дирдін) зауважують, що для вирішення визначених ситуацій працівники Національної поліції України зобов'язані реалізувати низку заходів, які акумулюються в певному порядку. Окремі науковці алгоритм дій слідчого в розслідуванні насильницьких злочинів визначають таким чином: аналіз наявної інформації; оцінка вихідної слідчої ситуації, висунення версій за фактичними та ймовірними обставинами подій; постановка тактичних завдань і планування розслідування; проведення окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій з перевірки висунутих версій [2, с. 118–119].

Слушною є думка А. В. Рейнгольда, який стверджує, що «...перша слідча ситуація передбачає проведення комплексу заходів, спрямованих на встановлення всіх обставин справи та доведення вини особи, яку підозрюють у вчиненні шахрайства в інтернет-комерції, зокрема: допиту потерпілого щодо обставин здійснення правочину в дистанційній формі та умов, які висувалися продавцем і покупцем; встановлення умов створення сайту, на якому викладалися пропозиції щодо купівлі-продажу товарів і послуг; отримання інформації від інтернет-провайдерів та операторів телекомунікаційного зв'язку; допиту підозрюваного щодо обставин ошукування громадянина, легітимності існування його діяльності тощо; отримання характеризуючих даних про підозрюваного; пред'явлення підозрюваного для впізнання потерпілому (за умов спілкування у відеорежимі); огляд засобів комп'ютерної техніки, проведення обшуку в підозрюваного тощо; призначення комп'ютерно-технічної та інших експертиз тощо» [7, с. 127–128]. Тобто комплекс слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій під час вирішення першої типової слідчої ситуації розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу має такий вигляд:

- допит потерпілого;
- огляд електронно-обчислювальної техніки (далі – ЕОТ) потерпілого (комп'ютера, смартфона, планшета);
- встановлення особи шахрая;
- допит шахрая в статусі підозрюваного;
- обшук у приміщеннях, де живе або працює шахрай;
- вилучення ЕОТ, виявленої під час проведення обшуку (комп'ютер, смартфон, планшет, жорсткі диски);
- призначення експертиз.

Наприклад, з 20 липня 2020 року гр. А. перебував на строковій військовій службі у військовій частині. 23 грудня 2020 року гр. А. вибув на лікування в шпиталь. У період з 26 до 30 грудня 2020 року, ОСОБА_5, перебуваючи у військовому шпиталі, в інфекційному відділенні, познайомився із військовослужбовцем гр. Д., який також перебував на лікуванні в тому самому відділенні. У спілкуванні гр. А. заручився довірою гр. Б. та в нього виник умисел щодо заволодіння грошовими коштами останнього в сумі 5000 грн. Реалізуюючи його, шахрай під приводом необхідності скористатися мобільним телефоном гр. Д. заволодів належним останньому телефоном з доступом до мобільних додатків. Крім того, продовжуючи свій злочинний намір на заволодіння грошовими коштами гр. Д., повідомив йому, що повинен отримати грошові кошти від матері, однак власну банківську карту залишив у військовій частині та попросив банківську карту гр. В. з пін-кодом до неї, заволодівши таким чином і нею. У подальшому, 30 грудня 2020 року, гр. А., маючи безперешкодний доступ до мобільних додатків мобільного телефону гр. Д., за допомогою кредитного інтернет-банкінгу оформив кредит у ТОВ «Смартвей Юкрейн» на суму 600 грн, поставивши електронний підпис з одноразовим ідентифікатором потерпілого.

Крім того, 30 грудня 2020 року, о 18:18 він за допомогою кредитного інтернет-банкінгу оформив кредит у ТОВ «Манівео швидка фінансова допомога» на суму 2000 грн. Вказані грошові кошти перерахував на банківську картку та здійснив купівлю продуктів у магазинах м. Полтава, користувався кур'єрськими послугами «Glovo» та мобільними інтернет-додатками на суму 2000 грн. Загалом гр. А. заволодів грошовими коштами потерпілого на загальну суму 4750 грн [10]. Надалі шахрая ідентифікували шляхом проведення допитів потерпілих та огляду смартфона потерпілого, де було збережено всі операції інтернет-банкінгу.

Стосовно другої слідчої ситуації слід зауважити, що оскільки особа шахрая невідома, варто розпочинати заходи з його встановлення та розшуку. Щодо розшуку ми цілком поділяємо позицію В. О. Малярвої, яка наголосила на систематичному виконанні таких задач, як виявлення джерел інформації про ознаки шуканого злочинця; побудова гіпотетичної моделі злочинця (особи, яку розшукують) і встановлення його належності до: широкої сукупності (класу) осіб за загальними ознаками; вузької сукупності (групи) осіб за окремими ознаками; встановлення обмеженої, кількісно визначеної групи осіб, що перевіряються; встановлення особи, яку перевіряють, тобто особи, яка згідно з обставинами кримінального провадження може бути шуканим злочинцем, та за потреби отримання від неї зразків для експертизи, відповідно до ст. 245 КПК України; ідентифікація конкретної особи; встановлення шуканого злочинця [4, с. 131]. Тобто в другій слідчій ситуації варто проводити такі заходи:

- допит потерпілого;
- огляд місця події з метою виявлення доказів, які допоможуть обмежити коло підозрюваних;
- огляд ЕОТ потерпілого (комп'ютера, смартфона, планшета);
- тимчасовий доступ до речей і документів;
- огляд та долучення до справи відеозаписів, фотографій;
- розшук і встановлення особи шахрая;
- встановлення особи шахрая;
- аудіоконтроль особи шляхом встановлення технічних засобів у публічно недоступному місці (транспортному засобі, квартирі);
- візуальне спостереження за особою;
- негласне зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж;
- призначення експертиз.

Крім того, Т. В. Коршикова доречно вказувала, що «...для перевірки слідчих версій, які можуть висуватися за результатами аналізу IP-адрес, за якими використовували ЕОТ з метою вчинення шахрайства для вчинення шахрайства використовували: 1) одну IP-адресу; 2) декілька IP-адрес; 3) невстановлені IP-адреси» [3, с. 369]. Як бачимо, обов'язковим є аналіз IP-адрес, за якими здійснювалось використання ЕОТ з метою вчинення шахрайства, що є передумовою ефективного розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Натомість А. В. Рейнгольд наголошував, що слід спрямувати всі зусилля на дослідження: операційної системи та оперативної пам'яті; вивчення змісту файлів; web-браузерів; вивчення змісту електронної пошти; вивчення змісту смс-повідомлень, журналу вхідних і вихідних дзвінків на мобільному пристрої потерпілого тощо [8, с. 131].

Також, як доречно зауважила Г. В. Захарова, слід докладно допитати потерпілого та свідків щодо прикмет особи, яка вчинила шахрайство, скласти та поширити орієнтування, повідомити інформацію про злочинця в засоби масової інформації тощо. Інформацію про місцезнаходження шахрая можуть надати його знайомі та родичі, співробітники й інші особи. Оперативним працівникам можна здійснити спостереження за місцями можливої появи шахрая та за потреби здійснити зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем. Водночас слід пам'ятати, що ці заходи є негласними слідчими (розшуковими) діями та можуть проводитися лише за дорученням слідчого на підставі ухвали слідчого судді (за умови вчинення злочину, а не проступку). Якщо шахрайство кваліфікуватиметься за ч. 1 ст. 190 КК України, це буде кримінальний проступок і серед усіх негласних слідчих (розшукових) дій можна проводити лише дві: встановлення місцезнаходження радіоелектронного пристрою та зняття інформації з електронних інформаційних систем (без порушення системи логічного захисту). Докази щодо дійсного злочинного наміру можна отримати не лише зі свідчень потерпілих і свідків обставин шахрайських дій, а й під час огляду документів, електронних інформаційних носіїв, уважно оглядаючи відповідні інформаційні ресурси, сервіси в мережі Інтернет, зокрема вебсайти, на яких міститься інформація, що може допомогти довести дійсно злочинний намір

шахраїв. З цією метою доцільно проводити й негласні слідчі (розшукові) дії, знімаючи необхідну інформацію з каналів зв'язку» [1, с. 145].

Водночас інші науковці (Н. В. Павлова, Д. А. Птушкін, К. О. Чаплинський) доводять, що в ситуації, коли особистість шахрая невідома, проводять комплекс розшукових заходів з використанням словесного й композиційного портретів. Зі слів потерпілих і свідків за прикметами шахраїв складають суб'єктивні портрети, перевіряють за обліками сліди пальців рук, виявлені на документах і предметах. Корисним може бути й вивчення практики застосування аналогічних способів шахрайства за архівними кримінальними справами (провадженнями) [6, с. 65].

Наприклад, у середині листопада 2016 року гр. О. вступив у попередню змову з гр. З. та вчинив низку заволодінь чужим майном шляхом обману через незаконні операції з використанням ЕОТ. У вказаний час шахрай зі своїм подільником з використанням невстановленої комп'ютерної техніки шляхом реєстрації інтернет-сайтів з відповідними назвами доменних імен створив низку «фейкових» інтернет-магазинів, зокрема: <http://technobox.net.ua>, <http://mobilook.com.ua>, <http://technolab.in.ua>, <http://technomart.net.ua>, <http://supersmart.in.ua>, <http://mobiliti.net.ua>, <http://mobiland.net.ua>, <http://technoplaza.net.ua>, <http://evoshop.com.ua>, <http://mobilson.com.ua>. Вказані фейкові платформи спеціалізувалися на реалізації мобільних телефонів. Оформлення сайтів, порядок їх функціонування, а також розміщення інформації з повним технічним описом товару не викликали в покупців сумнівів у реальності існування магазинів. Крім того, гр. О. разом зі своїм співучасником з метою залучення якомога більшої кількості осіб, що зацікавлені в розміщенні на інтернет-сайтах товаром, у невстановлений досудовим розслідуванням час виклав завідомо неправдиву інформацію про продаж мобільних телефонів торгових марок «Apple», «Xiaomi», «Meizu», «Samsung» та інших популярних виробників, вказуючи значно нижчу вартість товару, що продається, ніж пропонують інші продавці. Також з метою підняття рейтингів і пошукової конкурентоспроможності (SEO-показники), які б дозволили за будь-якого пошукового запиту користувача мережі Інтернет щодо купівлі мобільних телефонів видавати його інтернет-магазин серед перших для потенціальних покупців, гр. О. разом зі своїм співучасником використовував послуги інтернет-майданчика «<http://price.ua>», який дозволяв видавати для потерпілих порівняльну з іншими інтернет-магазинами інформацію та показував, що ціна товару в його інтернет-магазині є значно нижчою, ніж в інших магазинах. У подальшому шахрай переводив у готівку сплачені клієнтами «фейкових» магазинів грошові кошти через мережу банкоматів, розташованих як на території м. Дніпро, так і в окремих районах і містах Дніпропетровської області. Під час користування банкоматами гр. О. з метою уникнення фіксації камер відео- та фотоспостереження, які розташовані в банкоматах і на прилеглих територіях, з метою подальшого унеможливлення ідентифікації своєї особи одягав на обличчя заздалегідь підготовлену маску. Заволодівши в такий спосіб грошовими коштами потерпілих, шахраї розпоряджались ними на власний розсуд [9]. У процесі розслідування наведеного факту шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу уповноважені особи реалізували майже весь комплекс процесуальних дій і заходів, визначених нами в другій типовій слідчій ситуації: починаючи з допиту потерпілих і закінчуючи проведенням аудіоконтролю гр. О. шляхом встановлення технічних засобів у публічно недоступному місці (у його транспортному засобі «Toyota Camry»), візуальним спостереженням за ним і негласним зняттям інформації з транспортних телекомунікаційних мереж. Завдяки максимально ефективному здійсненню всіх вказаних заходів особу було затримано, а в подальшому винесено обвинувальний вирок у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 190 КК України.

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що розслідування кримінальних правопорушень має відбуватись у певній послідовності. Проведене дослідження дало змогу сформулювати типові слідчі ситуації розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу, а також визначити комплекс процесуальних дій під час вирішення першої типової слідчої ситуації розслідування досліджуваного протиправного діяння, зокрема: допит потерпілого; огляд ЕОТ потерпілого (комп'ютера, смартфона, планшета); встановлення особи шахрая; допит шахрая в статусі підозрюваного; обшук у приміщеннях, де живе або працює шахрай; вилучення ЕОТ, виявленої під час проведення обшуку (комп'ютер, смартфон, планшет, жорсткі диски); призначення експертів. Доречним є такий комплекс дій у другій слідчій ситуації: допит потерпілого; огляд місця події з метою виявлення доказів, які допоможуть обмежити коло підозрюваних; огляд ЕОТ потерпілого (комп'ютера, смартфона, планшета); тимчасовий доступ до речей і документів; огляд і допущення до справи відеозаписів, фотографій; розшук і встановлення особи шахрая; встановлення особи шахрая; аудіоконтроль особи шляхом встановлення технічних засобів у публічно недоступному місці (транспортному засобі, квартирі); візуальне спостереження за особою; негласне зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; призначення експертів.

Список використаних джерел

1. Захарова Г. В. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 246 с.
2. Жерж Н. А., Дирдін М. Є. Слідчі ситуації та типові криміналістичні версії щодо особи злочинця при розслідуванні окремих насильницьких злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 117–121.
3. Коршикова Т. В. Алгоритм дій слідчого з розслідування шахрайств, що вчиняються з використанням електронно-обчислювальної техніки. *Актуальні питання криміналістики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 груд. 2019 р.) / редкол. : В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 368–370.*
4. Малярова В. О. Тактико-криміналістичні та процесуальні основи пошуку та затримання злочинця : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 238 с.
5. Назаренко К. Ю. Розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2016. 218 с.
6. Павлова Н. В., Птушкін Д. А., Чаплинський К. О. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням об'єктів нерухомого майна громадян : монографія. Херсон : Гельветика, 2019. 196 с.
7. Рейнгольд А. В. Основи методики розслідування шахрайства в інтернет-комерції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2023. 250 с.
8. Рейнгольд А. В. Типові слідчі ситуації під час розслідування шахрайства в інтернет-комерції. *Юридична наука*. 2020. № 2. Т. 2. С. 129–133.
9. Справа № 200/12729/18. Архів Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська, 2021 р.
10. Справа № 554/1839/21. Архів Октябрського районного суду м. Полтави, 2021 р.

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.43>

ТИМОЩУК С.О.

ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНОЇ СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ ДО ПОСТАНОВЛЕННЯ УХВАЛИ СЛІДЧОГО СУДДІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

CONDUCTING AN COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTION BEFORE THE DECISION OF THE INVESTIGATING JUDGE: PROBLEMS AND WAYS TO SOLVE THEM

У статті дотримана наукова позиція щодо безальтернативної можливості розпочинати проведення у кримінальному провадженні за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора у випадках, визначених ч. 1 ст. 250 Кримінального процесуального кодексу України, лише двох негласних слідчих (розшукових) дій – установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) та спостереження за особою. Доведено, що зазначені правові норми повною мірою взаємопов'язані та узгоджуються між собою, що не дає жодних підстав трактувати сферу практично-правового застосування правового інституту «Проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді» в іншій правовій площині.

© ТИМОЩУК С.О. – аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності (Навчально-науковий інститут № 1 Національної академії внутрішніх справ)

Звернута увага на неможливість проведення низки ключових негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів без дозволу суду є проблемним питанням у невідкладних випадках, яке ускладнює документування злочинів вказаної категорії. Дану проблему можна екстраполувати на виявлення і документування злочинів іншої категорії (до прикладу – проти основ національної безпеки України, життя та здоров'я особи, проти власності тощо), де саме від оперативного реагування правоохоронних органів залежить не лише викриття осіб, які їх вчинили, та фіксування доказової бази, а й життя та здоров'я людини, забезпечення її прав та свобод. Така проблема потребує законодавчого вирішення шляхом внесення змін до ст. 250 та низки інших статей Глави 41 Кримінального процесуального кодексу України в частині скасування обмежень на початок проведення негласних слідчих (розшукових) дій до постановлення ухвали слідчого судді за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора.

Внесення запропонованих автором змін до ч. 1 ст. 250 Кримінального процесуального кодексу України не лише мають надати правоохоронним органам дієві механізми для протидії злочинності, а й забезпечать безапеляційне дотримання принципу верховенства права у кримінальному провадженні, зокрема – при застосуванні даної правової норми.

Ключові слова: негласна слідча (розшукова) дія, кримінальне провадження, прокурор, установа місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу), спостереження за особою, воєнні злочини, воєнний стан.

The article adheres to the scientific position regarding the non-alternative possibility of starting the conduction of only two secret investigative (search) actions in criminal proceedings based on the decision of the investigator, agreed with the prosecutor, or the prosecutor himself/herself in the cases defined by Part 1 of Article 250 of the Criminal Procedure Code of Ukraine – finding out the location of radio equipment (radio-electronic tools) and monitoring of a person. It has been proven that the specified legal norms are fully interconnected and consistent with each other, which does not give any reason to interpret the sphere of practical-legal application of the legal institute «Conducting secret investigative (search) action before the decision of the investigating judge» in another legal sphere.

Attention has been drawn to the impossibility of carrying out a number of key secret investigative (search) actions in criminal proceedings regarding war crimes without the permission of the court. That is a problematic issue in urgent cases, complicating the documentation of crimes of the specified category. This problem can be extrapolated to the detection and documentation of crimes of another category (for example, against the foundations of national security of Ukraine, life and health of a person, against property, etc.), where not only the exposure of the perpetrators and the fixing of the evidence base, but also the life and health of a person, his rights and freedoms depending on the prompt response of law enforcement agencies. Such a problem requires a legislative solution by making changes to Article 250 and a number of other articles of Chapter 41 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in terms of the abolition of restrictions on the initiation of secret investigative (search) actions before the decision of the investigating judge is made by the decision of the investigator, coordinated with the prosecutor, or the prosecutor himself/herself.

The changes proposed by the author to part 1 of Article 250 of the Criminal Procedure Code of Ukraine should not only provide law enforcement agencies with effective mechanisms for combating crime, but also ensure unappealable observance of the principle of the rule of law in criminal proceedings, in particular, when applying this legal norm.

Key words: covert investigative (search) action, criminal proceedings, prosecutor, locating radio equipment (radio-electronic tools), surveillance of a person, war crimes, martial law.

Постановка проблеми. Прийняття у 2012 р. чинного Кримінального процесуального кодексу (КПК) України стало визначальною віхою в європеїзації вітчизняного кримінального

процесуального закону. Даний правовий акт, який увібрав у себе усі європейські цінності та стандарти, не лише формально гарантував дотримання прав і свобод людини, а й забезпечував реальні та дієві механізми їх реалізації та швидкого поновлення у разі порушення.

Було удосконалено існуючі правові інститути кримінального процесу, а також запроваджено нові, серед яких – правовий інститут «Негласних слідчих (розшукових) дій», що знайшов своє відображення в окремій Главі 21 КПК України [1]. Поява такого правового інституту стала результатом тривалої дослідницької роботи у сфері теорії кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, слідчо-прокурорської та судової практики, кінцевою метою якої було забезпечення справедливого та дієвого балансу між втручанням держави в права і свободи людини, зокрема – приватне спілкування, та правоохоронною діяльністю держави, спрямованою на проведення оперативно-розшукових заходів і використання їх результатів у кримінальному провадженні за для забезпечення принципу невідворотності кримінальної відповідальності та покарання.

Аналіз правових норм свідчить, що саме на прокурора, як на одну із ключових фігур кримінального провадження, що відповідно до вимог ст. 36 КПК України здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, законодавцем покладено процесуальний обов'язок забезпечити законність при ініціюванні та проведенні негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД).

Задля виконання цієї процесуальної функції, а також для забезпечення виконання завдань кримінального провадження, визначених ст. 2 КПК України, через призму загальних засад кримінального провадження, саме прокурора наділено законодавцем процесуальним повноваженням на прийняття у передбачених кримінальним процесуальним законом процесуального рішення про проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді. Так, за ч. 1 ст. 250 КПК України у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (статті 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини Кримінального кодексу України, НСРД може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді у випадках, передбачених КПК України, за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора [1].

Грунтовний аналіз правової норми та правозастосовна практика свідчать, що, попри прогресивно-новаторський характер та новизну, вона потребує системних змін та удосконалення. Саме такі удосконалення та зміни, на наше переконання, з одного боку, стануть надійним інструментарієм правоохоронним органам для швидкої і дієвої протидії злочинним проявам, зокрема – тяжким та особливо тяжким кримінальним правопорушенням, а з іншого боку – надійним запобіжником від порушень права людини на приватність.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загалом, теоретичні та практичні проблеми проведення НСРД, зокрема – до постановлення ухвали слідчого судді, були предметом досліджень таких науковців як Є. М. Блажівського, О. В. Гесселева, М. А. Погорецького, О. І. Полуховича, О. М. Сала, А. В. Столітнього, Д. Б. Сергєєвої, С. Р. Тагієва, О. Ю. Татарова, С. С. Чернявського, О. Г. Шило та ін.

Одним із фундаментальних питань, яке досліджувалося науковцями задля закладення теоретичних підвалин для чіткого практичного застосування правових приписів ст. 250 КПК України, стало питання визначеності видів НСРД, які можливо розпочати до постановлення ухвали слідчого судді – за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. Однак, ґрунтовний аналіз низки наукових джерел свідчить, що наукові погляди з цього приводу різнилися.

Виклад основного матеріалу. Положення ч. 1 ст. 250 КПК України надають можливість розпочати проведення будь-якої НСРД, насамперед – пов'язаної із втручанням у приватне спілкування, до постановлення ухвали слідчого судді за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора [1].

Водночас, група науковців, даючи доктринальне тлумачення положенням ст. 250 КПК України, зазначає, що «Норми цієї стаття закону встановлюють винятки із порядку організації негласних слідчих (розшукових) дій, які за загальним правилом проводяться з дозволу слідчого судді. Згідно з положеннями ч. 2 ст. 246 КПК України за рішенням слідчого судді під час досудового розслідування злочинів проводяться такі слідчі (розшукові) дії: аудіо-, відео- контроль особи (ст. 260 КПК України); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України); огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння

особи (ст. 267 КПК України); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України); аудіо-, відео-контроль місця (ст. 270 КПК України); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України)» [2, с. 638]. Подібну наукову позицію групи дослідників (С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко) відображено у іншому коментованому КПК України [3, с. 528-529, 531-532].

Не можемо не відмітити, що аналогічне тлумачення норм ст. 250 КПК України, зокрема – щодо можливості втручання у приватне спілкування до постановлення ухвали слідчого судді, демонструє низка суддів, про що свідчить ґрунтовний аналіз мотивувальних частин окремих судових рішень [4; 5].

Обґрунтовано піддаючи сумніву наукову позицію, відображену у згаданих вище науково-практичних коментарях до КПК України, Є. Д. Лук'янчиков та Б. Є. Лук'янчиков констатують, що «... Зважаючи на ситуаційний характер розслідування законодавець передбачив можливість проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді. Такі випадки визначаються як виняткові невідкладні і пов'язані із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину (ст. 250 КПК України)... Про можливість розпочати слідчу дію до постановлення ухвали слідчого судді йдеться у ч. 4 ст. 268 установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу та у ч. 3 ст. 269 спостереження за особою, річчю або місцем. Чи можна починати проводити інші слідчі дії, якщо про це не вказано у конкретній статті КПК України? Якщо положення ст. 250 КПК України є загальними для усіх НСРД, ч. 4 ст. 268 та ч. 3 ст. 269 доцільно вилучити, щоб уникнути неоднозначних тлумачень про можливість проведення усіх таких дій до постановлення ухвали слідчого судді...» [6, с. 152].

Водночас, наукова позиція переважної більшості дослідників, яку ми повністю підтримуємо, є чіткою та послідовною і зводиться до безальтернативної можливості розпочинати проведення у кримінальному провадженні за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора у випадках, визначених ч. 1 ст. 250 КПК України, лише двох негласних слідчих (розшукових) дій - установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України – назву НСРД змінено на підставі Закону України Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам 15.03.2022 №2137-IX) [7] та спостереження за особою (ст. 269 КПК України).

Умовами, які допускають проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді є такі: 1) мета – врятування життя людей та запобігання вчиненню злочинів, передбачених ч. 1 ст. 250; 2) без постановлення ухвали слідчого судді може бути проведена не кожна НСРД, а лише та, щодо якої у КПК України безпосередньо передбачена можливість її проведення без такої ухвали. Зокрема, такими діями є передбачені ч. 4 ст. 268 та ч. 3 ст. 269 КПК України, а саме установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу та спостереження за особою. Проведення інших видів НСРД до постановлення ухвали слідчого судді не передбачено...» [8, с. 61-62].

Більш категоричною є наукова позиція В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, які констатують, що «...що установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) та спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (статті 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини КК, можуть бути розпочаті до постановлення ухвали слідчого судді за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. У такому випадку прокурор зобов'язаний невідкладно після початку такої негласної слідчої (розшукової) дії звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді (ч. 1 ст. 250 КПК України). Усі інші негласні слідчі (розшукові) дії, які проводяться за ухвалою слідчого судді, не можуть бути розпочаті без постановлення такого рішення...» [9, с. 429-430].

Розвиваючи та удосконалюючи таку наукову позицію М. Л. Грібов прийшов до висновку про досить поширене ігнорування представниками сторони обвинувачення прямої вказівки законодавця «щодо можливості застосування норм ст. 250 КПК України лише «у випадках, передбачених цим Кодексом». І їх тільки два: установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ч. 4 ст. 268) та спостереження за особою (ч. 3 ст. 269). Отже, проведення інших НСРД до постановлення ухвали слідчого судді є підставою для того, аби фактичні дані, одержані шляхом їх проведення, не визнавати допустимими доказами» [10, с. 30].

На наше переконання, такі наукові погляди щодо можливості розпочинати проведення до постановлення ухвали слідчого судді лише чітко визначених законодавцем НСРД повністю ґрунтуються на буквальному та системному тлумаченні низки правових норм кримінального процесуального закону. Правові норми ч. 1 ст. 250 КПК України та ст. ст. 268 і 269 КПК України повною мірою взаємопов'язані та узгоджуються між собою, що не дає жодних підстав трактувати сферу практично-правового застосування правового інституту «Проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді» в іншій правовій площині.

Загалом, закріплення у кримінальному процесуальному законі можливості проведення лише двох негласних слідчих (розшукових) дій до постановлення ухвали слідчого судді (ст. ст. 268, 269 КПК України) О. І. Полухович вважає цілком усвідомленим законодавчим кроком в рамках розвитку парадигми першочергового значення дотримання прав та свобод людини [11, с. 109], тоді як М. В. Багрій, О. В. Керевич та М. П. Климчук пояснюють це «помилкою законодавця» [12, с. 88; 13, с. 246].

Уважаючи цілком небезпідставною наукову позицію таких науковців, на наш погляд законодавець під час законодавчого вирішення питання щодо можливості початку проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді не повною мірою проаналізував і врахував теоретично-наукову складову кримінального процесуального законодавства та практичний досвід проведення подібних процесуальних дій правоохоронними органами зарубіжних країн, насамперед країн Євроспільноти, зокрема - система права яких є складовою романо-германської правової сім'ї, або ж тяжіє до неї; не достатньо глибоко прорахував на майбутнє можливості своєчасної та дієвої протидії вітчизняних правоохоронних органів сучасним кримінальним викликам за можливості проведення у порядку ч. 1 ст. 250 КПК України лише таких НСРД, як «установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу)» та «спостереження за особою»; не у повній мірі проаналізував та розглянув можливості проведення до постановлення ухвали слідчого судді усіх видів НСРД, у тому числі – пов'язаних з втручанням у приватне спілкування, у взаємозв'язку із забезпеченням чітко унормованого та дієвого механізму судового контролю за дотриманням закону при проведенні НСРД.

У цьому зв'язку, повністю підтримуємо наукову позицію вчених-процесуалістів, які вважають неможливість проведення низки ключових НСРД у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів у невідкладних випадках без дозволу суду проблемним питанням, яке ускладнює документування злочинів вказаної категорії [14, с. 164-165].

Дану проблему можна екстраполювати на виявлення і документування злочинів іншої категорії (до прикладу – проти основ національної безпеки України, життя та здоров'я особи, проти власності тощо), де саме від оперативного реагування правоохоронних органів залежить не лише викриття осіб, які їх вчинили, та фіксування доказової бази, а й життя та здоров'я людини, забезпечення її прав та свобод. Уважаємо, що така проблема потребує законодавчого вирішення шляхом внесення змін до ст. 250 та низки інших статей Глави 41 КПК України в частині скасування обмежень на початок проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. Загалом, конструкція правової норми, закріпленої ч. 1 ст. 250 КПК України, свідчить, що законодавець відносить можливість розпочати НСРД до постановлення ухвали слідчого судді до виняткових випадків.

Необхідною умовою для початку НСРД у порядку правових приписів ч. 1 ст. 250 КПК України також є запобігання тяжкому або особливо тяжкому злочину, чіткий перелік яких визначено законодавцем у відповідній правовій нормі, а саме - передбаченого розділами I, II, VI, VII (статті 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини Кримінального кодексу України.

Питання коректності визначення законодавцем саме такого переліку було предметом наукової розвідки низки дослідників. В. А. Баранець та В. І. Школьніков, зокрема, обґрунтовують необхідність внесення до визначеного правовими приписами ч. 1 ст. 250 КПК України переліку злочинів змін з метою можливості проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді в разі вчинення корупційних злочинів, незалежно від їхньої приналежності до того чи іншого розділу Особливої частини КК України [15, с. 26]; С. А. Вишневський зважаючи на збройну агресію РФ проти України та за для ефективного розкриття і розслідування кримінальних правопорушень проти довілля, пропонує внести зміни до ст. 250 КПК України щодо можливості проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді, доповнивши визначений правовою нормою перелік злочинами, визначеними розділом XX Особливої частини Кримінального кодексу України [16, с. 169].

На нашу думку, критерієм для початку НСРД до постановлення ухвали слідчого судді має бути не належність злочину до того чи іншого розділу Особливої частини КК України,

а лише його тяжкість, та стосовно необхідності внесення змін до першого речення ч. 1 ст. 250 КПК України, якими словосполучення «...передбаченого розділами I, II, VI, VII (ст. 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини Кримінального кодексу України» виключити з нього.

Висновки. Кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Базовою невід’ємною складовою верховенства права є принцип правової визначеності (legal certainty), який визначається, зокрема, ясністю і точністю формулювань правової норми, що дає пересічній особі можливість узгоджувати з нею правову поведінку та передбачити наслідки такої поведінки. Саме на цьому акцентовано увагу у доповіді Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія) та зазначено: «...Юридична визначеність вимагає, щоб юридичні норми були чіткими і точними та спрямованими на забезпечення того, щоб ситуації та правовідносини залишалися передбачуваними.» [17].

Європейський Суд з прав людини зосереджує особливу увагу на дотриманні даного принципу при застосуванні кримінального процесуального закону, зокрема – при втручанні у приватне спілкування, зважаючи на найбільшу ступінь обмеження прав і основоположних свобод людини та потенційну загрозу свавільного втручання держави у ці права і свободи.

Тому, безальтернативною є можливість розпочинати проведення у кримінальному провадженні за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора у випадках, визначених ч. 1 ст. 250 КПК України, лише таких НСРД – установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) та спостереження за особою. Зазначені правові норми повною мірою взаємопов’язані та узгоджуються між собою, що не дає жодних підстав трактувати їх проведення до постановлення ухвали слідчого судді в іншій правовій площині.

Неможливість проведення низки ключових НСРД у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів без дозволу суду є проблемним питанням у невідкладних випадках, яке ускладнює документування злочинів вказаної категорії. Дану проблему можна екстраполювати на виявлення і документування злочинів іншої категорії, де саме від оперативного реагування правоохоронних органів залежить не лише викриття осіб, які їх вчинили, та фіксування доказової бази, а й життя та здоров’я людини, забезпечення її прав та свобод. Тому, така проблема потребує законодавчого вирішення шляхом внесення змін до ст. 250 та низки інших статей Глави 41 КПК України в частині скасування обмежень на початок проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. Внесення запропонованих у статті змін до ч. 1 ст. 250 КПК України не лише надасть правоохоронним органам дієвих механізмів протидії злочинності, а й забезпечить безапеляційне дотримання принципу верховенства права у кримінальному провадженні, зокрема – при застосуванні даної правової норми.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Х.: Право, 2012. 768 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар / Відп. ред. : С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х. : Одиссей, 2013. 1104 с.
4. Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 10.08.2023 у справі №225/1088/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112837833>
5. Вирок Ожтрянського районного суду міста Полтави від 09.06.2020 у справі № 554/12176/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89693265>
6. Лук’янчиков Є. Д., Лук’янчиков Б. Є. Становлення інституту негласних слідчих (розшукових) дій. *Криміналістика і судова експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 147-160.
7. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам : Закон України від 15.03.2022 р. №2137-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#n70>.

8. Багрій М. В., Луцик В. В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід : монографія. Х. : Право, 2017. 376 с.
9. Кримінальний процес : підручник / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х. : Право, 2013. 824 с.
10. Грібов М. Л. Забезпечення законності контролю за вчиненням корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом : метод. рек. К. : Національна акад. внутр. справ, 2022. 44 с.
11. Полюхович О. І. До питання негласних слідчих (розшукових) дій, які можуть бути розпочаті до постановлення ухвали слідчого судді. *Публічне право*. 2017. № 1. С. 106–113.
12. Багрій М. В. Судовий контроль за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій: окремі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 35 (1.3). С. 86–89.
13. Керевич О. В., Климчук М. П. Законодавче врегулювання інституту негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. №4. С. 244–246.
14. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : навч. посіб. / С. С. Чернявський, В. Г. Дрозд, А. П. Запотоцький, Ю. М. Черноус, Л. В. Гаврилюк та ін. Київ : 7БЦ, 2023. 252 с.
15. Баранець В. А., Школьніков В. І. Законодавча необхідність встановлення справедливої відповідальності за всі види корупційних злочинів. 2019. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/items/8afcb1eb-8043-40a6-a5ce-4e4ce96290f1>
16. Вишневський С. А. Удосконалення механізму проведення негласних слідчих (розшукових) дій за участю прокурора під час протидії кримінальним правопорушенням, вчиненим проти довілля в умовах воєнного стану. 2023. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/items/24e03cef-a9c1-47aa-9c72-72ce42eb012f>
17. Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія), схвалена на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr)

УДК 343.98 (477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.3.44>

ХИЖНЯК Є.С.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЩОДО УМИСНИХ ВБИВСТВ ЯК ОКРЕМИЙ ЕЛЕМЕНТ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРЕВЕНЦІЇ**INDIVIDUAL OPERATIVE AND INVESTIGATIVE FORECASTING BY CRIMINAL POLICE UNITS OF CRIMINAL AND ILLEGAL BEHAVIOR IN RELATION TO INTENTIONAL MURDERS, AS A SEPARATE ELEMENT OF OPERATIVE AND INVESTIGATIVE PREVENTION**

У статті досліджено зміст оперативно-розшукового прогнозування. Виокремлено основні властивості й ознаки, що характеризують оперативно-розшукове прогнозування як складну та динамічну систему. Розкрито понятійно-термінологічний апарат, зміст і взаємозв'язок елементів структури оперативно-розшукового прогнозування індивідуальної кримінально-протиправної поведінки. Визначено, що оперативно-розшукове прогнозування є самостійним видом прогнозування, яке займає окреме місце в структурі оперативно-розшукової превенції. Установлено, що характерною особливістю прогностичного мислення є не лише передбачення можливого розвитку конкретної оперативно-розшукової ситуації, але й прогнозування можливих варіантів розвитку інших подій.

Зазначено, що для розроблення оперативно-розшукових прогнозів необхідне використання додаткових, суто прогностичних знань. Виокремлено основні функції оперативно-розшукового прогнозування.

Ключові слова: прогнозування, індивідуальне прогнозування, оперативно-розшукове прогнозування, прогнозування індивідуальної кримінально-протиправної поведінки, оперативно-розшукова превенція.

The article examines the content of operative and investigative forecasting. The main properties and signs characterizing operational search forecasting as a complex and dynamic system are highlighted. The conceptual and terminological apparatus, the content and interrelationship of the elements of the structure of operative and investigative forecasting of individual criminal and illegal behavior are disclosed. It has been determined that operative-exploratory forecasting is an independent type of forecasting, which occupies a separate place in the structure of operational-exploratory prevention. It has been established that a characteristic feature of prognostic thinking is not only the prediction of the possible development of a specific operative-search situation, but also the prediction of possible variants of the development of other events.

It is noted that the use of additional, purely prognostic knowledge is necessary for the development of operative and investigative forecasts. The main functions of operative and investigative forecasting are highlighted.

Key words: forecasting, individual forecasting, operational-investigative forecasting, forecasting of individual criminal-illegal behavior, operational-investigative prevention.

Постановка наукової проблеми. Дослідити оперативно-розшукове прогнозування індивідуальної кримінально-протиправної поведінки в якості окремого елемента оперативно-розшукової превенції, зокрема у частині умисних вбивств.

© ХИЖНЯК Є.С. – кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету адвокатури та антикорупційної діяльності (Національний університет «Одеська юридична академія») <https://orcid.org/0000-0001-8263-0353>

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковою розробкою проблеми втзачення поняття та значення прогнозування у сфері протидії кримінальній протиправності займалися такі вчені, як Р.°Абизов, Г.°Аванесов, Ю.°Антонян, Ю.°Блувштейн, Б.°Волженкін, К.°Горянов, В.°Грохольський, І.°Даньшин, О.°Долженков, О.°Джужа, А.°Долгова, Ю.°Д'якова, І.°Карпец, В.°Кудрявцев, Н.°Кузнецова, В.°Лукашов, В.°Межевой, О.°Межевой, С.°Овчинський, І.°Сервещкий, Г.°Сінілов, О.°Снігер'ов, С.°Тарарухін, М.°Шаргародський, А.°Яковлев та ін.

Метою статті є дослідження та виокремлення сучасних особливостей та окремих елементів оперативно-розшукового прогнозування індивідуальної кримінально-протиправної поведінки, в контексті оперативно-розшукової протидії умисним вбивствам.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні ні в кого не викликає заперечень теза стосовно того, що одним із напрямів діяльності, який дозволяє ефективно впливати на кримінально-протиправні прояви, є прогнозування [1, с. 133].

Термін «прогноз» (від греч. *prognosis* <pro – вперед + *gnosis* – пізнання) тлумачать як передбачення засноване на певних даних [2, с. 221]. Прогнозування – аналіз та наукове передбачення майбутніх станів і тенденцій розвитку соціальних чи природних явищ, обґрунтована інформація про якісні і кількісні характеристики процесів, що передбачаються. Результатом прогнозування є прогноз – знання про майбутнє і можливі варіанти розгортання сьогочасних тенденцій [3, с. 524]. Прогноз – це судження про невідоме раніше, реально можливе становище речей, яке висловлюється на основі вірогідної інформації про вихідні й супутні явища. Прогноз створює скеровувальне і стимулювальне цілеспрямовування для вирішення конкретних практичних завдань [4, с. 341].

Як стверджує В. Журавель, прогноз є «імовірним судженням про стан об'єкта в той чи інший проміжок часу в майбутньому, локалізованого у певному просторі», «видом науково-пізнавальної діяльності людини, спрямованої на формування прогнозів розвитку якихось об'єктів» [5, с. 20].

Найчастіше прогнози поділяються на соціальні, спрямовані на передбачення динаміки суспільних явищ, та індивідуальні, які прогнозують поведінку окремих осіб. В широкому розумінні індивідуальні прогнози теж є соціальними, оскільки поведінка людини має суспільний характер. За галузевим принципом розрізняють політичні, економічні, науково-технічні, демографічні, кримінологічні та інші види прогнозів.

Прогнозування індивідуальної кримінально-протиправної поведінки є самостійним видом прогнозування, під яким розуміють визначення ймовірності вчинення кримінального правопорушення у майбутньому конкретною особою.

У кримінологічній науці необхідність індивідуального прогнозування активно відстоював А.°Герцензон [6, с. 26]. Продовжуючи вказаний напрям досліджень Р.°Абизов писав, що проблема індивідуального кримінологічного прогнозування привертає увагу багатьох представників теорії та практики у сфері протидії кримінальній протиправності. Необхідність індивідуального прогнозування є соціальною потребою, оскільки без наукового передбачення неможливе наукове управління суспільством. Ця необхідність зумовлена ще й тим, що можна активно втручатися і впливати на хід майбутніх подій [7, с. 87].

Прогнозування індивідуальної кримінально-протиправної поведінки має важливе значення для організації і здійснення індивідуальної превенції кримінальної протиправності. Передбачення можливої поведінки особи служить передумовою для прийняття багатьох організаційних, тактичних та правових рішень. Дослідники О.°Джужа, В.°Василевич, Ю.°Іванов зазначають, що кримінологічний прогноз – це ймовірне судження про майбутній стан (рівень, структуру, динаміку) кримінальної протиправності та її детермінанти, можливості профілактики й інші засоби впливу на кримінальну протиправність у певний проміжок часу [8, с. 53].

Серед мети та завдань кримінологічного прогнозування можна виокремити такі завдання: з'ясування показників, що характеризують розвиток або зміну кримінальної протиправності в ретроспективі, виявлення на основі цього небажаних тенденцій і закономірностей, встановлення способів їх зміни в необхідному (бажаному) напрямі; з'ясування всіх обставин, що мають істотне значення для розроблення перспективних планів; розроблення загальної концепції протидії кримінальній протиправності, складником якої є вибір оптимального розвитку всієї правоохоронної системи; встановлення можливих змін у рівні, структурі та динаміці кримінальної протиправності у майбутньому і виявлення обставин, що зумовлюють такі зміни [8, с. 73].

Поряд з кримінологічним прогнозуванням оперативно-розшукове прогнозування має свій особливий статус у системі міжгалузевих співвідношень юридичної прогностики. З огляду на

специфіку оперативно-розшукової діяльності, інтереси її прогностичної галузі пов'язані з інтересами прогнозування матеріально-правової, кримінально-процесуальної й оперативно-розшукової сфер.

Розглянемо сутність та зміст оперативно-розшукового прогнозування, як одного із складових елементів оперативно-розшукової діяльності.

В першу чергу, потрібно зазначити, що оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності за наявності передбачених Законом «Про оперативно-розшукову діяльність» підстав, при безпосередньому виконанні своїх повноважень, надається право здійснювати інформаційно-аналітичне прогнозування оперативної обстановки та криміногенної ситуації [9].

Під оперативно-розшуковим прогнозуванням слід розуміти наукове передбачення ймовірних шляхів і результатів майбутнього розвитку явищ, процесів та подій (готування та вчинення умисних вбивств тощо), оцінки показників, що характеризують ці явища та процеси для порівняння віддаленого майбутнього, на основі аналізу даних, з урахуванням раніше отриманої оперативної інформації.

Будь-який прогноз є результатом оцінювання наявної інформації та логічних висновків з нього. Інформаційно-логічний процес може коливатися в доволі широкому діапазоні, від елементарного передбачення на основі лише одного повідомлення вірогідних подій, вірогідної зміни, які розробляються або перевіряються, до багатоваріантних розрахунків складної оперативно-розшукової ситуації.

Практичне значення оперативно-розшукового прогнозування полягає у забезпеченні планової і цілеспрямованої діяльності оперативних підрозділів, зменшення кількості задіяних ресурсів та витраченого часу. Прогнозування допомагає у виборі адекватних та раціональних засобів протидії кримінально-протиправним проявам з урахуванням як наявних ресурсів, так і тих, що можуть з'явитися згодом. Прогнозування дозволяє заздалегідь підготуватися до вирішення нових проблем, застерегти суб'єктів оперативно-розшукової діяльності від такої ситуації, коли вони постають перед здійсненим фактом і змушені займатися вже наслідками, що склалися, не маючи можливості діяти на випередження.

Оперативно-розшукове прогнозування виконує наступні функції:

- орієнтує (вибір найоптимальніших цілей та шляхів їх досягнення, а також пріоритетних напрямів розвитку);

- нормативну (досягнення бажаних станів на основі заздалегідь заданих норм, ідеалів, стимулів, цілей);

- попереджувальну (визначення можливих негативних наслідків того чи іншого явища).

Точність і обґрунтованість оперативно-розшукових прогнозів зумовлена якістю отриманої інформації, яку можна упорядкувати таким чином:

- а) за джерелами – офіційна (відомості, які містяться в різних офіційних документах, що видаються компетентними державними органами та посадовими особами; відомості, що містяться в матеріалах кримінальних проваджень, оперативно-розшукових справах та інших офіційних провадженнях та документах) та неофіційна (моніторинг, інформація отримана в результаті заходів оперативного ініціативного пошуку; повідомлення від негласного апарату тощо);

- б) відповідно від прогнозованої системи – внутрішня (перероблена за певною схемою, тобто перекодована та згрупована за чіткими ознаками, наприклад, у кореляційні таблиці, що відображають залежності між конкретним способом вчинення кримінального правопорушення та особою злочинця) і зовнішня (первинна інформація, що характеризує як сам об'єкт прогнозу, його властивості та ознаки з позиції методології оперативно-розшукового прогнозування, так і прогностичний фон, тобто чинники-детермінанти, передпрогностичну ситуацію тощо);

- в) за характером відображуваних знань – якісна (фактичні дані та експертні оцінки) та кількісна (статистичні дані);

- г) за функціональним призначенням – інформація для побудови прогнозів у науці; інформація для науково-прикладного прогнозування; інформація для практичного прогнозування.

Також джерела вихідної для оперативно-розшукового прогнозування інформації можна поділити у такий спосіб:

1. Наукові дані:

- а) положення загальної теорії оперативно-розшукової діяльності та її окремих напрямків (наприклад, дані про закономірності механізму скоєння та приховування кримінальних правопорушень; виникнення інформації про кримінальне правопорушення та його учасників; збирання,

оцінки та використання фактичних даних про ознаки кримінально протиправної діяльності при збереженні стабільності детермінуючих чинників);

б) результати емпіричних досліджень оперативно-розшукової діяльності;

в) відомості, що характеризують сучасний рівень розвитку кібернетичних та технічних наук, дані яких використовуються в оперативно-розшуковій діяльності, а також тенденції і перспективи розвитку науково-технічного прогресу (наприклад, результати досліджень у галузях технічних та комп'ютерних наук, здобутки у сфері штучного інтелекту, постають інформаційною базою для побудови прогнозів про шляхи та напрями трансформації та адаптації цих результатів для удосконалення заходів оперативно-розшукової діяльності та методів їх практичного застосування);

г) результати соціологічних, правових та кримінологічних прогнозів;

г) комплексні (групові) дані (клінічне прогнозування (інтерв'ю та спостереження); психометричні тести; результати анкетування, вивчення соціальних мереж, інтерв'ювання наукових і практичних працівників, а також висновки (думки) експертів щодо об'єктів або явищ прогнозу).

2. Статистичні дані:

а) відомості з наявних обліків (криміналістичних, кримінологічних, оперативних, профілактичних тощо) в яких міститься інформація про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (наприклад, умисні вбивства), способи вчинення, відповідні сліди, речові докази);

б) оперативно-розшукові показники стану оперативної та криміногенної обстановки, окремих видів кримінальних правопорушень, динаміки, латентності та інше.

3. Узагальнені дані практики:

а) інформація про нові способи вчинення кримінальних правопорушень (наприклад, умисних вбивств), різновиди кримінально протиправних посягань, трансформацію обстановки, в якій вчиняються ті чи інші кримінальні правопорушення;

б) відомості про ефективність тих чи інших засобів, прийомів та методів оперативно-розшукової діяльності для процесу оперативно-розшукової протидії, попередження, профілактики кримінальних правопорушень певного виду.

Оперативно-розшукове прогнозування розвитку подій та поведінки об'єкта прогнозування може здійснюватися шляхом умовного продовження тенденцій його розвитку з минулого до сучасного, з сучасного до майбутнього. Тому, враховуючи досвід різних методик прогнозування, зокрема методики прогнозування індивідуальної кримінально-протиправної поведінки, можна визначити структурні завдання оперативно-розшукового прогнозування, а саме:

- зіставлення минулих характеристик об'єкта оперативно-розшукової діяльності з реальним його станом на підставі аналізу й вивчення оперативно-розшукової ситуації, особистісних якостей розроблюваних осіб та їх середовища, з одночасною проєкцією у майбутнє;

- визначення на основі аналізу даних, які можуть використовуватися як прогностичні ознаки якісної ролі та кількісного значення в системі показників імовірності тих чи інших змін в об'єкті або в оперативній ситуації тощо, а також показників, найбільш достовірних та інформативних в оперативному плані та найзручніших для практичного застосування;

- створення на підставі ознак, отриманих за прогностичною методикою, прикладної моделі майбутньої кримінально-протиправної діяльності осіб, які підпадають під оперативний вплив для визначення ступеня ймовірності висновків, що прогнозуються;

- розробка надійних і ефективних способів використання створеної прогностичної моделі залежно від оперативно-розшукової ситуації.

Виходячи з цих завдань головними особливостями прогнозування індивідуальної кримінально-протиправної поведінки можуть бути:

- головна мета розробки прогнозу – науково обґрунтована вірогідність настання певного явища процесу або події, визначення можливих негативних наслідків та шляхів і перспектив їх усунення;

- розроблення альтернативних варіантів розвитку майбутніх подій;

- для розроблення оперативно-розшукових прогнозів необхідне використання додаткових, суто прогностичних знань;

- остаточним результатом прогнозу є прогностичний висновок та практичні рекомендації для оперативних працівників (підрозділів).

За масштабом охоплення обставин і фактів, що відображаються в прогностичних судженнях та обсягом розв'язуваних завдань в оперативно-розшуковій діяльності оперативно-розшукове прогнозування можна диференціювати як стратегічне, тактичне та індивідуальне.

Стратегічне прогнозування – це формування мислено-уявних моделей, які мають пояснювати з певною мірою вірогідності майбутній розвиток подій. Під час стратегічного прогнозування такі моделі складаються про окремі аспекти правоохоронної діяльності, такі як: стан та динаміку оперативної обстановки або криміногенної ситуації; вплив соціально-економічних, демографічних, екологічних та інших чинників на майбутній стан поширення кримінальної протиправності; перспективи виникнення нових видів та способів протиправної діяльності; тенденції у сфері організованих форм кримінальної протиправності; тенденції розвитку криміногенної ситуації з огляду на контрзаходи, які будуть реалізовані для її стабілізації тощо [10, с. 155].

Тактичне прогнозування полягає у розробленні оперативно-розшукових версій розвитку ситуації, що сприяють здійсненню оперативно-розшукових заходів для вирішення конкретних завдань оперативно-розшукової діяльності, в короткостроковій перспективі: прогнозування імовірної ситуації, що може скластися в період проведення оперативно-профілактичних заходів, для визначення варіантів-моделі використання оперативно-розшукових сил та засобів та вибору тактики протидії кримінальній протиправності (організаційно-управлінське прогнозування); прогнозування імовірної поведінки негласних працівників у визначених умовах під час виконання завдань, що необхідно для визначення моделі їх навчання та інформаційно-тактичного забезпечення їхньої діяльності [11, с. 133].

Індивідуальне прогнозування спрямоване на розробку прогностичної моделі щодо:

а) прогнозування імовірної поведінки об'єктів оперативно-профілактичного впливу з метою визначення тактичних прийомів здійснення оперативно-розшукових заходів щодо протидії кримінальній протиправності;

б) прогнозування певних змін в об'єкті та настання, в зв'язку з цим, певних негативних наслідків;

в) можливого місця і часу вчинення кримінального правопорушення, що готується (наприклад, вивчення і аналіз просторового розташування місць вчинення серійних вбивств і розробка на цій підставі моделей для прогнозування ймовірних районів можливих повторних злочинів даної категорії дають змогу локалізувати межі пошуку можливого злочинця в реальних умовах) [12, с. 42].

Залежно від рівня суб'єкта прогнозування можна виокремити: індивідуальний (на рівні оперативного працівника або окремого підрозділу); місцевий (на рівні окремого органу, структурного підрозділу); регіональний (на рівні окремого міста, області, регіону).

Перші два можна умовно віднести до оперативно-тактичного прогнозування, а третій рівень більше має відношення до стратегічного прогнозування.

Також в оперативно-розшуковому прогнозуванні використовуються певні методи. Найпоширенішими методами оперативно-розшукового прогнозування можна визначити екстраполяцію, моделювання, експертизу [13, с. 216].

Розглянемо кожний з них більш детально. Метод екстраполяції – його сутність полягає у співставленні минулого і сучасного станів досліджуваного об'єкту та перенесенні на майбутнє виявлених закономірностей його розвитку. Недоліком цього методу є те, що він забезпечує потрібний ступінь достовірності лише в короткострокових прогнозах і за умови достатньої стабільності досліджуваного об'єкту.

Більш точнішим є метод моделювання. Моделювання – це метод дослідження об'єктів пізнання (явищ, пристроїв, процесів), що ґрунтується на заміні конкретного об'єкта досліджень (оригіналу) іншим, подібним до нього (моделлю) [14, с. 144]. Оперативно-тактичне моделювання – це особливий пізнавальний процес, метод теоретичного та практичного опосередкованого пізнання, коли суб'єкт замість безпосереднього об'єкта пізнання вибирає чи створює схожий із ним допоміжний об'єкт-замісник (модель), досліджує його, а здобуту інформацію переносить на реальний предмет вивчення, явище або процес, з метою використання в оперативно-розшуковій діяльності. Складність даного методу полягає у тому, що усіляку модель будують і досліджують при певних припущеннях. Моделювання базується на теорії подібності, згідно з якою абсолютна подібність може мати місце лише при заміні об'єкта точно таким самим, а при моделюванні більшості систем (за винятком, можливо, моделювання одних математичних структур іншими) абсолютна подібність неможлива і тому основною метою моделювання є те, що модель повинна досить добре відображати функціонування змодельованої системи.

При створенні відповідної моделі необхідно враховувати, що чим вона більш повна і детальна, тим більше наближається до реальності, а відсоток похибки відповідно зменшується. Окремі елементи моделі, як правило, не є постійними і змінюються у часі. Тому з метою отримання

прогнозу із заданим (розрахованим) ступенем достовірності, необхідно переглядати сам стан об'єкту через відповідні проміжки часу. Створена на основі гіпотези модель може змінюватися чи доповнюватися, що дає змогу ставити нові цілі і завдання.

Також під час оперативно-розшукового моделювання можуть використовуватись наочно-образні та логіко-символічні моделі.

Якість оперативно-розшукових прогнозів підвищується при поєднанні екстраполяції і моделювання з методами експертних оцінок. Останній полягає в узагальненні думок фахівців щодо можливих змін кількісних і якісних показників кримінальної протиправності у прогнозованому проміжку часу, змін в поведінці об'єкта прогнозу, вектору таких змін, їх характер та динаміку, а також характеристику майбутніх наслідків. Існують певні правила збору, обробки, аналізу й узагальнення експертних оцінок.

Всі ці методи використовуються в поєднанні для підвищення точності прогнозу та зменшення ймовірності помилкових результатів. Кожен з них має свої переваги і обмеження, тому часто застосовується комплексний підхід для оцінки ризику кримінально-протиправної поведінки.

Вибір методу прогнозування залежить від низки чинників, серед яких найважливішими є широта охоплення прогнозованого об'єкта, його складність, віддаленість прогнозу в часі, його багатofакторність тощо. Також багато залежить від того, які фахівці, учені, практичні працівники залучаються до розроблення прогнозу і яка технічна база водночас використовується [15, с. 132].

Підсумовуючи все вищевикладене можна стверджувати, що в ході оперативно-розшукового прогнозування вирізняють три основні етапи:

- на першому етапі здійснюється різноаспектний аналіз об'єктів прогнозування, виділення їх ознак, найбільш значущих для прогностичних досліджень;

- на другому етапі формулюється робоча гіпотеза, основне призначення якої полягає у встановленні зв'язку між різними об'єктами прогнозування, у з'ясуванні причин їх виникнення, у реконструкції картини минулого й формуванні картини майбутнього;

- на третьому етапі отримані внаслідок прогностичного дослідження дані інтерпретуються з використанням специфічних методів і засобів прогнозування та робиться прогностичний висновок.

Завершальний етап прогностичних досліджень пов'язаний з визначенням форм та шляхів реалізації сформульованих прогнозів. При цьому зміст рекомендацій для осіб (органу), які приймають рішення на основі прогностичних висновків, видозмінюється залежно від характеру і специфіки об'єкта прогнозу, цілей прогностичних розробок і спрямованості проведених досліджень. Відтак з'являється відповідна система знань, що дає змогу визначати вірогідність настання будь-яких подій, явищ або описувати можливі шляхи та перспективи настання певних наслідків, з відповідною, науково обґрунтованою ймовірністю, та передбачати майбутні характеристики досліджуваних об'єктів тощо. Потрібно зазначити, що перехід від гіпотези до прогнозу означає рух від абстрактного передбачення до конкретного.

Під оперативно-розшуковим прогнозуванням індивідуальної кримінально-протиправної поведінки розуміється мислено-логічне судження щодо визначення ступеня відповідної вірогідності вчинення конкретною особою кримінального правопорушення у майбутньому, відмови від кримінально-протиправної діяльності або законслухняної поведінки після відбуття кримінального покарання.

Дослідження показали, що тип особи є своєрідною інтегративною моделлю, яка дає змогу встановлювати відповідність конкретної особи даній моделі. Виділення типів особи злочинців, а також осіб, від яких з високим ступенем ймовірності можна очікувати скоєння умисного вбивства, лежить в основі моделей їх типових ознак. Оперативно-розшукове прогнозування індивідуальної кримінально-протиправної поведінки базується на встановленні відповідності (або невідповідності) ознак даної особи вказаним моделям.

Побудова прогностичної моделі передбачає два підходи:

- прогнозування на основі узагальнення зовнішніх факторів (об'єктивні чинники);
- прогнозування на основі аналізу внутрішніх факторів (суб'єктивні чинники).

В основі індивідуальної кримінально-протиправної поведінки в причинній площині лежать як ситуація, так і негативні психологічні деформації, що прийняли форму суспільно небезпечної установки особистості. Зовнішні фактори діють опосередковано, через риси характеру, вольові й емоційні якості, ціннісно-нормативні характеристики свідомості, мотиваційну сферу та сферу потреб. Умовою переходу зовнішніх факторів у внутрішні є різноманітні форми діяльності людини, кожна з яких відображається у внутрішньому світі особи.

Таким чином, конкретна життєва ситуація хоча і є однією з основних детермінант поведінки, опосередковується психологічними структурами особистості. Результатом взаємодії і розвитку всіх вищеназваних елементів є конкретний акт поведінки – кримінальне правопорушення (у нашому випадку – умисне вбивство). Будучи, по суті, процесом зміни зовнішнього середовища, цей акт представляє собою складне психофізіологічне явище, в якому сконцентровані всі психічні і фізичні потенції індивіда.

На нашу думку потрібно об'єднати ці два підходи і розглядати індивідуальне оперативно-розшукове прогнозування, як з точки зору об'єктивних (зовнішніх), так і з суб'єктивних (внутрішніх) детермінант. Таким чином об'єктами індивідуального оперативно-розшукового прогнозування можуть бути: поведінка та спосіб життя особи, яка, з високою ймовірністю, здатна на вчинення кримінальних правопорушень; окремі соціальні елементи її особистості, які відображають її антисуспільну спрямованість; деякі соціально значущі при формуванні і реалізації умислу індивідуальні психофізичні особливості; несприятливі умови середовища та життєвого укладу, в якому перебуває особа; інші довготривалі діючі обставини, які визначають криміногенну ситуацію і полегшують вчинення кримінального правопорушення, зокрема умисного вбивства.

Типологія осіб проводиться, як правило, за трьома критеріями: характером і змістом антисоціальної спрямованості; її інтенсивністю; глибиною антисуспільної направленості.

В процесі емпіричних досліджень були виявлені ознаки, значимі для прогнозу кримінально-протиправної поведінки. Зауважимо, що ознаки, які характеризують особу та її поведінку, як правило:

1) відбивають антисуспільне ставлення цих осіб до таких основних підвалін життєдіяльності суспільства, як праця, освіта, культура, сім'я, виховання, культурне спілкування з людьми, норми моралі та права, що регулюють таке спілкування, та інститутів, які забезпечують дотримання цих норм і таке інше, тобто свідчать про належність цих осіб до типу особи антисуспільної спрямованості;

2) вказують, що ці особи своєю поведінкою завдають шкоди названим підвалинам життєдіяльності суспільства, тобто, антисуспільна спрямованість їх особи відноситься до суспільно небезпечного типу;

3) враховуючи систематичність антисуспільних діянь та небажання відмовитись від такого способу життя навіть за умови суспільного та адміністративного впливу, можна зробити висновок, що особа, якій властиві вказані ознаки, з високим ступенем вірогідності може вчинити кримінальне правопорушення.

З іншого боку, методологічне обґрунтування можливості прогнозування поведінки людини пов'язане з детерміністичною концепцією поведінки, яка розглядається як результат складної взаємодії особи, середовища і конкретної життєвої ситуації. Безумовно, складна сутність людини і різні властивості її природи зумовлюють труднощі методології пізнання і прогнозування поведінки, ускладнюють їх практичне здійснення, але не роблять їх неможливими. На думку А.°Зелінського, індивідуальне прогнозування повинно виходити з психології особи та її минулої діяльності.

Прогнозування індивідуальної кримінально-протиправної поведінки полягає у визначенні ймовірності вчинення конкретною особою кримінального правопорушення або навпаки її вправлення й відмови від кримінально протиправної діяльності. З цього приводу заслуговує на увагу думка А.°Зелінського, який піддає критиці позицію вчених-кримінологів, які заперечують взагалі можливість індивідуального кримінологічного прогнозування.

Свою позицію А.°Зелінський обґрунтовує так: людські стосунки завжди будуються на передбачуванні вчинків, а характеристика особи в кінцевому підсумку полягає у судженні про ймовірну поведінку в певних умовах. Аргументом, яким обґрунтовують свою думку опоненти індивідуального кримінологічного прогнозування, є посилення на унікальність і неповторність індивіду, внаслідок чого до нього не можна застосовувати статистичні закономірності. Безперечно, кожна людина унікальна як особа, проте всі люди мають багато спільного. Імпульсивний, спонтанний характер людських вчинків не перекреслює стандартності поведінки у більшості вчинків, а типовим є те, що часто повторюється. Групові статистичні закономірності і отримані на їх основі прогнози поширюються й на окремих людей, але достовірність прогнозу знижується внаслідок індивідуальних відмінностей. В однорідних групах прогноз індивідуальної кримінально-протиправної поведінки особи буде достовірніший. Менша надійність прогнозування індивідуальної поведінки (порівняно з прогнозами масових явищ) не перекреслює його пізнавального та практичного значення. Таке прогнозування дає змогу своєчасно зупинити особу на шляху до кримінального правопорушення й запобігти йому [16, с. 15].

Наведені вище роздуми дозволяють сформулювати вимоги до методики індивідуального кримінологічного прогнозування. Ця методика повинна:

- формуватися на підставі встановлених для кожної різновидності суб'єктів антисуспільної поведінки комплексів прогностично значимих ознак;
- передбачати можливість фіксації у кожному окремому випадку прогнозування наявності цих ознак та визначати сумарне кількісне значення на підставі розробленої системи оцінок;
- містити інформацію про межі інтервалів кількісних оцінок, у яких розташовуються основні варіанти висновків прогнозу: про високу вірогідність вчинення кримінального правопорушення, або, навпаки, про його неможливість, на підставі зібраної інформації зробити один із названих висновків;
- бути придатною для співставлення кількісної оцінки ознак конкретної особи, чия поведінка прогнозується, з інтервальною оцінкою, на підставі чого і визначається для цієї особи варіант прогнозу та ступінь вірогідності останнього;
- бути нескладною за формою та придатною для використання в умовах практичного прогнозування, у тому числі з урахуванням рівня знань та навичок виконавців і незначних працезатрат.

Висновки. На підставі викладеного можливо констатувати, що індивідуальне оперативно-розшукове прогнозування в оперативно-розшуковій діяльності з протидії умисним вбивствам – це різновид наукового передбачення, що ґрунтується на раніше зібраній впорядкованій інформації, логічна й уявна модель вірогідного розвитку подій щодо кримінального правопорушення зазначеного виду та здійснення оптимального вибору оперативно-розшукових заходів, сил і засобів, достатніх для здійснення оперативно-розшукової протидії.

Оперативно-розшукову превенцію умисних вбивств можна визначити за такою схемою: оперативно-розшукове прогнозування – оперативно-розшукове планування – оперативно-розшукова профілактика. Саме таке сполучення прогнозування, планування і профілактики забезпечує надійне та результативне здійснення оперативно-розшукової превенції умисним вбивствам підрозділами кримінальної поліції.

Побудова прогностичної моделі індивідуальної кримінально-протиправної поведінки передбачає два підходи:

- прогнозування на основі узагальнення зовнішніх факторів (об'єктивні чинники);
- прогнозування на основі аналізу внутрішніх факторів (суб'єктивні чинники).

Виходячи основних завдань, головними особливостями прогнозування індивідуальної кримінально-протиправної поведінки є:

- розробка науково обґрунтованого прогнозу настання певного явища процесу або події, визначення можливих негативних наслідків та шляхів і перспектив їх усунення;
- розроблення альтернативних варіантів розвитку майбутніх подій;
- використання додаткових, суто прогностичних знань;
- результатом прогнозу є прогностичний висновок та практичні рекомендації для оперативних працівників (підрозділів).

Підсумовуючи все вищевикладене можна стверджувати, що в ході оперативно-розшукового прогнозування вирізняють три основні етапи:

- на першому етапі здійснюється різноаспектний аналіз об'єктів прогнозування, виділення їх ознак, найбільш значущих для прогностичних досліджень;
- на другому етапі формулюється робоча гіпотеза, основне призначення якої полягає у встановленні зв'язків між різними об'єктами прогнозування, у з'ясуванні причин їх виникнення, у реконструкції картини минулого й формуванні картини майбутнього;
- на третьому етапі отримані внаслідок прогностичного дослідження дані інтерпретуються з використанням специфічних методів і засобів прогнозування та робиться прогностичний висновок.

Список використаних джерел

1. Крамаренко Ю.М. Окремі аспекти здійснення прогнозування в діяльності правоохоронних органів. Актуальні питання забезпечення публічного порядку та безпеки в сучасних умовах. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 25.10.2019).
2. Краткий словарь иностранных слов / под ред. С. М. Локшиной. М.: Дело, 1976. 420 с.
3. Прогнозування // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. ред. кол.) та ін. – Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. – 742 с.

4. Ортинський В. Л. Структура та інфраструктура організованої економічної злочинності: оперативно-розшукова характеристика. Одеський інститут внутрішніх справ, 2004. № 1. С. 45–55.

5. Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування / В. А. Журавель. – Харків: Право, 1999. – 140 с.

6. Герцензон, А. А. Актуальные проблемы теории советской криминологии [Текст] / А. А. Герцензон // Вопросы борьбы с преступностью : сб.. – Москва : Юрид. лит., 1967. – Вып. 6. – С. 6-36

7. Абызов Р. М. Значение индивидуального прогнозирования для предупреждения преступности / Р. М. Абызов // Организация и тактика предотвращения и раскрытия преступлений : Межвуз. сб. научных трудов. – Омск : Изд. Омской высшей школы милиции МВД СССР, 1982. – 188 с.

8. Криминологія : навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. В. Иванов, та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Прецедент, 2006. – 198 с.

9. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-ХІІ. – [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>

10. Федчак І. А. До питання організації здійснення прогнозування під час реалізації проактивної моделі правоохоронної діяльності на основі прогнозів (Predictive policing). «Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки» Том 34 (73) № 2, 2023. С. 154-159.

11. Мукоїда Р.В. Оперативно-розшукова тактика: навч.-метод. посіб. / Р. В. Мукоїда, А. О. Шелехов, С. В. Албул, В. Б. Любчик; за заг. ред. С. В. Кузніченка. Одеса: ОДУВС, 2013. 206 с.

12. Криміналістика: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В.Ю. Шепітька. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2004. – 728 с.

13. Криминологія : підручник [Текст] / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. – 612 с.

14. Пономаренко В. С. Теорія та практика моделювання бізнес-процесів: монографія / В.С. Пономаренко, С. В. Мінухін, С. В. Знахур / М-во освіти і науки України, Харк. нац. екон. ун-т. – Харків: ХНЕУ, 2013. – 244 с.

15. Мовчан А.В. Інформаційно-аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності Національної поліції: навчальний посібник / А. В. Мовчан. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 244 с.

16. Зелинский А. Ф. Рецидив преступлений (структура, связи, прогнозирование). Харьков: Вища шк., 1980. 152 с.

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТИ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ
ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ, УЧИНЕНОГО
ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ**

**USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION
OF THE EMPLOYMENT, WASTE OF PROPERTY OR POSSESSION OF PROPERTY
THROUGH ABUSE OF OFFICE BY AN ORGANIZED GROUP**

Актуальність статті полягає в тому, що протиправна діяльність проти власності завжди представляла серйозну загрозу суспільству, а привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, здебільшого наносить шкоду у особливо великих розмірах. Крім того, криміногенна обстановка в Україні в умовах сьогодення, відзначається складними способами та схемами вчинення кримінальних правопорушень, що потребують специфічних, вузьконаправлених знань. Метою статті є висвітлення особливостей використання спеціальних знань через багатогранність їх форм та видів під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. У науковій статті розглянуто концептуальні основи використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. На підставі кримінального процесуального законодавства та критичного дослідження наукових думок криміналістів сучасності, були визначені поняття та форми використання спеціальних знань. З огляду на ступінь безпосереднього відношення учасників процесу розслідування до наукової категорії «використання спеціальних знань», серед суб'єктів їх застосування були виділені слідчий, оперуповноважений, спеціаліст, експерт, фахівець, що здійснює відомчу перевірку. До поширених форм використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень зазначеної категорії віднесені участь спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій, призначення та проведення судових експертиз, консультації фахівців, відомчі перевірки, перевірка за обліками. Акцентовано увагу на важливості вчасного проведення судових експертиз, висвітлені їх різновиди в залежності від речових доказів, що притаманні тому чи іншому способу вчинення кримінального правопорушення за дослідженим кваліфікаційним складом. Розглянуто окремі питання участі спеціаліста на різних стадіях проведення обшуку, огляду, слідчого експерименту тощо, а також значення їх консультативної допомоги. Наведено приклади з власної практичної діяльності та узагальнені дані опитування досвідчених слідчих, оперуповноважених та експертів.

Ключові слова: використання спеціальних знань, форми використання спеціальних знань, судові експертизи, участь спеціаліста в слідчих (розшукових) діях, консультації, відомчі перевірки, розслідування кримінальних правопорушень, розслідування привласнення, розтрата майна, зловживання службовим становищем, службова особа, організована група.

The relevance of the article lies in the fact that illegal activity against property has always posed a serious threat to society, and the appropriation, waste of property or its acquisition through abuse of office, committed by an organized group, mostly causes

damage in particularly large amounts. In addition, the criminogenic situation in Ukraine in today's conditions is characterized by complex methods and schemes of committing criminal offenses that require specific, narrowly focused knowledge. The purpose of the article is to highlight the peculiarities of the use of special knowledge due to the multifaceted nature of its forms and types during the investigation of appropriation, waste of property or possession of it through abuse of official position committed by an organized group. The scientific article examines the conceptual foundations of the use of special knowledge at the stage of pre-trial investigation of criminal offenses related to the appropriation, waste of property or possession of it by abuse of official position committed by an organized group. On the basis of criminal procedural legislation and a critical study of the scientific opinions of contemporary criminologists, the concepts and forms of using special knowledge were determined. Taking into account the degree of direct relationship of the participants of the investigation process to the scientific category "use of special knowledge", among the subjects of their application, the investigator, operational officer, specialist, expert, specialist conducting departmental inspection were selected. Common forms of the use of specialized knowledge in the investigation of criminal offenses of the specified category include the participation of a specialist during investigative (search) actions, the appointment and conduct of forensic examinations, consultations of knowledgeable persons, departmental inspections, and records checks. Emphasis is placed on the importance of conducting forensic examinations in a timely manner, their varieties are highlighted depending on physical evidence inherent in one or another way of committing a criminal offense according to the investigated articles of the Criminal Code of Ukraine. Separate issues of the specialist's participation at various stages of the search, inspection, investigative experiment, etc., as well as the value of their advisory assistance, were considered. Examples from one's own practical activities and generalized survey data of experienced investigators, operatives and experts are given.

Key words: *use of special knowledge, forms of use of special knowledge, forensic examinations, participation of a specialist in investigative (search) actions, consultations, departmental inspections, investigation of criminal offenses, investigation of embezzlement, embezzlement of property, abuse of official position, official, organized group.*

Постановка проблеми. Протиправна діяльність проти власності завжди представляла серйозну загрозу суспільству, а привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, здебільшого наносить шкоду у особливо великих розмірах. Крім того, криміногенна обстановка в Україні в умовах сьогодення, відзначається складними способами та схемами вчинення кримінальних правопорушень, що потребують специфічних, вузьконаправлених знань. Використання різногалузевих знань на стадії досудового розслідування надає можливість отримати слідчому криміналістично значущу інформацію щодо початкових даних відкриття кримінального провадження, обставин, що підлягають встановленню, елементів криміналістичної характеристики, слідчих ситуацій та типових версій, а також проведення подальших процесуальних дій тощо.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, що основою проведеної роботи стали наукові дослідження інституту спеціальних знань таких видатних вчених, як: В. П. Бахін, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, Ю. Г. Корухов, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтєвський, М. Г. Щербаковський та ін. Також, були вивчені фундаментальні надбання з методики розслідування кримінальних правопорушень проти власності, бюджетної сфери, протидії економічної злочинності, у т.ч. організованої, зокрема: В. А. Бідняка, А. Ф. Волобуєва, Ю. С. Долиновського, В. П. Корж, О. Г. Кальмана, А. М. Кислого, Г. А. Матуєвського, А. М. Меденцева, О. В. Пчеліної, Д. Б. Сергєєвої, Л. П. Скалозуба, Р. Л. Степанюка, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинського та ін. Проте, теоретико-прикладні особливості використання спеціальних знань при розслідуванні привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, залишилися поза увагою науковців та потребують додаткового вивчення.

Метою статті є висвітлення особливостей використання спеціальних знань через багатогранність їх форм та видів під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою.

Виклад основного матеріалу. Інститут використання спеціальних знань представляє собою достатньо розроблену наукову категорію, та, водночас, окремі положення якої викликають диспути у науковців. Так, з поняття спеціальних знань, першочергово відоме як використання незагальнодоступних, незагальновідомих знань, поступово змінилось. Не заглиблюючись до історії розвитку, на сьогодні вважаємо необхідним відмітити визначення М. В. Салтевського, яке поділяють більшість науковців в криміналістичному середовищі і ми приєднуємося до них, спеціальні знання це постійно удосконалювані набуті знання, вміння навички, які використовуються в будь-якій галузі людської діяльності, отримані в процесі спеціальної освіти, досвіду і практичної діяльності (за винятком професійних знань осіб, що здійснюють розслідування), необхідні для швидкого і повного розкриття і розслідування кримінального правопорушення, а також розгляду справи в суді [9].

Втім, найбільше дискусійних питань виникає при розгляді форм використання спеціальних знань. Розглянемо їх загальну класифікацію та виокремимо типові для кримінальних проваджень зазначених кримінальних правопорушень. Так, О. В. Бишевец зазначає, що використання спеціальних знань може проявлятися в процесуальній та непроцесуальній формі. До першої форми авторка включає:

- проведення судових експертиз (ст. 242-245 КПК України);
- залучення спеціалістів для участі в окремих процесуальних діях (ст. 71, 226, 227, 491 КПК України) з метою надання допомоги слідчому у виявленні, фіксації та вилученні слідів кримінального правопорушення, речових доказів, надання консультацій зі спеціальних питань, застосування технічних засобів у кримінальному провадженні як одного зі способів виявлення і фіксації (закріплення) доказів (п. 2 ч. 1 ст. 103, ч. 2 ст. 104, п. 1, 3, 4 ч. 2 ст. 105, ч. 1-4 ст. 107 КПК);
- письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у слідчих (розшукових) діях, щодо особливостей виявлення і фіксації слідів та інших об'єктів (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України).

До другої форми, тобто непроцесуальної – проведення ревізій; проведення аудиторських перевірок; проведення попереднього дослідження об'єктів; консультації спеціалістів [1, с. 188].

Аналіз наукової літератури показує, що вищезазначений перелік недосконалий і може бути доповнений низкою позицій, як іншими формами відомчих перевірок, довідково-обліковою допомогою, присутність уповноваженої особи під час проведення судової експертизи тощо. Але, також встановлено, що класифікація на процесуальні та непроцесуальні форми вважається неприйнятною для ряду науковців. Обґрунтуванням такої думки вони вбачають той факт, що всі законні дії в досудовому розслідуванні повинні бути процесуальними. Все, що не передбачено Кримінальним процесуальним кодексом не може бути використане. Втім, практика все ж таки свідчить про існування непроцесуальної форми та широке використання, тож на нашу думку, слід звернути увагу на її зміст, який надає більш чітке уявлення щодо співвідношення цієї форми з законом. Отже, вчені зазначають, що: процесуальні – це такі форми, що прямо передбачені законом (участь спеціаліста у кримінальному провадженні, проведення судових експертиз). Непроцесуальні – це спеціальні знання не за межами кримінального процесу, а ті, що прямо не передбачені законом. Такими формами є: відомчі розслідування, перевірки технічного стану; проведення досліджень об'єктів безпосередньо на місці події; консультаційно-двідкова допомога; надання технічної допомоги в підготовці технічних засобів, виконанні трудовітських робіт; використання допомоги обізнаних осіб при проведенні оперативно-розшукових заходів [7, с. 15].

М. В. Салтевський, М. Г. Щербаковський, В. В. Тіщенко, О. А. Кравченко і Г. С. Бідняк та інші науковці привертають увагу до ступеню відношення учасників процесу розслідування до наукової категорії «використання спеціальних знань». Залежно від суб'єктів, які володіють спеціальними знаннями виділяє безпосередню та опосередковану форми спеціальних знань. При безпосередній формі суб'єкти на різних стадіях розслідування самі застосовують технічні засоби та спеціальні знання. Наприклад: слідчий, прокурор, суддя. При опосередкованій формі, коли суб'єкти з якихось обставин не можуть застосувати технічні засоби для виявлення або фіксації, дослідження речових джерел інформації, вони звертаються до фахівця, одержують від нього консультації, запрошують брати участь у слідчих діях або доручають проводити, наприклад, судову експертизу. Таким чином, слідчий застосовує спеціальні знання і технічні засоби для дослідження джерел інформації і формі участі фахівця у слідчих діях або призначення і проведення фахівцем судових експертиз [9, с. 82; 10, с. 248].

За кримінальними провадженнями зазначеної категорії суб'єктами використання спеціальних є: слідчий, оперуповноважений, що здійснює супроводження кримінального провадження, спеціаліст, експерт, фахівець, що здійснює відомчу перевірку.

Результати опитування досвідчених слідчих, оперуповноважених та експертів показали, що під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, у 100 % – проводились судові експертизи, у 87,5 % – залучались спеціалісти для проведення процесуальних дій, у 78,8 % – проводились консультації фахівців, у 52,8 % – використовувались результати відомчих перевірок, як інспектування, аудит тощо.

Як відомо, жоден доказ немає процесуальних переваг перед іншими, проте, без висновку судової експертизи довести наявність складу ч.5 ст. 191 КК України неможливо. Про це свідчить наступний фрагмент судового вироку щодо кримінального провадження за обвинувальним актом стосовно: ч. 5 ст. 191 та ч. 1 ст. 366 КК України відносно головного інженера ОКП «Миколаїв-облтеплоенерго», який будучи відповідальною особою за загальне керівництво по виконанню Інвестпрограми-2015, шляхом укладення фіктивних договорів підряду з ТОВ «Компанія Укренергосервіс», на виконання робіт з встановлення приладів обліку теплової енергії в житлових будинках м. Миколаєва, заволодів чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, а також внесенням до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, у сумі 1751687,25 грн.

Документи в тому числі акти приймання виконаних будівельних робіт та довідки про вартість виконаних будівельних робіт і затрат за договорами щодо встановлення приладів обліку теплової енергії в житлових будинках головний інженер виготовлював з використанням комп'ютерної техніки та підписував особисто. Це підтверджено висновками судових почеркознавчих комп'ютерно-технічної експертиз. В документах замість підписів директора ТОВ «Компанія Укренергосервіс» наносилися факсиміле. Що підтверджено висновками експерта, якому було надано на виконання постанови про призначення технічної експертизи документів. Висновками товарознавчої експертизи, документально підтверджено завищення вартості приладів обліку теплової енергії. Висновками судової економічної експертизи встановлено завищення вартості теплових лічильників на суму 1 751 687,25 грн. [3].

Узагальнення матеріалів судово-слідчої практики показує, що слідчі, під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою, призначають наступні судові експертизи: судово-бухгалтерські експертизи – 91,5 %; почеркознавчі – 89,3 %; товарознавчі судові експертизи – 67,5 %; техніко-криміналістичні експертизи документів – 62,2 %, комп'ютерно-технічні – 38,3 %; телекомунікаційні – 36,9 %; інші – 11,3 %.

В наукових джерелах та законодавчих актах не тільки визначені види судових експертиз, а і запропонований перелік можливих питань [4; 8; 11]. Втім, під час опитування судових експертів ми з'ясували, що у випадках багатоб'єктності судових експертиз за рахунок великої кількості питань, здебільшого їх можна було скоротити, не втративши зміст, що цікавить слідчого. У математичному відношенні ми отримали такі результати: у 29,9 % – питання виходили за межі експертного дослідження, у 13,6 % – їх не можливо було вирішити за наданими уповноваженою особою об'єктами; у 45,7 % – для їх вирішення були необхідні додаткові зразки; 12,1 % – питання за своїм змістом дублювали одне одного; 11,6 % – потребували додатково залучення інших спеціалістів; 11,3 % – інше.

Як наслідок, строки проведення судових експертиз збільшуються, і слідчий знаходиться в складному становищі. З одного боку – він відповідальний за процесуальні строки кримінального провадження, з іншого – продовжувати досудове розслідування без документально підтверджених визначених збитків, доведення фальсифікації документів тощо майже неможливо. Такі причини більшою мірою можна було б уникнути використовуючи консультативну допомогу експерта або експертів з різних спеціальностей на підготовчій стадії проведення експертизи. Окрім зазначеного, слідчий може отримати важливі рекомендації щодо вибору експертної установи, послідовності призначення судових експертиз, підготовки порівняльного матеріалу, додаткових матеріалів (дроти, паролі, рукописи тощо), упаковки, зберігання об'єктів, їх мінімальної кількості з однієї серії тощо. Бажано, щоб такі консультації відбувались очно, за можливості за наявності досліджуваних об'єктів. Не слід виключати і комунікацію за допомогою засобів зв'язку, але коло вирішуваних питань при цьому значно обмежується.

Оскільки нами розглядаються кримінальні провадження, вчинені у співучасті, постає завдання вирішити експертним шляхом не тільки факт привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, а і довести участь та роль кожного співучасника, характер їх дій тощо. Наприклад, шляхом огляду комп'ютерної техніки,

а в подальшому проведенням комп'ютерно-технічної експертизи, ми маємо можливість встановити документи, які готувались різними особами (бухгалтер, економіст, юрист, директор, інші особи), що підтверджує їх обізнаність в готуванні до вчинення кримінального правопорушення. За таких обставин слідчому слід враховувати, що збільшення обсягів дослідження під час проведення судових експертиз потребує більше часових затрат. Так, для почеркознавчої експертизи слід звернути увагу на ретельну підготовку почеркового матеріалу, відібраного від всіх учасників кримінального правопорушення, навіть, коли рукописи та підписи виконані від імені однієї особи.

Науковцями доведено, що за зазначеною категорією кримінальних правопорушень об'єктами дослідження є першочергово документи (накази, договори, накладні, специфікації, документи, що свідчать про відкриття рахунків у вітчизняних та зарубіжних банках, про придбання нерухомості тощо), а також печатки, штампи, записи з камер спостереження, ноутбуки, жорсткі диски, файли, засоби зв'язку, тощо. З огляду на зазначений перелік документів, зрозуміло, що уповноважена особа не може володіти щодо їх специфіки в повному обсязі, тому, доречним є залучення фахівців економістів, бухгалтерів, аудиторів тощо для допомоги в якості спеціалістів під час проведення слідчих (розшукових) дій, як обшук та огляд. Фото та відеофіксація цих дій зазвичай стандартна і може виконуватись як інспекторами-криміналістами відділу криміналістичного забезпечення, так і особами, що здійснюють оперативне супроводження досудового розслідування.

Під час розслідування кримінальних правопорушень в економічній сфері значну допомогу відіграють відомчі перевірки. Вони допомагають викрити порушення чинного законодавства, що може свідчити про зловживання, привласнення або розкрадання коштів підприємств, установ, організацій. Раніше, більшість науковців та практиків привертала увагу до інспектування (ревізій), матеріали перевірок яких є підставою для внесення відомостей в ЄРДР та реєстрації кримінального провадження. Та останнім часом, колізії законодавства стають на заваді використання можливостей інспектування в повному обсязі. Так, В. А. Бідняк визначає проблеми призначення позапланової ревізії та пропонує, по-перше, внести зміни у ст. 93 КПК України та замінити вираз «витребування та отримання висновків ревізій та актів перевірок» на «призначення інспектування у формі ревізії», по-друге, правоохоронним органам заздалегідь звертатися з пропозиціями до органу державного фінансового про включення до плану перевірок тієї чи іншої установи [2, с. 126].

Найістотніші, на думку С. С. Чернявського і М. С. Цуцкірідзе, тенденції, притаманні контролю-ревізійній діяльності, ініціаторами якої є правоохоронні органи. По-перше, це недостатня підготовка до проведення документальної ревізії. По-друге, несвоєчасне призначення або затягування термінів проведення ревізій. По-третє, існуючий порядок проведення документальних ревізій в умовах відомчої спрямованості нормативних документів, що регламентують таку діяльність. По-четверте, відсутність чинника раптовості й обізнаність зацікавлених осіб про об'єкти контролю та результати перевірки навіть до початку кримінального провадження [12, с. 125]. Через зазначене, вбачаємо вдалим використання в оперативно-слідчій практиці інших видів відомчих перевірок, як (моніторинг закупівлі, перевірку закупівель чи фінансовий аудит).

Висновки. Реалії сьогодення вносять зміни в проведення досудового розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. Практичні співробітники та науковці відмічають, що технічна оснащеність правопорушників стає передумовою як нових схем вчинення протиправної діяльності, так і дозволяє отримати доказову базу шляхом використання спеціальних знань у таких типових формах: участь спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій, призначення та проведення судових експертиз, консультації обізнаних осіб, відомчі перевірки, перевірка за обліками. Які дозволяють вирішити не тільки ідентифікаційні завдання, а і довести довести участь та роль кожного співучасника.

Список використаних джерел

1. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 187-193.
2. Бідняк В. А. Застосування форм державного фінансового контролю при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів в галузі охорони здоров'я. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2019. Том 4. № 88. С. 118-126.

3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/>
4. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 528 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
6. Криміналістика: підруч. для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / В. М. Глібко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.
7. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів. Навчальний посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с.
8. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень Наказ МЮ України від 08.10.1998 № 53/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>
9. Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді): Підручник. – Київ : Кондор, 2005. 588 с., 32 іл.
10. Спіцина Г.О., Бідняк Г.С.. Форми використання спеціальних знань Теорія і практика судової експертизи. : зб. наук. праць. Харків : Право. 2018. Випуск 18. С. 240-248.
11. Щербаковський М. Г. Судові експертизи: призначення, проведення, використання: навчально-практичний посібник. Харків : Еспада, 2005. 544 с.
12. Чернявський С. С., Цуцкірідзе М. С. Актуальні проблеми призначення судово-економічних експертиз та документальних ревізій у кримінальному провадженні. *Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві* : матеріали міжвід. наук.-практ. сем. Київ: НАВС, 2016. С. 123-127.

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ
ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ СУДДЯМИ
НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ**

**THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE INVESTIGATION OF THE ACCEPTANCE
OF AN OFFER, PROMISE OR RECEIPT OF AN UNDUE BENEFIT BY JUDGES**

Питання розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддя-ми неправомірної вигоди займають актуальну позицію у науковому світі, породжують проблемні питання в умовах сьогодення й потребують шляхів вирішення. Спираючись на наукові дослідження, розглянуто ключові питання, які виникають під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди судьями як з точки зору кримінально-правової, так і криміналістичної характеристики. Мета статті полягає у аналізі наукових джерел, які характеризують стан наукової розробленості проблем розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання судьями неправомірної вигоди і складають теоретичну основу дослідження. В розслідуванні кримінального правопорушення щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання судьями неправомірної вигоди є проблемні аспекти: 1) суб'єктами таких злочинів, як правило, є освічені, високоінтелектуальні особи, тому, як наслідок, злочини такої категорії відрізняються кваліфікованими способами підготовки; 2) незацікавленість керівництва посадової особи, причетної до скоєння злочину, у виявленні злочинної діяльності свого колеги; 3) обізнаність суб'єктів про можливості, методи та засоби правоохоронних органів щодо розкриття злочинів та їхня висока юридична обізнаність; 4) наявність великого обсягу оперативних та владних повноважень, корумпованих зв'язків у суб'єкта злочину у сфері службової діяльності; 5) використання в процесі доказування недопустимих доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини та ін. Аналіз наукових робіт в Україні дозволяє сформулювати уявлення про окремі аспекти розслідування корупційних кримінальних правопорушень (В.М. Трепак, О.В. Пчеліна), а саме прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовими особами неправомірної вигоди (Ю.О. Андрейко, Д.О. Шумейко), реалізації криміналістичного забезпечення за даних умов (О.М. Шрамко, В.В. Юсупов). Перелік монографічних, дисертаційних та інших наукових праць з окресленої проблематики засвідчує, що основи розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання судьями неправомірної вигоди залишаються не розробленими. Таким чином, незважаючи на численні наукові праці з питань юридичної відповідальності суддів, кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, зокрема прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовими особами неправомірної вигоди, а також реалізації криміналістичного забезпечення за даних умов, дослідження на рівні монографічних робіт щодо розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання судьями неправомірної вигоди, проводилися фрагментарно та потребують подальшого дослідження.

Ключові слова: *корупція, кримінальне правопорушення, наукові положення, кримінальне провадження, спеціальні знання.*

The question of investigating the acceptance of an offer, promise, or receipt of an undue benefit by judges occupies an actual position in the scientific world, gives rise to problematic issues in today's conditions, and requires solutions. Based on scientific

research, the key questions that arise during the investigation of the acceptance of an offer, promise or receipt of an undue advantage by judges are considered both from the point of view of criminal law and forensic characteristics. The purpose of the article is to analyze the scientific sources that characterize the state of scientific development of the problems of investigating the acceptance of an offer, promise or receiving an undue advantage by judges and constitute the theoretical basis of the study. In the investigation of a criminal offense regarding the acceptance of an offer, promise or receipt of an undue benefit by judges, there are problematic aspects: 1) the subjects of such crimes are usually educated, highly intelligent persons, therefore, as a result, crimes of this category differ in qualified methods of preparation; 2) lack of interest of the management of the official involved in the commission of the crime in detecting the criminal activity of his colleague; 3) the subjects' awareness of the possibilities, methods and means of law enforcement agencies for the detection of crimes and their high legal awareness; 4) the presence of a large amount of operational and authoritative powers, corrupt connections in the subject of the crime in the field of official activity; 5) use in the process of proving inadmissible evidence obtained as a result of a significant violation of human rights and freedoms, etc. The analysis of scientific works in Ukraine allows us to form an idea about certain aspects of the investigation of corruption criminal offenses (V.M. Trepak, O.V. Pchelina), namely the acceptance of an offer, promise or receipt of undue benefit (Y.O. Andreyko, D.O. Shumeiko), implementation of forensic support under these conditions (O.M. Shramko, V.V. Yusupov). The list of monographs, dissertations and other scientific works on the outlined issues proves that the foundations of the investigation of the acceptance of an offer, promise or receipt of undue benefit by judges remain undeveloped. Thus, despite the numerous scientific works on the legal responsibility of judges, criminal liability for criminal offenses in the field of official activity, in particular the acceptance of an offer, promise or receipt of undue benefit, as well as the implementation of forensic support under these conditions, research at the level of monographic works on the investigation acceptance of offers, promises or receipt of undue benefits by judges were carried out fragmentarily and require further research.

Key words: *corruption, criminal offense, scientific provisions, criminal proceedings, special knowledge.*

Постановка проблеми. Весь процес розвитку суспільства пронизаний прагненням та системними кроками до створення системи справедливого правосуддя. У досягненні цієї мети важливе значення має протидія корупції суддівською владою. В історії кримінального законодавства вона реалізується, поряд із іншими заходами, шляхом встановлення відповідальності суддів за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

Можна стверджувати, що питання розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди займають актуальну позицію у науковому світі, породжують проблемні питання в умовах сьогодення й потребують шляхів вирішення. Так, спираючись на окремі наукові дослідження, розглянемо ключові актуальні питання, які виникають під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди не лише з точки зору кримінально-правової характеристики, але й криміналістично значущої інформації.

Низка питань щодо проблематики розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди є невивченою. Поза увагою науковців залишився комплексний аналіз криміналістичної характеристики цих кримінальних правопорушень, особливості спеціального суб'єкта – суддів при прийнятті пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. Як зазначає у своєму дисертаційному дослідженні М.Б. Желік, існує низка прогалин на науково-дослідницькому рівні щодо комплексного аналізу складів злочинів, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди; не досліджено караність відповідних злочинів та не визначено обґрунтованість меж покарань. Так, на практичному рівні, згідно з кримінально-правовою наукою, не вирішеними залишилися питання кримінально-правової кваліфікації злочинів, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди. Крім того, не проводилися розмежування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди від суміжних складів злочинів або злочинів, передбачених конкуруючими нормами [1, с. 37-38].

М.О. Семенишин зазначає, що згідно з практичною складовою, кримінальні правопорушення, вчинені суддями і службовими особами органів правосуддя – це насамперед корупційні кримінальні правопорушення та ті, що пов'язані зі зловживанням повноваженнями. Сьогодні Державним бюро розслідувань розроблено і втілюється низка заходів щодо протидії кримінальним правопорушенням, вчинених суддями і службовими особами органів правосуддя. Найефективнішим засобом з них є подальше створення таких умов, щоб корупція стала вкрай ризикованою і не вигідною. Необхідно змінити психологію ставлення суспільства до найменших корупційних проявів. До тих пір, доки суддям і службовим особам органів правосуддя буде вигідно одержувати неправомірну вигоду чи іншим шляхом зловживати своїм службовим становищем, а ризик притягнення до кримінальної відповідальності буде мінімальним внаслідок недоторканості, ніякі репресивні заходи не сприятимуть настанню позитивного результату. Відповідно, слід не тільки декларувати необхідність належного здійснення правосуддя, а й намагатися постійно вирішувати всі питання щодо такого забезпечення. Тому, першочергово потребує перегляду питання щодо недоторканості та іміджу судді. Таким чином, ризик корупційних кримінальних правопорушень – це те, що є і надалі має бути основним напрямом протидії злочинності в сфері здійснення правосуддя [2, с. 116-118].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у науковий доробок різноманітних аспектів розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі вчинених у сфері службової діяльності, зробили провідні вітчизняні вчені. Увагу слід звернути на нові дисертаційні праці щодо проблем методики розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди (хабарництва) в Україні, наприклад, Я.Є. Мишкова «Методика розслідування хабарництва» (2005) [3], Ю.О. Андрейка «Проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою» (2020) [4], Д.А. Бондаренка «Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування)» (2009) [5], М.О. Комарницької «Відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди за кримінальним правом України» (2021) [6], Д.О. Шумейка «Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (2015) [7], С.В. Олійника «Початковий етап та основні напрями розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» (2016) [8], Ю.П. Хитя «Юридико-психологічні засади взаємодії слідчого (детектива) та прокурора під час досудового розслідування корупційних злочинів» (2023) [9] та інших науковців. Крім того, розроблено рекомендації з протидії деяким різновидам корупційних кримінальних правопорушень, зокрема посягань, учинених суддями. Наприклад, мова йде про дисертаційне дослідження В.М. Трепака «Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні» (2020) [10].

Мета статті полягає у аналізі джерел, які характеризують стан наукової розробленості проблем розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди і складають теоретичну основу дослідження.

Виклад основного матеріалу. Наголосимо на тому, що до корупційних правопорушень відносять суспільно небезпечні діяння, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди [11, с. 60], особливостями яких є сфера соціальних відносин, в якій можливе вчинення корупційних злочинів, а також неправомірне використання особою наданої їй влади або свого посадового становища [12, с. 5]. Безумовним фактом є те, що суб'єкт вчинення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди є спеціальним (працівник підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою; службова особа; службова особа юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми; особа, яка надає публічні послуги; особа, яка зловживає впливом) [11, с. 61-62]. Згідно з теорією кримінального права прийняття виокремлювати два основні способи одержання неправомірної вигоди: простий, що полягає в безпосередньому наданні неправомірної вигоди службовій особі та завуальований – приховування факту одержання неправомірної вигоди під зовні замасковану законну угоду [13, с. 206].

В.В. Калитаєв класифікує отримання неправомірної вигоди, залежно від часу, на наступні види: неправомірна вигода-підкуп, коли особа одержує неправомірну вигоду після змови про вчинення будь-яких дій (бездіяльності) в інтересах особи, яка пропонує, обіцяє або надає неправомірну вигоду, або в інтересах третьої особи, та неправомірна вигода-винагорода (одержувана особою як подяка від особи, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду за надані послуги) [14, с. 379].

Також опрацьовано низку наукових досліджень щодо розслідування кримінальних проваджень за фактами прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, зокрема ці питання піднято у наукових працях О.М. Таркана [15]. Нині серед вчених та практичних працівників гостро постало питання про використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних правопорушень (О.М. Шрамко (2021) [16], Ю.М. Чорноус, А.В. Лісіцький (2023) [17], проведення антикорупційної експертизи, застосування тактичних засобів розслідування корупційних кримінальних правопорушень (В.В. Юсупов) [18].

Акцентуємо увагу на дисертаційне дослідження О.В. Пчеліної «Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності» (2017). У праці визначено поняття злочинів у сфері службової діяльності у криміналістиці, а також розроблено критерії для здійснення криміналістичної класифікації злочинів у сфері службової діяльності, до яких віднесено кримінально-правові та криміналістичні: сферу виникнення відносин, на які посягають злочини; галузеву специфіку; суб'єкта, на інтереси якого посягають конкретні злочинні діяння; різновид служби; форму вини; предмет посягання; злочинну мету; характеристику особи злочинця; способи реалізації злочинного задуму; масштаби злочинної діяльності [19, с. 16].

А.Б. Балонь у дисертації «Методика розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень» (2015) висловлює думку щодо обставини вчинення злочинів, з використанням службовою особою своїх повноважень, що обумовлені: особливостями діяльності установи, організації, відповідного контролю та звітності; наявністю у злочинця службових повноважень згідно з посадою; цілями й мотивами вчинення злочину; особистими якостями службової особи; поведінкою інших осіб, пов'язаних зі злочинцем, особливістю їхніх відносин (наприклад, наявністю корумпованих «верхів», які забезпечують злочинцеві безпеку при вчиненні дій) [20, с. 14]. У свою чергу, в роботі «Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності» (2016) О.І. Ромців виділила обставини, які негативно впливають на ефективність подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності, а саме: неврахування фактору протидії під час розроблення методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності; корумпованість працівників правоохоронних органів; ризик отримання неправомірної вигоди слідчим; недосконалість окремих положень кримінального процесуального законодавства, що полягає в більшості випадків у неможливості обрання запобіжних заходів щодо тримання під вартою основних фігурантів; окремі прогалини щодо забезпечення безпеки учасників кримінального провадження; посередницька діяльність адвокатського корпусу у сприянні протидії розслідуванню означених злочинів; створення службовими особами сторони захисту від викриття та протидії розслідуванню із використанням корумпованих зв'язків тощо [21, с. 177]. У дисертаційному дослідженні М.В. Борушовського «Основи методики розслідування зловживання владою або своїм службовим становищем суддею під час здійснення правосуддя» (2021) науковцем проаналізовано поняття та складові криміналістичної характеристики провокації підкупу. З'ясовано, що до її структури належать такі елементи: особа злочинця, особа потерпілого, спосіб учинення, предмет кримінального правопорушення, обстановка, час і місце вчинення, мотив та мета кримінального правопорушення, механізм слідів. Наявність взаємозв'язків між елементами криміналістичної характеристики обумовлює можливість використання системного підходу в дослідженні цієї проблеми [21, с. 5-6].

М.Н. Савчин визначає основні ризики в органах судової влади, насамперед: незавершеність формування системи спеціальної підготовки суддів; можливість застосування недосконалих процесуальних форм для вчинення корупційних діянь; існування фактичної залежності суддів від судів вищих інстанцій; вплив на діяльність судової влади з боку суб'єктів політичної діяльності; недостатня відкритість і прозорість судового процесу; недостатній рівень матеріального забезпечення суддів та фінансового забезпечення діяльності судів; неефективна система кваліфікаційної атестації суддів та їхньої відповідальності за порушення правил професійної етики; загальний правовий нігілізм в українському суспільстві, недовіра населення до влади загалом і суду зокрема; низький професіоналізм залучених до сфери правосуддя представників юридичних професій. До основних напрямів діяльності антикорупційних органів щодо запобігання корупції в органах судової влади рекомендовано: постійний аналіз стану дотримання антикорупційного законодавства в судах, визначення процедур, при здійсненні яких найбільш часто вчиняються корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією, розроблення додаткових щодо спеціальних заходів запобігання корупції; систематичний нагляд за поведінкою суддів, виявлення фактів вчинення корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією, та вжиття заходів щодо притягнення винних осіб до відповідальності; проведення спеціальних занять із суддями,

спрямованими на формування знань, морально-психологічних установок щодо недопустимості вчинення корупційних діянь; висвітлення в засобах масової інформації виявлених фактів корупційних діянь у судових органах з метою налагодження співробітництва з населенням щодо отримання інформації з цих питань. Проблемні питання боротьби з корупційними проявами в органах судової влади України є складовими соціальних, політичних і правових проблем. Адже, проголошуючи своє рішення від імені України, корумпований суддя підриває насамперед авторитет держави. Повага до рішень судів залежить від того, чи вірить суспільство в непідкупність суддів. Незалежна та гідна поваги система судових органів є основою справедливості в державі. Кожен суддя зобов'язаний дотримуватися високих стандартів поведінки, утверджуючи непідкупність і незалежність судової влади в цілому. Важливо, щоб судова система гарантувала чесне та ефективне судочинство [23, с. 31-38].

Окрім того, В.М. Трепак зосереджує увагу на особливостях корупційних правопорушень у судах загальної юрисдикції, а саме: широкі повноваження судів здійснювати судочинство в усіх суспільних правовідносинах провокує представників законодавчої, виконавчої гілок державної влади і суб'єктів підприємницької діяльності вдаватися до неправомірних дій (тиск, підкуп тощо) задля отримання контролю над судами, суддями та використання їх у вузьких корпоративних цілях; судова влада матеріально та фінансово є залежною, оскільки рішення щодо матеріального забезпечення судочинства, оплати праці, соціальних гарантій тощо ухвалюються іншими органами державної влади. Відтак, важливе значення для протидії корупції в судовій та правоохоронній сфері має зміна окремих аспектів в організації юридичної освіти в Україні, насамперед – у відомчих ЗВО, переорієнтуванні навчальних програм і планів з поверхневого вивчення чинного законодавства на ґрунтовне засвоєння майбутніми суддями та правоохоронцями фундаментальних правових принципів, усвідомлення цінності прав і свобод людини, важливості демократії та верховенства права та нульової толерантності до будь-яких проявів корупції [24, с. 222-223].

У методиці розслідування злочинів у сфері службової діяльності О.В. Пчеліна виокремлює три етапи: збір і перевірку первинної інформації про злочин, початковий, наступний [25, с. 169]. Наприклад, за результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що етап збирання і перевірки первинної інформації про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції характеризується наявністю ситуацій, коли до правоохоронного органу звернулася особа (особи), від якої вимагають неправомірну вигоду працівники поліції, або одержано оперативну інформацію про підготовку до конкретного епізоду одержання неправомірної вигоди поліцейським. Застосування ситуаційного підходу в методиці розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції дозволяє сформулювати практично-орієнтовані рекомендації з розслідування вказаного різновиду кримінальних правопорушень на різних етапах. Підставами для типізації слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування виступає обсяг і характер інформації про обставини злочину, а на подальшому етапі – позиція сторони захисту щодо повідомленої підозри. Вирішення тактичних завдань розслідування в кожній ситуації здійснюється шляхом послідовного проведення комплексів слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, а також використання спеціальних знань. При цьому помилки на стадії досудового слідства, які призводять до втрати доказового значення одержаних відомостей про обставини злочину та причетність до нього певної службової особи, переважно полягають у порушенні вимог кримінального процесуального законодавства під час проведення НСРД, оформлення результатів і відкриття матеріалів стороні захисту. Недопущення вказаних помилок сприятиме поліпшенню якості досудового розслідування досліджуваного різновиду злочинів [26, с. 313-316]. Дотично вважаємо ситуацію, коли прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди вчиняється суддями.

Однак, незважаючи на принципово важливі положення, сформульовані у працях зазначених вчених, проблемні аспекти, які виникають у слідчих (детективів, оперуповноважених, інших компетентних осіб) у процесі документування, розкриття та розслідування факту отримання чи надання неправомірної вигоди суддями, загалом не розглядалися. Результат системного аналізу наукових праць та узагальненої слідчо-судової практики дав змогу дійти висновку, що в розслідуванні вказаних кримінальних правопорушень є проблемні аспекти: 1) суб'єктами таких злочинів, як правило, є освічені, високоінтелектуальні особи, тому, як наслідок, злочини такої категорії відрізняються кваліфікованими способами підготовки [27, с. 81]; 2) незацікавленість керівництва посадовою особою, причетною до скоєння злочину, у виявленні злочинної діяльності свого колеги; 3) обізнаність суб'єктів про можливості, методи та засоби правоохоронних органів

щодо розкриття злочинів та їхня висока юридична обізнаність [28, с. 78]; 4) наявність великого обсягу оперативних та владних повноважень, корумпованих зв'язків у суб'єкта злочину у сфері службової діяльності; 5) використання в процесі доказування недопустимих доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини та ін. [29, с. 189].

Висновки. Аналіз наукових робіт в Україні дозволяє сформулювати уявлення про окремі аспекти розслідування корупційних кримінальних правопорушень, а саме прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди. Перелік монографічних, дисертаційних та інших наукових праць з окресленої проблематики засвідчує, що основи методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень суддів під час здійснення правосуддя досі залишаються не розробленими (аналіз спеціальної літератури дає підстави стверджувати, що окремих монографічних досліджень розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди суддями не виявлено). Таким чином, незважаючи на численність наукових праць з питань юридичної відповідальності суддів, кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, зокрема прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, а також щодо криміналістичних аспектів розслідування корупційних кримінальних правопорушень, монографічних робіт на рівні дисертаційних досліджень, присвячених формуванню основ розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди, не проводилося, що потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Желік М. Б. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: кримінально-правова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 258 с. <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1806/diszhelikmb.pdf>.
2. Семенишин М. О. Протидія кримінальним правопорушенням, вчиненим суддями і службовими особами органів правосуддя. *Слідча та детективна діяльність: виклики і перспективи*: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 25 травня 2023 р.). Харків: Юрайт, 2023. 212 с.
3. Мишков Я.Є. Методика розслідування хабарництва: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 179 с.
4. Андрейко Ю.О. Проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. 283 с.
5. Бондаренко Д.А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2009. 16 с.
6. Комарницька М. О. Відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди за кримінальним правом України : дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Львів, 2021. 203 с. https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3739/1/komarnitcka_d.pdf
7. Шумейко Д.О. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 256 с.
8. Олійник С.В. Початковий етап та основні напрями розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: дис. ... канд. юрид. наук :12.00.09. Київ, 2016. 220 с.
9. Хить Ю.П. Юридико-психологічні засади взаємодії слідчого (детектива) та прокурора під час досудового розслідування корупційних злочинів : дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2023. 228 с.
10. Трепак В.М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2020. 481 с.
11. Кундеус В. Г. Щодо визначення злочинів, що полягають у пропозиції, обіцянці чи наданні неправомірної вигоди, як корупційних злочинів. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 17 квітня 2014 р.). Харків : Золота миля, 2014. С. 59–62.
12. Клімова С. М. Ковальова Т. В., Тучак М. О. Юридична відповідальність за корупційні правопорушення: навч. посіб. Харків : Магістр, 2012. 200 с. С. 5.
13. Кушпін В. П. Кримінально-правова характеристика підкупу особи, яка надає публічні послуги. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 202–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_801_37.

14. Калитаєв В. В. Кримінально-правова характеристика прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Держава і право*. 2013. № 60. С. 375–380.
15. Таркан О. М. Методика розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції: дис. ... доктора філософії: спец. 081 «Право». Харків, 2021. 244 с.
16. Шрамко О.М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень: дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2021. 227с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/19544>
17. Черноус Ю.М., Лісіцький А.В. Спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень. *Електронний юридичний журнал*. 2023. №1. С. 477-480. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/112>.
18. Юсупов В.В. Особливості судових експертиз під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень та правопорушень, пов'язаних із корупцією. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 536-540. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/131>.
19. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 571 с.
20. Балонь А.Б. Методика розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ : НАВСУ, 2015. 19 с.
21. Ромців О. І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук. Львів : НУ «Львівська політехніка», 2016. 226 с.
22. Борусовський М. В. Основи методики розслідування зловживання владою або службовим становищем суддею під час здійснення правосуддя : дис. ... доктора філософії: спец. 081 «Право». Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2021. 240 с.
23. Савчин Н.М. Боротьба з корупційними проявами в органах судової влади України (з урахуванням міжнародного досвіду). *Правова держава*. 2017. № 28. С. 31-38. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2017.28.234111>.
24. Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні : дис. ... доктора. юрид. наук. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. 481 с. <http://idpnan.org.ua/files/2020/trepak-v.m.-teoretiko-prikladni-problemi-zapobigannya-ta-protidiyi-koruptsiyi-v-ukrayini.pdf>.
25. Пчеліна О.В. Етапізація процесу розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. Вип. 3. С. 167–170.
26. Таркан О. Ситуаційний підхід у методиці розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №3. С. 312-317.
27. Слущька Т.А. Кримінальна відповідальність за перевищення влади та службових повноважень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2010. 232 с.
28. Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2008. 237 с.
29. Лазарева Д.В. Окремі процесуальні аспекти розслідування злочинів, що вчиняються у сфері службової діяльності. *Jurnalul juridic national: teorie și practică* Numărul 6 (34). 2018. С. 188-191. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/195-198_2.pdf.

ЗМІСТ

***ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ***

МЕЛЬНИК В.І. ГЕНЕЗИС БЕЗПЕКИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ФЕНОМЕНУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ)..... 3

МОСТОВИЙ А.М. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ.....11

***ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО***

АНДРУХІВ О.І. ДОГОВІР ДАРУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ: ЮРИДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....15

БОЛЬШАКОВ Д.К. ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПЛАТИ ПОСЛУГ ПРЕДСТАВНИКА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ, ЯКИЙ НЕ Є АДВОКАТОМ..... 19

ВОРОНІН М.М. РОЛЬ ІНСТИТУТУ КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ В ЗАКОНОДАВСТВІ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ. СПОЖИВЧЕ КРЕДИТУВАННЯ ТА КРЕДИТИ «КУПИ ЗАРАЗ, СПЛАЧУЙ ПІЗНІШЕ».....26

УЛЬЯНОВА Г.О., УЛЬЯНОВ О.І. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕКЛАМИ В УКРАЇНІ.....33

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

ЗАГНІТКО О.П. ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО ПРОЗОРИСТЬ ТА ДОБРОЧЕСНІСТЬ РИНКУ ОПТОВИХ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ПРОДУКТІВ: ОЦІНКА ВІДПОВІДНОСТІ ПРАВИЛАМ ЄС..... 39

***ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО***

ПУСТОВІТ О.Ю., ПІДДУБНИЙ О.Ю. КВОТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НА ЕКСПОРТ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНИ. ШЛЯХИ ЇХ РОЗШИРЕННЯ ТА ЗМІН.....49

***АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО***

БІЛИЙ Б.В. ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОБОРОННОЇ ГАЛУЗІ ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРЕДМЕТУ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....54

БЛІХАР М.М. ПРАВОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В СИСТЕМІ ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА..... 59

ДАНЧЕНКО В. ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД УПРАВЛІННЯ НЕПРАЦЮЮЧИМИ (ПРОБЛЕМНИМИ) АКТИВАМИ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ.....63

КОЖЕВНИКОВ А.Ю. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕВИКОНАННЯ РІШЕНЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РОЗГЛЯДУ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....	68
КОЗІН А.О. ВПЛИВ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН НА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ	74
КОЗІН С.М. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ.....	81
КОШУРНИКОВ Ю.В. ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ» В ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ.....	85
МАКАРОВ Є.О. ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЗА ДОПОМОГОЮ ФУНКЦІЇ ПЛАНУВАННЯ.....	90
МАРЯНИН А.Г. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОЗНАКИ КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	96
МАТУСЕВИЧ А.Л. ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ПРАВ І СВОБОД ДИТИНИ.....	103
МІЩАНЧУК В.Ю. ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ВИДІВ ЗБРОЇ, ЯКІ Є ІНСТРУМЕНТОМ ЗАХИСТУ СВОГО ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я, ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ІНШИХ ОСІБ ВІД ПРОТИПРАВНИХ ПОСЯГАНЬ З БОКУ ГРОМАДЯН.....	107
МОСКВИЧ О.С. МОЖЛИВІСТЬ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДЕРЖАВ ЩОДО ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ В УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ.....	112
МУНТЯН С.М. ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	118
ПАХОЛОК І.В. ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ.....	124
ПІПКО Ю.В. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ФІНАНСОВИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	130
САВЦЬКА В.В. АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ В ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ БЕЗПЕЧНОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ ТА ЗАХИСТУ СПОЖИВАЧІВ.....	136
СОБКО М.О. ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПІДТРИМКИ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ.....	142
ТИМОШЕВИЧ М.М. ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗАЙНЯТТЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ.....	146
ТРУБА Р.М. ФУНКЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	151
УЛЬМЕР М.М. ПОНЯТТЯ ПРАВА НА КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ ТА ЙОГО ЗМІСТ.....	156
ЧЕРВЯК С.І. НОВІТНЯ СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ.....	162
ШАРУК О.Г. ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ ДЛЯ СТІЙКОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ.....	167

ЮРКО В.В. МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ ПЛАНУВАННЯ У МЕХАНІЗМІ РЕАЛІЗАЦІЇ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	174
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
БАСВА О.І. ПОВНОВАЖЕННЯ СЛІДЧОГО СУДДІ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.....	180
ДУДКО Є.В. АДВОКАТ У СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ.....	186
ПАНФЬОРОВ П.І. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	190
РЕВА І.П. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ АБО ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ.....	197
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	
КУЦІЙ В.В. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ, ЗВІРИНИМ АБО ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ	204
БОЛЬШАКОВА А.К. ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ, ПІДСТАВИ.....	209
ГАГАЧ В.А. ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ЗА УЧАСТІ (СПРИЯННЯ) ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ.....	215
ГОТІН О.М. ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, ПІДОЗРЮВАНОЇ У РОЗКРАДАННІ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ	221
КОБЕЦЬ С.В. ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПОГРОЗИ АБО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ	228
ОЛІЙНИК С.В. РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ: ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА ВЕРСІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ.....	234
ПЕРХУН С.О. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОБУДОВИ АЛГОРИТМІВ ДІЙ УПОВНОВАЖЕНИХ ОСІБ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-БАНКІНГУ.....	242
ТИМОЩУК С.О. ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНОЇ СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ ДО ПОСТАНОВЛЕННЯ УХВАЛИ СЛІДЧОГО СУДДІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	247
ХИЖНЯК Є.С. ІНДИВІДУАЛЬНЕ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЩОДО УМИСНИХ ВБИВСТВ ЯК ОКРЕМИЙ ЕЛЕМЕНТ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРЕВЕНЦІЇ.....	254

ЯРОШЕНКО Р.В. ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТИ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ, УЧИНЕНОГО ОРГАНІЗОВАНОЮ ГРУПОЮ.....	263
УШКАНЕНКО Е.О. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ СУДДЯМИ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ.....	269

CONTENTS

***THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW;
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL SCHOLARS***

MELNYK V.I. THE GENESIS OF SECURITY AS A SOCIO-ECONOMIC PHENOMENON ON UKRAINIAN LANDS (FROM ANCIENT TIMES TO THE DECLARATION OF INDEPENDENCE)..... 3

MOSTOVYI A.M. THEORETICAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF STATE LEGAL POLICY.....11

***CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW;
INTERNATIONAL PRIVATE LAW***

ANDRUKHIV O.I. DONATION AGREEMENT IN CIVIL LAW: LEGAL CHARACTERISTICS.....15

BOLSHAKOV D.K. ON THE APPROPRIATENESS OF STATE REGULATION OF PAYMENT FOR SERVICES OF A REPRESENTATIVE IN CIVIL PROCEEDINGS WHO IS NOT A LAWYER.....19

VORONIN M.M. THE ROLE OF THE CREDIT AGREEMENT INSTITUTION IN THE UK LAW. CONSUMER CREDITING AND BUY-NOW-PAY-LATER CREDITS ... 26

ULIANOVA H.O., ULIANOV O.I. MODERN TRENDS IN LEGAL REGULATION OF ADVERTISING IN UKRAINE.....33

ECONOMIC LAW, ECONOMIC PROCEDURE LAW

ZAHNITKO O.P. LAWS OF UKRAINE ON INTEGRITY AND TRANSPARENCY OF THE WHOLESALE ENERGY PRODUCTS' MARKET: ASSESSMENT OF CONCORDANCE WITH THE EU ACQUIS.....39

***LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW;
NATURAL RESOURCES LAW***

PUSTOVIT O.YU., PIDUBNYI O.YU. EUROPEAN UNION QUOTAS FOR THE EXPORT OF UKRAINIAN AGRICULTURAL PRODUCTS. WAYS OF THEIR EXPANSION AND CHANGES..... 49

***ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW***

BILYI B.V. UNDERSTANDING THE ESSENCE AND SPECIFICITY OF DEFENSE GALUZY AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION AND THE SUBJECT OF THE ACTIVITY OF BODIES OF MISSILE SELF-PRODUCTION.....54

BLIKHAR M.M. LEGAL INTERPRETATION OF THE INSTITUTE OF STATE FINANCIAL CONTROL IN THE SYSTEM OF STRENGTHENING THE FINANCIAL SECURITY OF THE ENTERPRISE..... 59

DANCHENKO V. TO CHARACTERIZE THE ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF MANAGEMENT OF NON-PERFORMING (PROBLEM) ASSETS IN THE BANKING SECTOR..... 63

KOZHEVNYKOV A.YU. LIABILITY FOR NON-COMPLIANCE WITH DECISIONS OF ADMINISTRATIVE COURTS BASED ON THE RESULTS OF CONSIDERATION OF PUBLIC LAW DISPUTES DURING MARTIAL LAW.....	68
KOZIN A.O. THE INFLUENCE OF FOREIGN COUNTRIES ON THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF MUNICIPAL GOVERNMENT IN UKRAINE.....	74
KOZIN S.M. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL HEALTH SERVICES OF UKRAINE.....	81
KOSHURNIKOV YU.V. THE GENESIS OF THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF THE "ELECTRONIC GOVERNMENT" CATEGORY IN PUBLIC ADMINISTRATION.....	85
MAKAROV YE.O. MAIN TASKS OF ENSURING NATIONAL SECURITY WITH THE HELP OF THE PLANNING FUNCTION.....	90
MARIANIAN A.H. CONCEPTUAL FEATURES OF THE CONTROL AND SUPERVISION ACTIVITIES OF THE UNITS OF PREVENTIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE.....	96
MATUSEVYCH A.L. CONCEPTS, FEATURES AND SEPARATE ASPECTS OF THE LEGAL REGULATION OF THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS AND FREEDOMS.....	103
MISHCHANCHUK V.YU. REGARDING THE ISSUE OF CLASSIFICATION OF TYPES OF WEAPONS OR OTHER OBJECTS THAT ARE A TOOL FOR PROTECTING ONE'S LIFE AND HEALTH, THE LIFE AND HEALTH OF OTHER PERSONS FROM ILLEGAL ENCROACHMENTS BY CITIZENS.....	107
MOSKVYCH O.S. THE POSSIBILITY OF INTRODUCING THE EXPERIENCE OF EUROPEAN STATES IN TRAINING PERSONNEL FOR THE ARMED FORCES INTO UKRAINIAN REALITIES.....	112
MUNTIAN S.M. PREVENTION AND COUNTERACTION OF OFFENSES IN THE FIELD OF ECONOMIC SECURITY AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RESEARCH.....	118
PAKHOLOK I.V. MAIN TASKS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM FOR SECURING ECONOMIC INTERESTS.....	124
PIPKO YU.V. SYSTEMATIZATION OF SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL COUNTERACTION TO FINANCIAL OFFENSES.....	130
SAVITSKA V.V. ADMINISTRATIVE PROCEDURES IN THE ACTIVITIES OF THE STATE SERVICE OF UKRAINE ON FOOD SAFETY AND CONSUMER PROTECTION.....	136
SOBKO M.O. STATE AND LEGAL GUARANTEES OF SUPPORT FOR THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE.....	142
TYMOSHEVYCH M.M. TO THE ISSUE OF DETERMINING THE SUBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RESTRICTIONS ON THE EXERCISE OF THE RIGHT TO ENGAGE IN ENTREPRENEURIAL ACTIVITY.....	146
TRUBA R.M. FUNCTIONS OF ENSURING NATIONAL SECURITY.....	151
ULMER M.M. THE CONCEPT OF THE RIGHT TO CASSATION APPEAL AND ITS CONTENT.....	156
CHERVIK S.I. THE NEWEST SYSTEM OF SUBJECTS FOR THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF HEALTH PROTECTION IN UKRAINE.....	162

SHARUK O.H. MAIN THREATS TO THE SUSTAINABILITY OF FUNCTIONING OF CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES OF THE FINANCIAL SECTOR OF UKRAINE.....	167
YURKO V.V. THE PLACE AND SIGNIFICANCE OF PLANNING IN THE MECHANISM OF IMPLEMENTATION OF TOWN-BUILDING ACTIVITIES.....	174
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW	
BAIEVA O.I. AUTHORITY OF THE INVESTIGATING JUDGE IN THE SPHERE OF INTERNATIONAL COOPERATION.....	180
DUDKO YE.V. A LAWYER IN THE SYSTEM OF SUBJECTS OF GENERAL SOCIAL PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN UKRAINE.....	186
PANFOROV P.I. WAYS TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF THE NATIONAL THE POLICE AS A SUBJECT OF SPECIAL CRIMINOLOGICAL PREVENTION A CRIMINAL OFFENCE.....	190
REVA I.P. CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONS WHO HAVE COMMITTED VIOLATIONS OF FIRE OR MAN-MADE SAFETY REQUIREMENTS ESTABLISHED BY LAW.....	197
CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY	
KUTSYI V.V. ORGANIZATIONAL AND TACTICAL FEATURES OF CONDUCTING A SEARCH DURING THE INVESTIGATION OF ILLEGAL EMPLOYMENT IN FISH, GAME OR OTHER WATER EXTRACTIVE FISHING.....	204
BOLSHAKOVA A.K. CLOSURE OF CRIMINAL PROCEEDINGS AT THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION: CONCEPTS, ESSENCE, GROUNDS.....	209
HAHACH V.A. PECULIARITIES OF THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY COMMITTED WITH THE PARTICIPATION (ASSISTANCE) OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS.....	215
HOTIN O.M. TACTICAL FEATURES OF INTERROGATING AN OFFICIAL OF A LOCAL SELF-GOVERNMENT BODY SUSPECTED OF EMBEZZLING BUDGET FUNDS.....	221
KOBETS S.V. FEATURES OF SCENE INSPECTION DURING THE INVESTIGATION OF THREAT OR VIOLENCE AGAINST A LAW ENFORCEMENT OFFICER.....	228
OLIINYK S.V. INVESTIGATION OF THE ACCEPTANCE OF AN OFFER, PROMISE OR OBTAINING AN IRREGULAR BENEFIT BY AN OFFICIAL PERSON: TYPICAL SITUATION INVESTIGATIONS AND INITIAL STAGE	234
PERKHUN S.O. ACTUAL ISSUES OF BUILDING ALGORITHMS FOR THE ACTIONS OF AUTHORIZED PERSONS DURING THE INVESTIGATION OF FRAUD IN THE FIELD OF INTERNET BANKING USE.....	242
TYMOSHCHUK S.O. CONDUCTING AN COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTION BEFORE THE DECISION OF THE INVESTIGATING JUDGE: PROBLEMS AND WAYS TO SOLVE THEM.....	247

KHYZHNIAK YE.S. INDIVIDUAL OPERATIVE AND INVESTIGATIVE FORECASTING BY CRIMINAL POLICE UNITS OF CRIMINAL AND ILLEGAL BEHAVIOR IN RELATION TO INTENTIONAL MURDERS, AS A SEPARATE ELEMENT OF OPERATIVE AND INVESTIGATIVE PREVENTION.....254

YAROSHENKO R.V. USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION OF THE EMPLOYMENT, WASTE OF PROPERTY OR POSSESSION OF PROPERTY THROUGH ABUSE OF OFFICE BY AN ORGANIZED GROUP.....263

USHKANENKO E.O. THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE INVESTIGATION OF THE ACCEPTANCE OF AN OFFER, PROMISE OR RECEIPT OF AN UNDUE BENEFIT BY JUDGES.....269

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 3, 2024

Відповідальний за випуск – В.В. Галуцько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Славогородська

Комп'ютерне верстання – Ю.В. Ковальчук

Підписано до друку 19.06.2024. Формат 70x100/16.

Обл.-вид. арк. 30,25. Ум. друк. арк. 23,08.

Наклад 300 прим. Зам. № 1224/819.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.
Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua